

Linköpings domkyrka

I Kyrkobyggnaden

Linköpings domkyrka

I. KYRKOBYGGNADEN

Av BENGT CNATTINGIUS, RALPH EDENHEIM,
SUNE LJUNGSTEDT och MARIAN ULLÉN

VOLYM 200 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

UTGIVET AV RIKSANTIKVARIEÄMBETET OCH KUNGL VITTERHETS HISTORIE

OCH ANTIKVITETSAKADEMIEN

Almqvist & Wiksell International Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ: ERIK CINTHIO, EVALD GUSTAFSSON,
STEN KARLING, R AXEL UNNERBÄCK

UTGIVET MED BIDRAG FRÅN
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET,
LINKÖPINGS KYRKLIGA SAMFÄLLIGHET,
CLAES OCH GRETA LAGERFELTS STIFTELSE
SAMT WESTMAN-WERNERSKA FONDEN

BILDMATERIALET FÖRVARAS OM EJ ANNAT ANGIVES I ATA

Omslagsbilden återger norra delen av domkyrkans koromgång mot öster. Foto 1977. På omstående sida Linköpings domkapitels sigill.

Innehåll

FÖRORD	7	tiden av <i>Ralph Edenheim</i> och <i>Marian Ullén</i> : Renoveringar under 1500- och 1600-talen 258. 1700-talets tornbygge och reparationer 258. 1800-talets stora restaureringar 262. Omdaningen av västpartiet 1877–86 268. Senare renoveringar och förändringar 270.
1. BYGGNADSBESKRIVNING		
<i>Domkyrkans miljö av Ralph Edenheim</i>	11	
<i>Allmän byggnadsbeskrivning av Ralph Edenheim</i>	19	
Huvuddelar 19. Material och murningsteknik 19. Interiör: Koret 19. Koromgången 21. Norra kapellet eller Nikolauskoret 28. Södra kapellet eller Tomaskoret 28. Östra kapellet eller Mariakoret 28. Tvärhuset 31. Långhuset 36. – Portaler 41. Torn och sidobyggnader 44. Kyrkans vind 47. Exteriör 48.		
<i>Murverksbeskrivning av Marian Ullén</i>	51	
Tvårhusets murverk: Exteriör 51. Interiör 54. Murtrappa 58. Pelare 59. Valv 63. Fönster 65. – Långhusets murverk: Exteriör 65. Interiör 66. Pelare 70. Valv 71. Fönster 71. – Korets murverk: Exteriör 76. Interiör 77. Pelare 80. Valv 81. Fönster 83. – Stenhuggarmärken: Allmän översikt 84. – Långhusets märken: Märkenas karaktär 87. Förekomst i travé 8–3 90. Förekomst i travé 1 och 2 91. Västväggen 92. Pelarna 92. Analys 93. – Korets märken: Period 1 98. Period 2 102. – Sentida märken 108. – Ristningar och klotter 109.		
<i>Stensulptur av Marian Ullén</i>	111	
Exteriör 111. – Portaler: Norra tvärhusportalen 114. Södra tvärhusportalen 116. Södra långhusportalen 119. Västportalerna 132. – Fönster 134. – Blindarkader: Romanska blindarkaden 139. Gotiska blindarkaden 140. Östra kapellet 167. – Kapیتال, baser och konsoler: Tvärhuset 171. Långhusets första byggnadsperiod 178. Långhusets andra byggnadsperiod 181. Koret 191. Polykrom stensulptur av <i>Tord Andersson</i> 202. – Valvprydnader: Långhus och tvärhus 207. Koret 210.		
<i>Målningar av Marian Ullén</i>	223	
Vägg- och valvmålningar: Medeltida väggmålningar 223. Valvmålningar 223. Moderna målningar 230. – Glasmålningar: Medeltida målningar 231. 1800-talets glasmålningar 237. Moderna glasmålningar 239.		
<i>Byggnadshistoria</i>	242	
Medeltiden av <i>Marian Ullén</i> : Period 1 242. Period 2 250. Period 3 252. Period 4 256. Period 5 257. – Nyare		
		2. DEN MEDELTIDA DOMKYRKAN I HISTORISK OCH ARKITEKTURHISTORISK BELYSNING
		<i>Inledning – Domkyrka och domkapitel inom den medeltida Linköpingskyrkan av Herman Schück</i> 279
		<i>Tidigare forskning av Bengt Cnattingius</i> 300
		<i>1100-talsdomen av Bengt Cnattingius</i> 306
		<i>Den nya domens kor och tvärhus av Bengt Cnattingius</i> 312
		Biskoparna och kyrkobygget 312. Kor och koromgång 313. Tvårhusets murverk 314. Fönster 316. Portaler 317. Utformningen av travé 7 318. Pelarkapیتال 319. Tvårhusets arkitekturhistoriska ställning 322.
		<i>Långhusbygget av Bengt Cnattingius</i> 323
		Biskoparna och kyrkobygget 323. Murverk 327. Blindarkadernas funktion 328. Pelarformer och kapیتال 328. Portaler 332. Hallkyrkan 332.
		<i>Långhusets förlängning av Bengt Cnattingius</i> 335
		Biskoparna och kyrkobygget 335. Murverk 336. Blindarkader 337. Pelare och kapیتال 339. Västväggen 342. Portaler 343. Hallkyrkans slutliga gestalt 345.
		<i>Det sengotiska koret av Bengt Cnattingius</i> 347
		Biskoparna och kyrkobygget 347. Murverk 349. Kapیتال 350. Koromgångens figurskulpturer 350. Gierlachs korbygge 351. Korets siste byggnadsledare 352.
		3. GRAVSTENAR
		<i>Gravstenar i Linköpings domkyrka av Sune Ljungstedt</i> 357

NOTER	419	KÄLLOR OCH LITTERATUR	457
Domkyrkans miljö 419. Murverksbeskrivning 419. Stensulptur 420. Målningar 422. Byggnadshistoria 422. Tidigare forskning 424. Den nya domens kor och tvärhus 425. Långhusbygget 426. Långhusets förlängning 428. Det sengotiska koret 429. Gravstenar 430.		FÖRKORTNINGAR	462
BILAGOR		SUMMARY	
<i>1. Katalog över stenhuggarmärken av Sune Ljungstedt</i>	434	<i>1. Description of the Building</i>	463
Grupp A 434. Grupp B 436. Grupp C 440. Dubbelmärkning 447.		The setting of the Cathedral 463. General building description 463. Masonry description 464. Stone sculptures 467. Paintings 469. Building history 469.	
<i>2. Årsredogörelser av byggmästarna August och Johan Robert Nyström rörande restaureringsarbetena på Linköpings domkyrka 1850–70</i>	448	<i>2. The History and Architecture of the medieval Cathedral</i>	471
<i>3. Biskopslängd</i>	455	Introduction – Cathedral and chapter in the Middle Ages 471. Previous research 471. The twelfth century Cathedral 472. Chancel and transept 472. The building of the nave 472. The nave extension 472. The Late Gothic chancel 473.	
<i>4. Domproslängd</i>	456	<i>3. Gravestones</i>	474

Förord

Linköpings domkyrka är en av Nordens bäst bevarade och rikast utsmyckade medeltida katedraler. Att volymerna 200 och 201 av Sveriges Kyrkor har kunnat ägnas åt en utförlig dokumentation och beskrivning av denna kyrkobyggnad är i hög grad ett resultat av f landsantikvarien, fil dr Bengt Cnattingius insatser och engagemang samt frikostiga bidrag från församling och olika fonder.

Bengt Cnattingius har vid sidan av sitt krävande arbete som landsantikvarie och museichef i Linköping svarat för en omfattande forskargärning som framför allt gällt östgötska miljöer och kyrkor. Domkyrkan har ägnats ett flertal ingående arkitekturhistoriska studier och dessa utgör grundstenen i den nu föreliggande publikationen. I avsnittet Den medeltida domkyrkan i historisk och arkitekturhistorisk belysning sammanfattar Bengt Cnattingius dels tidigare forskares insatser från 1600-talet och till nutid, dels sin egen forskning rörande domkyrkan. Vi framför vårt varma tack till Bengt Cnattingius för hans stora och viktiga arbete.

Till detta avsnitt har också professor Herman Schück bidragit med en omfattande inledning, Domkyrka och domkapitel inom den medeltida Linköpingskyrkan. För detta framför redaktionen ett varmt tack.

Med tanke på kyrkans betydelse har ett stort arbete lagts ner på att presentera en utförlig dokumentation av byggnaden. För den allmänna byggnadsbeskrivningen och delar av den senare byggnadshistorien svarar antikvarien, fil kand Ralph Edenheim, raä. För murverksbeskrivningen, katalogen över den rika stensulpturen m m samt den sammanfattande byggnadshistorien i övrigt svarar 1:e antikvarien, fil lic Marian Rittsel-Ullén, raä.

I samband med restaureringen av domkyrkan skedde 1960–61 under Bengt Cnattingius ledning en ingående fotografisk dokumentation av byggnaden och en kompletterande arkeologisk undersökning samt 1962 och 1966 en registrering av byggnadens medeltida stenhuggarmärken. Registreringen av stenhuggarmärkena utfördes av fil kand Sune Ljungstedt. Denna registrering, som kom att omfatta över 6000 märken, är den största som utförts vid sidan av motsvarande undersökning av Trondheims domkyrka, och vi har därför känt det angeläget att publicera den så utförligt som möjligt till gagn för framtida forskning. Analysen av detta stora material har gjorts av Marian Rittsel-Ullén.

Flertalet av Sune Ljungstedts ritningar ingår i planschdelen, volym 201, medan själva katalogen ingår som bilaga i denna volym. Sune Ljungstedt har även gjort en stor insats genom olika detaljuppmätningar och teckningar. Han svarar vidare för avsnittet Gravstenar i denna volym, vilket omfattar en fullständig katalog över de gravstenar, som ligger i kyrkans golv. Vi tackar Sune Ljungstedt varmt för hans insatser.

Vi framför också ett tack till fil dr Hans Gillingstam, som granskat och kompletterat personuppgifterna i gravstensavsnittet, samt f byråchefen, fil lic Erik B Lundberg, som varit vänlig att bistå vid excerperingen av det rikhaltiga arkivmaterialet rörande domkyrkan.

I planschdelen återges den mycket omfattande och detaljerade uppmätning av domkyrkan som utfördes 1911–16. För de senare uppmätningarna av kyrkans plan och sektioner svarar ingenjör John Söderberg. Kompletterande uppmätningar samt rekonstruktioner har utförts av arkitekt Gunnar Wirén.

Konservator Tord Andersson, raä, har undersökt och beskrivit den ursprungliga polykromin på korets konsolskulpturer. Fil kand Svante Nyberg har översatt de latinska inskrifterna till svenska medan fil kand Nils Stedt och Roger Tanner svarat för översättningen av bildtexter och sammanfattning till engelska.

Den kompletterande fotograferingen inför publiceringen har gjorts av Sveriges Kyrkors fotograf samt fotograf Arne Gustafsson, Linköping, vilken bla fotograferat gravstenarna.

För redigeringen av de båda volymerna har Marian Rittsel-Ullén svarat. Avsnittet om gravstenar har dock redigerats av antikvarien, fil lic Robert Bennett, raä.

Utän ekonomiskt bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Linköpings kyrkliga samfällighet, Claes och Greta Lagerfelts stiftelse samt Westman-Wernerska fonden hade det inte varit möjligt att genomföra denna publicering. Vi framför vårt tack för detta ekonomiska stöd.

Det återstående arbetet rörande domkyrkan, en beskrivning av dess inredning och inventarier, kommer att publiceras i del III tillsammans med register över samtliga delar.

Stockholm i maj 1987

Erik Cinthio

Evald Gustafsson

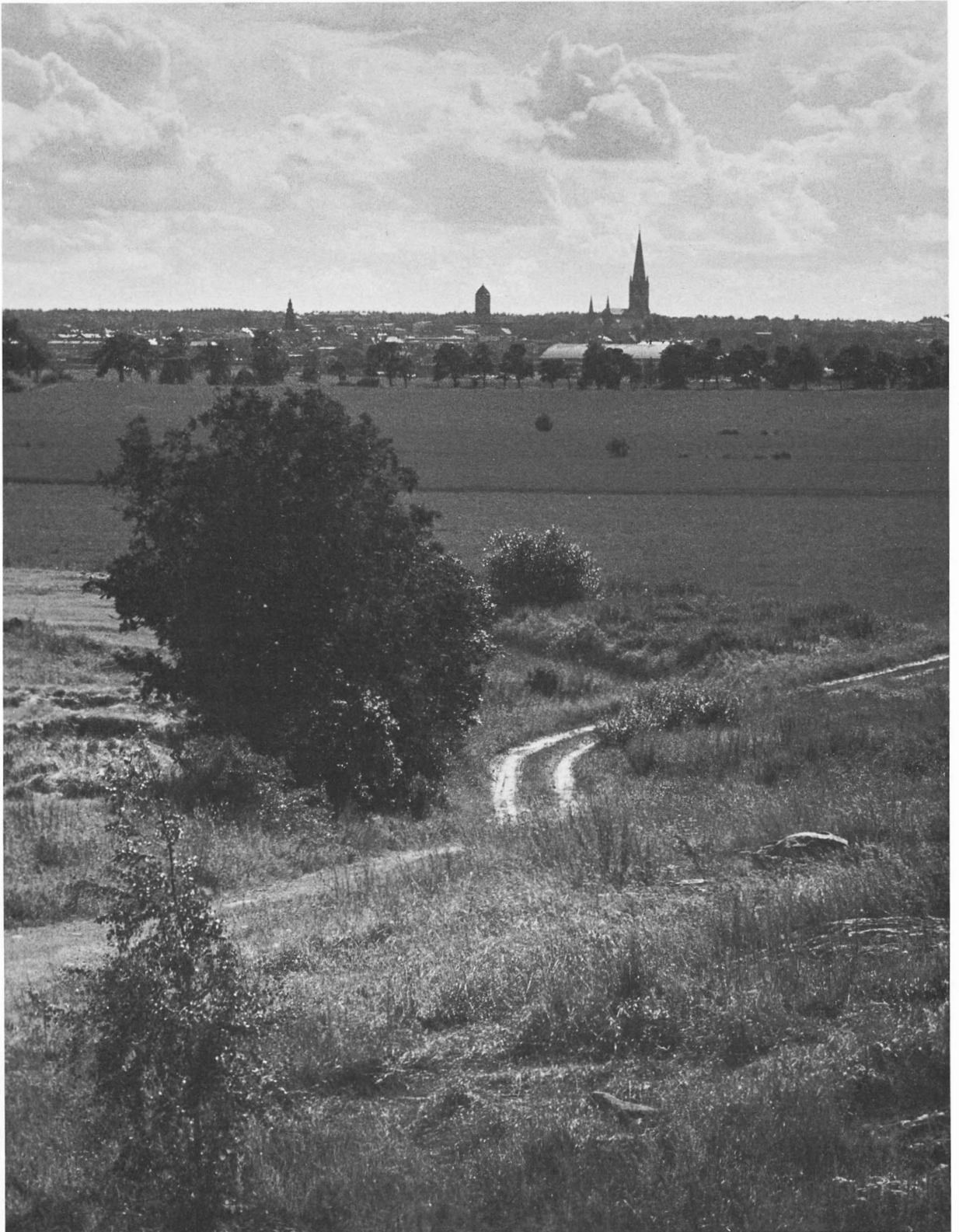
Sten Karling R Axel Unnerbäck

1. BYGGNADSBESKRIVNING

av Ralph Edenheim och Marian Ullén

Domkyrkans miljö

av RALPH EDENHEIM

Domkyrkan är belägen på den äldsta stadens högsta krön och dominerar fortfarande bebyggelsen. Dess västtorn är synligt vida över slättlandet omkring staden (fig 2). Höjden bildas av en rullstensås, som i nord-sydlig riktning ungefär följer Stångån och mot öster sluttar ned mot ån. I den nuvarande bebyggelsen är denna sluttning mindre markant än ursprungligen. På åsens översta, jämna del förlades domkyrkan med tillhörande byggnader samt biskopens hus. I närheten av detta område anses landskapets urgamla samlingsplats ha legat. I närheten strålade även flera betydelsefulla vägar samman.¹

Domkyrkan omges numera av en park (fig 3), som huvudsakligen motsvarar den forna kyrkogårdens utsträckning. Kyrkogården omgavs tidigare av en kraftig mur, uppförd av kalksten och med en bottensula av marksten i kalkbruk. Muren var i väster samtidigt gräns mot slottet och slottsträdgården. I den sydöstra delen gränsade kyrkogården till domskolan. Mitt för sakristian i kyrkogårdens sydöstra hörn var en fristående klockstapel uppförd. Klockstapeln, ett parti av muren med den sydöstra stigluckan och domskolan är återgivna av Erik Dahlberg i *Suecia antiqua* (fig 7 o 394) och visar således utseendet vid 1600-talets slut. På en karta över staden från 1651 (fig 4) är sju ingångar med stigluckor markerade i muren. En byggnad finns i nordvästra hörnet och två byggnader är markerade i det nordöstra hörnet av kyrkogården. På tomtkartan från 1696 (fig 6) är inte dessa byggnader markerade. Jonas Silfverlings karta från 1734 (fig 5) visar däremot

samma byggnad i kyrkogårdens nordvästra hörn. Den kallades då »stadssakellanens bostad». Den byggnad som på samma karta är markerad i kyrkogårdens nord-östra hörn är det benhus, som domprosten Rhyzelius² lät uppmura 1730–31. En av de byggnader som 1651 är markerade i detta hörn av kyrkogården utgjordes även då av ett benhus. Sedan en ny begravningsplats anlagts i början av 1800-talet i stadens utkant förvandlades kyrkogården år 1812 till park och kyrkogårdsmuren revs.

Stadsplaneregleringarna på 1600- och 1700-talen berörde även kyrkans grannskap. På 1660-talet utlades således en ny gata, Domkyrkogatan, mellan torget och kyrkogårdens sydöstra hörn och dessförinnan, omkring år 1660, hade Storgatan fått en ny sträckning, som innebar stora förändringar i kvarteren söder om domkyrkan (fig 6). Efter branden år 1700 upprättades en ny stadsplan och år 1795 gav Gustav IV Adolf vid ett besök i Linköping tillstånd till att en ny förbindelse skapades mellan Järntorget och Hunnebergsgatan. Härigenom tillkom S:t Persgatan som drogs över kyrkogårdens västra del. Denna gata är markerad på en karta från år 1800 (LMV, D64-1:29). Stadssakellanens hus låg då fortfarande kvar mitt i den norra infarten.

Bebyggelse i kyrkans grannskap

Ett antal medeltida byggnader i domkyrkans omgivning har belagts antingen på arkeologisk eller dokumentarisk väg, medan några alltså är bevarade, ehuru avsevärt omgestaltade.

Väster om kyrkogården och direkt gränsande till denna låg såsom nämnts biskopsborgen. Dess äldsta del, ett kalkstenshus, som nu rudimentärt ingår i slottets västlänga, torde ha uppförts redan på 1200-talet. På 1300-talet byggdes ett kraftigt torn i nordöst, som nu utgör norra slottslängans östligaste del. Under den kraftfulle Henrik Tidemannssons episkopat (1465–1500) nybyggdes dels en västlänga i tegel med tre våningar,

Fig 1 (s 8). Domkyrkan från öster. Foto SvK 1977.

The Cathedral from the east.

Fig 2. Kyrkan i landskapet. Foto P Rittsel 1985.

The church and surrounding landscape.

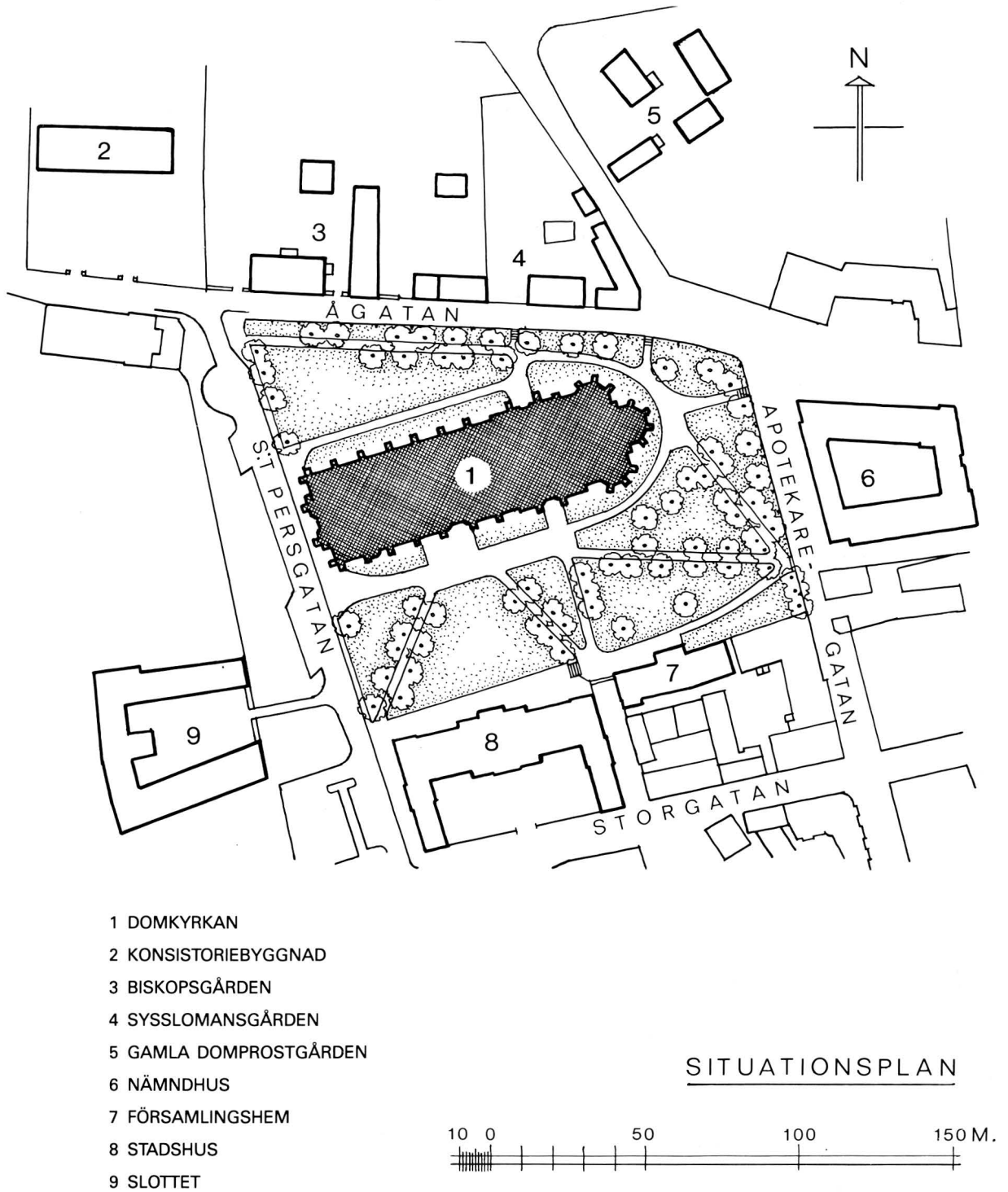

Fig 3. Situationsplan, 1:2000. Uppm J Söderberg 1977.

General plan.

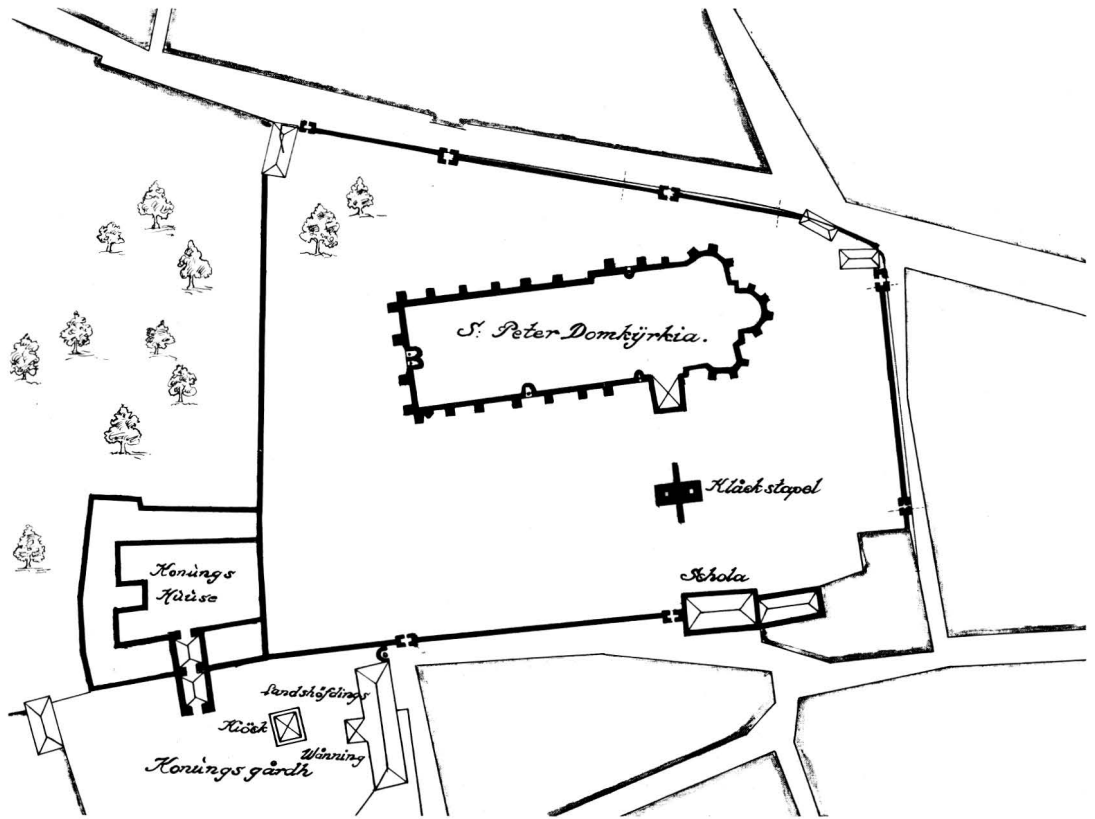

Fig 4. Utdrag ur 1651 års karta över Linköpings stad av E de Rogier. Foto ATA.

Part of the 1651 map of the city of Linköping by E de Rogier.

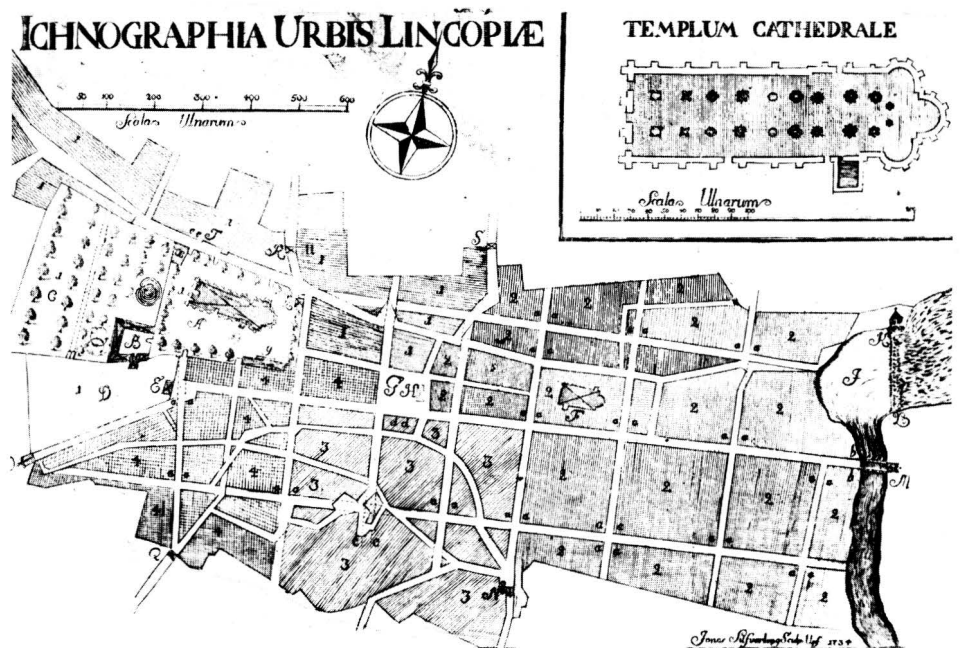

Fig 5. Karta av J Silfverling 1734. Foto ATA.

Map by J Silfverling, 1734.

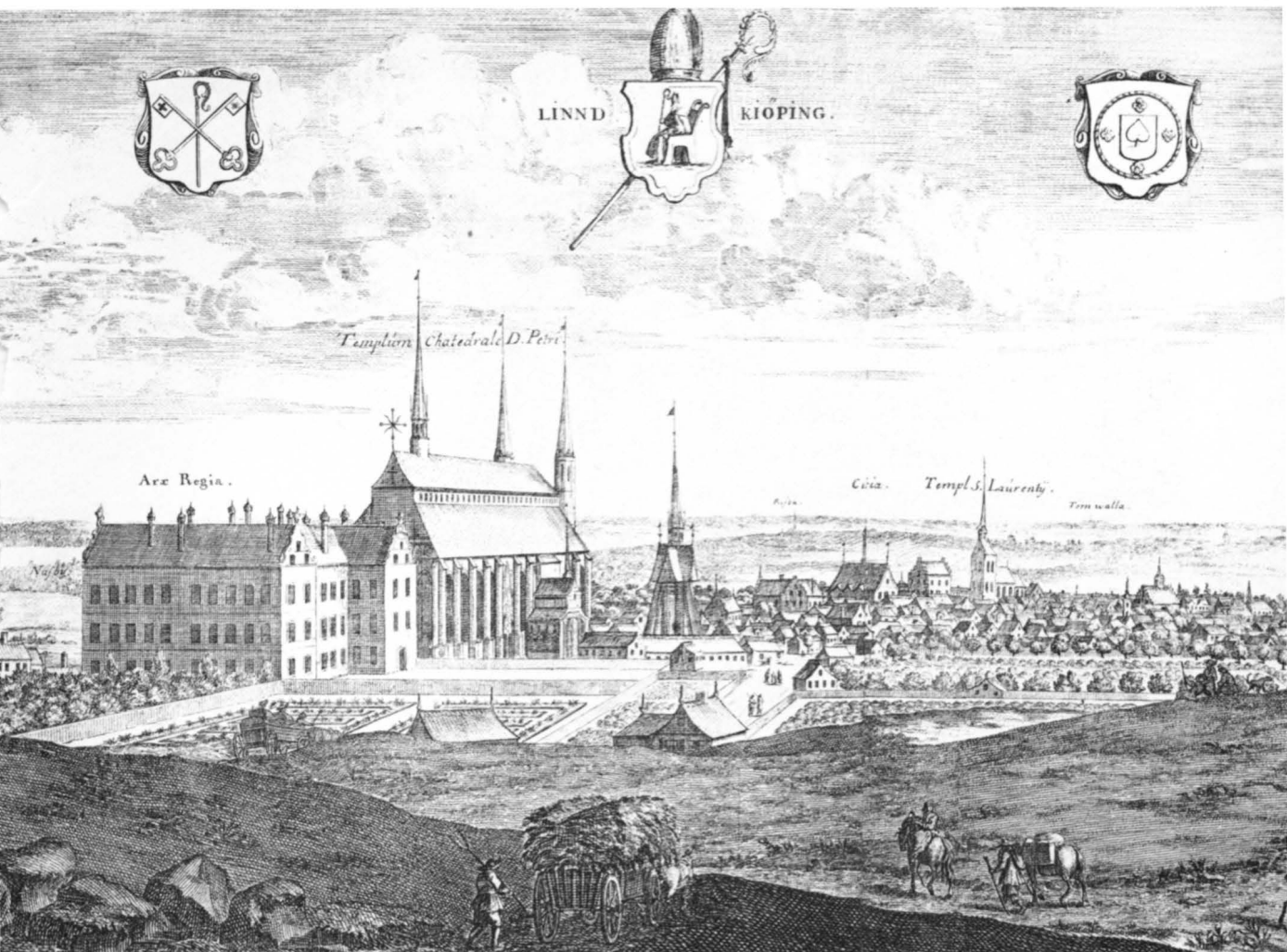

Fig 7. Linköping vid 1600-talets slut. Efter Suecia antiqua.

Linköping at the end of the 17th century. After Suecia Antiqua.

och hans broder biskop Bengt år 1278 grundade franciskanerklostret.³ Nuvarande biskopsgårdens östra flygel är huvudsakligen medeltida och bör ha tillhört klostret, liksom den medeltida källare på vilken biskopshuset står. Klosteranläggningens utseende i övrigt och exakta belägenhet är dock obekant. En arkeologisk undersökning företogs i kvarteret på 1960-talet för att vinna klarhet men gav ringa utbyte.

Den nuvarande biskopsgården är uppförd åren 1733–34, av gulputsat tegel i två våningar under tegeltak. Dess föregångare låg på samma plats men var

byggd av trä. Ett stycke längre österut i samma kvarter återfinns domkyrkosysslomannagården, uppförd på 1830-talet (fig 3).

Den nämnda Rhyzeliusgården ligger nordöst om kyrkan (fig 3), invid nuvarande Gråbrödragatan.⁴ Den omtalas som den gamla och öde biskopsgården, när Johan III år 1592 upplät tomten som plats för en »kyrkoherregård». Först åren 1614–16 uppfördes en domprostgård på platsen och den kvarstod till 1723, då den aktive domprosten Anders Rhyzelius (not 2) förmådde församlingarna att bygga en ny domprostgård. Härvid

Fig 8. Slottet från öster. Foto SvK 1986.

The castle from the east.

Fig 9. Gamla domprostgården, den s k Rhyzeliusgården. Stenhuset disponeras nu av Östergötlands länsmuseum, som där ställer ut kyrklig stensulptur. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild.

The old deanery, Rhyzeliusgården. The house is now used by the Östergötlands läns Museum for an exhibition of ecclesiastical sculpture.

tillkom den alltjämt bevarade huvudbyggnaden, som invändigt smyckades med dekorativa målningar på väggar och tak. Senare på 1720-talet tillkom flygelbyggnaden och år 1737 lät domprosten renovera och till magasin förvandla det äldre stenhuset på gården. Detta sannolikt senmedeltida stenhus (fig 9) torde ursprungligen ha utgjort bostadshus på en gårdsanläggning, vars övriga byggnader konstaterats på arkeologisk väg.

Vid 1700-talets slut försålles domprostgården och ny domprostbostad inrättades på tredje våningen i det då nyuppförda rådhuset vid torget. Den nuvarande domprostgården, belägen sydväst om slottet, är byggd 1804 och tjänar som domprostbostad sedan 1898.

Den medeltida gårdsanläggningen med stenhuset vid Rhyzeliusgården har haft fränder i domkyrkans grannskap. Således påträffades i kvarteret Ambrosia öster om domkyrkan vid en utgrävning år 1966 grundvalarna

till ett likartat stenhus och rester av ekonomibyggnader. Den ännu kvarstående sk Stenhusgården vid Storgatan är ett annat senmedeltida bostadshus, som tillsammans med ekonomibyggnader utgjort en gårdsanläggning. På dess granntomt finns källaren bevarad till ett medeltida stenhus, som möjligen tillkommit redan vid 1200-talets slut.

Vid en utgrävning åren 1960–62 invid det förmodade klosterområdet norr om domkyrkan påträffades en källare till ett medeltida hus. Enligt en uppgift från år 1544 skall ärkedjäknegården ha legat på denna plats.

På platsen för konsistoriegården norr om domkyrkan låg ännu vid 1800-talets början ett stenhus i tre våningar med tvårumsplan. Denna byggnads källare är bevarad och återfinns nu under konsistoriehusets sydöstra del.

Under den strama empiredräkten på domkyrkans församlingshem döljer sig resterna av ett av stadens äldsta stenhus.⁵ Det är bottenvåningen till husets östra hälft, som sannolikt uppförts som katedralskola på 1300-talet. Byggnaden mer än fördubblades på 1400-talet genom en något bredare tillbyggnad västerut. Sedan ett gymnasium genom kungligt beslut inrättats år 1627, förhöjdes skolbyggnaden med en våning och försågs med ståtliga trappgavlar. En teckning i kammararkivet från år 1700 visar skolbyggnaden med detta utseende och fasaden syns även delvis på Erik Dahlbergs kyrkovy i Suecia antiqua (fig 394). Vid stadens brand samma år förstördes allt brännbart på skolhuset men

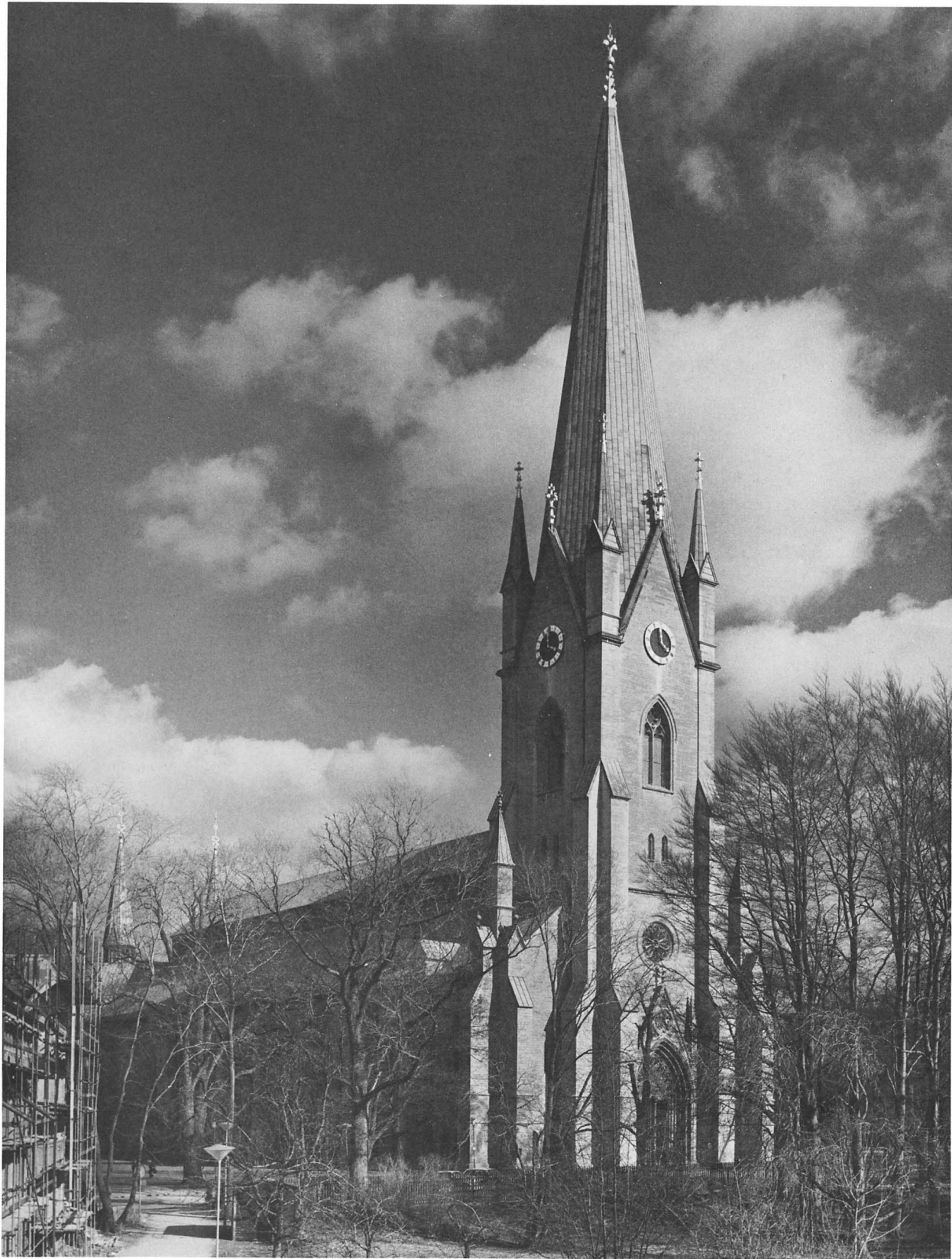
en återuppbyggnad skedde snabbt. Härvid breddades den äldre delen till likhet med den västra hälften. Drygt hundra år senare flyttade både trivialskolan och gymnasiet och byggnaden försåldes till frimurareorden. Denna lät påbygga huset med en mezzaninvåning och förse det med den nuvarande empirefasaden.

En ny trivialskola uppfördes åren 1828–30 norr om domkyrkan, delvis på den ovan omnämnda medeltida källaren.⁶ Den nya byggnaden ritades av arkitekten Jacob Wilhelm Gerss, var tvåvåning och hade en strikt nyantik fasad. Skolbyggnaden visade sig emellertid snart vara för trång och ett nytt stort läroverkshus byggdes åren 1860–64 invid Storgatan söder om domkyrkan. Byggnaden ritades av arkitekten Johan Fredrik Åbom i nygotisk stil och ansågs vara ett av dåtidens ståtligaste skolhus. Som sådant gjorde det tjänst till år 1915 och är sedan 1921 stadshus (fig 33).

Det äldre skolhuset norr om domkyrkan övertogs av domkapitlet och stiftsbiblioteket. Även för dessa blev byggnaden, som nu kallades konsistoriegården, snart för liten och förlängdes därför år 1875 åt väster med sex fönsteraxlar och kläddes i en ny enhetlig dräkt i nyrenässans, enligt ett förslag av J F Åbom.

Ännu en skolbyggnad finns i domkyrkans närhet. Det är gymnastikhuset nordväst om domkyrkan, som uppfördes år 1881 efter ritningar av Axel Fredrik Nyström och försågs med en rikt artikulerad fasad i närmast nybarock stil.

Allmän byggnadsbeskrivning

av RALPH EDENHEIM

Huvuddelar

Linköpings domkyrka är en treskeppig, ung- och höggotisk hallkyrka med senromanskt tvärhus och ett sengotiskt kor med omgång och tre radiellt anlagda, tresidigt avslutade kapell (pl 66–73). Mellan kapellen finns två femsidiga torn (fig 1) och i väster ett av smärre tillbyggnader flankerat, kvadratisk torn, huvudsakligen från 1700-talet men helt omgestaltat på 1880-talet (fig 10). Långhuset omfattar i längd sex travéer, tvärhuset egentligen tre, ehuru den östra är integrerad med kor och omgång. Över långhus och tvärhus vilar kryssvalv, burna av pelare med skiftande utseende och vid väggarna av konsolknektar och pilastrar. Koret öppnar sig mot omgången genom fem smala, upptill spetsiga bågar, medan omgången i sin tur genom breda, rikt profilerade bågöppningar står i förbindelse med de tre kapellen. Kor, omgång och kapell täckes av stjärnvalv eller oregelbundna kryssribbvalv (pl 71). Stora fönster prydda med masverk och sparsamt glasmåleri låter dagsljuset rikligt strömma in och ge liv åt rummet och stenens alla skiftningar i färg och form. Långhusmurarna är nedtill prydda av infällda blindarkader, i väster spetsbågiga, i öster rundbågiga, med i norr två- och trekopplade, i söder enkla kolonnetter.

Material och murningsteknik

Kyrkans yttermurar är uppförda som skalmurar av väl tuktad borghamns- och vretakalksten, huvudsakligen i jämna, låga skift med relativt breda, i det yttre något tunnare fogar. Ibland finns större kvadrar, som då i höjd motsvarar två skift. I pelare, bågar och andra detaljer är kalkstenen finhuggen och fogarna mestadels

tunna. I det yttre är flertalet strävpelare och delar som renoverats på 1800-talet uppmurade av finhuggen kalksten med tunna fogar. Västpartiet är uppfört av tegel men klätt med maskinhyvlad kalksten i jämna skift med mycket tunna fogar.

Interiör

Ett rikt ljusflöde och kalkstensens ensartade färg ger rummet enhetlig gestalt trots skiftande formspråk och skilda tillkomsttider (fig 12–14, 16–17, 19–20, 23–25). Långhusets arkadräckor (fig 12) och pelarnas kontrapunktik för blicken fram mot koret, där den fångas av den stora altarmålningen för att sedan, stödd av ljuset från kapellen höjas mot korets stjärnvalv och det stora gotiska passionskrucifixet (fig 13). Altarmålningens centrala del framställer Kristus kringstrålad av en mandorla i regnbågens färger och är målad år 1935 av Henrik Sörensen.

Koret

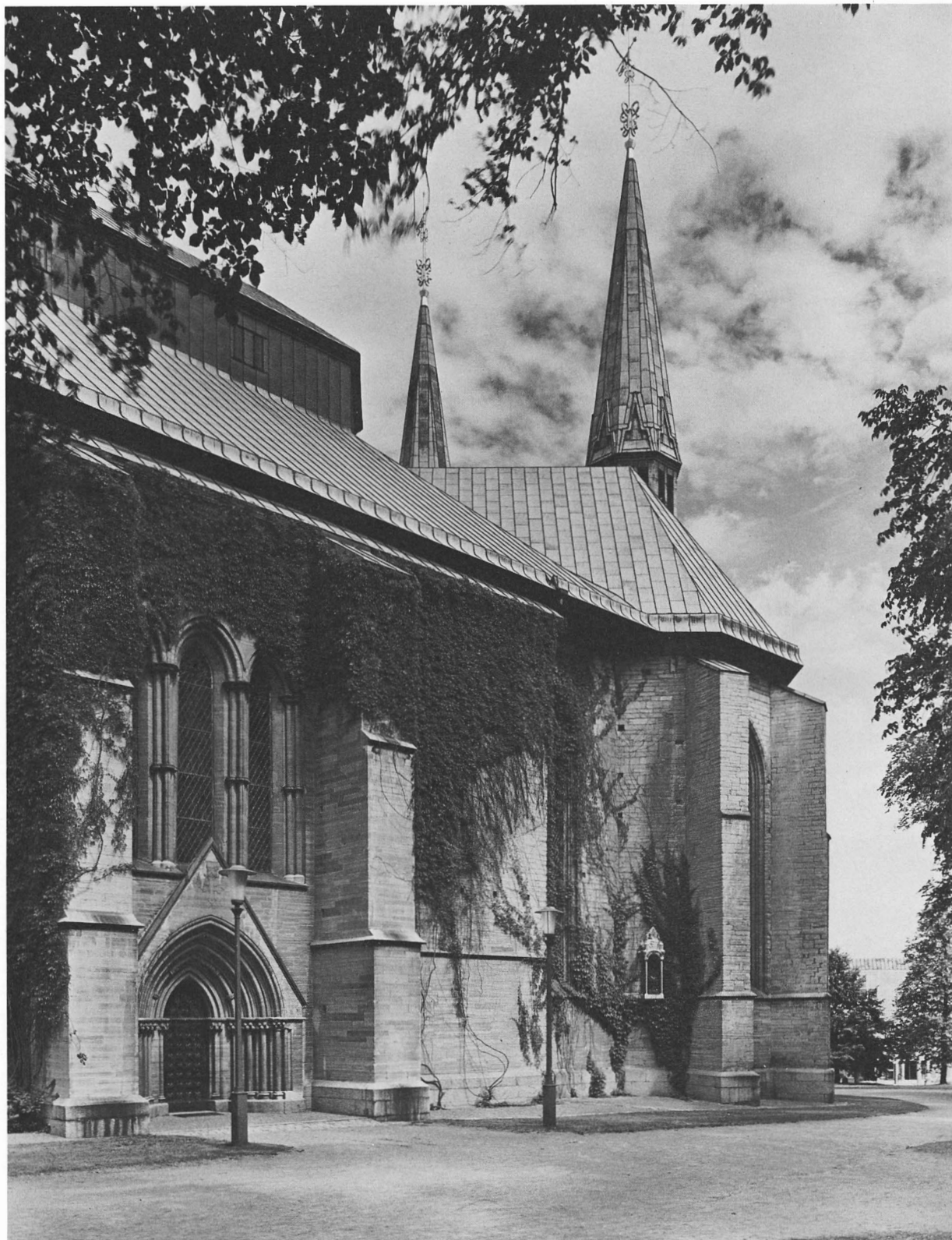
Altaret är i huvudsak tillkommet under det senromanska skedet men ombyggt på 1490-talet. Det är rektangulärt och murat av kalksten. Dess framsida pryds av sju kolonnetter. Kapitäl och baser är omhuggna en första gång på 1490-talet och sedan delvis nyhuggna vid restaureringen 1849–70. I altarets kortsidor finns kvadratiske sakramentsnicher. Till altaret för fyra trappsteg från korgolvet, som i sin tur ligger tre trappsteg högre än kyrkans golv i övrigt.

Korets bågöppningar mot omgången (fig 14) har släta omfattningar, i norr och söder enkelt fasade, i övrigt profilerade med djupa hålkålar. Västra bågarnas västra anfang utgöres av pilastrar på korpelarna.

I pelaren (B 10) mellan de båda norra bågöppningarna finns infällt ett sakramentshus, format som en gotisk kyrkospira (fig 17) och framför motsvarande

Fig 10. Kyrkan från nordväst. Foto SvK 1977.

The church from the north-west.

pelare (C 10) i söder ett annat sådant, gestaltat som ett krenelerat borgtorn (fig 16, pl 44).

I bågöppningarna finns låga bröstningsmurar (fig 16). I norra murens södra sida finns infälld en minnessten från år 1825 över hertig Johan av Östergötland och hans gemål. Vid och delvis infälld i södra pelaren vid öppningen till koret (fig 14) finns ett gravmonument över biskop Johannes Terserus, död 1678, hugget av Peter Schült (Schultz). I södra muren ses i plattrelief huggna gotiska majuskler inom trepassbågar.

Över koret är spänt ett oregelbundet stjärnvalv (26) med i genomskärning konkavkoniska ribbor (fig 15). Ribborna utgår från bladkapitäl med kantig, profilerad abacus, som bäres av smala knektar mellan korets bågöppningar. Knektarnas baser är attiska med dubbla, fyr- och femsidiga (av en åttkant) plintar. I väster utgår ribborna från korpelarna och deras båge.

Koret tillhör det sengotiska skedet, ehuru dess västra travé ligger inom tvärhuset. Pelarna (se nedan) som flankerar öppningen till koret är däremot liksom bågen de bär upp tillkomna under senromansk tid.

Koromgången

Koromgången (fig 16–17) tillhör det sengotiska skedet, men den västliga travén med valv 25 och 27 återfinns som nämnts inom tvärhusets yttermurar. Valven utgöres av stjärnvalv med sköldar, bladmask och bladknippen i ribbornas skärningspunkter (fig 15). Ribborna är i genomskärning konkavkoniska.

Sköldarna i södra valvet (27) har följande utseende: Mittskölden är hållen av en ängel, pryds av mitra och kräkla jämte minusklerna h t, åsyftande biskop Henrik Tidemansson; grå bottenfärg. Södra skölden bär ett Jacobshuvud med pilgrimsmusla och ett bomärke på ömse sidor om en pilgrimsstav; nedtill majusklerna J G, åsyftande ärkediakonen Johannes Ganzow. Figurerna är i rödbrunt, staven gul, bakgrunden prydd med flikade rankor. Norra skölden visar huvudet av ett kvinnligt helgon och ett bomärke samt majusklerna P G, syftande på kantorn Peder Gotskalksson. I norra valvet (25) finns två sköldar. Den ena visar ett rödbrunt bomärke och en gul pilgrimsmusla mot grå botten, dvs sannolikt åter Johannes Ganzows vapen. Den andra avbildar tre gyllene kronor mot grå botten.

Norra valvet (25) vilar i norr på en kraftig sköldbåge. Valvens västra gördelbågar är släta, tresidiga och utgår

vid yttermurarna från kraftiga, i genomskärning närmast kvadratiske pilastrar; den södra utan kapitäl. Mot koret vilar gördelbågarna på korpelarnas pilastrar.

Valvens gördelbågar i öster är försedda med hålkålar på ömse sidor om profilerade mittband och utgår från konsolknippeknektar. Knektarna har bladkapitäl med kantig, profilerad abacus och skivformade baser. Under baserna är knektarna sammanförda likt stuprör och vilar på livfullt gestaltade figurkonsoler (pl 43, se nedan Stensulptur).

Koromgångens övriga gördelbågar är närmast identiska med de sistnämnda. De utgår vid koret tillsammans med valvens ribbor från konsolknippeknektar, respektive knippeknakar. Konsolknippeknektarna är utformade på samma sätt som de nyssnämnda. Knippeknakar har likartade kapitäl men mittknekten är upptill förkroppad och vid förkroppningens anfang försedd med en bladverkskonsol (pl 43). Knektarna har attiska baser med dubbla, fyr- och femsidiga (av en åttkant) plintar (pl 44).

Omgångens nästföljande valvpar, 28 (fig 17, 18) och 32, utgöres av små, tresidiga valv, försedda med i genomskärning konkavkoniska ribbor. Det södra har en slutsten i form av »liljeverk» medan det norra har en sköld på slutstenen. Skölden bär kaniken Hans Brasks vapenbild i guld mot ljusröd botten jämte årtalet 1498.

De tre återstående valven, 29, 30 och 31 (fig 18), utgår vid yttermurarna från fyra kraftiga rundpelare (A 11, A 16, D 16, D 11) som samtidigt flankerar öppningarna till de tre kapellen (fig 16–17, se pl 43–48). De två västra (A 11, D 11) är till större delen släta och försedda med kapitäl med ganska yvig bladornamentik. Mot kapellen har pelarna vardera två kraftiga knektar med bladkapitäl och attiska baser med dubbla, fyr- och sexsidiga (av en åttkant) plintar; de sexsidiga är svagt konkava.

De båda övriga rundpelarna, dvs de som flankerar öppningen till det östra kapellet (A 16, D 16), är i sin helhet försedda med knektar av samma utseende som de nyssnämnda (pl 22). I höjd med fönsterbänkarna finns på dessa båda pelare förkroppningar, upptill fasade, nedtill formade som ett skivkapitäl. Härunder är pelarna gestaltade som regelrätta knippepelare.

Det sydöstra (31) av omgångens tre östliga valv är utformat som ett stjärnvalv, de båda övriga (29, 30) är oregelbundna kryssvalv (fig 18). Stjärnvalvets ribbor är konkavkoniska med källist och i valvhjässan finns en sköld med årtalet 1498 och majusklerna H G på ömse sidor om ett bomärke, åsyftande kaniken Hermannus Grotta. Tecknen är i guld mot röd botten.

Fig 11. Östra delen av kyrkans sydfasad. Foto SvK 1977.

The eastern part of the south front of the church.

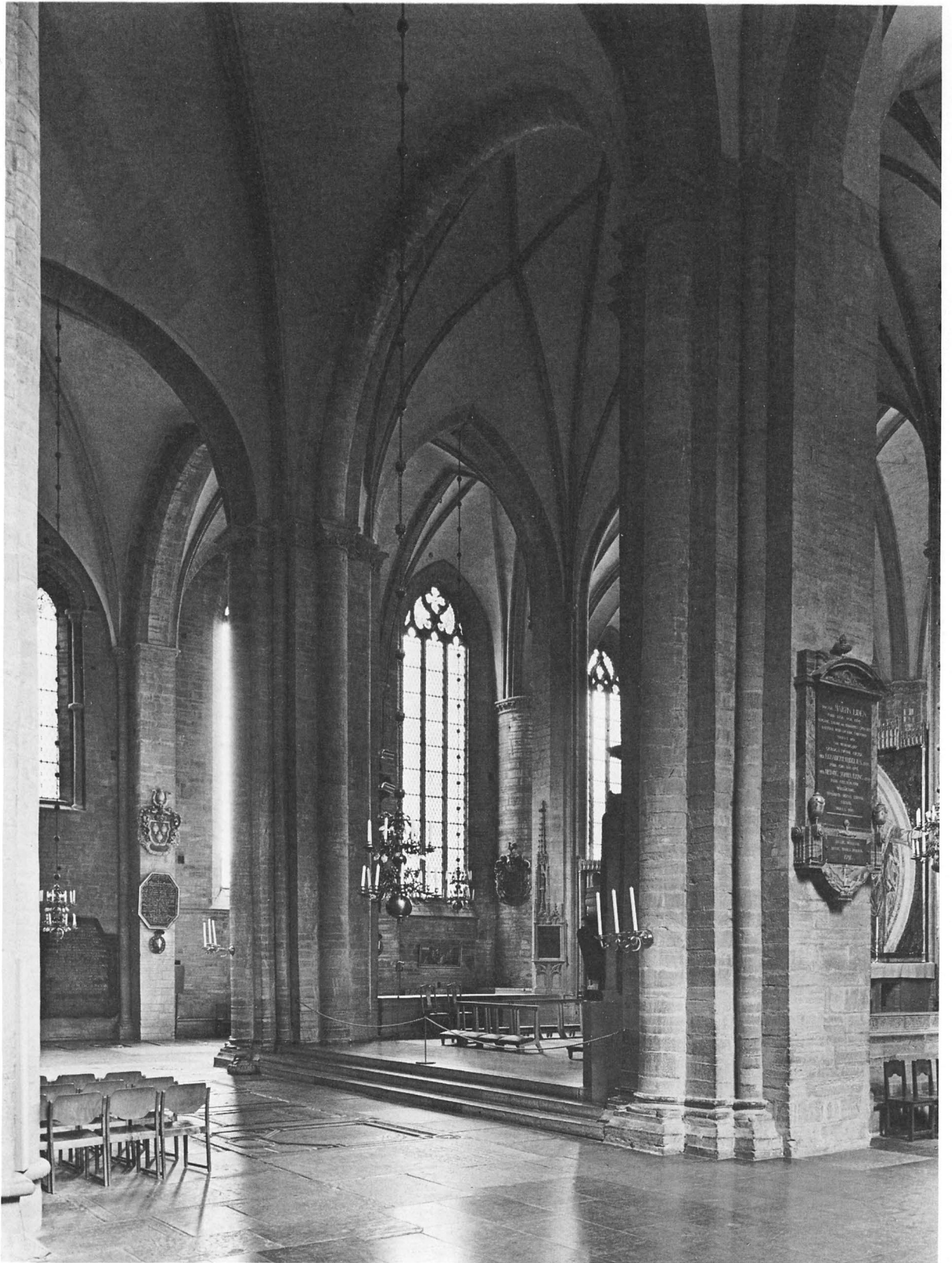
Fig 12. Norra sidoskeppet mot öster. Foto SvK 1977.

The north aisle, looking east.

Fig 13. Interiör mot öster. Foto SvK 1977.

The interior, looking east.

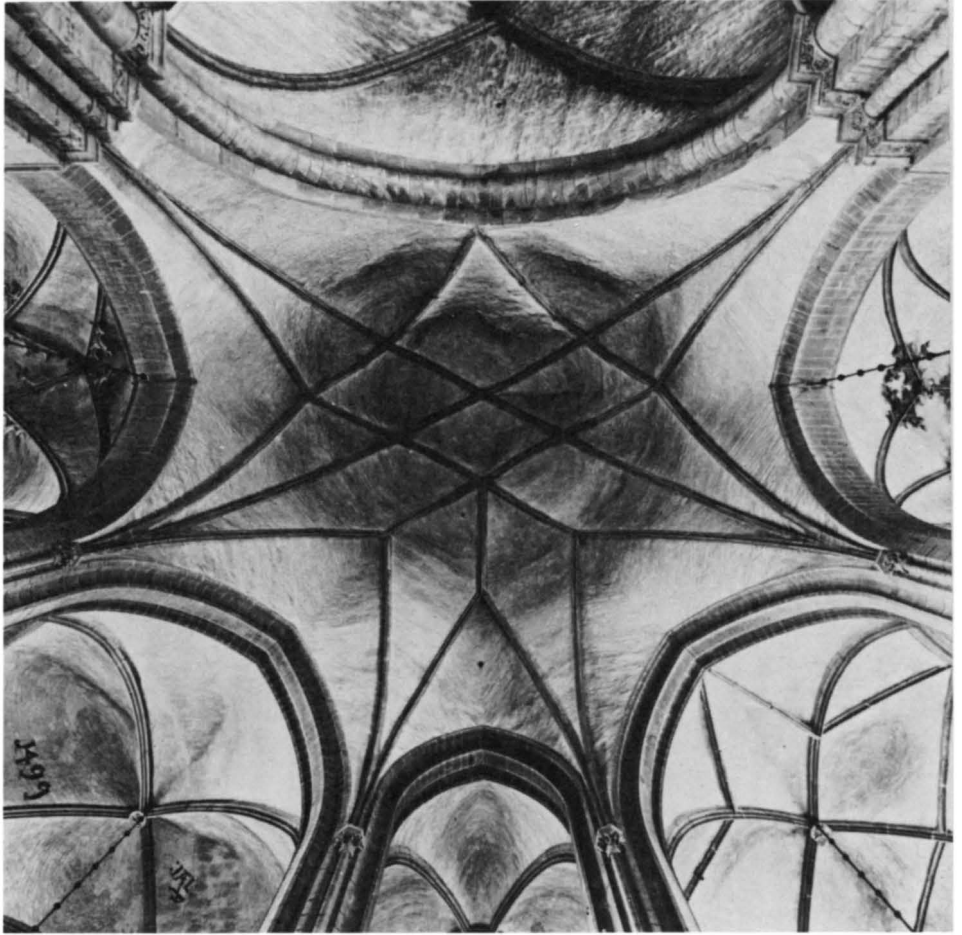

Fig 15. Högkorets valv, valv 26, med omgivande valv. Nedtill valv 30, tv valv 25 och 29, th valv 27 och 31, upptill valv 23. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Sanctuary vaulting, vault 26, with surrounding vaults. Below: vault 30. Left: vaults 25 and 29. Right: vaults 27 and 31. Top: vault 23.

De båda kryssribbvalven (29, 30) har också i genomskärning konkavkoniska ribbor med källist (fig 18). Det norra valvets (29) slutsten är plan, rund och försedd med en lejonmaskaron i relief. I valvets nordvästra kappa är målat året 1499 och i östra kappan ses :IAL: med gotiska majuskler över ett emblem bestående av en murslev och en murhammare. I östra valvets (30) hjässa finns ett stort, runt hål med en skoning av kalksten, utåt profilerad på samma sätt som

Fig 14. Interiör av koret mot nordost. Foto SvK 1977.

Interior of the chancel looking north-east.

ribborna (fig 18). I valvets östra kappa finns målat med frakturstil inskriften: Stormecktigij och högborne Förste her Johan / Then thridie Sverghis Gothis Wendhis Et konnugh medh / Sina högborne Förstinna Sverihes Drotningh :D: Katharina haffuer Thetta hederliga / Tempel förnyia låthid uthi Sinss hög loffligh Regementes Tidh : Anno Dni : 1581 : Därunder med gotiska majuskler: :LAVS: DEO: IN: EXCELSIS (=Lovad vare Gud i höjden).

Valvens slutstenar behandlas ytterligare nedan i samband med Stensulptur.

I omgångens golv finns ett flertal gravstenar inlagda (se nedan Gravstenar). I hörnen mellan norra och söd-

Fig 16. Södra delen av koromgången mot öster. Foto SvK 1977.

Southern part of the ambulatory, looking east.

ra rundpelarna och respektive yttermur finns enkla sidoaltaren av finhuggen kalksten med skivor av samma material (fig 16–17). Övergången mellan skiva och altarsidor bildas av en grund hålkäl. Altarnas socklar är upptill försedda med kälad skråkant. Norra sidoaltaret har i södra sidan en närmast kvadratisk sakramentsnisch och en femsidig nedåt skrånande kollektbössa av kalksten med järnlock.

I omgångens nordvästra travé finns också ett sidoaltare (fig 17), närmast kvadratisk, med kälad skiva och oregelbunden sockel. Det nordöstra sidoaltaret är tämligen oförändrat, de båda övriga avsevärt restaurerade.

I omgången, öster om högaltaret, är kyrkans dopfunt placerad. Den har en åttasidig cuppa av brons med upphöjda figurreliefer och står på en modern fot av

kalksten. Cuppan är tillverkad i Lübeck vid 1400-talets början och dess reliefer avbildar Jesu dop, Marie kröning och apostlarna.

I omgångens sydvästra travé (fig 16), mot södra väggen, är uppställt kyrkans tidigare, av Johan III skänkt och av Maarten van Heemskerck målade altarskåp. För övrigt pryds omgångens väggar av epitafier och begravningsvapen, vävda tapeter och lapidarier.

Fig 17. Norra delen av koromgången mot öster. Foto SvK 1977.

Northern part of the ambulatory, looking east.

Norra kapellet eller Nikolauskoret

Kapellet (fig 17, pl 16, 22, 48) har femsidig plan och täcks av ett åttakupigt ribbvalv (33) med i genomskärning konkavkoniska ribbor (fig 18). Valvets slutsten är plan, rund och mot blå botten försedd med ett gyllene, krönt G som spegelmonogram. I sydvästra valvkappan ses målat årtalet 1777. Ribbor och svicklar vilar på knippeknektar (A 12-A 15) med bladkapital och attiska baser med dubbla, tre- till sexsidiga (av en åttkant) plintar. Plintarnas sidor är svagt konkava. I nordväst och sydöst finns släta, skrånande sköldbågar med i nordväst likaledes släta och skrånande vederlag, i sydöst profilerade och försedda med bladkapitällister – delvis som fortsättning på koromgångens östra pelares kapitällister.

Kapellets återstående tre sidor upptages av fönster, tredelade med fiskblåsemasverk i krönet och i norr slät omfattning, i övrigt profilerade omfattningar. I masverket är infattat ett huvudsakligen vegetativt glasmåleri från 1860-talet (se nedan Glasmålningar).

I mittfönstrets bröstmur sitter sedan år 1864 infälld gravstenen över 1300-talsbiskopen Nicolaus Hermanni (se nedan Gravstenar). I övrigt pryds kapellets väggar av begravningsvapen. I sydvästra muren finns en dörr till det trapporn, som upptar utrymmet mellan norra och östra kapellen. Dörrens omfattning är upptill närmast rundbågig och prydd med en hålkäl.

I kapellet står en större och en mindre gravtumba. Den större har pilasterindelade sidor med Ulfsparres och Oxenstiernas vapensköldar och anräckor samt symbolerna för de åtta kardinaldygderna, allt i hög relief. På tumbans lock återfinns i närmast fullrund skulptur bilderna av landshövding Erik Göransson Ulfsparre († 1631) och hans hustru Beata Oxenstierna († 1652). Tumban är huggen av Johan Werner d ä.

Den mindre tumban pryds av kraftiga kannelerade pilastrar, som via ett förkroppat doriskt kymation bär upp en ram av vit marmor, på vilken det släta locket av brunröd kalksten vilar. Mellan pilastrarna finns som metoper vita marmorskivor med beslagsornamentik i plattrelief kring »diamanter». Tumban är rest över Ebba Eriksdotter († 1549), svärmor till Gustav Vasa. Tumban stod ursprungligen i högkoret och kan vara huggen av Peter de la Roche. I kapellets golv finns spridda gravstenar och fragment av sådana (se nedan Gravstenar).

Södra kapellet eller Tomaskoret

Södra kapellet (fig 16, pl 15, 22) har likartad uppbyggnad som det norra. Det täckes emellertid av ett sexuddigt, asymmetriskt stjärnvalv (35) med sköldar i varje

skärningspunkt. Mittskölden avbildar den uppståndne Kristus, de övriga Arma Christi, dvs Kristi vapen. Sköldarna torde vara huggna av Adam van Düren (se nedan Stensulptur).

Valvets sköldbågar är liksom vederlagen prydda med hålkälar. Masverkets glasmålningar har vid sidan av de vegetativa detaljerna inslag av fantasidjur (se Glasmålningar). I kapellets norra vägg finns en öppning med en rikt beslagen järndörr. Dörren leder till Tomastornet, det södra av de båda tornen som flankerar det östra kapellet. I tornets bottenvåning finns silverkammaren, ett femsidigt rum, som täckes av ett femdelat ribbvalv med konkavkoniska ribbor och rund, plan slutsten med maskaronrelief. En stentrappa leder till ett biblioteksrum i andra våningen täckt av ett ribblöst kryssvalv.

Under kapellets mittfönster står gravmonumentet över Ture Bielke († 1600) och hans hustru Margareta Sture, utfört av svart och vit marmor och alabaster. Monumentet är uppbyggt som ett additionsaltare med bågställningar, bjälklag och ett svängt överstycke med voluter, skulpturer och obelisker, medan själva sarkofagen formats som ett altare. I de större bågfälten finns texttavlor, framför de mindre står skulpturer, illustrerande dygderna Caritas, Spes och Fides. Bjälklaget pryds av en räcka anvapen och överstyckets mitt upptages av en kartusch med Bielke- och Sturevapnen. På predellans plats finns sarkofagens sneda lock, prytt med makarnas bilder i relief. På sarkofagens framsida läses gravskriften över herrskapet. Monumentet är hugget av den nederländske skulptören Wilhelm van den Block.

Kapellets väggar är behängda med begravningsvapen, dess golv belagt med kvadratiska och rektangulära kalkstensplattor. Mot koromgången avgränsas kapellet av ett halvannan meter högt, rikt sirat smidesgaller, tillkommet vid restaureringen 1849–70 och tillverkat i Tyskland.

Östra kapellet eller Mariakoret

Östra kapellet (fig 19, pl 21–22, 47) består av två travéer, en rektangulär i väster och en tresidigt avslutad i öster. Västra travén täckes av ett kryssribbvalv (34) med högt uppdragna kappor och i genomskärning konkavkoniska ribbor med källist, som strålar samman kring en plan, rund slutsten med initialerna h n på ömse sidor om ett bomärke, åsyftande kaniken Henrikus Nikolai. Bokstäverna är i guld mot grön botten. I östra valvkappan ses de målade majuskulerna H:T över frakturinskriften Visitavit Gotlandiam Qvinta Vice (=Han visiterade Gotland fem gånger).

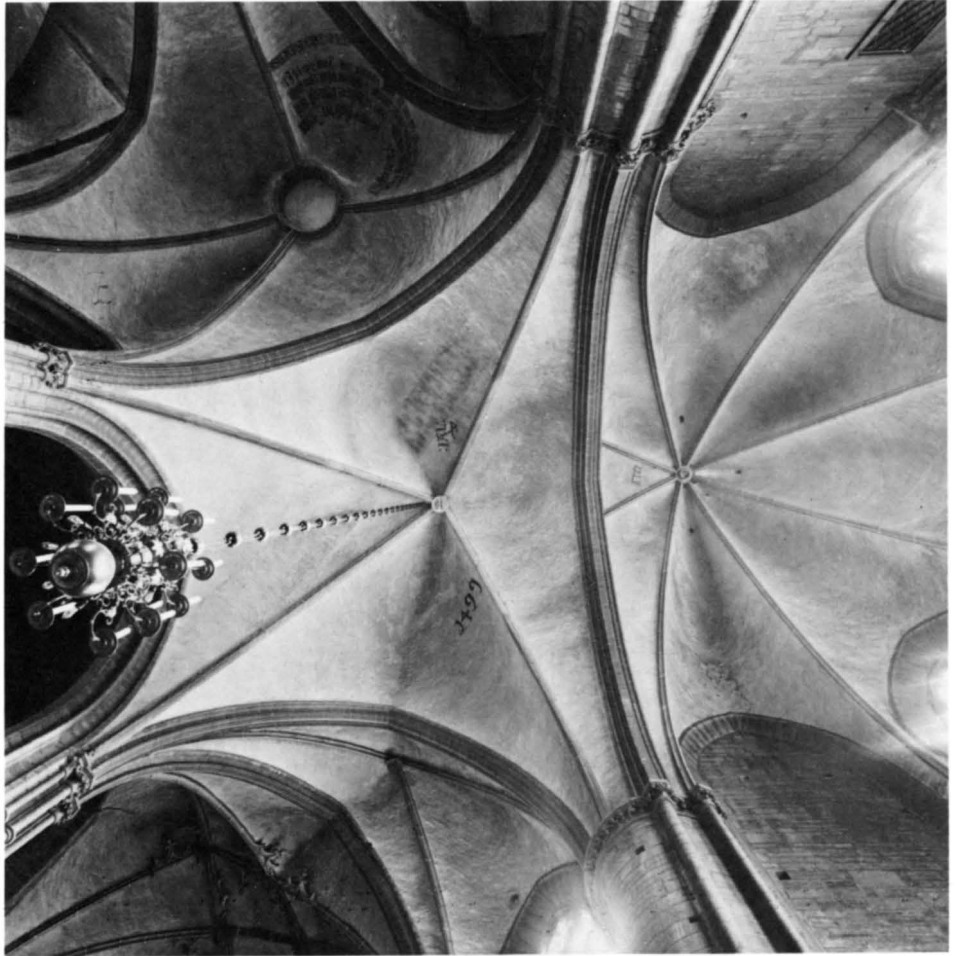

Fig 18. Valv 29 med omgivande valv. Th valv 33, upptill tv valv 30, nedtill valv 28 och 25. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 29 with surrounding vaults. Right: vault 33. Top left: vault 30. Below: vaults 28 and 25.

Östra travén täckes av ett sexuddigt, asymmetriskt stjärnvalv (36), vars kappor ovan de fem fönstren är högt uppdragna. Valvets ribbor är i genomskärning konkavkoniska och förenas i valvhjässan kring en plan och rund, odecorerad slutsten. I de båda östra stjärnuddarna står målat årtalet 1581 respektive 1400. Under det förra ses en målad sköld med ett stort A över de mindre AI.

Fönstren i östra kapellet är liksom sidokapellens tredelade med fiskblåsemasverk i krönen och ornamentalt glasmåleri från 1860-talet (se nedan Glasmålningar). Deras omfattningar är profilerade med hålkälar kring en stav med mittnerv. Valv och gördelbåge

bäres av knippeknektar (A 17–D 17) med samma utseende som de i sidokapellen. Västra travéns gördelbågar har samma utseende och vederlag som södra kapellet.

Bröstningsmurarna under fönstren och under »bröstlisten» i västra travén är prydda med smäckra bågställningar med en yttre spetsbåge buren av synnerligen slanka knektar med bladkapitel och baser som övriga knektar, och en inre trepassbåge, vars nedre bågspetsar är prydda med rosetter. Fälten med bågställningar avgränsas av ramar, profilerade med hålkälar och mittnervstavar.

I det östra av de båda södra bågfälten saknas knek-

tarna och ytan upptages i stället av en kraftig, synnerligen rikt profilerad ram. Väster om denna finns en liten relieftavla, som under en ristad baldakin visar en likaledes ristad framställning av en man med sina stenhuggarverktyg knäböjande inför S Petrus. Omskriften i plattrelief med gotiska majuskler lyder: MAGISTER : GIERLAC : DE : COLONIAE : FECIT : ISTAM : CAPELLAM : (= Mäster Gierlac från Köln gjorde detta kapell). Överst läses ristat ORATE P ME (= Bed för mig). Se vidare nedan Stensulptur.

Mariakorets altare (fig 19) är ursprungligt. Det vilar på en nedtill skråkantig och därovan profilerad sockel och artikuleras åt öster och på kortsidorna av släta rektangulära fält med rikt profilerade ramar. Framsidan upptages av två närmast kvadratiska sakramentsnischer med profilerade omfattningar som utgår från attiska baser med dubbla femsidiga plintar, placerade på en källist. Altarskivans främre hälft är försedd med käl längs undersidans kant, medan bakre hälften är rak.

På korets väggar hänger två stora, ovala målningar föreställande Jesu bergspredikan och Moses och Josua. De torde vara utförda i David Klöcker Ehrenstrahls ateljé omkring år 1700.

De tre korkapellen tillhör det sengotiska skedet.

Tvärhuset

Tvärhuset, dvs travéerna 7–9, är kyrkans äldsta bevarade parti (fig 20, 43, pl 23–26). Yttermurarna i norr och söder (pl 5–6, 14) visar tvärhusets sannolikt ursprungliga utsträckning. Ytermuren i sydöstra travén kan tänkas ha ingått i ett torn, som tillsammans med ett på motsvarande plats i norr flankerat det äldre senromanska korets omgång eller kanske sannolikare tillsammans med ytterligare torn i sydväst och nordväst bildat dubbeltornsfasader i norr och söder (se nedan Murverksbeskrivning samt Byggnadshistoria). I nuvarande kyrkorum uppfattas blott travéerna 7 och 8 som tillhöriga tvärhuset. Kraftiga pilastrar i norr och söder markerar travéindelningen. Travé 8, den ursprungliga mittravén består av enheter med närmast kvadratisk plan. De östra och västra travéerna är betydligt smalare (pl 66). Den östra travén (9) har beskrivits i samband med kor och omgång.

Travéerna 7 och 8 är täckta av kryssribbvalv, stödda på pelare med korsformad plan (B9–C9, B8–C8,

B7–C7; se pl 37–42). Pelarnas korsarmar är utbildade som pilastrar, vilka bär upp kraftiga, i genomskärning rektangulära gördelbågar (fig 14). I hörnen mellan pilastrarna finns knektar, som via förkroppningar i höjd med pilasterkapitälerna bär valvens ribbor. Mittvalvet (23) har liksom norra valvet (22) ribbor bestående av två trekvartsstavar, som mellan sig och på ömse sidor har diamantsnitt (fig 21). Det mellersta av de västra tvärhusvalven (20) är försett med i genomskärning kvadratiska ribbor (fig 22), medan de båda övriga (19, 21) har trekvartsstavar med skaftringar (fig 21). I mittvalvets (23) hjässa finns en slutsten med dubbla rosetter av diamanterade treblad och på motsvarande plats i norra valvet (22) en sköld av trä med majuskelinitialerna KPS över ett bomärke samt siffrorna (15) 81. Södra valvet (24) har en oval slutsten med en fyrklöver, sydvästra valvet (21) ett större, bemålat vallmofröhus, västra mittvalvet (20) en dubbelkonisk slutsten av trä och nordvästra valvet (19) ett vallmofröhus. Sydvästra valvet (21) är i valvhjässan bemålat med en enkel växtornamentik från 1600-talet medan ribborna har rester av målad viggornamentik. I nordvästra valvet (19) finns fragment av både figurativt och dekorativt medeltida kalkmåleri (se nedan Kalkmålningar). Ribborna till valven i norr (22) och söder (24) utgår vid yttermurarna från knektar med i norr attiska baser och i nordöst kapitäl med bladranka; i nordväst kapitäl med kraftiga, parvisa, diamanterade, starkt stiliserade, treflikiga blad; i sydväst kapitäl med glesa, femflikiga blad och i sydöst ett skadat örnkapitäl med bladrankor. I sydöst har knekten diamanterad skivbas, medan sydvästra knekten saknar bas, då den börjar cirka två meter ovan golv med en ofullbordad, bägerlik konsol, sannolikt ursprungligen avsedd som kolonnettkapitäl. Knektarna i nordväst och sydväst är försedda med skaftringar. På sydöstra knekten finns en kvadratisk förkroppning.

Invid denna knekt ses i södra muren rester av en spetsig, rikt profilerad bågöppning eller överstycke, som vilat på två diamanterade skivkapitäl. Öppningen har lett till den medeltida sakristia, som fanns på södra sidan (fig 7) och som revs vid 1700-talets mitt (se nedan Byggnadshistoria).

Nordvästra valvet (19) utgår i norr från en sköldbåge mellan en av tvärhusmurens pilastrar och det pilasterlikt formade hörnet mellan tvärhus och långhus. Vid detta hörn, liksom på motsvarande plats på södra sidan, ses murskarvar som markerar gränsen mellan det senromanska tvärhuset och det ungotiska långhuset. Vid dessa skarvar har tvärhusets västmurar utgått, vilka skulle ansluta till ett planerat, smalare, basilikalt

Fig 19. Interiör av östra kapellet. Foto SvK 1977.

Interior of the east chapel.

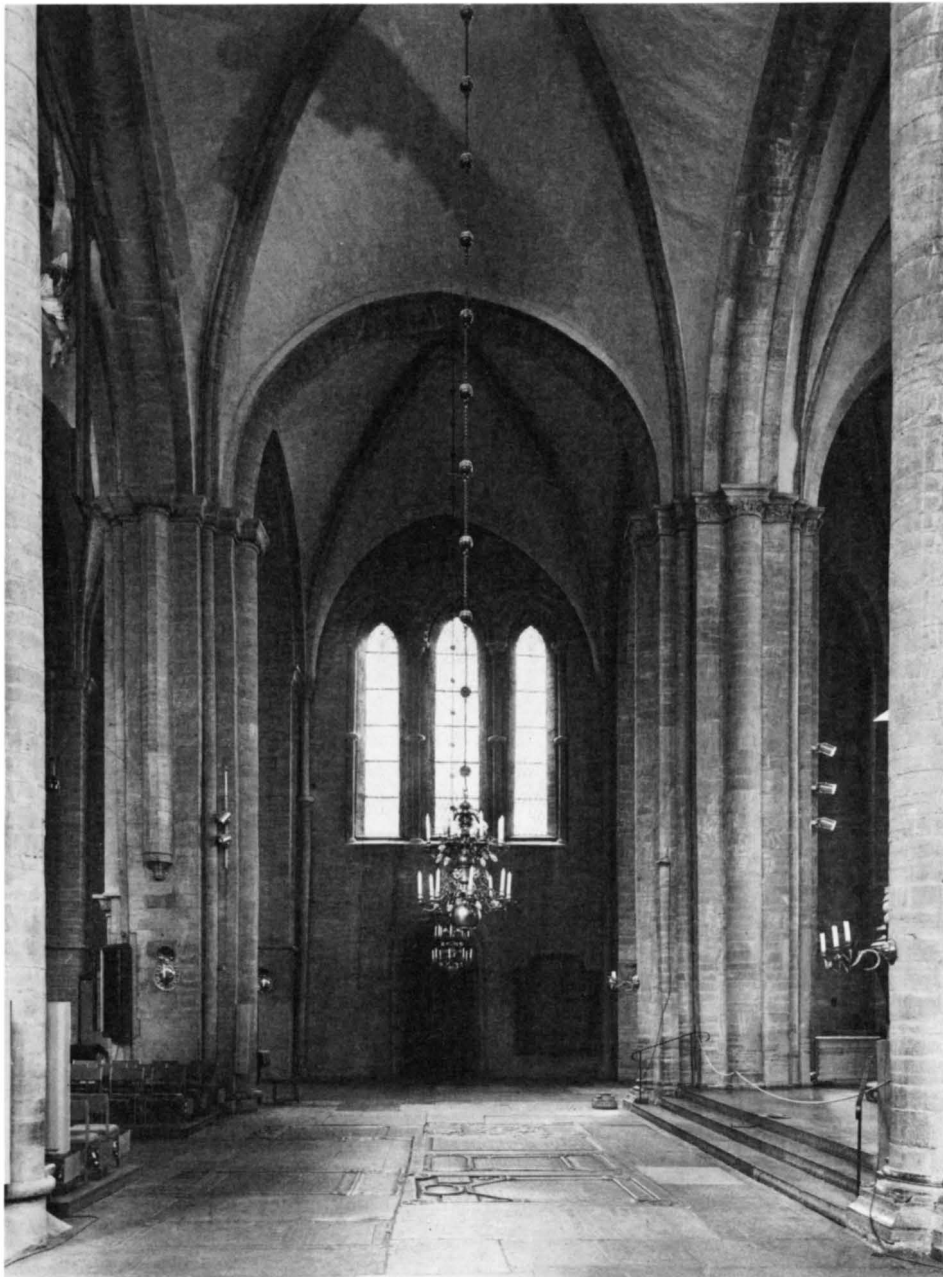

Fig 20. Tvärhuset mot norr. Foto SvK 1977.

The transept, facing north.

långhus (jfr nedan Murverksbeskrivning). I anslutning till pilastrarnas kapitäl finns förkroppningar till stöd för valvets ribbor. Under den nordöstra förkroppningen finns en rudimentär knekt, stödd på en bladpdydd konsol. För sydvästra valvets (21) ribbor finns motsvarande arrangemang, bortsett från att ribban i sydväst utgår direkt från kapitällisten, utan förkroppning, och att knektkonsolen i sydöst är svårbeskrivbar.

Västra mittvalvets (20) östra knektar är försedda med skivkapitäl med dubbel abacus, medan de västra har dubbel abacus över ett diamantsnitt, käl och vulst.

I sydvästra och nordvästra valvkvadraterna (21, 19) ses mot mittskeppet cirka tre meter ovan golv fullt utbildade kapitäl. De minner om den äldre ordning med basilikalt långhus, i enlighet med vilken tvärhuset ursprungligen anlades. Rester av denna ordning ses

Fig 21. Valv 22 med omgivande valv. Tv valv 19, th valv 25, upptill valv 23. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 22 and surrounding vaults. Left: vault 19. Right: vault 25. Top: vault 23.

även i öppningen mellan västra (20) och nordvästra (19) valvkvadraten, där en halvkolonn med kapitäl med stiliserad växtornamentik och diamantsnitt anger läget för den ursprungliga arkadbågen mellan mitt- och sidoskepp (pl 39).

Tvärhusets sex pelare (pl 37–42) har tidigare beskrivits som i plan korsformade. De fyra kring korsmitten (23) är mot denna försedda med halvkolonner, som bär upp kraftiga, halvrunda gördelribbor (fig 20). I väster motsvaras halvkolonnerna mot mittskeppet av i genomskärning femsidiga (av en åttkant), långa konsolknektar, som utgår från likaledes femsidiga trapetskonsoler.

De västra pelarna (B 7, C 7) har på motsvarande plats mot mittskeppet mycket korta konsolknektar med rikt utbildade kapitäl bestående av dubbel abacus ovan ett kraftigt diamantsnitt, följt av käl och vulst (fig 23). Konsolerna är trapetsformade med lansettblad.

Konsolpilastrarna bär en i genomskärning rektangulär gördelribba.

De östra pelarna (B 9, C 9), som flankerar öppningen till koret, är på två sidor vardera försedda med kapitälband (fig 14). Norra pelarens (B 9) kapitälband utgöres mot väster av stiliserad akantus och rankor med treflikiga blad; mot söder av stiliserad akantus, delvis diamanterad, och ett fläkt fabeldjur, en harpya. Södra pelarens (C 9) kapitälband utgöres både åt norr och väster av en bladranka.

Västra pelarparet (B 8, C 8) är på likartat sätt i öster och mot mittskeppet försett med kapitälband (fig 23). Norra pelarens (B 8) kapitälband utgöres av parvisa, kraftiga, starkt stiliserade, treflikiga blad med diamanterade nerver. Södra pelaren (C 8) har i nordöst likartad ornamentik; i övrigt en bladranka med diamanterade nerver.

Baserna till de östra pelarna (B 9, C 9) är åt väster

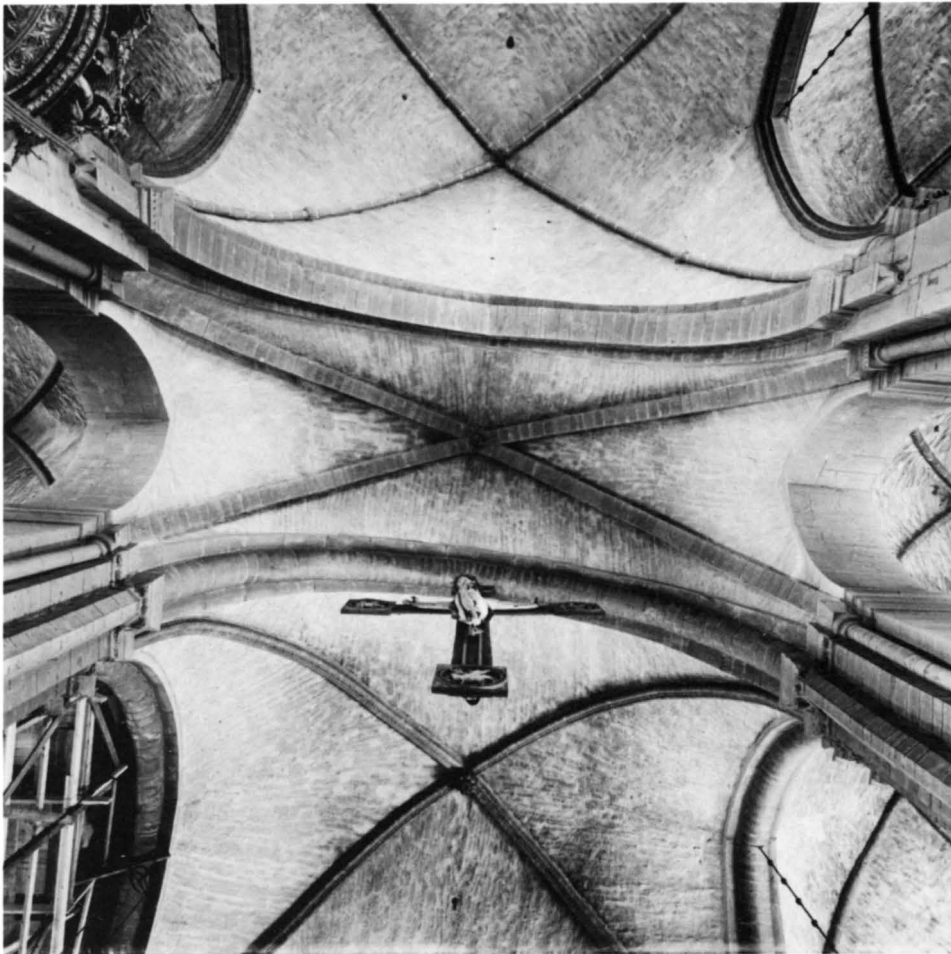

Fig 22. Valv 20 med omgivande valv. Nedtill valv 23, upptill valv 17. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 20 with surrounding vaults. Below: vault 23. Top: vault 17.

attiska; knektarnas och halvkolonnernas är försedda med hörnblad. Mot mittskeppet är baserna dolda av korgolvet, respektive av Johannes Teseri gravmonument. Pelarnas övriga sidor saknar synliga baser.

Baserna till tvärhusets fyra återstående pelare (B7, B8, C7, C8) är till större delen dolda av golvet. I norr ses således blott en kraftig vulst; i söder motsvarande vulst jämte en flack skråkant.

I tvärhusets sydöstra valvkvadrat (27) – i nuvarande koromgången – återfinns en rest av ett ursprungligt tvärhuskapell i bottenvåningen till ett förmodat tvärhusstorn. I södra muren finns sålunda (dolt av altarskåpet) kapellets (och tornbottenvåningens) södra innerliv med spår av sköldbåge och ett skråsmygigt rundbågs-

fönster i en rundbågig, raksprångig nisch (fig 44–45). I sydvästra valvkvadraten (21) ses under det nuvarande fönstret en del av östra smygen till motsvarande fönster (fig 46–47, jfr nedan Murverksbeskrivning).

Mittpartiet i tvärhusets gavlar upptages av stora, trekopplade fönster och under dessa rundbågiga portaler (fig 31, pl 5–6, 14–16). Båda fönstren har skrånande smygar och är svagt spetsbågiga. De omges av knektar, upptill förenade med i söder dubbla trekvartsstavar, i norr trekvartsstavar på ömse sidor om ett

Fig 23. Mittskeppet mot väster. Foto SvK 1977.

The centre aisle, looking west.

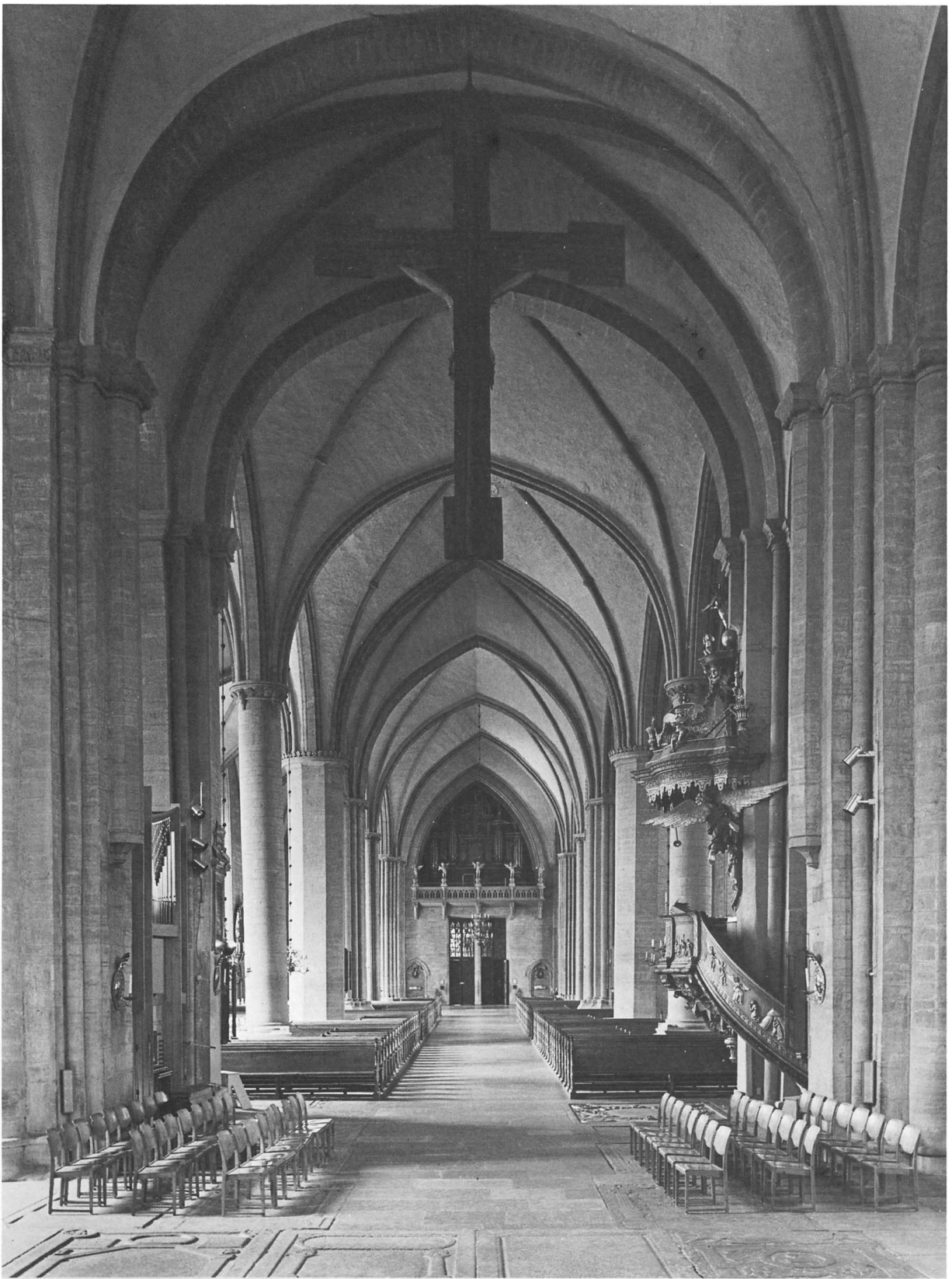

Fig 24. Interiör av långhuset mot nordväst. Foto SvK 1977.

Interior of the nave, looking north-west.

Fig 25. Th. Mittskeppet mot väster. Foto SvK 1977.

Right. The centre aisle, looking west.

diamantsnitt. Knektarna är i söder två- och trekopp-lade, i norr enkla. De är försedda med attiska baser, skaftringar och skivkapital, i norr diamanterade. Upp-till avslutas fönstren med följelister, som i norr utgöres av trekvartsstavar och utgår från virvelrosetter i svick-larna. I båda fönstrens bågspejsar finns dekorativt må-leri från 1860-talet (se nedan Glasmålningar), medan fönstren i övrigt är infattade i rutverk av gjutjärn.

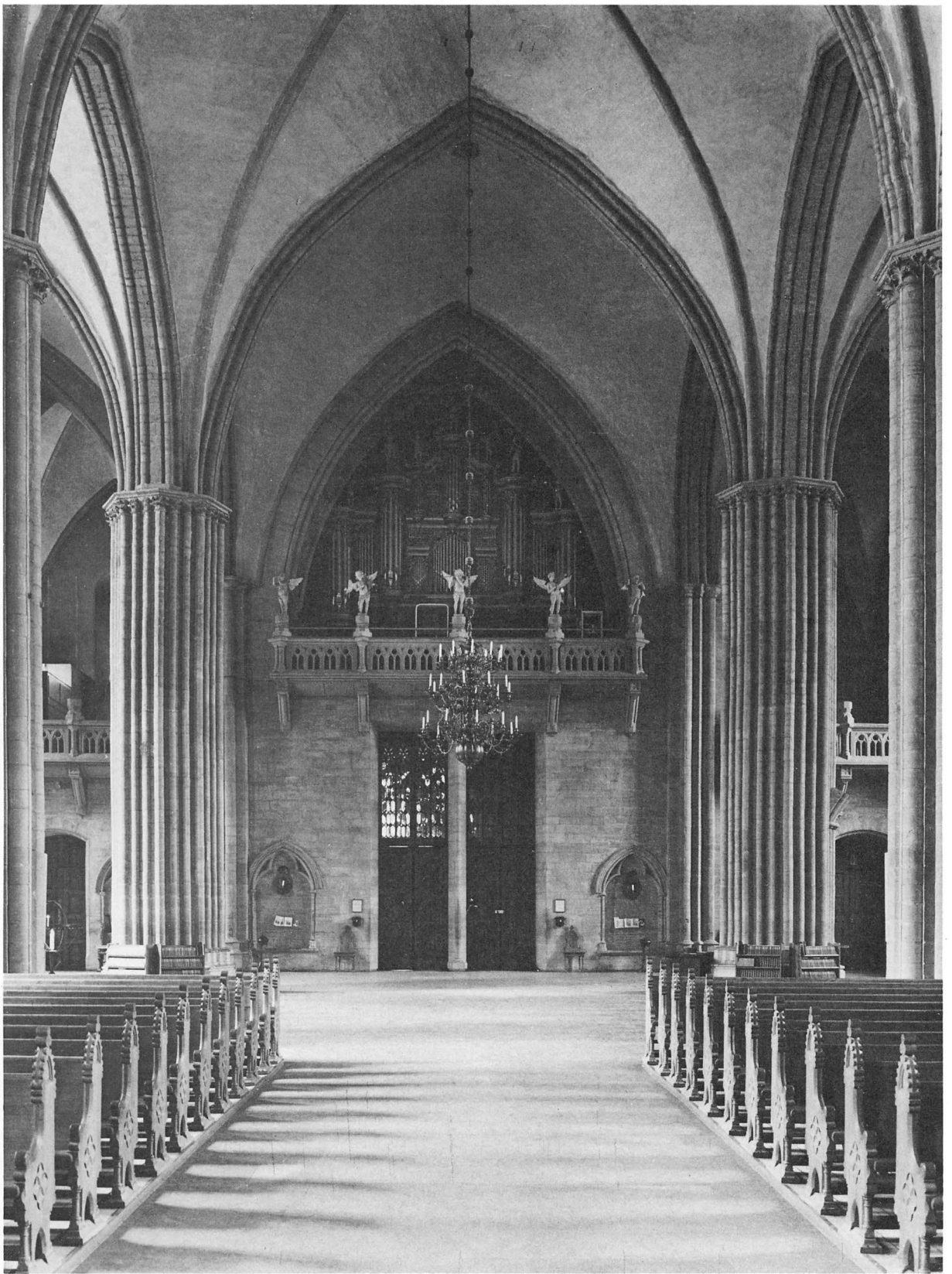
Tvärhusets fönster i sydväst (S7) och nordväst (N7) är utformade i huvudsak på samma sätt som långhusets (se nedan). De är emellertid blott tvådelade med ett krönande tre- respektive fyrpass. I bågspejsar och pass finns dekorativt glasmåleri från 1860-talet (se nedan).

Tvärhusets återstående fönster (N9) tillhör omgång-
en och har beskrivits i anslutning till denna.

Långhuset

Långhuset omfattar i längd sex travéer (pl 66). De fyra östliga (6–3) tillhör det ungotiska skedet, medan övri-
ga (1–2) tillkom, när långhuset under höggotisk tid förlängdes åt väster. Gränsen mellan de båda bygg-
nadsskedena ses i norr och söder vid övergången från
rundbågiga till spetsbågiga blindarkader (fig 12, pl
15–16).

Västligaste travén visar genom sina pilastrar, krafti-
ga pelare och ofullbordade båganfanger att ett västparti
med dubbeltorn ursprungligen planerats i denna del (se
nedan Murverksbeskrivning samt Byggnadshistoria).
Långhuset öppnar sig numera genom tre breda, upptill
markant spetsiga bågar mot det tillbyggda tornets och
sidobyggnadernas andra våningar (fig 24–25). Bågöpp-

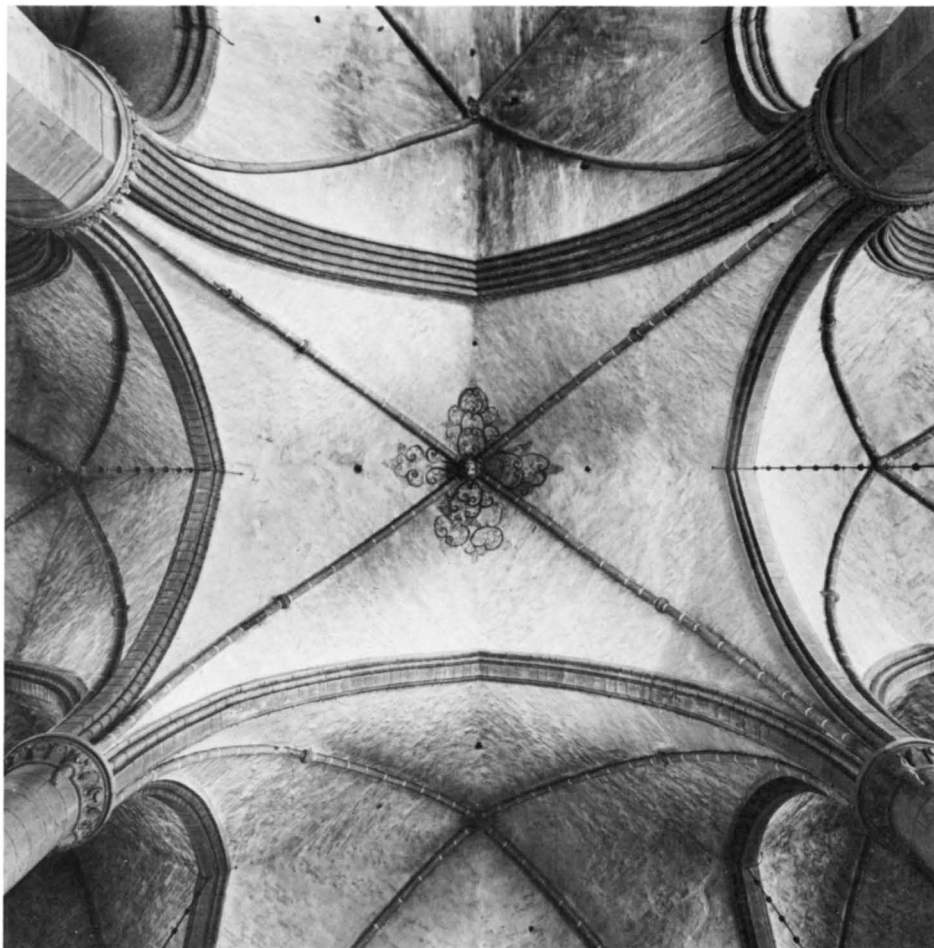

Fig 26. Valv 14 med omgivande valv. Nedtill valv 17, tv valv 13, upptill valv 11, th valv 15. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 14 with surrounding vaults. Below: vault 17. Left: vault 13. Top: vault 11. Right: vault 15.

ningarna avgränsas mot kyrkorummet av utkragade, konsolburna läktarbarriärer av trä.

I långhusets södra mur återfinns i fjärde travén kyrkans stora, tudelade sydportal (se nedan).

Långhusets fem pelarpar (B2–B6, C2–C6) är alla olika, från släta rundpelare till fullt utbildade knippepelare (fig 24, pl 31, 67). Första paret från öster (B6, C6) är således släta rundpelare med attiska baser och additiva palmettkapitäl (pl 34). Baserna har rikt utbildade hörnblad med diamanterade nerver och spetsvoluter med stängel. Basernas plintar är profilerade med en käl mellan vulster och vilar på en sockel med dubbla språng, vulst och skråkant. Halvannan meter ovan basen på södra pelaren ses på syd- och västsidan en rad målade vapensköldar från 1300-talet (se nedan).

Pelarna i nästa pelarpar (B5, C5) är släta, åttkantiga med »kronkapitäl» och baser, profilerade med en käl mellan två vulster på en skråkantsockel med kvadratisk bottenplatta (pl 34). »Kronkapitälen» består av vulst och käl, som följer pelarens kantiga form; därövan kronringen med en horisontell bärd med romber, från vilken reser sig en rad liljelika tre- och femflikiga blad med »besättningar», likt spetsarna på en medeltida kungakrona.

De återstående tre pelarparen är alla knippepelare. Första paret från öster (B4, C4) har i plan formen av en åttauddig stjärna (pl 36). Mellan uddarna finns knektar. Pelarna kan sägas ha attiska knippebaser med hörnblad vid varje knekt. Hörnbladen är släta eller akantuslika med diamanterade nerver; alla med volu-

Fig 27. Valv 4 med omgivande valv. Upptill valv 1, nedtill valv 7, th valv 5. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 4 with surrounding vaults. Top: vault 1. Below: vault 7. Right: vault 5.

ter. Under basernas smala plint finns en skråkant, ett profilerat mellanstycke och en stembänk. Pelarna har kapitalband, det södra med knopp- och bladkapitäl, det norra med trebladskapitäl med korsande stänglar.

Pelarna i nästa pelarpar (B3, C3), det andra från väster, utgör också i plan en åttauddig stjärna (pl 35). De är emellertid smalare än de nyssnämnda, stjärnuddarna är spetsigare och knektarna jämförelsevis större. Baserna är lägre men likaledes attiska knippebaser med hörnblad vid knektarna. Hörnbladen bildas av lussekattlika voluter. Baserna avslutas med en hög plint, ett profilerat mellanstycke och en bänk. De båda pelarnas kapitalband består av jämförelsevis mera utvecklade bladkapitäl.

Det västligaste pelarparet (B2, C2) är fullt utvecklade

de knippepelare (pl 35). Med tjugofyra knektar kring en åttkantig kärna bildar pelarna i plan en oktagon. Knektarna i oktagonens hörn är kraftigare än de övriga. Varje knekt är försedd med en flack attisk bas med tre- och firsidiga (av en åttkant) plintar ovan en nedtill skråkantad och upptill med vulst och käl profilerad sockel. Pelarna har kapitalband med fullt utvecklade bladkapitäl.

På norra pelaren (B2), cirka tre meter ovan golv, ses i norr och väster på tre av knektarna dubbla skaftringar och därovan båganfang (fig 62). Dessa båganfang visar, som ovan nämnts, tillsammans med pelarnas tjocklek, att västpartiet ursprungligen avsetts få en annan utformning.

Långhusets gördelbågar har också skiftande utseen-

Fig 28. Valv 2 med omgivande valv. Tv valv 3, th valv 1, upptill valv 5. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 2 with surrounding vaults. Left: vault 3. Right: vault 1. Top: vault 5.

de. Mellan de sex östliga valven (13–18) är de i genomskärning rektangulära och försedda med gördelribbor, bestående av mittband mellan två trekvartsstavar (fig 26). Mot tvärhuset utgår de från pilastrar med profilerade kapitäl och korta, kraftiga konsolknektar med bladknoppkapitäl. Konsolerna är trapetsformade med diamanterade lansettblad. Vid yttermurarna utgår de aktuella gördelbågarna från längre konsolknektar (A6, B6) med i söder halvrunt och i norr tredelat bladknoppkapitäl. I övrigt utgår de aktuella gördelbågarna från de beskrivna pelarnas kapitäl.

De tre följande gördelbågarna – i linje med de åttkantiga pelarna (B5, C5) – är rikt profilerade med åtta kälar och mellanliggande bandstavar (fig 26). Vid yttermurarna utgår gördelbågarna från konsolknektar (A5, D5) med i söder diamanterat skivkapitäl, i norr tredelat bladknoppkapitäl.

Nästföljande fem gördelbågar består av tre kraftiga

åsstavar, omgivna av likaledes kraftiga diamantsnitt. Vid ytterväggarna utgår de från konsolknektar (A4, D4) med i söder impostkapitäl med sammanflätade diamanterade blad, i norr tredelat bladknoppkapitäl. I övrigt utgår bågarna från pelarnas kapitäl.

Nästföljande fem gördelbågar liknar i stort de senast beskrivna men saknar diamantsnitt. Vid ytterväggarna utgår de från konsolknektar (A3, D3) med i söder bladstängelkapitäl, i norr ett skadat bladkapitäl.

Långhusets återstående sju gördelbågar består av dubbla eller tredubbla rundstavar på ömse sidor om ett mittband (fig 27). Mellan stavarna finns kälar. Vid ytterväggarna utgår gördelbågarna från knippepilastrar (A2, D2), som i plan och utformning motsvarar ungefär en fjärdedel av det näst västligaste pelarparet (B3, C3). Pilastrarna är försedda med kapitälband med utvecklade bladornamentik. I väster, mot tornet, utgår gördelbågarna också från knippepilastrar (B1, C1),

liknande de ovan beskrivna men något grundare. De har profilerade kapitälband och flacka attiska knippebaser med höga, två- och firsidiga (av en åttkant) plintar, som nedtill övergår i en vulst ovan en rak sockel.

För kapitäls ornamentik se vidare Stensulptur.

Långhusets valv är som nämnts alla utom ett kryssribbvalv. Avvikande är mittvalvet längst i väster (2), som saknar ribbor (fig 28). Detta valv är liksom de flankerande i norr och söder renoverat på 1700-talet. Årtalet 1774 är målat i norra och södra (1, 3) valvens västkappor. Övriga valv är ung- eller högotiska.

Valvribborna utgöres av trekvartsstavar och strålar samman kring slutstenar av skiftande utseende. De sex östliga valvens (13–18) ribbor är försedda med skaft-ringar.

Slutstenarna ser från öster till väster ut på följande sätt: Valv 17 och 18 tulpanknoppar, av trä, valv 15 och 16 vallmofröhus, av trä och bemålade, valv 14 bladmask, av trä, valv 13 konisk med liljeblad, av trä, valv 11 och 12 dubbel bladverksrosett, valv 10 bladmask, bemålad och med maskaroner i valvkappornas spetsar, valv 9 fyra kraftiga akantusblad kring en spiralknopp, bemålad, valv 8 dubbel bladverksrosett, bemålad, valv 6 och 7 bladmask, valv 5 dubbel bladverksrosett, valv 4 bladverksrosett med spiralknopp, valv 3 dubbel bladverksrosett, valv 2 skadad, med ansatsstycken för (nu obefintliga) valvribbor, valv 1 Gustav III:s krönte namnskiffer i guld mot blå botten. Se vidare nedan Stensulptur.

Långhusvalvens ribbor utgår i de flesta fall från konsolburna förkroppningar i anslutning till väggarnas knektkapitel och rundpelarnas kapital. Flertalet av dessa konsoler är trapetsformade med lansettblad, ibland diamanterade. Mot tvärhuset utgår ribborna vid pelarna från knektar med skivkapitel. Knektarna har beskrivits ovan i anslutning till pelarna. I hörnen mellan tvärhus och långhus utgår ribborna från konsolknektar; den norra lika lång som denna sidas övriga konsolknektar och försedd med profilerat kapital; den södra kort, med skivkapitel och trapetsformad konsol med diamanterade lansettblad. Vid övriga pelare och pilastrar utgår ribborna från respektive kapitälband.

Knektkonsolerna vid långhusets murar har alla ensartad utformning. De är trapetsformade med diamanterade lansettblad. I höjd med knektkonsolerna löper horisontellt utmed murarna en trekvartsstav.

Tre av långhusets valv är försedda med dekorativa målningar i valvhjässan. I andra mittskeppsvalvet från öster (14) ses en grisaillemålning från 1600-talet med akantusslingor och druvklasar. I valvet söder härom

(15) ses i vardera kappan ett någorlunda runt ornament, liknande en apelsinskiva, målat i brunrött. Valvet väster om detta (12) är dekorerat i rött och svart med motställda rankor av renässanskaraktär kring en stängel, avslutad med en rosett. I valvets östra kappas ses dessutom ett monogram i grått. Valven 3 och 5 visar rester av dekorativt måleri längs ribborna i form av inskrivna palmetter. Se vidare nedan Kalkmålningar.

Flertalet av långhusets fönster är tredelade, två är tvådelade och ett är fyrdelat. De är försedda med skränande smyg, som inåt har en knektliknande omfattning, som utgår från baser och i flertalet fall är försedda med skaft-ringar. Fönstren är prydda med masverk och har en framförställd bågställning, buren av slanka knektar med baser och skaft-ringar. Bågställningarna följer i de flesta fall masverkets huvuddrag. För de fyra västliga fönstren saknas skaft-ringar, knektarna är slankare och försedda med blad- eller bågarkapitel.

Fönstren låter sig indelas i ett antal typgrupper med hänsyn till masverkets utseende (fig 29–30, pl 5–6, 15–16). Typ 1 har som krön ett stort fyr-, fem- eller sjupass. Typ 2 kröns av tre likstora tre-, fyr- eller fempass. Typ 3 kröns av tre olikstora tre- eller fyrklöver.

Andra fönstret från öster på södra sidan (S5) skiljer sig från de övriga genom att det är fyrdelat, försett med mitt- och biposter. De två hälfterna avslutas upptill med en spetsig primärbåge, under vilken finns två trifoliebågar och en cirkel. De båda bågarna förenas upptill kring ett rosettfönster.

Första fönstret från öster på norra sidan (N6) skiljer sig också från övriga. Det är ett närmast senromanskt, trekopplat fönster som gotiserats genom att det höjts och försetts med två mindre sexpass inom kvadratiska ramar och ovan en tvärpost krönt med ett fyrpass omgivet av fria »pass» och spetsar.

Långhusets båda västliga fönster (N1, S1) är markant mindre än de övriga, ty murarna vid dessa travéer fick ej försvagas genom stora fönsteröppningar, då de skulle bära de planerade västtornen.

I långhuset finns slutligen ännu ett fönster som skiljer sig från de övriga. Det är placerat ovan sydportalen, är treklöverformat med ett masverk i form av radiellt placerade trifoliebågar kring ett centralt cirkelinskrivet trepass. Dess inre smyg är extremt djup, då själva fönstret är placerat i yttre murlivet, ej mitt i muren såsom eljest är fallet.

Långhusfönstrens poster och masverk är till stor del nyhuggna vid restaureringen 1849–70. Vid 1812 års restaurering hade flera medeltida poster och masverk

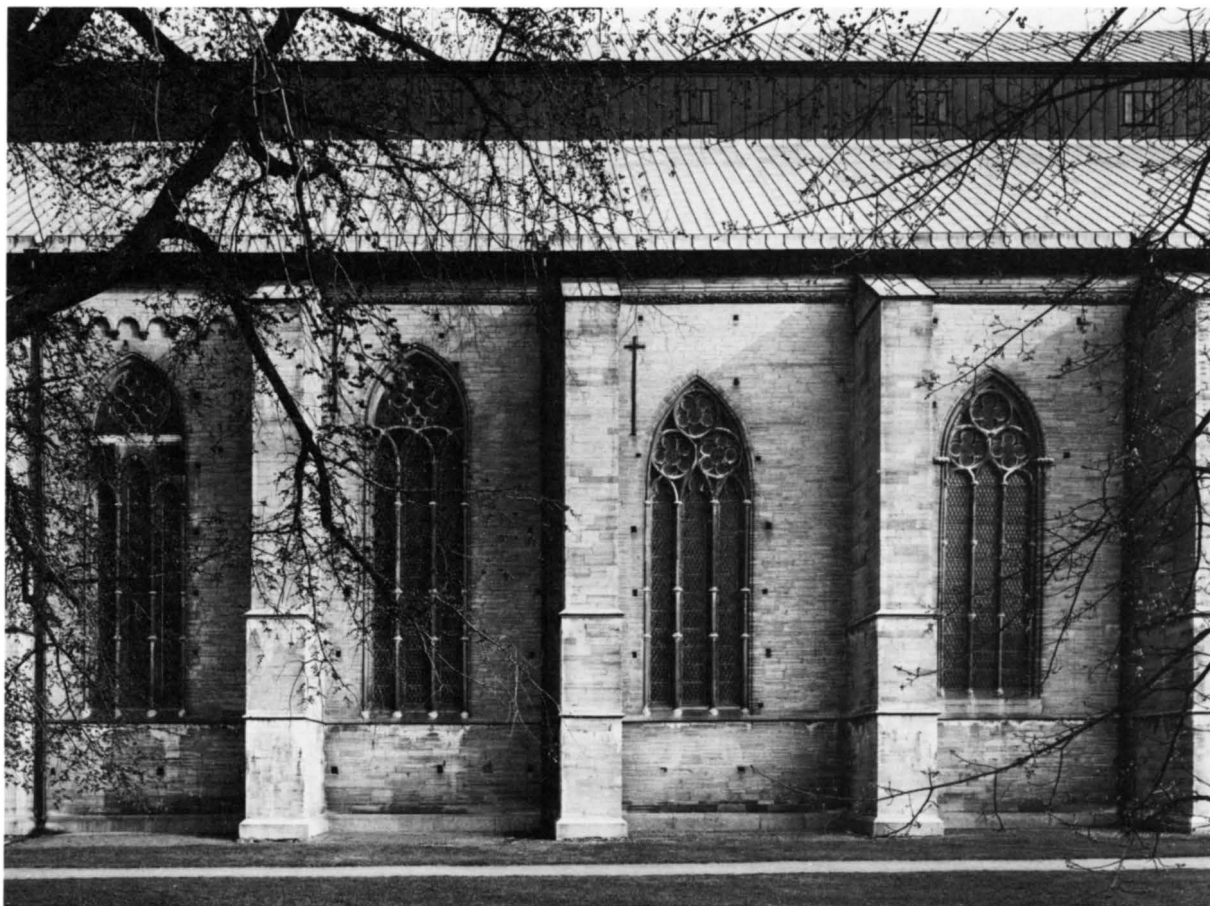

Fig 29. Långhusets norra fasad travé 6–3. Foto SvK 1977.

North front of the nave, travée 6–3.

ersatts med nya av gjutjärn. Fönstren behandlas ytterligare nedan under Murverksbeskrivning.

Alla fönster har bågar och diagonalrutat spröjsverk av gjutjärn. I masverken finns dekorativa glasmålningar och infattningarna följer här målningarnas form. Såväl glasmåleriet som bågarne tillkom vid restaureringen 1849–70.

I långhusets västra mur finns på ömse sidor om dörröppningarna grunda nischer med bågställningar (fig 24–25, pl 33). De fyra yttre är rundbågiga med tre inställda kolonnetter, som bär upp förenade spets- och trifoliebågar. De båda i mittskeppet är spetsbågiga med kolonnetter vid sidorna som bär en förenad spets- och trifoliebåge.

Golvet i långhus och tvärhus är belagt med huggen eller hyvlad kalksten. Här och var, enkannerligen framför korttrappan, finns gravstenar inlagda. Golv-

beläggnigen är huvudsakligen tillkommen 1812, 1916, 1933 och 1961.

Portaler

Kyrkan har sex, ursprungligen medeltida portaler, samt en tornportal i väster från 1880-talet (pl 66). Den dekorativa utsmyckningen beskrivs utförligt nedan i kapitlet Stensulptur.

Äldst är norra tvärhusportalen (fig 31, pl 13). Den har inåt en skrånande rundbågig smyg med en omfattning bestående av en trekvartsstav mot en bred och grund käl. Utåt är det en tvåsprångig perspektivportal, upptill rundbågig. I sprången finns inställda kolonnetter och ytterst pilastrar. Kolonnetterna och pilastrarna är nedtill förenade av ett band av attiska baser av granit och upptill av ett kapitälband med korsvisa och

sammanflätade bladstänglar. Kapitälbanden har en profilerad abacus på vilken den tvåspråkiga arkivolten och trubbvinklade aedikulan vilar. I arkivoltens språng finns trekvartsstavar. Aedikulan kröns av en profilerad list och är avtäckt med plåt. Själva dörren är av bonad ek med en enkel fältindelning. Portalens yttre omfattning är till stora delar nyhuggen vid restaureringen 1849–70. Ursprunglig är själva dörrumfattningen och arkivoltens inre språng och trekvartsstavar. (Se vidare nedan Stensulptur.)

Södra tvärhusportalen (fig 11, pl 11–12) har inåt en grund, skrånande och odekorerad smyg. Utåt är den en rik, fyrspråkig perspektivportal, upptill spetsbågig. I sprången finns inställda kolonnetter och ytterst lisener. I själva dörrumfattningen finns också slanka kolonnetter. Kolonnetterna har attiska baser och bladkapitäl. Den spetsiga arkivolten är också fyrspråkig med trekvartsstavar i sprången. Den undre staven är försedd med bladornerade skaftringar. Den i övrigt släta aedikulan pryds av ett inhugget kors och avslutas av en profilerad list. Avtäckningen är utförd med kopparplåt. Portalen är i sin helhet nyhuggen vid restaureringen 1849–70 men är en mycket trogen kopia av det höggotiska originalet (se nedan).

Södra långhusportalen (fig 30, pl 9–10) är tvådelad med inåt skrånande smygar och trubbvinklade överstycken. Den inre trymån är i plan femsidig, försedd med en knekt med diamanterat skivkapitäl och hög, slät impost samt en flack attisk bas med dubbla, höga plintar, den övre diamanterad. Utåt är den en trespråkig perspektivportal med trymån, reliefprytt tympanon och en fyrspråkig, spetsbågig arkivolt, flankerad av höga fialer och krönt av en genombruten vimperg. I sidosprången finns inställda kolonnetter med skaftringar och attiska baser med hörnblad. Ytterst finns kraftigare kolonnetter eller knektar. Dörröppningarna flankeras av slanka knektar, medan trymån utgöres av trekopplade knektar, snärjda av stiliserade och diamanterade blad som utgår från en central stängel. På trymåns bladslingekapitäl står en Kristusskulptur under en baldakin. Sidopartiernas kolonnetter och knektar sammanhålls upptill genom kapitälband med vinblads- respektive eklövsornamentik. Mellan arkivoltens språng finns profilerade stavar. I vimpergen finns ett treklöverformat fönster, som tidigare beskrivits. Vimpergens sidor pryds av krabbor och dess krön av en korsblomma.

Tympanet är närmast arkivolten försett med en fris av hästskobågar som delvis omsluter cirkelinskrivna fyrpass med figurframställningar i form av profeter med språkband. I spetsarna mellan bågarne finns äng-

lar som svänger rökelsekar och överst den Helige Andes duva. I övrigt upptages tympanet av tre register avdelade av en trifoliebågfris och en baldakinfris. I det övre registrets reliefframställning skildras Herdarnas syn och Konungarnas tillbedjan; i nästa register Betlehemitiska barnamorden och Flykten till Egypten och nederst Kristi korsbärande, Korsfästelsen, Kvinnorna vid graven samt Kristus i dödsriket. Dörrbladen är av ek, kassetterade och försedda med metallimiterande ornamentik.

Portalerna är tillkommen under det höggotiska skedet men helt nyhuggen i samband med restaureringen 1849–70. Kopisternas skicklighet och trohet mot originalet kan studeras vid en jämförelse med de bevarade fragment av den ursprungliga portalerna, som nu står uppställda i norra koromgången.

Sidoportalerna i väster har rak smyg, är upptill stickbågiga och mot kyrkorummet försedda med närmast karnisprofilerad omfattning.

Huvudportalen i väster är tvådelad, upptill rak och med svagt skrånande smygar. Trymån mot kyrkorummet pryds av en knekt med attisk bas och diamanterat skivkapitäl med kälad impost. Mot vapenhuset har portalen djup, svagt skrånande putsad smyg och trymån med trekvartsstav. Portalen är försedd med dubbla pardörrar av bonad ek med fyllningar i rombmonster och små metallrosetter. Ovan dörrarna finns blyspröjsade fönster med mönster av klart och färgat glas. Portalen nygestaltades helt vid ombyggnaden 1877–86.

Tornportalen har en inre svagt skrånande smyg, upptill rakt avslutad. Ett inre dörrparti bildar vindfång och består av dubbla pardörrar av bonad ek, omgivna av smala träpelare. Dörrarna har nedtill rombformade fyllningar, upptill tvådelade med trifoliekrön. Ovan dörrarna finns ett fönsterparti, identiskt med motsvarande mellan vapenhus och kyrkorum.

Tornportalen är utåt en trespråkig perspektivportal med trymån, mosaikprytt tympanon och en likaledes trespråkig, spetsbågig arkivolt, flankerad av höga fialer och krönt av en genombruten vimperg (fig 152). Mellan sidosprången och ytterst finns kolonnetter med attiska baser och upptill sammanhållna av ett kapitälband med blad- och blomornamentik. Dörröppningarna flankeras av slanka knektar, medan trymån i övrigt pryds av en kolonnett. Kapitälbandet fortsätter längs linteaun och förkroppas vid trymån. Mellan arkivoltens språng finns profilerade stavar.

Tympanet pryds av en mosaik (fig 153), som mot en gyllene fond visar bilden av Kristus som världshärskare, omgiven av jungfru Maria och Johannes Döparen, apostlarna Petrus och Paulus samt biskop

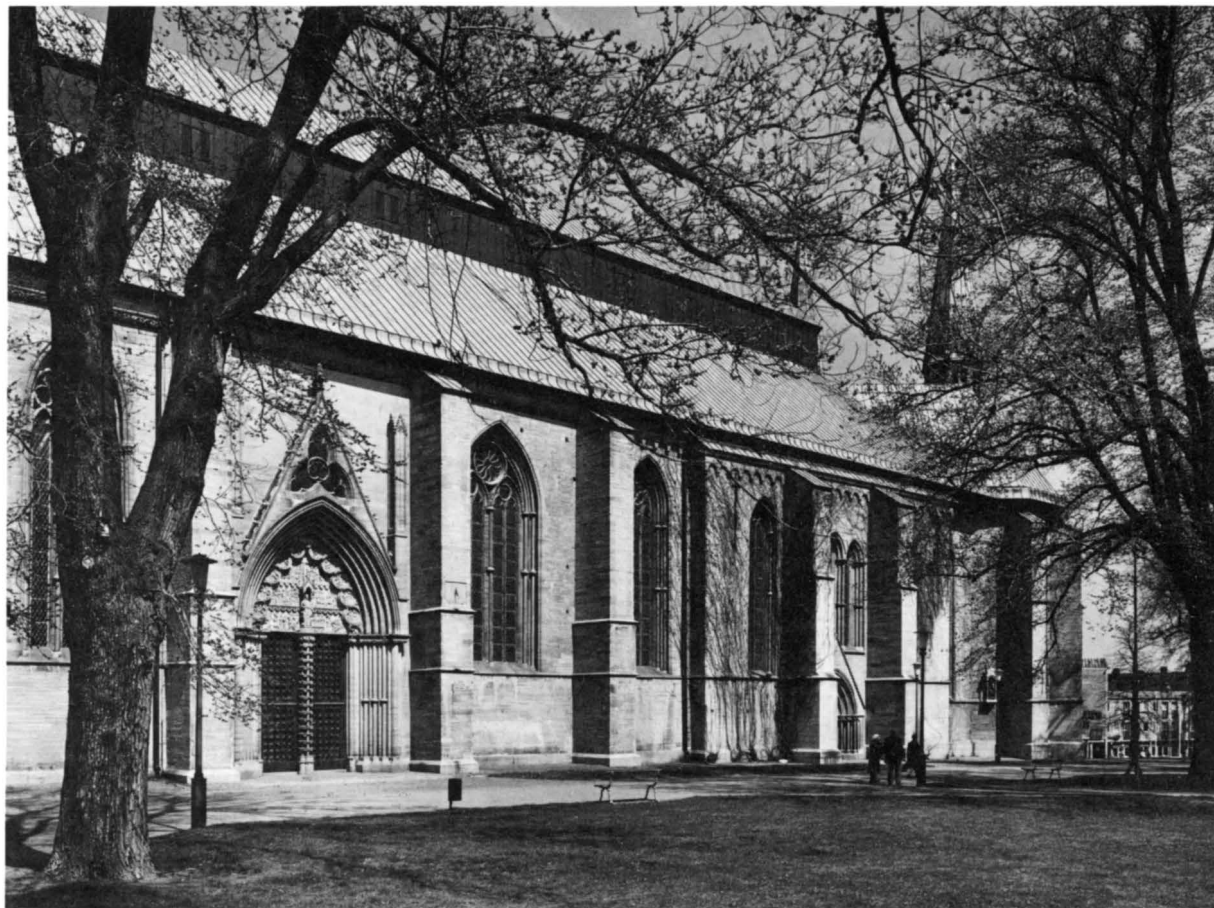

Fig 30. Kyrkan från sydväst. Foto SvK 1978.

The church from the south-west.

Fig 31. Th. Norra fasaden travé 8–6. Foto SvK 1977.

Right. North front, travée 6–8.

Nicolaus Hermanni och den heliga Birgitta. Mosaiken är tillkommen 1985 och utförd av Bengt Olof Kälde.

Tympanet är närmast arkivolten försett med en fris av spetsbågar, fodrade med trifoliebågar. I vimpergen finns ett större fempass omgivet av mindre fyrpass. Fempassets bågar är fodrade med trifoliebågar och omger ett fempassformat fönster. Vimpergens sidor pryds av krabbor och kröns av en korsblomma.

Portalen är tillkommen vid ombyggnaden 1877–86.

Torn och sidobyggnader

Tornet avdelas – bortsett från andra våningen – av träbjälklag i åtta våningar.

Vapenhuset i tornets bottenvåning är kvadratisk med fasade hörn. Väggarna är putsade och färgade i ljusgrått. Taket är plant, av brunbetsat trä och försett

med mönster av ribbor och rosetter och i mitten ett stort gotiskt rosettmotiv i trä. På norra väggen sitter en och på södra väggen två inskriftstavor av röd kalksten med grå stuckramar. På norra tavlan står skrivet med gyllene majuskler: »Under konung Oscar II^s regering uppfördes tornspiran, försattes tornet och dess tillbyggnader till det yttre i ett med kyrkans byggnadsstil överensstämmande skick och upptogs i det inre trenne hvälfda öppningar mot kyrkans skepp. Arbetet, som möjliggjordes genom frikostiga bidrag af konung, riksdag, stadskommun och enskilda personer, börjades 1877 och avslutades 1886.»

Den övre av de södra inskriftstavlorna har följande latinska text i gyllene romersk stenstil: »Ex auctoritate Friderici / Regis pii sacrorumqve custodis, / Tvrris haec campanas svstentatura, / cum conclavibus conti-

guis / in ecclesiae usvm extrui coepta MDCCXLVII / Ostrogoth. provinc. gubernante lib: Bar. C. H. D'Albedil / episc. doct. And. O. Rhyzelio, A. praep. doct. P. Filenio / opus inchoatum absolvi sinat Deus O. M.» (=»Enligt bemyndigande från den fromme konung Fredrik, religionens beskyddare, började detta torn, som skulle uppbära klockorna, jämte angränsande utrymmen byggas till kyrkans gagn 1747, då baron C. H. d'Albedyhl styrde Östergötlands län, doktor A. O. Rhyzelius var biskop och doktor P. Filenius domprost. Må Gud, den Allgode och Högste, låta det begynta verket fullbordas.»)

På den undre läses i samma gyllene romerska stenstil: »Deo O. M. cuncta Clementiss. prosperante. / Sub augusto regis Adolphi Friderici imperio, / O= Gothiam gubernante Gustavo Ad. Lagerfeldt / et diocesis Lincop. episcopo sub quo coeperat, / vasta haec Turris campanariae structura consummata / fuit anno MDCCCLVIII, / qvam a basi ad a picem incessabili cura promovit, / qvi infra nominatur archipraepositus, / sa-

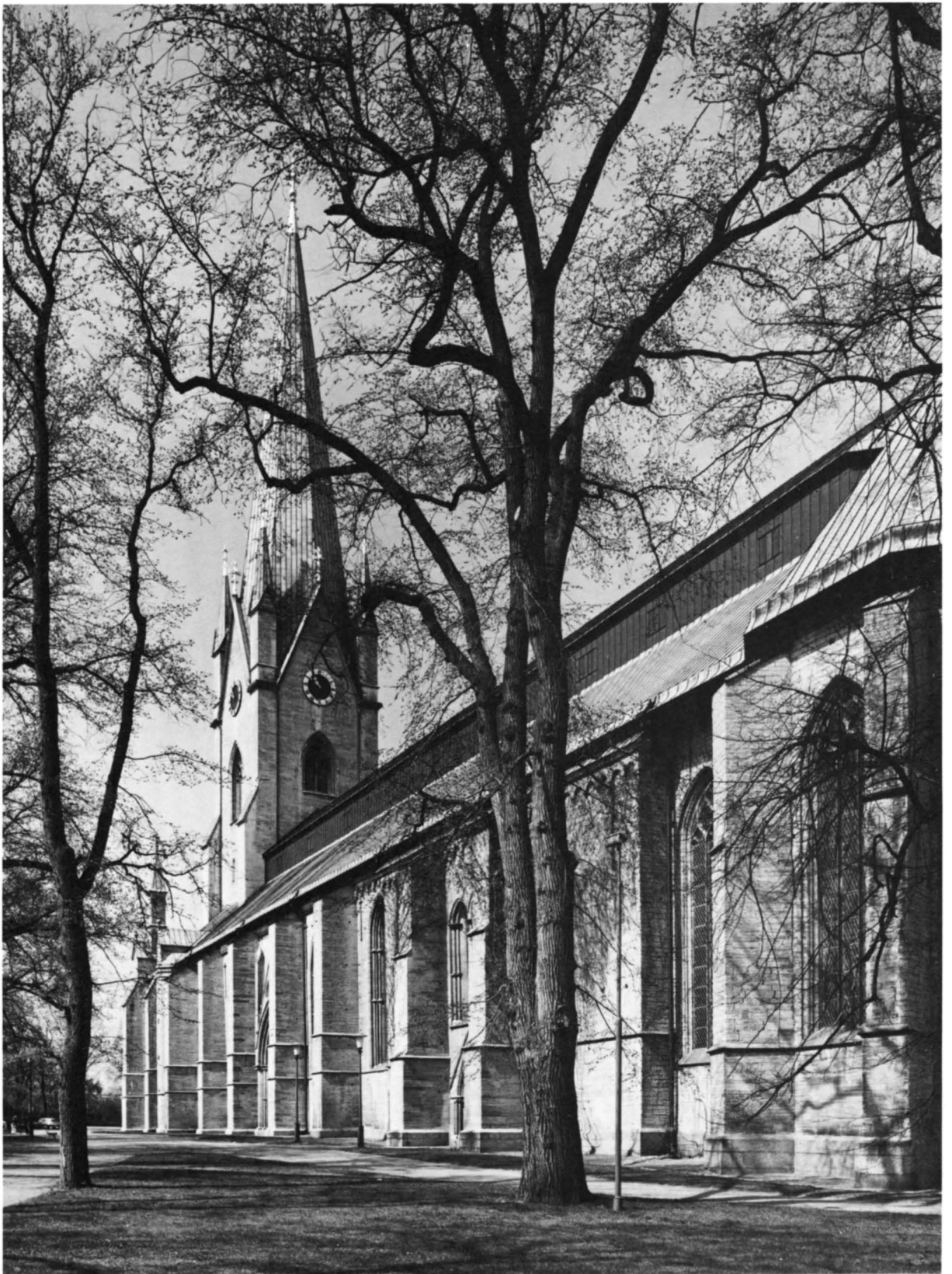
tagente oeonomo Canuto Wahlberg.» (= Med Gud, den Allgode och Högste, som i sin stora mildhet välsignade hela verket. Under konung Adolf Fredriks förordningsbjudande regering, då Östergötland styrdes av Gustav A. Lagerfeldt och Linköpings stift av den biskop, under vars tid där detta stora tornbygge för klockorna begynt, fullbordades detta år 1758. Det främjades med oavlätlig omsorg från grunden till tornkrönet av den nedan nämnde domprosten under medverkan av den nitiske domkyrkosysslomannen Knut Wahlberg.»)

De båda tavlorna på södra väggen satt tidigare över portalen till 1700-talstornet.

I de fasade hörnen mot väster finns dörrar. Den södra leder till en spiraltrappa till tornet, den norra till ett förvaringsutrymme. Vapenhusets golv är belagt med kvadratiska plattor av hyvlad sandsten. Vapenhuset fick i huvudsak sitt nuvarande utseende vid ombyggnaden 1883–86. Nuvarande väggfärg tillkom 1986.

Tornets kryssvälvda andra våning rymmer orgeln.

Sidobyggnaderna vid tornet rymmer på bottenvåningen i norr sakristia och i söder väntrum. I andra våningen finns kryssvälvda utrymmen, som sedan 1986 är avskilda från kyrkorummet genom glasväggar. Det södra utrymmet kallas S:a Cecilias sal och användes för körrepetitioner. Det norra benämnes Mäster Matthias sal och tjänar som sammanträdes- och utställningslokal. Båda salarna är försedda med glasmålningar av Pär Andersson. Före år 1986 utgjorde de båda utrymmena läktare.

Mellan våningarna finns sedan 1986 en mezzanin, i vilken ryms samtalsrum med andaktsnisch, dekorerad av Pär Andersson, personalrum och rum för textiltförvaring.

I sydvästra hörnet är en hiss installerad.

Sakristian i norra sidobyggnaden täckes av ett flackt kryssribbvalv, tillkommet vid ombyggnaden 1883–86. Golvet är belagt med slipad kalksten. Altaret och piscinan vid västra väggen är av polerad kinnekullekalksten och ritade av Rolf Bergh. I norr och väster finns kopp-lade, spetsbågiga fönster med glasmålningar från 1986 av Pär Andersson.

Vid södra väggen finns en fritrappa till andra våningen, tillkommen vid 1986 års ombyggnad.

Till tornets tredje våning leder en spiraltrappa av kalksten i sydvästra hörnet, tillgänglig från vapenhuset. Väggarna i denna våning, liksom i övriga våningar uppåt, är huvudsakligen av oputsat tegel i kryssförband och tillhör det härlemanska bygget (se nedan). Väggen mot kyrkan är dock till en tredjedel av kalksten – således en rest av den medeltida västgavelns utsida, ehuru till stora delar ommurad. I väster ses det stora rosettfönstret från Zettervalls tid som även upp-tar en del av fjärde våningens västmur.

Till tornets övriga våningar leder trappor. I fjärde våningen finns i norr, söder och väster kopplade lansettfönster från Zettervalls tid. I anslutning till dessa ses i norr och söder rester av en putsad smyg till en lägre, ursprunglig öppning.

Femte och sjätte våningarna uppfylles av de stora, dubbelt krysstöttade klockstolarna. I klockstolarnas baser ses infällda två hisstockar för klockornas uppfordran.

I femte våningens sydöstra hörn finns en mycket grund nisch. Murverket i denna våning har inslag av gråsten i vissa skift.

Sjätte våningen är den egentliga klockvåningen. I norr, söder och väster ses dubbla ljudöppningar från Zettervalls tid, med passformade fönster i krönen. I öster kan iakttas omfattningen till en med blå lättbetong igenmurad ljudöppning, som tillslöts vid långhus-takets höjning 1965–67.

På sjunde våningen finns ett kraftigt upplag av trä för tornspirans hjärtstock.

I åttonde våningen, tornets översta, finns fyra muröppningar för urverkets axlar till urtavlor. Här ses också tourellernas anfangar och tornstolens nedersta hörnben. På golvet är ett äldre tornur uppställt, med sin lodbana i tornets nordvästra hörn. På urverkets sockel läses kritsignaturen »Anders J. T. Andersson. Den 16/1 1886». Uret togs ur bruk 1969, när det nuvarande elektriska verket tillkom.

Trätrapporna fortsätter upp i spiran, som bortsett från hjärtstocken är helt nybyggd 1968–69.

På vinden till tornets södra sidobyggnad kan iakttas ett större, tämligen oskadat parti av kyrkans medeltida västgavel av kalksten. Från samma vind kan ses en rest av den putsade sydfasaden till Härlemans torn. Partiet har hamnat på vinden, då det ursprungligen flacka takfallet vid Zettervalls ombyggnad gavs en brantare resning. Den ursprungliga takstolen är bevarad i påbyggt skick.

Kyrkans vind

Kyrkans vind nås antingen via tornet eller via spiraltrappan i långhusets sydvästra hörn. Från vinden kan delar av kyrkans medeltida västgavel av kalksten studeras.

Takstolarna över långhus, tvärhus, kor och kapell är av olika ålder. Äldst är takstolen över långhusets fyra västra travéer. Den överensstämmer med det år 1777 av C F Adelcrantz kontraserade förslaget till ny takstol för Linköpings domkyrka (fig 379). Takstolarna har sedan vid Nyströms renovering (1849–70) påbyggt, varvid taket fått ett brantare fall.

Takstolen över resten av långhuset och tvärhuset har denna högre höjd och är antingen nybyggd vid Nyströms renovering eller kanske snarare kraftigt ombyggd.

Stora delar av undertaket i form av brädning och papp har bevarats från Nyströms tid, trots att takstolarna ännu en gång (1965–67) höjts och taket gestaltats som ett säteritak. Över kor, omgång och kapell är takstolarna helt nybyggda vid detta tillfälle.

Vinden är genom brandväggar avdelad i tre enheter. Ovan tvärhusets nordvästra valvkvadrat kan i syd-

Fig 32. Kyrkan från sydöst. Foto SvK 1978.

The church from the south-east.

östra hörnet iakttagas ett stycke dagmurliv av kalksten, finhuggen med tandmejsel. Iakttagelsen stöder antagandet att ett torn planerats och påbörjats i detta hörn av tvärhuset (se nedan Murverksbeskrivning).

Exteriör

Domkyrkans yttre präglas av de höga koppartaken, de rytmiskt återkommande strävpelarna, västtornets höga spira och toureller, samt östtornens spiror (fig 1, 32).

Taken över långhus, tvärhus och kor med omgång utgöres av höga sadeltak i två fall, medan korkapellen har branta, valmade sadeltak. Flertalet strävpelare är liksom tvärhusets utskjutande partier försedda med pulpettak. De västligaste strävpelarna – två i norr och två i söder – höjer sig över det anslutande taket och är sadeltäckta. De båda längst i väster är dessutom krönta av fyrkantiga fialer.

Takbeklädnad och takutformning härrör från 1965–67 års restaurering. Dessförinnan täcktes kyrkan av ett tämligen flackt sadeltak tillkommet på 1770-talet men höjt och beklätt med mönsterlagd skiffer vid renoveringen 1849–70 och förnyat 1907–09.

Kyrkans socklar är av granit, skråkantiga och tillkomna vid renoveringen 1849–70, då även granitstaven i höjd med fönstrens underkant och solbänkarna av granit tillkom.

Södra fasaden (fig 30, pl 5) domineras av den stora sydportalen och tvärhusets gavel med sin trefönstergrupp och portal. Vid övergången mellan långhuset och tornets sidobyggnad finns ett fyrsidigt – fyra sidor av en åttkant – trapporn. Tvärhusgaveln skjuter ut 95–150 cm och avslutas upptill av en konsolburen rundbågsfris. Konsolerna är närmast trapetsformade och försedda med lansettblad. Travén väster om tvärhuset avslutas också av en likartad rundbågsfris medan långhusfasaden i övrigt kröns av en kraftig trekvartsstav i form av en genombruten bladranka. Trappornet, tornets sidobyggnad, koromgången och korkapellen har profilerade taklister.

På strävpelaren öster om sydportalen finns ett solur av kalksten från 1688. På södra korkapellens fasad i sydväst sitter sedan 1921, under en kalkstensbaldakin, en bronskopia av »den kontemplativa Birgitta» i Vadstena klosterkyrka (fig 11). Baldakinen är ritad av Olle Hjortzberg.

Fönstrens form har beskrivits i samband med interiören (se ovan).

Södra fasadlivet och södra tvärhusgaveln (fig 30) ommurades till vissa delar vid 1794–1804 års renovering. Vid renoveringen 1849–70 nybyggdes långhusets och tvärhusgavelns strävpelare, fönstrens masverk,

poster och solbänkar utbyttes till stora delar – blott det tredje fönstret från väster (S 3) har i större utsträckning bevarad omfattning och masverk – fönstrens infattningar av järn liksom det sparsamma måleriet tillkom, den genombrutna taklisten nyhöggs i sin helhet, liksom bågfrisen på tvärhusgaveln (jfr nedan Murverksbeskrivning samt Byggnadshistoria).

Samtliga fasader lagades och ommurades även delvis vid renoveringen 1849–70.

Östtornen (fig 1) är i fasad tvåsidiga och i plan oregelbundet fyrsidiga. De saknar taklist och kröns av åttkantiga, kopparklädda överbyggnader med spiror. Södra tornet har två spetsiga och två rakslutna ljusöppningar. De båda spetsiga har skrånande, de övriga raka smyggar. Upptill på södra tornet sitter i en försänkning inmurat en stentavla med Henrik Tidemanssons vapen och initialer jämte årtal 148-.

Norra tornet har fyra rakslutna och raksprångiga ljusöppningar. På den södra av de båda östliga strävpelarna sitter ett vittrat solur av kalksten (fig 34).

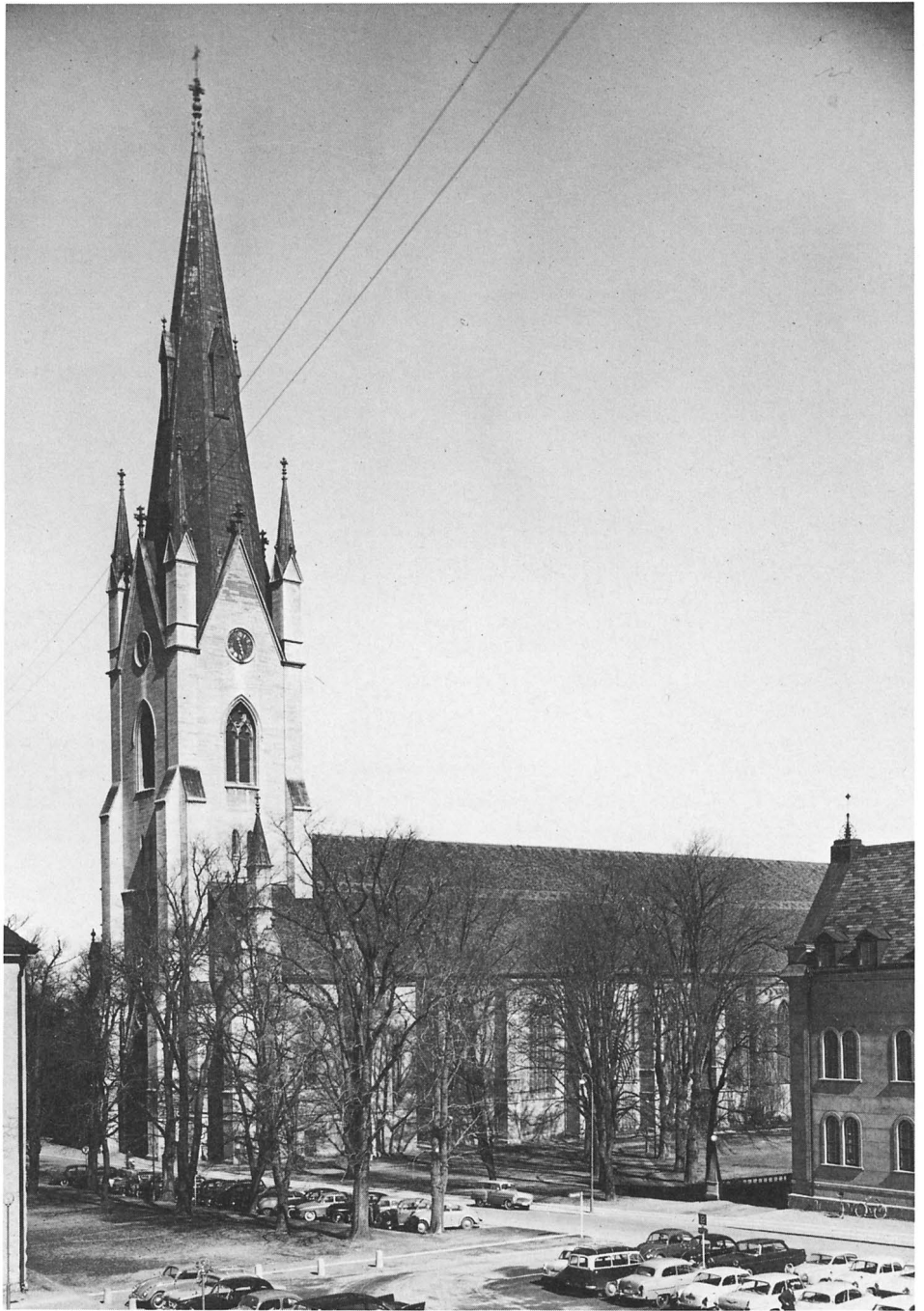
Östtornens överbyggnader tillkom vid restaureringen 1965–67. Likartade överbyggnader kan ses på Dahlbergs och Brenners teckningar (fig 7, 394, 373). Dessa revs år 1755 (se nedan).

I norra fasaden (fig 31, pl 6) avtecknar sig den ca 110 cm utskjutande tvärhusgaveln med sin trefönstergrupp och portal. Tvärhusgavelns mellersta och västra travéer avslutas upptill av en profilerad list ovan en konsolburen rundbågsfris, liknande sydsidans. Den östra travén är egentligen något lägre och saknar fris men är i liv med koromgångens mur förhöjd och försedd med profilerad taklist. Tvärhusgaveln har tre strävpelare, två i mitten och en i öster. Den i öster är försedd med en rektangulär nisch med en sandstensskulptur av S Petrus. Skulpturen anses vara huggen av Johan Werner dä, som en kopia av en medeltida Petrusstaty, vilken skall ha haft sin plats på den forna västportalens trymå (jfr nedan Stensulptur).

Vid tvärhusgavelns västra hörn saknas strävpelare. Här finns i stället en bred hörnlisen. Omedelbart invid hörnlisen finns en smalare, blott 40 cm bred lisen, som upphör vid 720 centimeters höjd (fig 31). Där den upphör finns ett mindre språng i murlivet, då murytan ovanför har något annorlunda riktning. En likartad, smal lisen finns något längre åt öster, från sockeln upp till fönsterbänken. Denna lisen är helt nyhuggen vid renoveringen 1849–70. De smala lisenerna antas vara en rest av en ursprunglig fasadindelning. Rester av vad som kan antas vara ännu en lisen kan iakttagas på östra sidan av strävpelaren öster om nordportalen (jfr nedan Murverksbeskrivning).

Fig 33. Kyrkan från sydväst. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

The church from the south-west.

Travén närmast väster om tvärhuset avslutas också av en konsolburen rundbågsfris, medan långhusmuren i övrigt – i likhet med södra långhusfasaden – kröns av en kraftig trekvartsstav i form av en genombruten bladranka.

Huvuddelen av nordfasadens fönster har beskrivits i samband med interiören (se ovan).

I fasaden till tornets norra sidobyggnad finns nedtill tre mindre, svagt spetsbågiga fönster och därovan ett större, likaledes svagt spetsbågigt fönster, delat av en

Fig 34. Solur på korets strävpelare D 19 med årtalet 1512. Foto SvK 1977.

Sundial on chancel buttress D 19 dated 1512.

mittpost, som bär upp två mindre bågar med ett mellanliggande trepass. Fönstren och huvuddelen av detta fasadparti är tillkomna vid Zettervalls ombyggnad 1877–86.

Domkyrkans torn (fig 10, pl 66–68) är kvadratisk och kröns av en hög spira, omgiven av toueller. I norr, söder och väster finns strävpelare. Tornets fasad är femvåmig. Bottenvåningen upptages av den stora västportalen (se ovan) och därovan finns ett åttauddigt rosettfönster. Tredje våningen är likartat gestaltad i norr, söder och väster, där den artikuleras av ett par små, svagt spetsbågiga fönster med släta omfattningar. Fjärde våningen är klockvåningen och öppnas i norr, söder och väster av en stor spetsbågig ljudglugg med profilerad omfattning och mittpost, som bär upp två trifoliebågar med ett fempass mellan sig. Femte våningen avslutar själva tornkroppen med vimperger, krönta av gyllene korsblommor. Vimpergernas mitt

upptages av neonljusglänsande urtavlor. Mellan vimpergerna finns i tornets hörn släta, fyrkantiga toueller med kopparklädda spiror; också de krönta av gyllene korsblommor. Tornets spira är åttasidig, kopparklädd och krönt av en gyllene korsblomma ovan gyllene krabbor.

Tornet är till sina synliga delar en skapelse från åren 1877–86 av Helgo Zettervall, som radikalt ombyggde kyrkans äldre torn, tillkommet åren 1747–58 efter Carl Hårlemans ritningar (se nedan). Vid 1968–69 års ombyggnad höjdes och vidgades spiran och vreds så att spirans kanter blev placerade mittför toueller och vimperger. Tidigare svarade spirans släta sidor mot touellers och vimpergers spetsar (fig 33). Vid ombyggnaden slopades också de aedikulaomgivna fönstren i fyra av spirans sidor. Slutligen utbyttes Zettervalls urtavlor mot de nuvarande.

Murverksbeskrivning

av MARIAN ULLÉN

Genom de grävningsundersökningar, som företogs 1915–16 och 1960–61 och som avslöjade flera planändringar under medeltiden (pl 77), blev det möjligt att sätta de synliga förändringarna i murverket i direkt relation till de olika medeltida byggnadsskedena under mark (pl 76). I samband med domkyrkans restaurering gjordes också 1962 och 1966, då byggnadsställningar var uppsatta, en noggrann registrering av stenhuggarmärken (pl 49–65, se nedan) samt en omfattande foto-grafering av interiörens murverk.¹ Ytterligare dokumentation har senare utförts i samband med utvändiga lagningar i anslutning till fönstren 1984–85.² Tillsammans med de uppmätningar av domkyrkan, som utfördes 1911–16 och som även omfattade fasader och innerväggar (se pl 5–48), utgör detta ett förnämligt dokumentationsmaterial med möjlighet till en noggrann analys av byggnaden.

Murverket i exteriören har på grund av vittringsskador reparerats vid flera tillfällen under de senare århundradena. De mest omfattande arbetena skedde dock vid den stora restaureringen 1849–70. I C G Brunius³ utförliga beskrivning av byggnaden 1849 i samband med förberedelserna för denna restaurering (se

nedan) och i hans senare anteckningar och anvisningar finns viktiga uppgifter om då fortfarande bevarade ursprungliga byggnadsdetaljer och om vilka åtgärder som var lämpliga beträffande murverket. Inför denna stora restaurering uppgjordes även 1850–51 en plan samt fasadritningar, som visar exteriörens dåvarande utseende (fig 35, pl 1–3). Vid renoveringen av fasaderna ommurades till stor del långhusets och tvärhusets syd-fasader liksom strävpelarna. Lagningar och omhuggningar skedde även i övrigt murverk och samtliga strävpelare reparerades. För hela byggnaden gäller att sockeln, den horisontala listen och fönstrens solbänkar då utbyttes mot motsvarande detaljer i granit samt att taklisten till stor del nyhögs. Även portalerna nyhögs och samtliga fönster renoverades. För vissa fönster innebar detta helt nya poster och nytt masverk efter fria rekonstruktioner.

Domkyrkans murverk är alltså beträffande fasaderna numera endast delvis ursprungligt. Hela västfasaden är dessutom dold av det nuvarande tornet och dess sidobyggnader. Även i interiören har stora förändringar skett i västpartiet medan däremot övrigt murverk är nästan helt orört sedan medeltiden.

Tvärhusets murverk

I travéerna 7–9 (se pl 5–6, 14, 23–24), som ingått i den äldsta byggnadens tvärhus, har omfattande förändringar skett under medeltiden både i samband med långhusets och det nuvarande korets tillkomst, dvs i slutet av 1200-talet respektive 1490-talet (se pl 78 B–E).

Exteriör

På den norra sidan karakteriseras väggfältet N 8 i exteriören av det stora, tredelade fönstret, placerat mitt i

väggfältet samt av portalen, vilken är något förskjutet åt väster (fig 31). Murverket ovanför fönstret och runt portalen är till stor del ommurat vid 1800-talets stora restaurering. På båda sidor om fönstret visar murverket vissa oregelbundenheter och lagningar. Till höger om fönstret ses även sprickbildning. Muren lutar kraftigt utåt och de stora strävpelarna uppfördes enligt stenhuggarmärkena som stöd för detta parti redan i samband med det nya korbyggets första skede i början

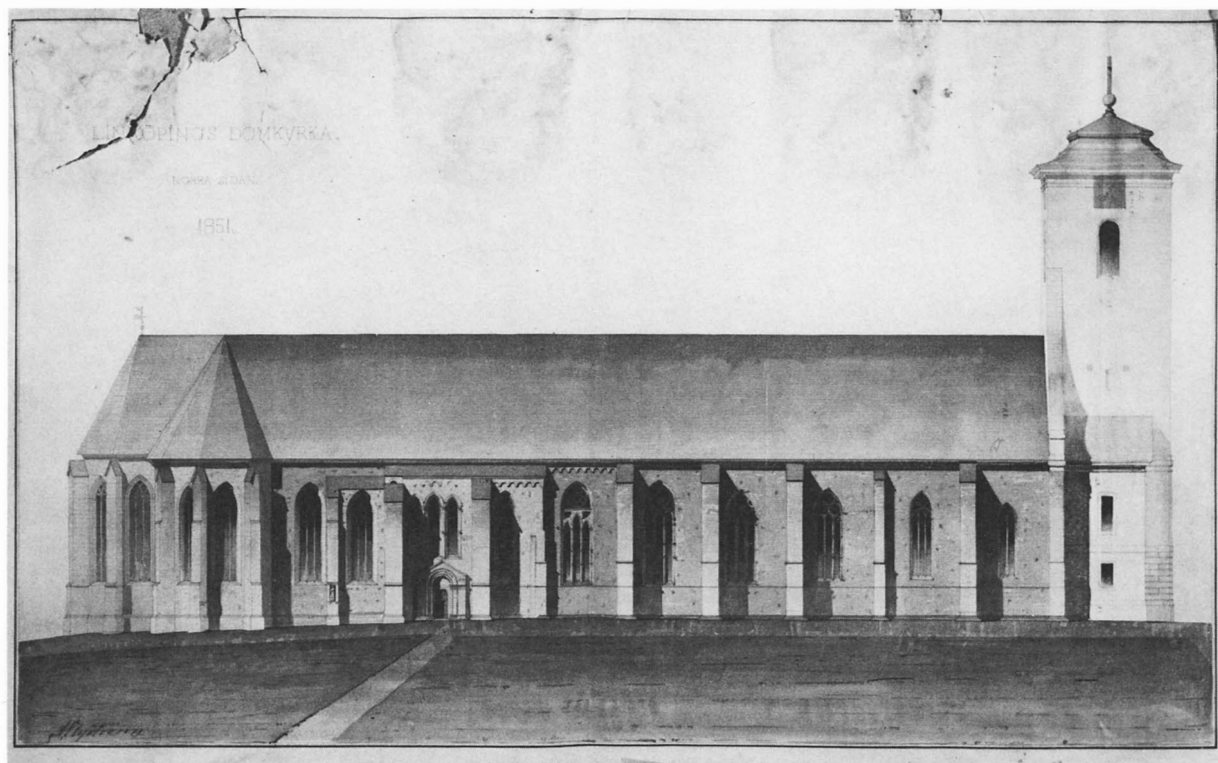

Fig 35. Domkyrkans norra fasad 1851. Ritning av A Nyström. ÖLM.

The north front of the Cathedral in 1851.

av 1400-talet (se nedan). Strävpelarna är ommurade upptill och nedtill i samband med den nämnda restaureringen.

Nedanför den profilerade taklisten löper en rundbågsfris, vilande på konsoler. 1851 var denna fris endast delvis bevarad (fig 35, pl 3) och ersattes därför av en nyhuggen. Ovanför den östra strävpelaren syntes 1851 en rundbåge från frisen. Strävpelaren förhöjdes vid restaureringen och når nu upp till takfoten.

Motsvarande rundbågsfris i det västra väggfältet, N7, var 1851 däremot fortfarande väl bevarad och ersattes ej vid restaureringen. Man lägger märke till att bågarerna här är något högre och inte lika exakta som i det nymurade partiet. Invid den sekundära strävpelaren har bågen dragits ned ett stycke och konsolen sitter därför här lägre än i frisen i övrigt (fig 36). I N9 revs den motsvarande översta delen av muren vid anslutningen till det nya koret på 1490-talet.

Enligt Brunius fanns i det aktuella partiet, dvs N7–N9, flera lämningar efter socklar, som bestod av skråkanter med attiska baser, varifrån fina pilastersprång uppgick (aa, s 153). I väggfältet N7 ses rester

av två pilastrar med socklar. Socklarna nyhöggs och samordnades med den övriga sockeln vid restaureringen 1849–70 och även den östra pilastern nymurades. Pilastrarna eller lisenerna har ingått i en ursprunglig fasaddekor, som emellertid spolierades redan under medeltiden i samband med långhus- och korbygge. Lisenerna är 0,4 m breda och avståndet dem emellan är 2,9 m. Den östra är avbruten genom det stora sekundära fönstret (N7), vilket tillkom vid förändringen av detta parti i samband med anslutningen till det nya långhuset. Den västra, som utgjort hörnlisen (fig 31, 39), är stympad på en höjd av 9,2 m. Direkt mot denna har murats en ny hörnlisen, som avtrappats i två språng och utgör det nuvarande murhörnet (se pl 14). Sju skift ovanför den ursprungliga lisenen är ommurade med jämna skiftgångar, därefter är skiften oregelbundna utom skiften närmast under rundbågsfrisen. För att förstärka det utbyggda murhörnet har senare insatts ett ankarjärn. Rundbågarna stämmer inte med de ursprungliga lisenernas placering och frisen har alltså murats om i samband med fönstrets och det nya murhörnets tillkomst. Lisenerna bör ha gått ända upp

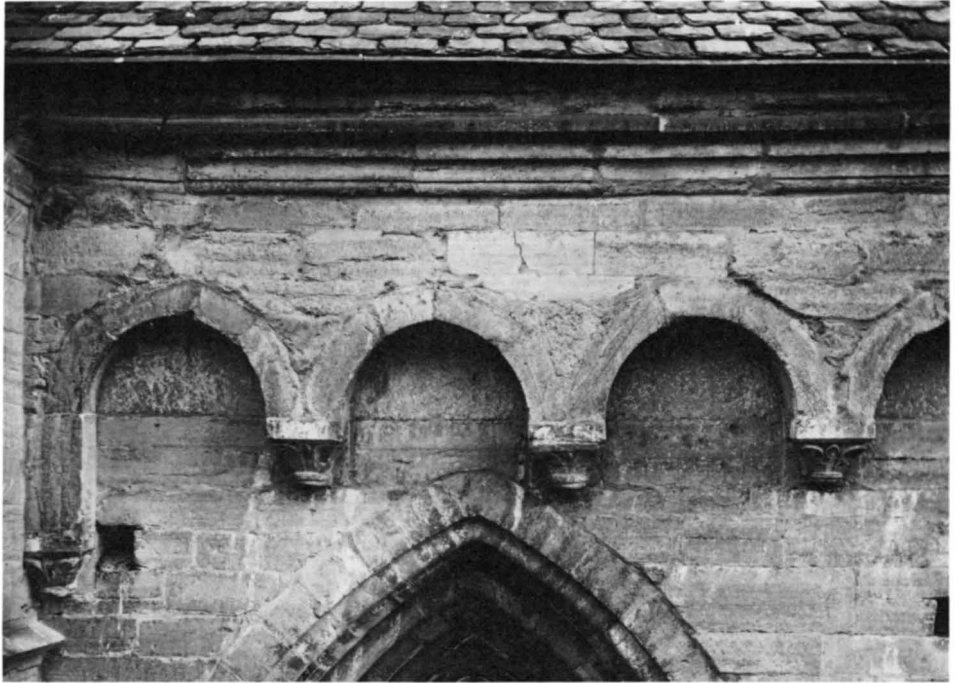

Fig 36. Detalj av tvärhusets rundbågsfris och taklist ovanför fönster N 7. Foto 1915. ATA.

Detail of the frieze of round arcading in the transept and moulding above window N 7.

och ingått i frisen (se fig 370). Frisens hörnkonsol saknar ornamentik och är tillagd i samband med förändringen. På den västra sidan av hörnet finns även en tillagd bågställning. Taklisten är här delvis stympad och murverket är, som framgår av fig 37 och 38, närmast ett lappverk. Av fig 38 framgår att hörnet ej ligger i förband med långhusmuren. Av samma fotografi framgår också att här har bevarats en medeltida tak-täckning av kalksten. Denna bör ha tillkommit vid tvärhusets anslutning till långhuset, då man lät det utskjutande tvärhuset få ett eget takfall i travé 7 och 8.

Även väggfältet N9 har ursprungligen haft lisener. Här återstår dock endast en rest, som ingår i den västra strävpelaren (fig 40). I väggfältet förekommer bomhål på vardera sidan om fönstret. Dessa är placerade på samma höjd som i det följande östra väggfältet N10 och hör samman med anslutningen till denna del av det nya koret.

Bomhål har även bevarats i N7, framför allt väster om fönstret men med oregelbunden placering. Öster om fönster N8 ses tre bomhål.

På den södra sidan (fig 11, 30) har som nämnts stora ommurningar skett i exeriörens murverk. Det stora tredelade fönstret har samma placering som på den norra sidan men portalen är här placerad mitt under

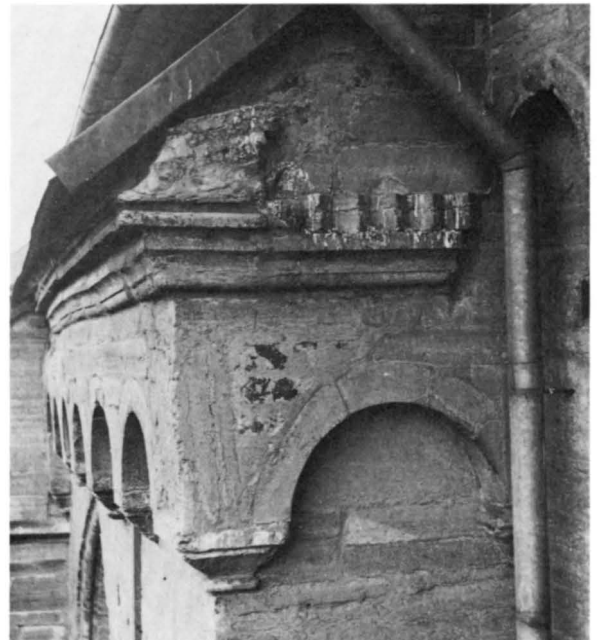

Fig 37. Övre delen av nordsidans murhörn mellan travé 7 och 6. Jfr fig 38. Foto 1915. ATA.

Upper part of the corner of the masonry on the north side, between travée 7 and 6. Cf Fig 38.

Fig 38. Bevarad medeltida taktäckning av kalksten på tvärhusets norra del. Jfr fig 37. Foto ÖLM 1966.

Surviving medieval limestone roofing in the north of the transept. Cf Fig 37.

fönstret. Portalen är dock sekundär och den ursprungliga placeringen har motsvarat den norra portalens. De båda strävpelarna tillkom vid den stora 1800-talsrestaureringen, då även rundbågsfrisen utfördes. Av denna fanns ingenting bevarat 1850 (pl 2). Enligt avbildningar från 1600-talet var frisen då fortfarande bevarad (fig 373, 394). Rester av pilasterindelningen har ej bevarats och är inte heller markerade på 1600-talsbilderna. Fönstret S7 är sekundärt och tillkommet samtidigt med den norra sidans fönster vid anslutningen till det nya långhuset. På Erik Dahlbergs avbildningar från omkring 1670 ses nedanför fönstret en mycket liten fönsteröppning (fig 394, 423). Väggfältet S9 saknar fönster i exteriören och uppvisar omfattande ommurningar (pl 5). Här var den stora sakristia belägen, som ses på bla Dahlbergs avbildningar och som revs på 1700-talet (se nedan). I S9 ses en rad med bomhål, i S7 förekommer ett flertal bomhål på olika höjd.

I fig 370 ses ett försök till rekonstruktion av tvärhusets ursprungliga exteriör.

Interiör

I interiören framgår tydligt att den norra väggen N8 (fig 20) lutar kraftigt utåt vilket orsakat den nämnda utvändiga försträvningen. Murverket är i vissa delar påfallande oregelbundet (pl 24) vilket bör bero på lagningar och sättningsskador. Valvets (22) ribbor och bågar vilar på knektar, av vilka den västra nu buktar ut kraftigt från murhörnet A8. De båda väggpelarna A8 och A9 härrör i sitt nuvarande skick från förändringar i samband med långhus- respektive korbygget, vilket även gäller de nuvarande hörnen vid A7 och A10, där det ursprungligen funnits tvärmurar (pl 77, 78 B).

Av fig 41 framgår att den ursprungliga golvnivån i travé 8 varit lägre än den nuvarande. Här ses också hur grundmuren skjuter ut framför väggpelaren A8. Tvär-

Fig 39. Rester av ursprunglig fasaddekor i form av lisener på tvärhusets norra sida i travé 7. Foto K Hallin 1986.

Traces of original facade decoration in the form of lesenes on the north side of the transept, travée 7.

muren vid A 7 hade legat direkt mot den äldsta kyrkans östra tvärskeppsmur (fig 42, 48). I den nuvarande långhusmurens nedre del och i sockelpartiet ses skarven mellan tvärhuset och det tillbyggda långhuset (pl 16, fig 48, 57).

Fönstren N 7 och N 9 är som nämnts sekundära, vilket även gäller valven 19 och 25. I väggfältet N 8 förekommer enstaka bomhål runt fönstret. I N 7 förekommer regelbundna bomhål på båda sidor om fönstret, vilket även är fallet i N 9. I N 9 ses även två rader bomhål nedanför fönstret. Samtliga bomhål tycks höra samman med de nämnda förändringarna i dessa väggfält.

På den södra sidan gäller samma förhållanden beträffande väggpelarna D 8 och D 9 samt murhörnen D 7 och D 10 som beträffande deras motsvarigheter på den norra sidan. I väggfältet S 8 lägger man märke till att fönstrets placering är förskjutet mot väster (fig 43). Öster om portalen och 3 m från väggpelaren D 9 ses en vertikal murskarv, som utvisar den ursprungliga portalens östra smyg. Placeringen överensstämmer med den norra portalens. Öster om murskarven ses en igenmurad öppning med upptill spetsbågig omfattning vilande på kapital (se nedan). Ingången är sekundär, från början av 1300-talet, och har lett in till den rivna sakristian. I samband med upphuggningen av öppningen till sakristian och den därmed nödvändiga flyttningen av sydportalen har stora partier ommurats i denna del av väggen (pl 23). Valvets bågar och ribbor vilar liksom på den norra sidan på knektar, av vilka dock endast den östra går ner till golvet. De enkla valvribborna visar att det nuvarande valvet (24) är sekundärt. Valvkapporna är också högre och spetsigare än i det motsvarande norra valvet. Nedanför sköldbågen förekommer en rad med bomhål.

I S 9, där inget fönster togs upp efter rivningen av sakristian, ses ett litet, ursprungligt men i ytterlivet igenmurat fönster samt märken efter en sköldbåge (fig 44–45, pl 23). Fönstersmygen, som har ett yttre, rakt

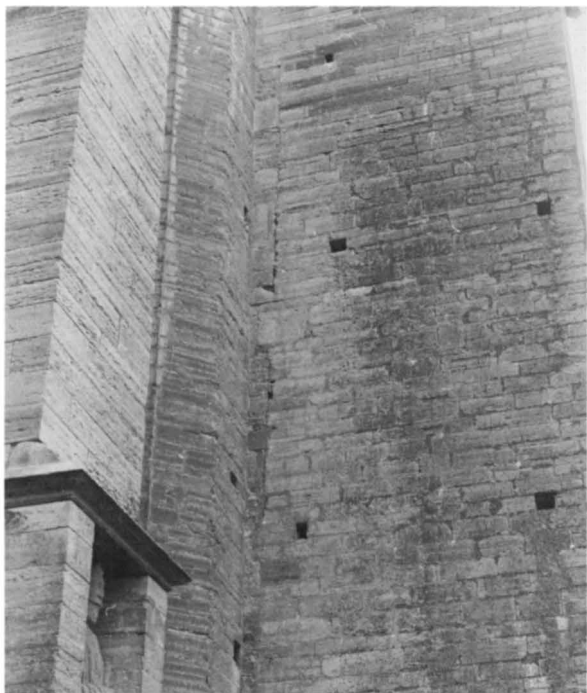

Fig 40. Rest av lisen i det senare murverket i strävpelare A 9. Jfr fig 39. Foto K Hallin 1986.

Trace of lesene in the later masonry of buttress A 9. Cf Fig 39.

Fig 41. Detalj av norra innerväggen i travée 8 vid grävningundersökningen 1960. Väggens sockel samt grunden till väggpielaren A 8 frilagd. Foto E Niklasson. ÖLM.

Detail of the inner north wall in travée 8 during excavations in 1960. Base of the wall and foundations of wall pier A 8 uncovered.

Fig 43. Th. Interiör av tvärhuset mot söder. Foto SvK 1977.
Right. Interior of transept, looking south.

Fig 42. Norra sidoskeppet mot väster under utgrävningen 1960. Under golvet bevarade murar till den äldre kyrkans norra tvärskeppsarm frilagda. Foto E Niklasson. ÖLM.

North aisle, looking west, during the excavations in 1960. Beneath the floor, surviving walls of the north transept of the earlier church have been exposed.

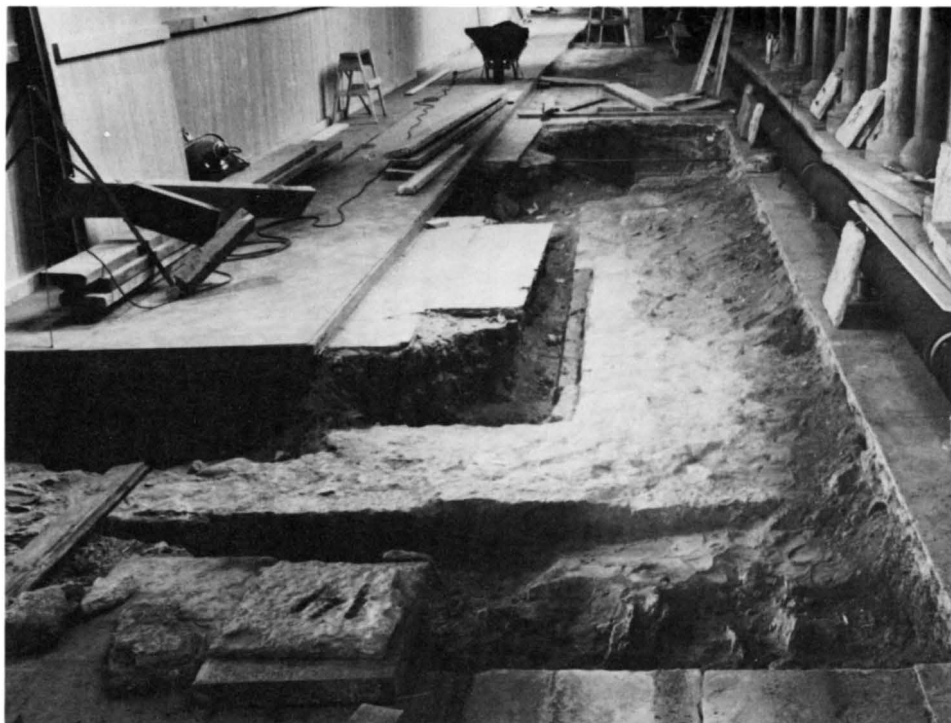

Fig 44. Igensatt ursprungligt fönster i sydväggen i travé 9 samt spår av rivet valv. Foto Gillberg, Linköping 1930. ATA.

Walled-up, original window in the south wall of travée 9, and traces of demolished vaulting.

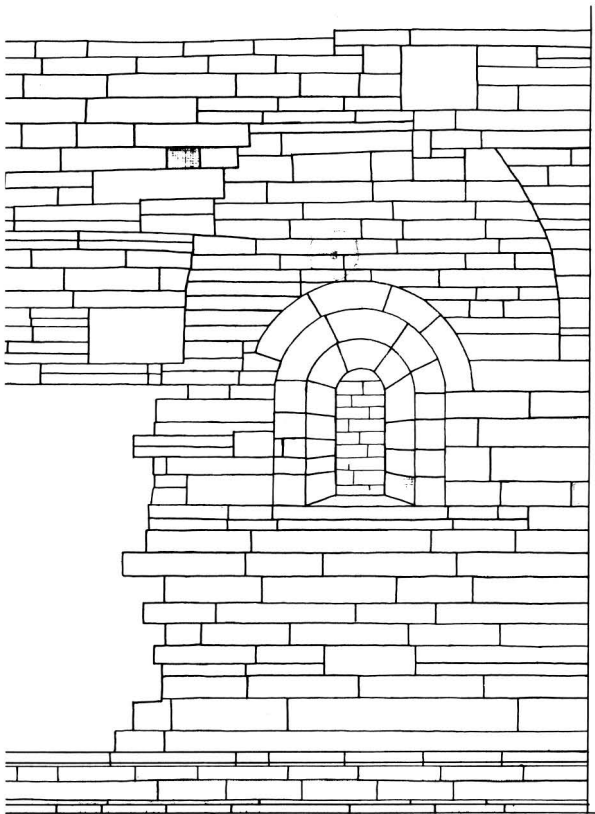
språng, skrånar därefter kraftigt. Fönstret är beläget 2,7 m ovanför det nuvarande golvet och höjden till spetsen på den sköldbåge, som funnits här, är ca 6 m. Till det nuvarande, senmedeltida valvets sköldbågsspets är höjden ca 14 m.

Ett motsvarande fönster har även funnits i S7, där öppningens östra, skrånande smyg är synlig i murverket (fig 46–47). Som nämnts var fönstret synligt i murens ytterliv ännu i slutet av 1600-talet. Murverket väster om denna fönstersmyg är ommurat fram till hörnet D7. Av fig 46 framgår både murverkets och grundens karaktär. Grunden är lagd av marksten och sockelparti motsvarande det som framkom i travé 8 på den norra sidan saknas. Att döma av fig 41 tycks förhållandet ha varit detsamma i travé 7 även på den norra sidan och det tycks dessutom som om sidoutrymmena i denna travé haft en något högre golvnivå, motsvarande den nuvarande, än travé 8. Under golvet i travé 7 hade på den södra sidan anlagts gravar och gravkammare och av tvärmuren vid D7 återstod därför inget sammanhängande murparti (fig 46). Mitt emellan väggpelaren D8 och pelaren C8 påträffades vid undersökningen 1915–16 en kvarstående pelargrund (fig 49).

Det nuvarande stora fönstret (S7) och valvet (21) är från samma tid som på den norra sidan, dvs tillkomna i samband med anslutningen till långhuset. Öster om fönstret ses ett par bomhål samt nedanför fönstret två rader bomhål.

Murtrappa

I muren vid D7 är inrymd en spiraltrappa, som dels fört ut till en läktare i travé 6 och dels fört upp till vinden (fig 50–51). Den nuvarande ingången (fig 46) är

0 1 2 3 4 5 6 Meter

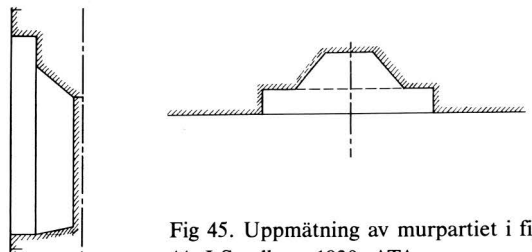

Fig 45. Uppmätning av murpartiet i fig 44. J Sandberg 1930. ATA.

Scale drawing of the masonry in Fig 44.

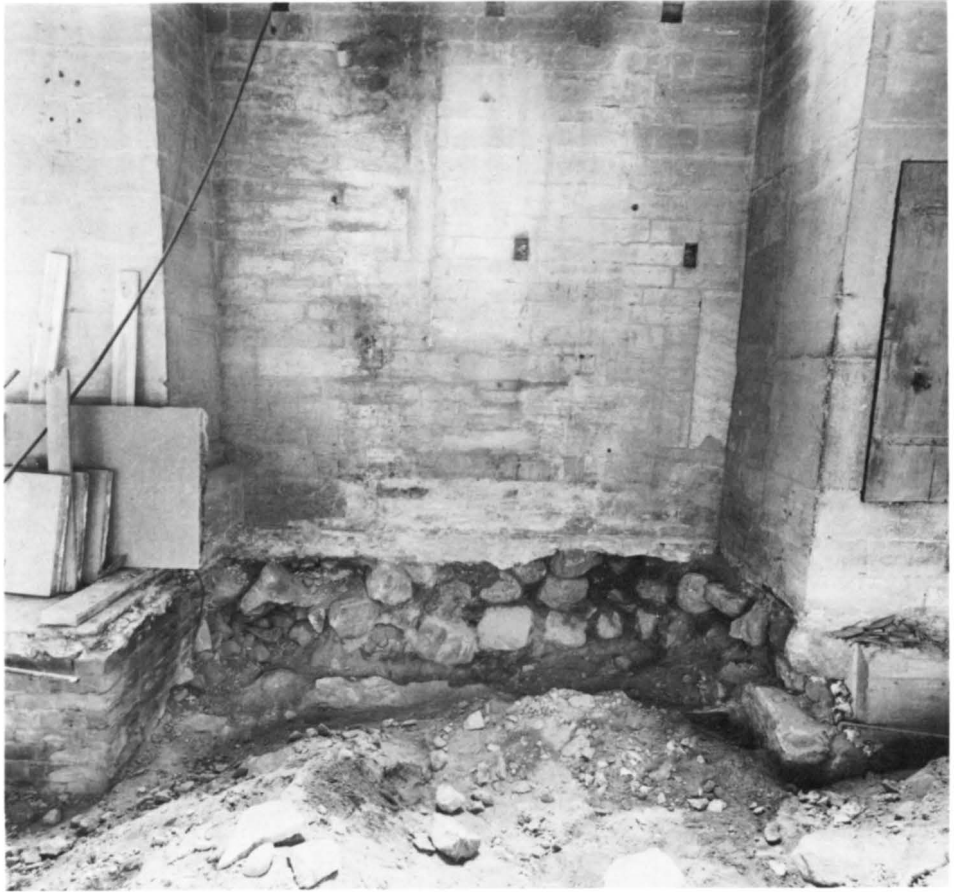

Fig 46. Detalj av södra innerväggen i travée 7 med frilagd grund. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.
Detail of the south inner wall of travée 7 with foundations uncovered.

sekundär. Ingången har tidigare varit placerad i hörnet på den östra sidan. Såväl utvändigt (fig 46) som invändigt är denna förändring avläsbar i murverket. Trappan, som nu är igensatt i bottenplanet och ej längre tillgänglig, har alltså sin ingång i den gamla tvärhusdelen och sannolikt har här även ursprungligen funnits en murtrappa. Det nuvarande trapploppet ligger i skarven mellan tvärhuset och långhuset och trappan till läktaren mynnar ca 1,5 m väster om denna skarv. Murverket tyder ej på att trappan ut till läktaren är sekundär (fig 51) och hela trapploppet bör alltså vara anlagt i samband med anslutningen mellan tvärhus och långhus.

Pelare

Pelarna B7–C7, B8–C8 och B9–C9 (se pl 37–42) har förändringar, som visar att de tidigare ingått i ett annat

valvsystem. Detta äldre valvsystem hör samman med tvärhusets och korets ursprungliga planform (pl 78 B) och förändringarna har skett i samband med det nuvarande långhusets och korets tillkomst (pl 78 C, 78 E).

Pelaren B8 (fig 20, 52) är mot öster oförändrad och försedd med rikt ornerade kapitäl. Den i plan korsformade pelaren har mot öster en halvkolonn och knektar i hörnen. Pelarens norra sida saknar halvkolonn och kapitälet utgörs av en profilerad list. Övre delen av pelaren har på denna sida ingått i den mur som funnits mellan B8 och den norra väggen vid A8 och som tycks ha öppnat sig mot travée 8 med två bågöppningar åtskilda av en mittpelare (fig 49, pl 77). I det nordvästra hörnet av pelaren finns en 3,75 m hög kolonnett med kapitäl (pl 39). Från denna bör en valvribba i ett lågt kryssvalv ha utgått. Pelarens knekt vilar nu direkt på kapitälet. Mot väster är pelaren försedd med en kort

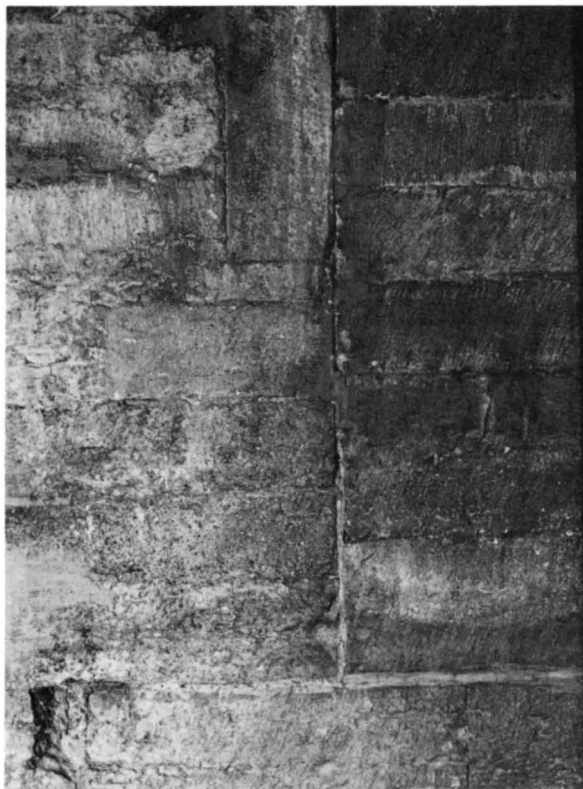

Fig 47. Igensatt fönstersmyg i södra innerväggen, travé 7. Jfr fig 46. Foto K Hallin 1986.

Walled-up embrasure in the south inner wall travée 7. Cf Fig 46.

halvkolonn med kapitäl. Höjden motsvarar den norra sidans kolonnett och halvkolonnen har ingått i en ursprunglig arkadöppning mellan pelarna B 8 och B 7 (fig 369). Övre delen av pelaren har ingått i muren ovanför arkadbågen. Mot söder, dvs mot mittskeppet, har pelaren sin ursprungliga utformning. Den östra sidans halvkolonn motsvaras här av en lång och kraftig konsolknekt.

Fig 49. Pelargrund i södra sidoskeppet mellan C 8 och D 8. Frilagd vid utgrävningen 1915. Foto 1915. ATA.

Pillar foundations in the south aisle between C 8 and D 8. Uncovered during excavations in 1915.

På pelaren B 7 (pl 37) har den halvkolonn, som ingått i arkadöppningen mot B 8, blivit borthuggen. Kolonnetten i det nordöstra hörnet återstår men kapitälet är delvis borthugget. Mitt för B 7 har mot norr funnits den nämnda tvärmuren, tvärhusets ursprungliga västmur (pl 78 B), och mellan denna och pelaren bör ha funnits en arkadöppning motsvarande öppningen mellan B 8 och mittpelaren i muren mot A 8. Övre delen av B 7:s

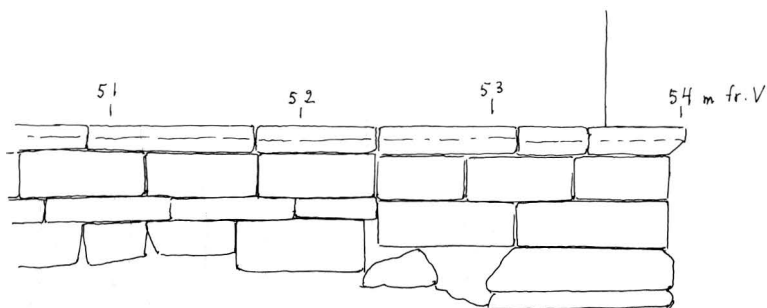

Fig 48. Uppmätning av sockelpartiet vid A 7, 1:40. K Wretin 1960. ÖLM.

Scale drawing of the base at A 7.

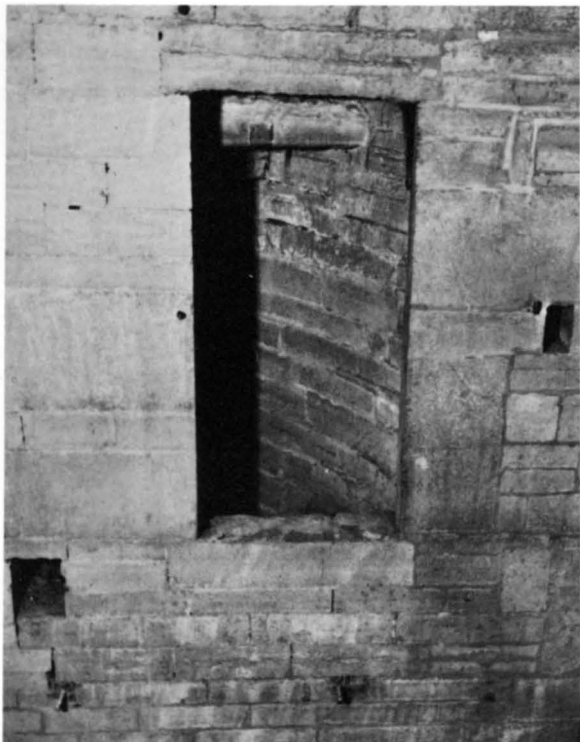

Fig 50. Dörröppning till läktare i södra sidoskeppet, travé 6. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Doorway to gallery in the south aisle, travée 6.

norra sida har alltså ingått i muren ovanför arkadbågen. Mot väster skulle B7 ingå i det basilikala långhusets arkad. Den konsol med bladkapitäl som nu ses på pelarens västra sida är sekundär och hör samman med valvslagningen i det nuvarande långhuset. Detsamma gäller den inflyttade knekten i det nordvästra hörnet. Mot mittskeppet är pelaren oförändrad. Den långa konsolknekten på B8 motsvaras av en kort konsolknekt.

Den södra sidans pelarpar C8–C7 uppvisar samma karakteristika som det beskrivna norra pelarparet. På C8:s västra sida är dock halvkolonnen borthuggen och endast basen återstår (pl 40). Även på C7 återstår endast basen av motsvarande halvkolonn (pl 38).

De murrester och pelarbaser, som påträffats vid utgrävningarna, tyder tillsammans med pelarnas förändringar och det murhorn, som återstår ovanför valv 19 (fig 54), på att de nuvarande sidoskeppen i travé 7 ursprungligen varit indelade i två smala utrymmen med en gemensam övre våning (fig 369). Denna planlösning upprepar travé 9:s ursprungliga indelning i koromgång och tvåvåninga tornkapell (fig 367).

I travé 9 har pelarna B9–C9 mot norr respektive söder i sina nedre delar vettat mot den nämnda smala

Fig 51. Murtrappa ledande till läktare och vind i södra sidoskeppet. Jfr fig 50. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

Steps leading to gallery and attic in the south aisle. Cf Fig 50.

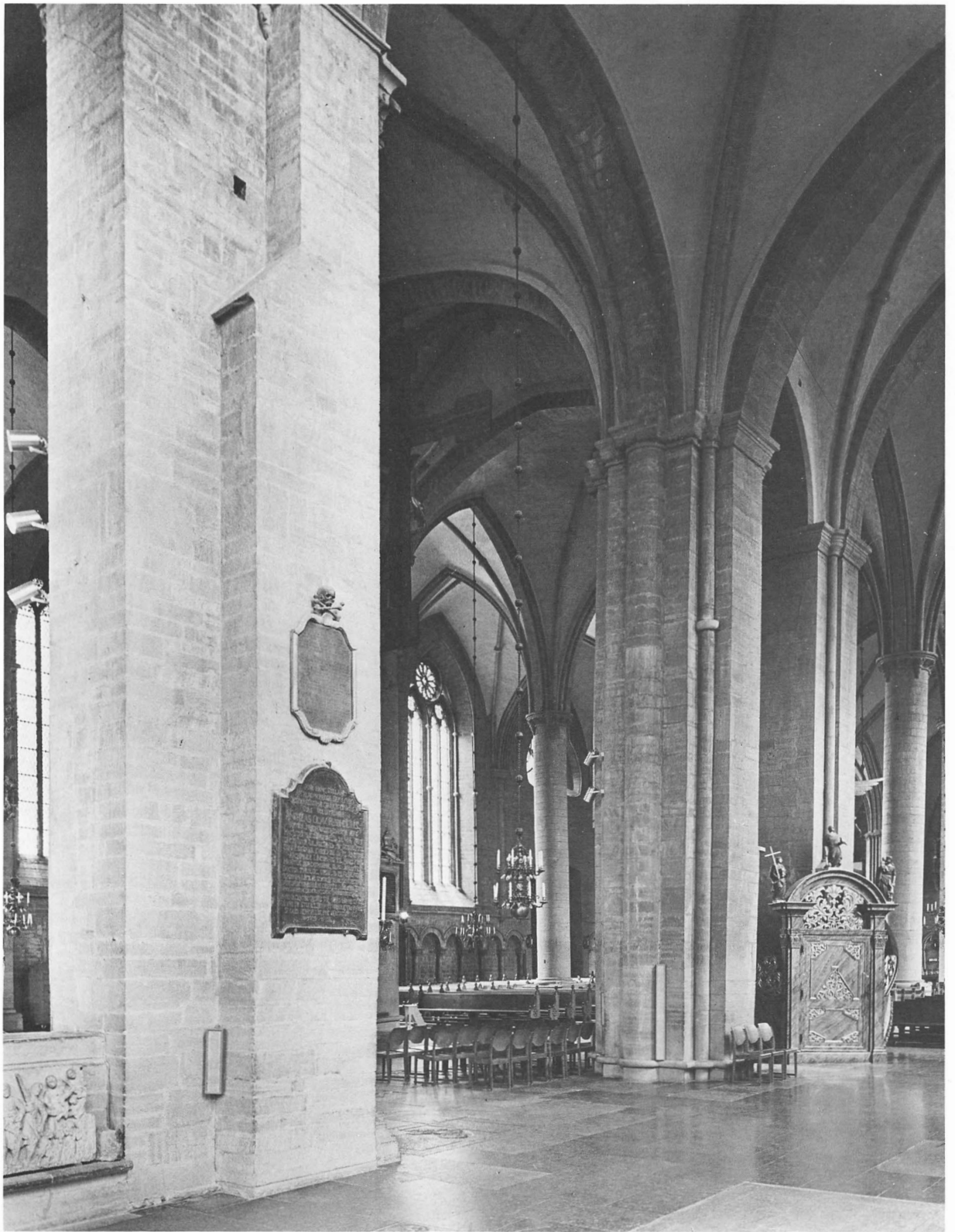

Fig 53. Basen till pelaren B 9 mot söder. Frilagd vid utgrävningen 1960. Foto E Niklasson. ÖLM.

Base of pillar B 9, looking south. Uncovered during excavations in 1960.

koromgången medan de övre delarna ingått i tvär-
muren mot hörntornen (fig 14). Mot öster har pelarna
ingått i arkaden mot koromgången och i muren ovanför
denna arkad. De sidor, som ursprungligen ingått i detta
murverk, saknar kapital. Pelaren B 9 (fig 52, pl 41) har
dock fått en smal list i dessa partier mot öster och norr.
I det nordöstra hörnet har ett litet figurhuvud placerats
i anslutning till listen. På C 9 (pl 42) har gjorts en
motsvarande list mot öster och i det sydöstra hörnet
har även placerats en skulpterad sten. Förändringen av
pelarna hör samman med det nuvarande korets till-
komst (jfr pl 78 B och 78 E).

För samtliga pelare gäller att dagerytorna ommurats
i de förändrade partierna.

Fig 52. Interiör mot väster med pelarna B 9 och B 8 i förgrun-
den. Foto SvK 1977.

*Interior looking west, with pillars B 9 and B 8 in the fore-
ground.*

Som nämnts har golvet i travé 8 ursprungligen varit
lägre (fig 41). Detta innebär att pelarna här framträtt
med plintar, vilka numera är nästan helt dolda. Av fig
53 framgår plintens utformning på pelaren B 9 och den
ursprungliga golvnivån. Samma lägre golvnivå har ock-
så ursprungligen gällt mittskeppet i travé 7.

Valv

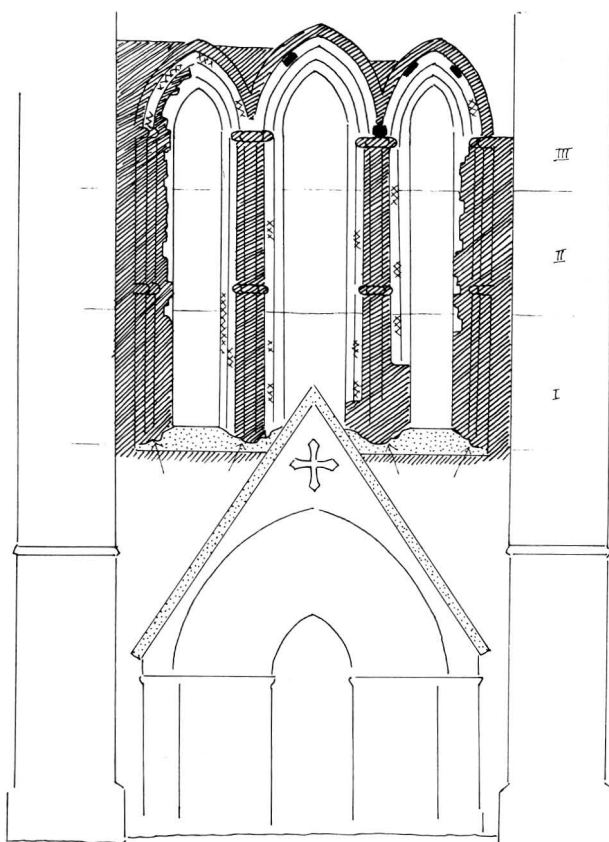
Valvens, bågarnas och ribbornas utseende har beskri-
vits ovan i samband med den allmänna byggnadsbe-
skrivningen. Samtliga valv är kryssribbvalv, murade
av kalkstensflisor. Endast tre av de nio valven i travé-
erna 7–9 är ursprungliga. Dessa är det norra valvet i
travé 8, dvs valv 22, samt mittvalven 20 och 23 (fig 21,
22). Valven har flacka kappor och de tunna skiften
löper vertikalt i riktning mot ribborna (se fig 22).

Över det norra sidoskeppsvalvet i travé 7 (valv 19)
ses i det sydöstra hörnet en rest av ett ursprungligt
murhörn, vilket visar att denna del av travé 7 höjt sig
över mittskeppet och travé 8. Kvadrarna i dagermuren

Fig 54. Rest av murhörn i sydöst över valv 19. Foto R Edenheim 1986.

Trace of quoin masonry in the south-east above vault 19.

är finhuggna med tandmejsel (fig 54). I övriga partier är murarna nedbrutna och ommurade. Detsamma gäller murarna över valv 21 i travéns södra del.

Valv 24, som ej borde ha berörts av någon ombyggnad, visar en helt annan karaktär än det motsvarande norra valvet (22). Ribborna är enkla, runda och valvkapporna är djupa. Tydligt har valvet blivit skadat i något sammanhang och helt förnyats.

De båda sidoskeppsvalven i travé 7, valv nr 19 och 21, slogs i samband med omändringen av dessa partier

Fig 55. Fönster S 8. Dokumentation av murverket i samband med utvändig renovering 1984. Vita partier i fönstersmygarna betecknar medeltida murverk. I sgraffiterade partier har kalkstenen bytts ut vid 1800-talets renoveringar. I prickade partier har kalkstenen bytts ut mot granit. Helt svarta partier betecknar lagningar med ny kalksten 1984, krysstreckade partier lagning med lagningsmassa. S Ljungstedt.

Window S 8. Documentation of the masonry in connection with external renovation 1984. White sections in the window embrasures indicate medieval masonry. In sgraffiti sections, the limestone was replaced during 19th century renovations. In dotted sections the limestone was replaced with granite. Black sections indicate repairs using new limestone in 1984, and hatched sections indicate repairs using repair compound.

vid anslutningen till det nya långhuset, dvs under långhusets första byggnadsperiod under slutet av 1200-talet (se nedan). Valvkapporna har markerade grater och stenarna är lagda i horisontala skift (fig 21, 22).

Valven i travé 9 i nuvarande koromgången och över högkoret är slagna i samband med det nya korbyggets slutskede på 1490-talet och utgörs av stjärnvalv av olika form (fig 15).

Fönster

Av fönstren är det tredelade fönstret på den norra sidan (N8) bevarat i ursprungligt skick frånsett utvändiga lagningar (fig 31). Det motsvarande södra fönstret (S8) är däremot nästan helt förnyat utvändigt i samband med 1800-talets stora restaurering (fig 55). Utformningen överensstämmer dock sannolikt med den ursprungliga.

Fönstren N7, N9 och S7 är alla sekundära i förhållande till murverket (pl 5–6). Fönstren i travé 7 tillkom såsom nämnts vid ombyggnaden i samband med anslutningen till det nya långhuset. Det norra fönstret är tvådelat, spetsbågigt med masverk med inskrivet fyrapass. Enligt bilden av nordfasaden 1851 (fig 35, pl 3) var de båda sektionerna då avslutade av ett spetstrifolium och fönstret tycks alltså ha förenklats något vid restaureringen. Det södra fönstret hade samma utformning (se pl 2) men fick vid restaureringen ny mittpost och nytt masverk med ett trepass (fig 56). Fönstret N9 tillkom vid förändringarna i samband med korbyggets slutskede. Det är tredelat och försett med ett rikt utformat, sengotiskt fiskblåsemasverk, vilket tycks vara oförändrat.

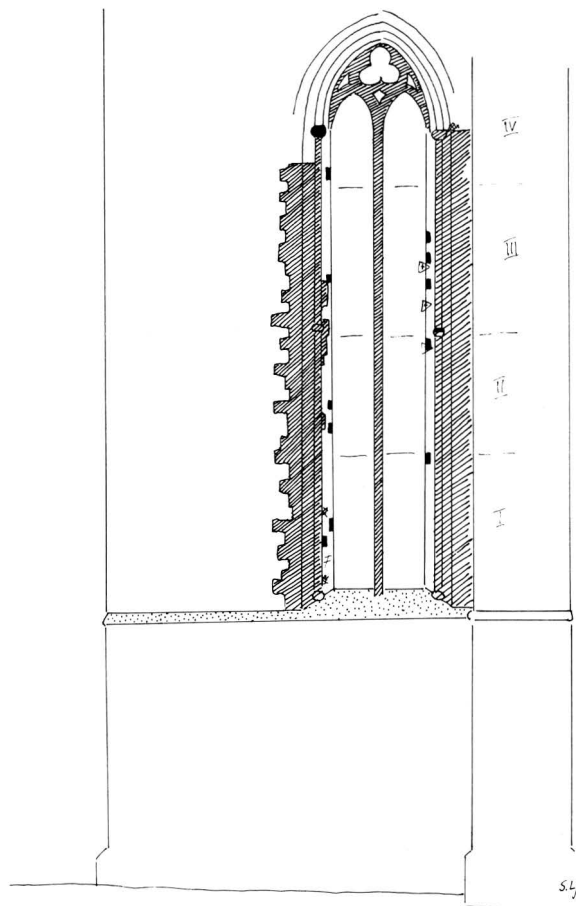

Fig 56. Fönster S 7. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.

Window S 7. Cf Fig 55.

Långhusets murverk

I linje med A3–D3 har påträffats en tvärgående grundmur och grunden till ett torn (pl 77). Detta innebär att långhuset ursprungligen omfattat fyra travéer, travéerna 6–3, och att travéerna 1 och 2 utgör en förlängning av detta långhus. Denna förändring är även avläsbar i murverket (se pl 5–6, 15–16) och bekräftas genom stenhuggarmärken (se nedan).

Exteriör

Långhuset har ej lagts i liv med tvärhuset utan dragits in ca 1 m och grunden har, som påpekats ovan i samband med tvärhusets murverk, lagts direkt utefter den äldsta kyrkans tvärskeppsmurar (fig 42, pl 77). Murarna har också dragits upp ca 1 m högre. Av

innerväggens murverk på den norra sidan i travé 6 framgår dock att höjden ursprungligen varit tänkt att motsvara tvärhusets höjd (se nedan).

I exteriören skiljer sig travé 6 (N6–S6) från det övriga långhuset genom att tvärhusets rundbågsfris fortsätter i denna travé (fig 29, 30). Frisen var bevarad på såväl den norra som den södra sidan (fig 35, pl 2–3) och nyhöggs endast i enstaka partier vid 1800-talets stora restaurering. Travé 6 anslöts såsom nämnts till det äldre tvärhuset, som var planerat för ett basilikalt långhus (pl 78 B–C). Frisen bör ursprungligen ha funnits på tvärhusets västmur och flyttats över vid förändringen. På övriga partier av långhuset löper nedanför taklisten en trekvartsstav med genombruten bladranka (fig 29). 1851 saknades denna stav på väggfältet N1 (fig

35, pl 3) och på hela södra sidan (pl 2), varför den kompletterades vid den nämnda restaureringen. Samtidigt ersattes även hela långhussockeln av den nuvarande i granit liksom den horisontala listen i höjd med fönstrens nederkant. Den ursprungliga sockeln bestod enligt Brunius (a a, s 210) på den norra sidan av dubbla skråkanter och däröver en rundstav (pl 3). På den södra sidan var sockeln då antingen borthuggen eller ersatt av en senare. Enligt den planritning, som uppgjordes 1850, fanns den ursprungliga sockeln kvar även på den sydvästra strävpelaren samt på de delar av de västra strävpelarna, som ingick i det tillbyggda tornets sidopartier (pl 1).

Muren i N6–N4 uppvisar ett stort antal bomhål (fig 29). Bomhålen är i allmänhet placerade på korresponderande höjd. Murverket visar inga större oregelbundenheter och inga skarvar (pl 6). I N3 är däremot bomhålen oregelbundet placerade. Vissa överensstämmer med placeringen i N6–N4 medan andra på den västra sidan om fönstret ligger på samma höjd som i N2 och alltså hör samman med ommurningar vid förlängningen av långhuset. I N2 är bomhålen stora och oregelbundet placerade på båda sidor om fönstret. I N1 ligger däremot de talrika bomhålen på andra nivåer, vilket visar att ommurningar skett (se pl 6).

Fönstrens storlek är varierande. I N6–N4 är fönstren i nederkanten placerade i linje med listen, i N3–N1 däremot på olika höjd ovanför denna.

Av strävpelarna var samtliga på den norra sidan enligt planritningen från 1850 (pl 1) likformiga i plan utom strävpelaren mitt för A3, dvs mellan travé 3 och 2, som var betydligt mindre. Den nämnda sockeln är markerad runt samtliga strävpelare inklusive det tillagda murhörnnet vid tvärhuset. Samtliga strävpelare renoverades vid restaureringen och den lilla strävpelaren gjordes likformig med de övriga.

På den södra sidan är som nämnts fasaden till största delen ommurad (pl 5). Bomhål är synliga i S6 och i S5:s östra del (fig 30) samt i S1. I S1 är ett trapptorn placerat. Fönstren S6–S2 är i nederkanten placerade i höjd med listen, i övrigt varierar storleken.

Fönstren i travé 1 har gjorts mycket mindre än de övriga långhusfönstren med tanke på att murarna här skulle bära de planerade tornen (se nedan Byggnads-historia).

Strävpelarna på den södra sidan hade renoverats redan före 1800-talets stora restaurering och planritningen från 1850 (pl 1) visar att storleken var något varierande. Kraftigast är strävpelaren mitt för D2, minst mitt för D3, alltså på samma ställe som på den norra sidan. Att dessa strävpelare inte gjorts så krafti-

ga vid förlängningen av långhuset beror sannolikt på att den äldre västväggs grundmur här fungerade som invändig försträvning mellan A3–D3. Att strävpelarna väster om strävpelaren vid D3 gjorts extra kraftiga liksom strävpelarna i västhörnen beror på att travé 1 som nämnts ursprungligen planerats för sidotorn. I det sydvästra hörnet hade man dessutom tydligen besvär med grundförhållandena (se nedan). Vid restaureringen gjordes den mindre strävpelaren likformig med de övriga (fig 32), vilka samtliga ommurades.

Den västra muren döljs nu utvändigt av tornet och dess sidobyggnader. Västfasadens ursprungliga utformning framgår av avbildningarna från 1600-talet (fig 147, 373). Den rikt utsmyckade mittportalen omgavs av två mindre portaler. Mittportalen flankerades av två mycket kraftiga strävpelare och i hörnen fanns strävpelare såväl mot väster som mot norr, respektive söder. Dessa strävpelare ingår i det nuvarande tornpartiets murverk (pl 4). Västväggen var även genombruten av två höga fönster mot sidoskeppen och ett stort rundfönster mot mittskeppet. Gavelröstet hade längst ner en blindarkad ovanför vilken syntes tre öppningar. Högst upp i röstet var en blinding i form av ett kors.

Ytterfasaden utgör nu delvis innervägg i tornutrymmena (pl 76).

Interiör

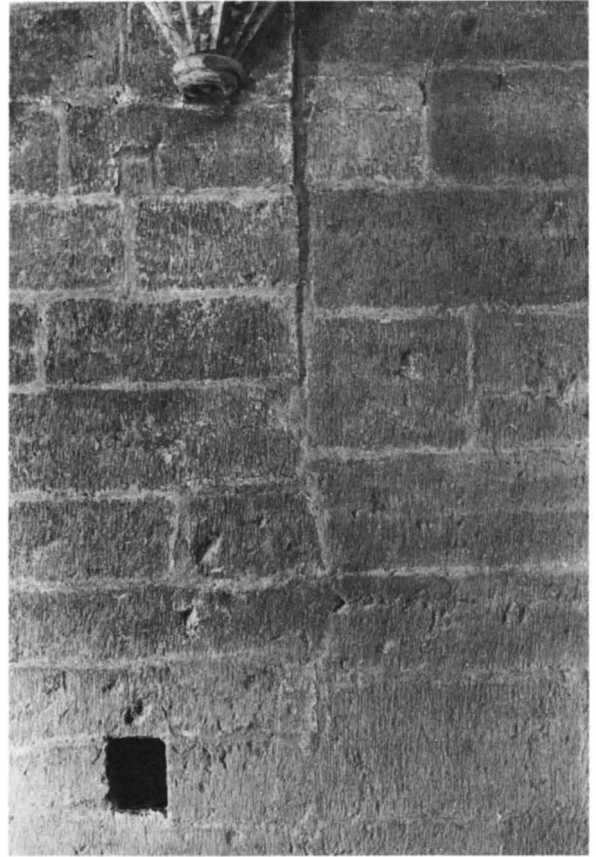
Långhusets byggnadshistoria är tydligare avläsbar i innermurarna (pl 15–16), där även ett stort antal stenhuggarmärken har registrerats (se nedan).

På den norra sidan utgör murhörnnet A7 såsom nämnts en rest av tvärhusets västmur. En vertikal skarv nedanför knektkonsolen markerar gränsen mellan tvärhusets mur och långhuset i travé 6 (fig 57, pl 16). Den rundbågiga blindarkad, som är infälld i murens nedersta del i N6–N3 (se pl 16) börjar ca 1 m väster om denna murskarv, dvs i linje med yttermurens påmurade hörn. I det inre murhörnnet har de sex nedersta skiften ommurats och ligger i förband, likaså har arkadens sockel (fig 48) dragits ut runt murhörnnet A7. Om rundbågsarkaden, som har ett murdjup av 0,4 m, hade förts ända fram till skarven mellan långhus och tvärhus skulle det ha inneburit en mycket vansklig försvagning av detta känsliga murparti. Grunden i travé 6 har som nämnts lagts direkt utefter den äldsta kyrkans tvärskeppsmur, som lämnats kvar som försträvning (fig 42, pl 77).

Muren i väggfältet uppvisar vissa oregelbundenheter. Så ses i linje med fönstrets spetsbågiga omfattning en valvmarkering, som ligger ca 0,6 m nedanför den nuvarande sköldbågens spets. Även fönstret tycks ha

Fig 57. Invändig skarv i murverket mellan tvärhus och långhus vid A 7. Jfr fig 48. Foto K Hallin 1986.

Internal join in the masonry between transept and nave at A 7. Cf Fig 48.

förhöjts. Bomhål har bevarats på båda sidor om fönstret. Dessa ligger i samma höjd som i den följande travén och skiften är genomgående.

Den ursprungligen tänkta lägre murhöjden motsvarar höjden i tvärhuset (jfr travé 8) och fönstrets ursprungliga höjd tycks ha överensstämmt med höjden på det tredelade fönstret N8 (se pl 16). Det omgivande murverket och stenhuggarmärkena visar att förhöjningen har skett ganska omgående och inom samma byggnadsperiod (pl 53, fig 91).

I N5 och N4 visar murverket inga förändringar och de bevarade bomhålen ligger på samma höjd som i N6 (pl 16). Väggfältet N3 är bredare än N6–N4 och fönstret är ej placerat mitt i travén. Väster om fönstret och i anslutning till konsolknekten A3 har ommurningar skett. Man lägger också märke till att blindarkaden i murens nedre del byter stil. Ommurningarna beror på att långhusets ursprungliga västmur (pl 77) har legat direkt öster om A3 och dennas innerliv har legat i linje med den sista rundbågens mitt. Detta betyder också att fönstrets placering motsvarar mitten i den ursprungliga

Fig 58. Grunden mellan travé 3 och 4 i norra sidoskeppet. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

The foundations between travée 3 and 4 in the north aisle.

Fig 59. Grunden i travé 2 i norra sidoskeppet. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

The foundations of travée 2 in the north aisle.

Fig 60. Grunden i travé 1 samt frilagd, tvärgående mur vid A 2. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

Foundations of travée I and uncovered transverse wall at A2.

travén. Även stenhuggarmärkena markerar tydligt skillnaden mellan de ursprungliga och de ommurade delarna av innermuren (pl 50, se nedan).

I travéerna 3–6 vilar valvens bågar och ribbor mot innermuren på kapitäl, som bärs av konsolknektar. Dessa börjar i höjd med den horisontala listen. Vissa oregelbundenheter förekommer i systemet (pl 16). Knekten vid A 7 är lagd i linje med murskarven och är något för bred för kapitällisten. Den breda gördelbågen vid A 5 gör att valvribborna måst avfasas i den nedre delen för att kunna träffa kapitålet. Vid A 4 slutar nu den östra valvribban stumt medan den västra bärs av en egen konsol utanför konsolknektens kapitäl. Även vid A 3 ligger sköldbåge och valvribba utanför kapitålet.

Långhusets grund är, som framgår av fig 58, lagd av kalksten i jämna skift. I varje travé förekommer en försträvning av grunden i form av en utskjutande murklack.

I de båda förlängningstravéerna 2 och 1 är bomhålen placerade regelbundet på båda sidor om fönstret N 2 och murverket visar inga förändringar. I N 1 är däremot murverket delvis oregelbundet och man lägger märke till att bomhålen här, liksom på utsidan, inte ligger på samma höjd som i N 2.

Den spetsbågiga blindarkaden är i travé 2 infälld till samma djup som rundbågsarkaden men bågarne har

förts ända upp till listen. I travé 1 har arkadens djup reducerats betydligt med tanke på det nämnda planerade sidotornet (pl 20).

Vid A 2 och A 1 vilar valvens bågar i stället för på konsolknektar på kraftiga väggpelare. Grunden har samma karaktär som i den äldre långhusdelen men marksten är synligt inslag i sulan (fig 59). Väggpelaren A 2 vilar på en bred tvärmur, som troligen även varit avsedd som stöd för en mittpelare i den tornbåge, som ursprungligen planerats mellan A 2 och pelaren B 2 (fig 60).

På den södra sidan (se pl 5, 15) är inga förändringar av valv eller fönster märkbara i travé 6. Gränsen mellan det äldre tvärhuset och långhuset markeras dock liksom på den norra sidan av en kort, vertikal skarv öster om blindarkaden. Arkaden är något grundare än på den norra sidan, endast 0,25 m, och bänken har inte förts runt murhörnet D 7. I detta parti, som är ommurat, ses nu dörröppningen till den ovan beskrivna murtrappan. Den öppning, som finns öster om fönster N 6, har som nämnts fört ut till en läktare. Man lägger vidare märke till att någon konsolknekt motsvarande A 7 inte uppförts vid D 7 utan valvets sköldbåge och ribba vilar endast på en konsol.

Hela södra sidans murverk tycks även invändigt ha blivit reparerat till vissa delar vid 1800-talets stora restaurering och bomhålen är fåtaliga och oregelbundna.

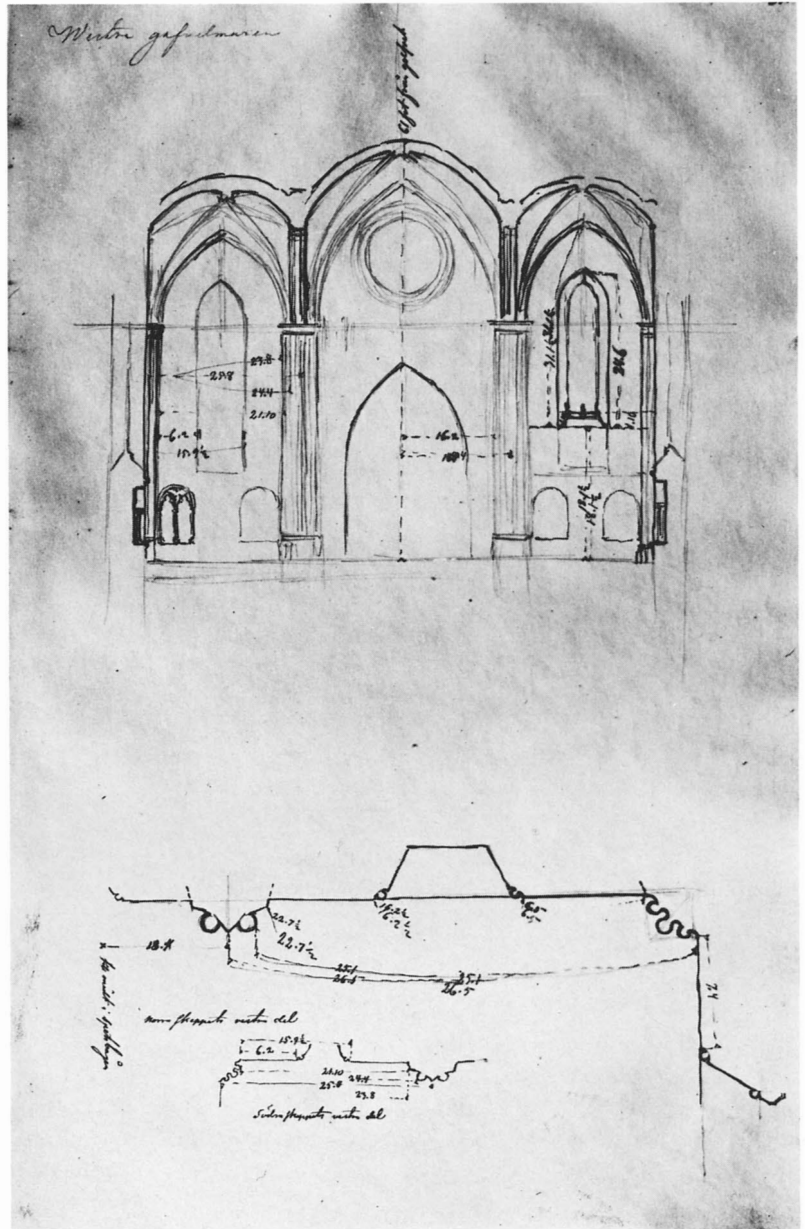
Liksom på den norra sidan varierar ribbornas och bågarans anslutning till muren. Konsolknektarna D 6 och D 5 är försedda med breda, kopplade kapitäl, som fångar upp valvens ribbor och bågar. Vid D 4 vilar sköldbågar och ribbor på separata konsoler medan vid D 3 möter valvribborna kapitålet och sköldbågarna slutar stumt.

I S 4 är den stora, höggotiska sydportalen med tillhörande fönster placerade. Båda är alltså sekundära i förhållande till muren och ommurningar har skett i stora partier. Blindarkaden slutar öster om portalen med ett kapitäl med anfang mot väster, vilket visar att här funnits ytterligare en båge. Bänken är avslagen och murverket mellan arkaden och portalen är ommurat. Den ursprungliga portalen har alltså varit smalare än den nuvarande. Väster om portalen är arkaden oförändrad och portalens begränsning mot väster bör överensstämma med den ursprungliga portalens.

Vid D 3 ses gränsen mellan det ursprungliga långhuset och dess förlängning. Fönstret ligger i motsats till på den norra sidan nästan mitt i väggfältet, vilket beror på att väggfältet gjorts 60 cm smalare genom att konsolknekten placerats längre mot öster. Skiftet mellan

Fig 61. Västra långhusväggen 1849.
Teckning av C G Brunius, Bruniussamlingen, ATA.

West wall of the nave, 1849.

den äldre delens rundbågsarkad och förlängningens spetsbågsarkad sker i direkt anslutning till D3.

I båda förlängningstravéerna är, liksom på den norra sidan, konsolknektarna ersatta av kraftiga väggpelare. I S1 ses ingången till det utvändiga trappornet. På grund av detta trapporn har fönstret krympts i förhållande till nordfasadens motsvarande fönster och förskjutits mot öster.

Den västra väggen (fig 25) är kraftigt förändrad genom läktarna och de stora genombrytningar av muren

som gjordes i anslutning till det Zettervallska tornbygget på 1880-talet. Det ursprungliga murverkets omfattning framgår av pl 33.

Så är mittportalen samt murverket runt omkring nytt och bågarne över läktarna är nykonstruktioner. På väggpelaren B1 är övre delen med kapital förnyad. Basen är till största delen nu formad av cement. Den motsvarande väggpelaren C1 är helt ommurad i höjd med läktarens konsol och uppåt. Sidoportalernas omfattningar och delar av smygarna är även omhuggna.

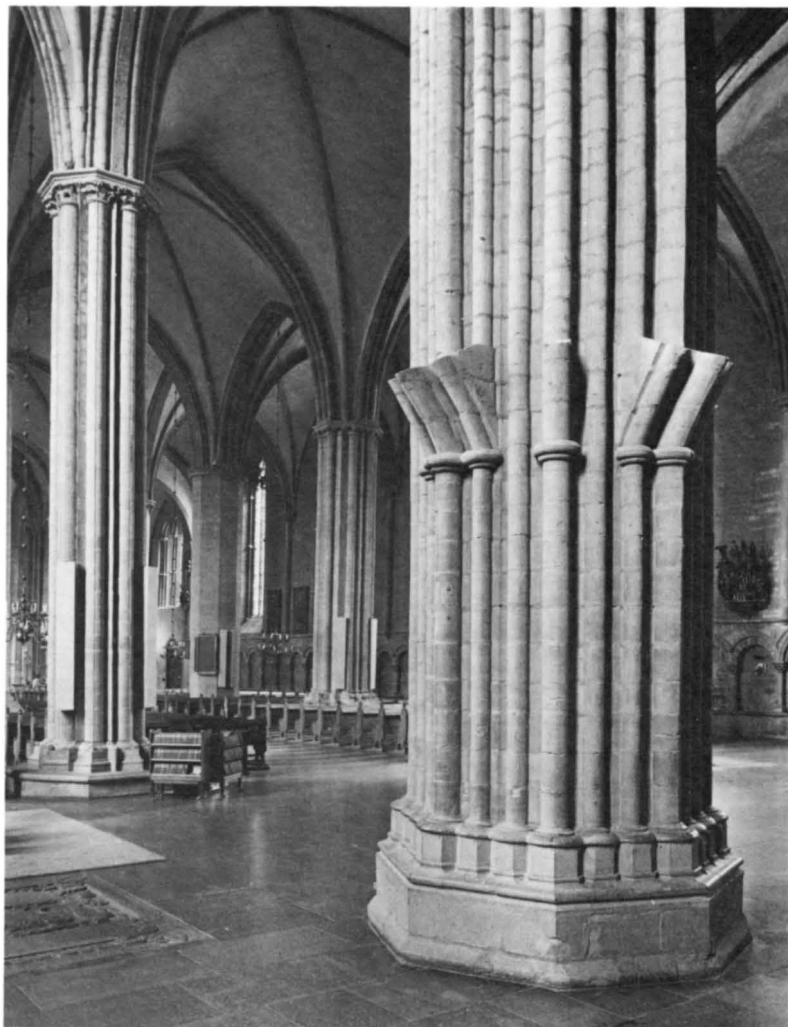

Fig 62. Pelaren B 2 från nordväst. Foto SvK 1986.

Pillar B 2 from the north-west.

Enligt Brunius var 1849 de västra dörr- och fönsteröppningarnas inre smygar oförstörda och prydda »omkring kanterna med rundstafvar» (a.a, s 173). Dessa profiler återges av Brunius på den skiss, som han gjorde av västväggen (fig 61). Själva sidoportalerna är dock inte inritade och inte heller mittskeppets bågställningar. Däremot ses den stora spetsbågiga mittöppningen samt sidoskeppens fönster och det stora rundfönstret.

Till de ursprungliga detaljerna hör de bågställningar som pryder den västra väggen och därmed upprepar de södra och norra långhusväggarnas arkadmotiv (pl 17, 33).

Pelare

Långhuset har fem fristående pelarpar av varierande utseende (B2–B6, C2–C6) samt sex väggpelare i den

västra delen (A2, D2, A1–D1). Pelarnas utseende (se pl 31) har beskrivits ovan i samband med den allmänna byggnadsbeskrivningen.

Till långhusets första byggnadsperiod hör de båda pelarparen B6–C6 och B5–C5. Även pelarparet B4–C4 ligger inom den äldre långhusdelen men är som stenhuggarmärkena visar (pl 55, se nedan) uppförda i samband med långhusets förlängning. Pelarparet B3–C3 är placerat på platsen för den äldre västmuren medan B2–C2 tangerar de västra hörnen i den påträffade torngrunden (pl 77). Att även pelarparen B4–C4 nyuppfördes i samband med förlängningen kan innebära att de ursprungliga pelarna skadats i samband med västväggens och valvens rivning i travé 3.

Av pelarna visar endast B2 förändringar. Här återstår på en höjd av ca 3 m över golvet mot norr och väster tredelade anfangar, som varit avsedda för gör-

delbågar, samt mellan dessa ett anfang för en valvribba (fig 62). Anfångernas vinkel visar att man planerat flacka spetsbågar. Anfänger svarande mot dessa finns ej på de motstående väggpelarna B 1, A 1 och A 2 och välvningen har uppenbarligen aldrig fullbordats. Framför väggpelaren A 2 finns en kraftig tvärmur (fig 60, pl 77) och det är troligt att denna anlagts med tanke på belastningen i detta parti, som tycks ha varit avsett för ett hörntorn med ett kapell i bottenvåningen. Öppningen har sannolikt varit tänkt att vara tvärdelad med en pelare i mitten. Utrymmet ovanför kapellet kan ha varit avsett för en läktare.

I den tänkta bågen B 2–A 2:s mitt men något förskjutet mot söder har påträffats ett murat fundament (fig 63). Om det legat mitt i bågen hade det varit naturligt att uppfatta det som fundament för en mittpelare. Dess funktion är nu oviss men kan höra samman med dopfontens placering.

Valv

Valvens, bågaras och ribbornas utseende har beskrivits ovan. Av de 18 valven är 15 medeltida medan de tre västra renoverats år 1774. Alla valven utom nr 2 är kryssribbvalv. Samtliga är murade av kalksten (se fig 26–28). I valv nr 9 är dock den södra kappan ommurad med tegel i samband med en lagning.

Till långhusets första skede hör valven i travéerna 5 och 6, dvs valven nr 13–18. Valven är här försedda med ribbor med skaftningar och gördelbågarna har ensartad utformning. Valven i travéerna 3 och 4 förnyades i samband med långhusets förlängning, då pelarparet B 4–C 4 förnyades. Valven i travé 2 tillhör långhusbyggets slutskede liksom de ursprungliga valven i travé 1. I murarna ovan bågarna och i tryckmurarna ingår även stenskröt. Så finns i muren ovan bågen mellan C 3 och C 4 bla resterna av en sönderslagen konsol av samma slag som tillhör långhusväggarnas knektar (fig 64). Detta tyder på att den då rivna västvæggen haft samma system med konsolknektar som den norra och den södra långhusväggen.

Valvens höjd och profiler framgår av de på pl 15–16, 31, 33 och 67–69 återgivna längd- och tvärsnitterna.

Fönster

Av fig 35 och pl 6 framgår utseendet på den norra långhusväggens fönster. Dessa hade 1851 ursprungliga poster och ursprungligt masverk (pl 3). Stora partier var emellertid kraftigt vittrade och nyhöggs vid restaureringen. Lagningar har som nämnts senast skett 1985.

Fig 63. Murat fundament, påträffat vid utgrävningen 1960 i travé 1 i närheten av B 1–B 2. Jfr pl 77. Foto E Niklasson. ÖLM.

Masonry base, discovered during excavations in 1960 in travée 1 close to B 1–B 2. Cf. pl 77.

Fig 64. Detalj av muren ovanför gördelbågen C 3–C 4 med stenskröt från långhusets äldre del. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of the wall above the transverse arch C 3–C 4, with stone rubble from the older part of the nave.

Fig 65. Fönster N 1. Foto SvK 1986.

Window N 1.

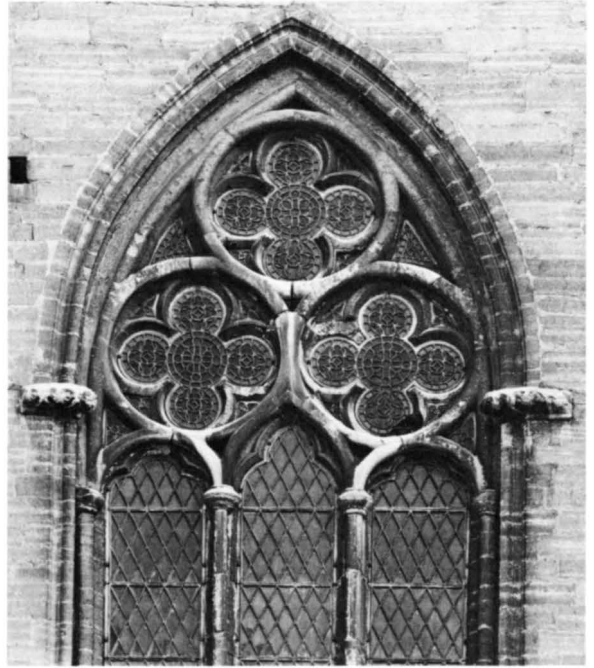

Fig 67. Fönster N 3. Foto SvK 1977.

Window N 3.

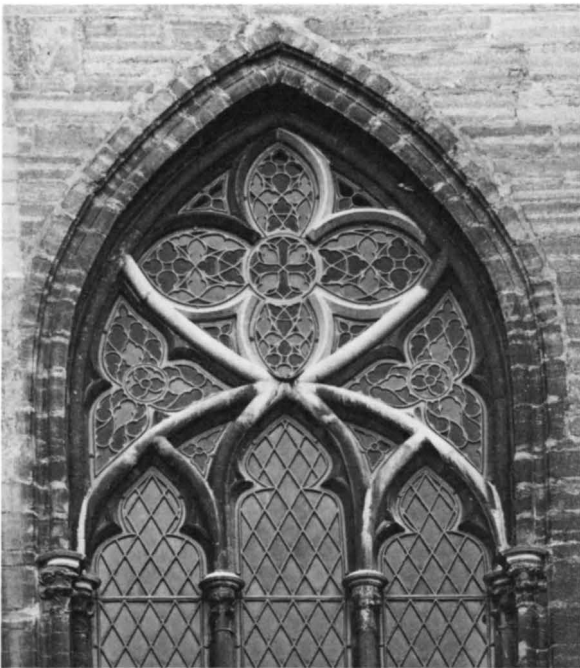

Fig 66. Fönster N 2. Foto SvK 1986.

Window N 2.

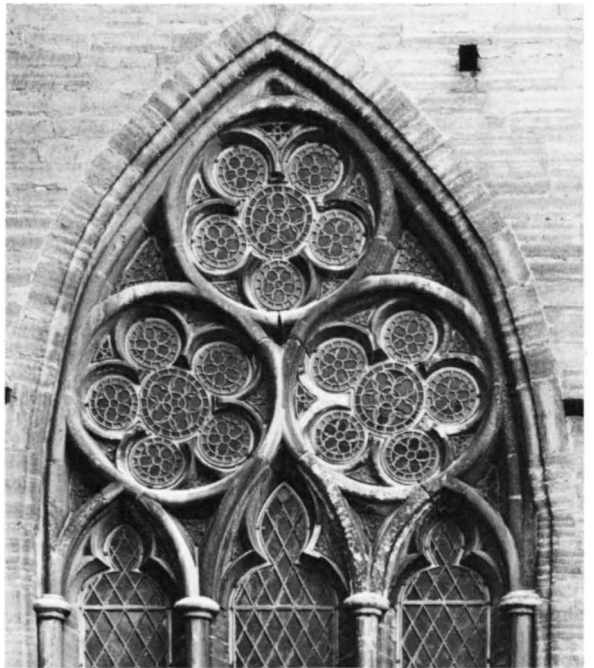

Fig 68. Fönster N 4. Foto SvK 1977.

Window N 4.

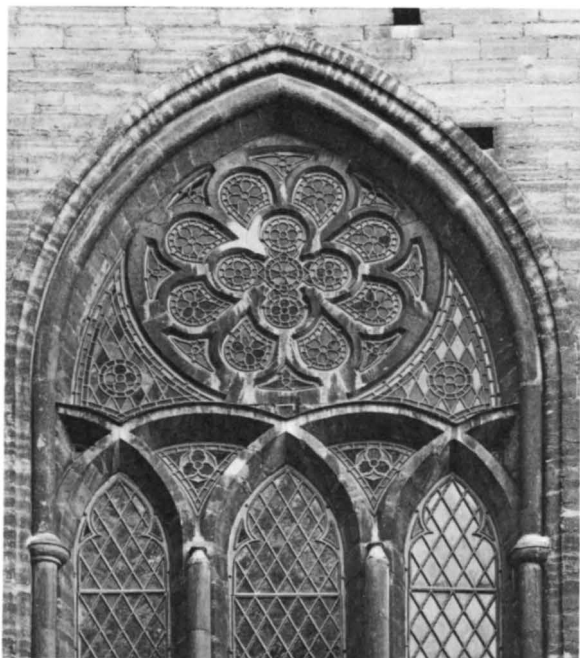

Fig 69. Fönster N 5. Foto SvK 1986.
Window N 5.

Fönstren N2–N6 är tredelade medan det lilla fönstret N1 är tvådelat. Samtliga har olika, rikt utbildade masverk. Masverket i N1 (fig 65) karakteriseras av trepassformer. I N2 avslutas de tre sektionerna av var sitt spetstrifolium under en gemensam rundbåge och däröver trepass och i mitten ett stort fyrpass (fig 66). Dessa båda fönster tillhör långhusets slutskede medan de övriga ligger inom den första byggnadsperioden. Masverken i N3 och N4 har dock höggotisk karaktär med spetstrifolier och inskrivna fyrpass respektive fempass (fig 67, 68).

Fönstren N5 och N6 (fig 69, 70) har ålderdomligare former. N5 karakteriseras av de korsande bågarna och mittpartiets stora ros i form av ett åttapass. N6 har, som påpekats i samband med beskrivningen av exteriören, en konstruktion i mellanpartiet som tyder på att det förhöjts. Den åttabladiga rosen i masverkets mitt motsvarar rosen i N5. Som stenhuggarmärkena visar har denna förhöjning dock skett mycket snart och inom samma byggnadsperiod (fig 91, se nedan).

På den södra sidan (pl 5) hade de ursprungliga pos-

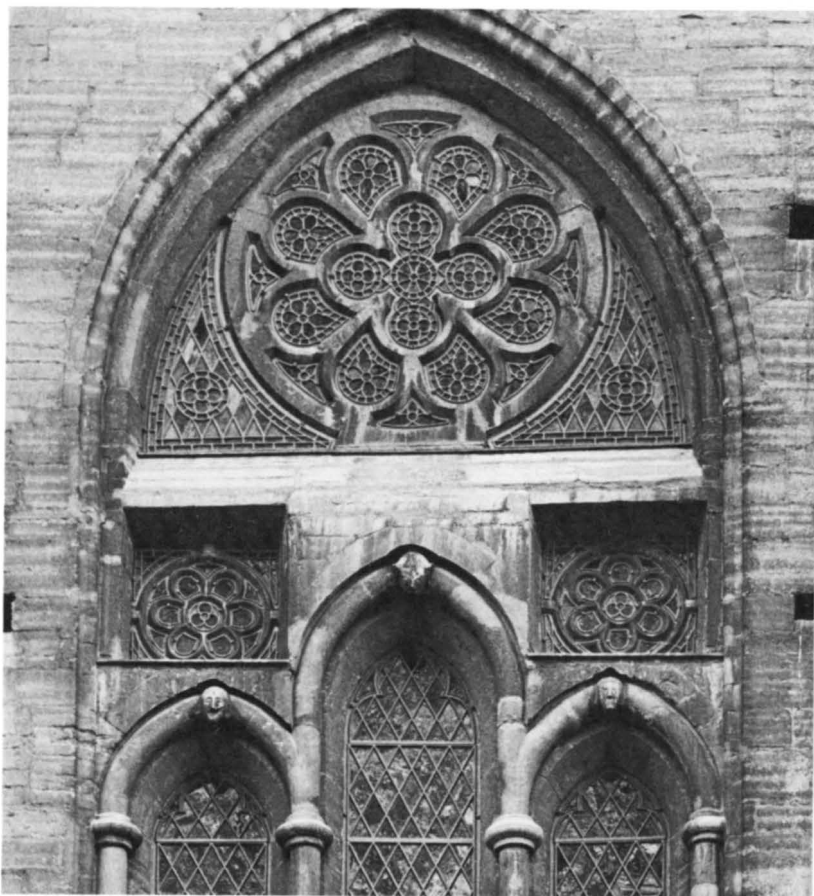

Fig 70. Fönster N 6. Foto SvK 1986.
Window N 6.

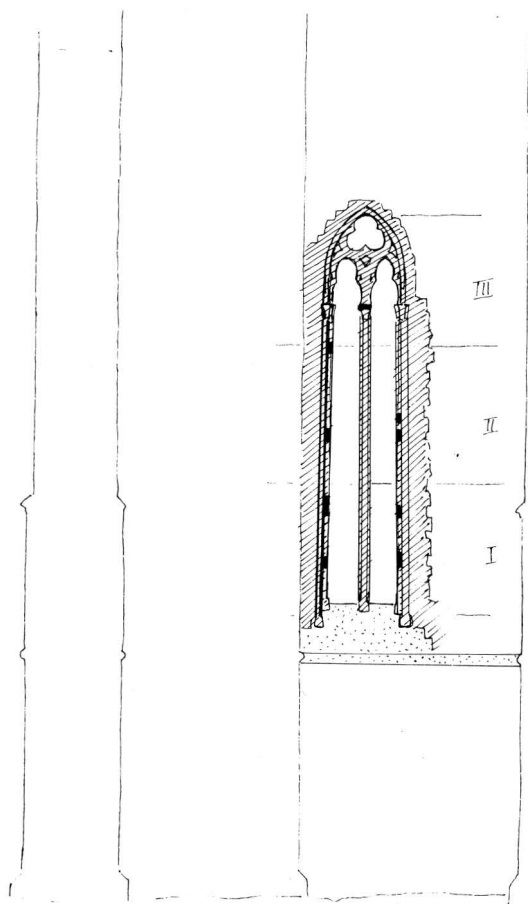

Fig 71. Fönster S 1. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.
Window S 1. Cf Fig 55.

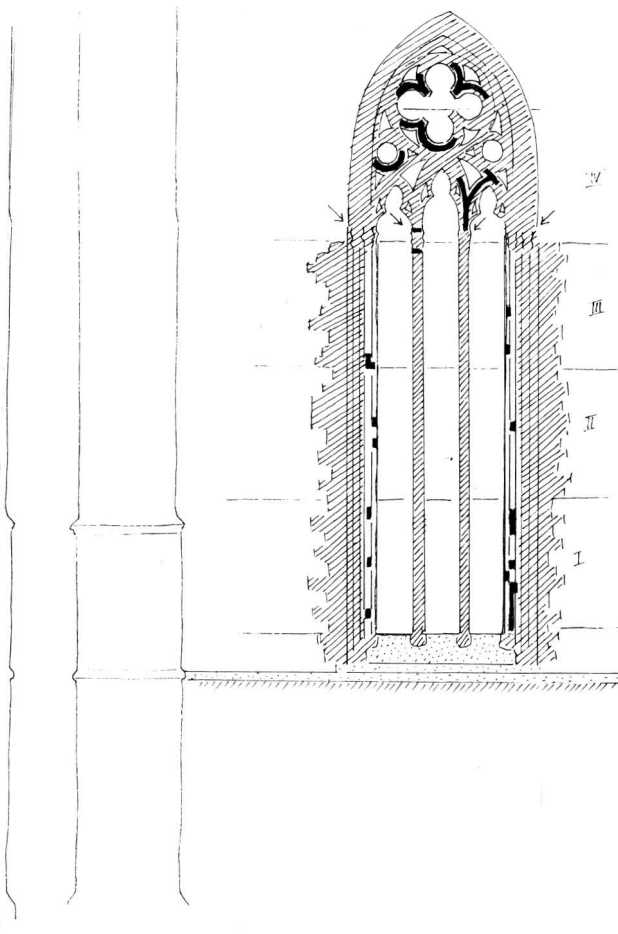

Fig 72. Fönster S 2. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.
Window S 2. Cf Fig 55.

terna och masverket i fönstren S1, S2 och S6 ersatts av enkla gjutjärnskonstruktioner vid reparationer 1812–13. I S5 återstod endast mittposten och masverkets stora ros. Fönstrens utseende 1850 framgår av pl 2. Som framgår av dokumentationen i samband med 1984 års renovering (fig 71–75) nyhöggs dock även masverket i S3 vid 1800-talets stora restaurering. För fönstren S1, S2 och S6 gäller alltså att poster och masverk är helt fria rekonstruktioner medan S5 är delvis rekonstruerat.

När arkitekten I W Gerss från Överintendentsämberetet besökte domkyrkan 1811 för att bl a besiktiga de skadade fönstren, ritade han av några av fönstren som typexempel (fig 76). Av långhusets fönster valde han att avbilda N4, N5, N6 och S5. Gerss uppgjorde sedan

den ritning, som användes för sydsidans nya fönsterbågar av gjutjärn (se nedan). För den senare rekonstruktionen av masverket i S5 kunde man använda sig av Gerss avbildning, vilken följdes fränsett att man lät de fyra fönstersektionerna sluta med ett spetsstrifolium i stället för med en enkel spetsbåge.

Sydsidans ursprungliga masverksformer finns återgivna på Elias Brenners teckning från slutet av 1600-talet (fig 373). Denna teckning, som ingår i Neschers »Ritade kyrkor i Wadstena län» kan mycket väl ha varit känd av Brunius. Så återfinns det nuvarande fyrpasset i S2 på teckningen. Den ursprungliga utformningen av S6 var däremot en helt annan än den rekonstruerade i högotisk stil. Brenner avbildar nämligen här korsande bågar och en inskriven åttabladig

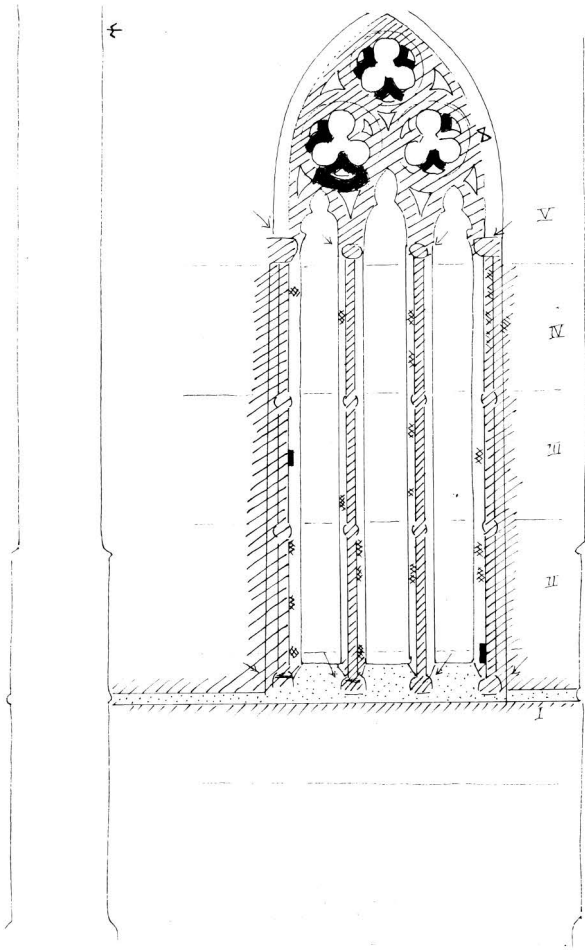

Fig 73. Fönster S 3. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.

Window S 3. Cf Fig 55.

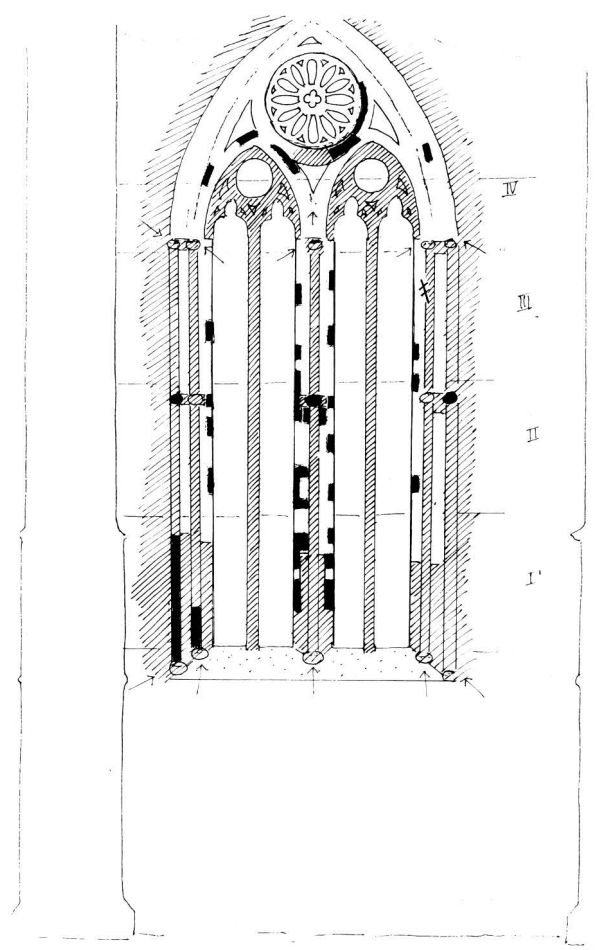

Fig 74. Fönster S 5. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.

Window S 5. Cf Fig 55.

ros, dvs en utformning motsvarande masverkets i N 5 (fig 69). Man lägger också märke till att samtliga fönstersektioner enligt Brenner avslutades av enkla spetsbågar liksom på Gerss teckning av S 5. På fasadritningen från 1850 (pl 2) har dock S 3 tydliga spetsstrifolier.

Västsidas ursprungliga fönster finns återgivna på Erik Dahlbergs teckning i fig 147. Dessa försvann såsom nämnts i samband med den totala omvandlingen

av västväggen vid 1880-talets tornbygge. De båda sidoskeppsfönstren var tvådelade och varje sektion avslutades av ett spetsstrifolium. Masverkets ros tycks ha varit inskriven i en på spetsen ställd fyrhörning, vilket även är fallet i fönster N 2 från samma byggnadsperiod (fig 66). Det stora rundfönstret visar i mitten ett inskrivet sexpass. Detta fönster hade renoverats i slutet av 1500-talet (se nedan).

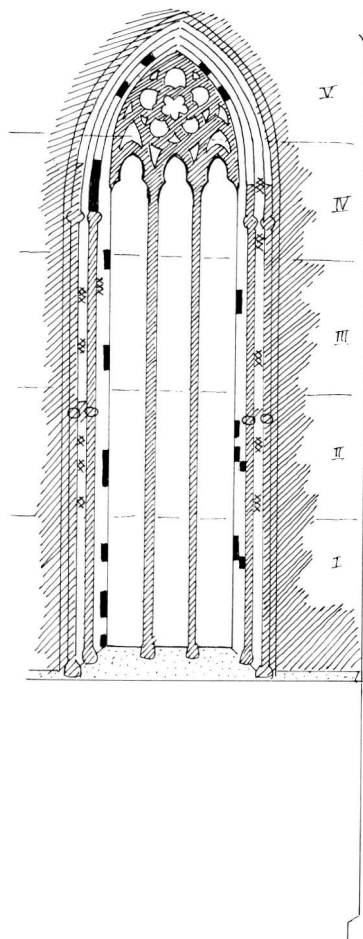

Fig 75. Fönster S 6. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.
Window S 6. Cf Fig 55.

Korets murverk

Koret (fig 1) utgör en enhetlig byggnadsdel men har tillkommit i två etapper under 1400-talet (pl 76, 78 E). De båda etapperna kan avläsas i murverket både genom den olika stenbehandlingen (fig 106–108, 110) och genom stenhuggarmärkena (pl 56–58, se nedan). Under 1800-talets stora restaurering 1849–70 vidtogs beträffande koret i princip samma åtgärder som för byggnaden i övrigt, dvs ny sockel, nya solbänkar, renovering av strävpelarna samt lagning av fasadens murverk inklusive fönstrens omfattningar, poster och masverk.

Exteriör

Korets exteriör framgår av pl 5–8.

Den profilerade taklisten består av en större och en mindre rundstav med omgivande hålkälar. Sockeln är däremot sedan restaureringen likformig med den övriga byggnadens. Enligt Brunius (aa, s 176) hade den ursprungliga kalkstenssockeln »en skråkant och derpå en hålkäl, som tillsammans bildar 9 tums framspång».

I hörnet A 10 mellan det äldre tvärhuset och det tillbyggda koret har tillagts en grund och smal strävpelare, vilken når upp till N 9:s takfall. Nedanför den horisontala listen finns på denna strävpelare en nisch med en skulptur (se nedan). Enligt Brunius hade även den följande strävpelaren vid A 12 en igenmurad bildnisch med »spår efter en pryddlig omfattning». Av denna finns nu inga synliga spår. Strävpelare finns även i de tre kapellens övriga yttre hörn. Det norra kapellets strävpelarna slutar ett stycke nedanför taklisten medan det östra kapellets strävpelare har förts ända upp till denna. Utformningen är i övrigt densamma och samtliga har branta sadeltak. Täckningen har ursprungligen utgjorts av kalksten, vilken är bevarad på de flesta strävpelarna under den nuvarande kopparplåten. Även stenhuggarmärken förekommer här (se pl 64). Det södra kapellets strävpelare är förda upp till taklisten och avslutas av branta snedtak. På strävpelaren vid D 14 har dock snedtak och sadeltak kombinerats. Dessa strävpelare ombyggdes i slutet av 1700-talet (se nedan).

Brunius anger beträffande den horisontala listen, att på »korbyggnadens yttre fönsterbröstningar märkas lemmingar efter en vattenlist, hvilken sträckt sig omkring alla strävpelarna och består af en brant skråkant med en hålkäl derunder och hvilken haft 6 tums framspång med lika höjd». Den nya listen fick vid restaureringen en likartad utformning.

Brunius påpekar även, att »i en sednare tid har södra och östra korets yttre murbeklädnad blifvit genom en vårdslös ombyggnad vanställd; men norra korets fyra strävpelare och närmaste murytor förete sin ursprungliga anordning» (aa, s 176). Dessa ommurningar hade skett i slutet av 1700-talet (se nedan) och spåren efter dem utplånades till stor del vid den stora restaureringen 1849–70. I murverket ses på flera ställen stora stycken av träkol i fogarnas bruk. Kolet som ligger i bruk av 1800-talskaraktär, tycks ha använts som armering, när man behövt laga relativt stora, ytliga skador med bruk.

Som stenhuggarmärkena visar (se pl 64–65) är, trots de omfattande lagningarna, fortfarande stora delar av murverket ursprungligt. I det medeltida murverket förekommer i vissa partier mycket stora kvadrar. Så finns det tex tre mycket stora kvadrar i andra skiftet

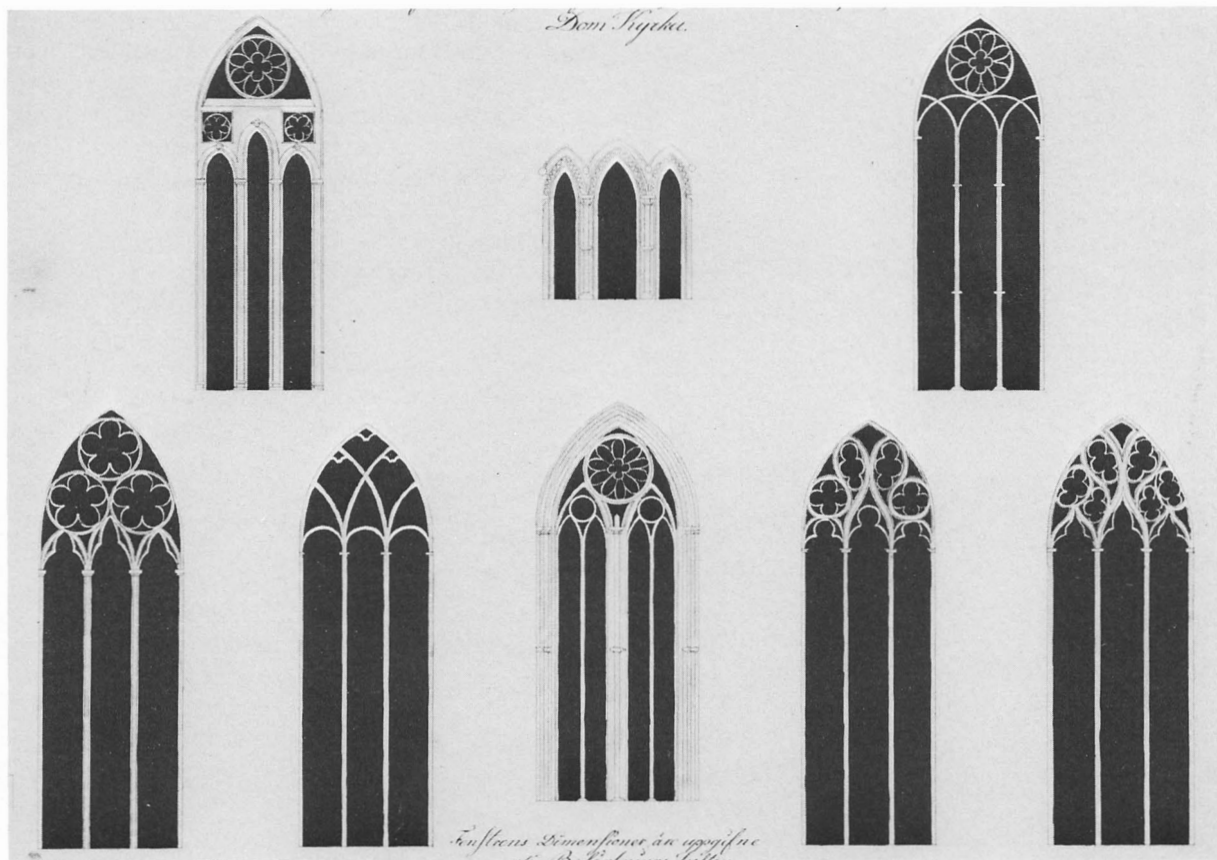

Fig 76. Några av domkyrkans fönster tecknade av C W Gerss 1811. Fönstren i övre raden är N 6, N 8 och N 5, i den nedre N 4, S 14, S 5 samt S 10, S 11 eller S 13, där nuvarande masverk tillkom vid restaureringen 1849–70. RA. Foto RA.

Some of the Cathedral windows, drawn by C W Gerss in 1811. The windows in the top row are N 6, N 8 and N 5, those in the bottom row N 4, S 14, S 5 and S 10, S 11 or S 13, where the existing tracery dates from the 1849–70 restoration.

ovanför sockeln på väggen mot det södra trappornet (fig 79). Mittkvaderns mått är här 87×51 cm. Samtliga stenar har stenhuggarmärken från grupp B, dvs från tidigt 1400-tal (se nedan). Även på väggen S 13 och på den angränsande strävpelaren vid D 18 förekommer motsvarande stora kvadrar.

Interiör

Innerväggarnas murverk (pl 15–16, 21–23) är oförändrat. Även här ses dock vittringsskador i vissa partier. De båda byggnadsperiodernas olika stenbehandling (fig 106–107) och stenhuggarmärken (pl 56–58, fig 78, se nedan) framgår tydligt. En stor del av

murarnas bomhål återstår. Dessa har genomgående större dimensioner än i de äldre delarna av murverket (pl 21–22).

I det norra kapellet (fig 17) tillhör väggen mot hörntornet samt väggpartierna nedanför fönstren det första byggnadsskedet (pl 56). I väggpartiet A 11–A 12 bildar gränsen en avtrappning ner till pelarbasen A 11 (fig 78). Muren i koromgången i travé 10 tillhör helt byggnadsperiod 2.

I väggen mot hörntornet finns ingången till tornets spiraltrappa. I muren förekommer ett flertal mycket stora kvadrar. På en höjd av ca 8 m över golvet finns en nu stängd, rektangulär öppning. Denna öppning, som är sekundär, har lett ut till en läktare. I muren ses

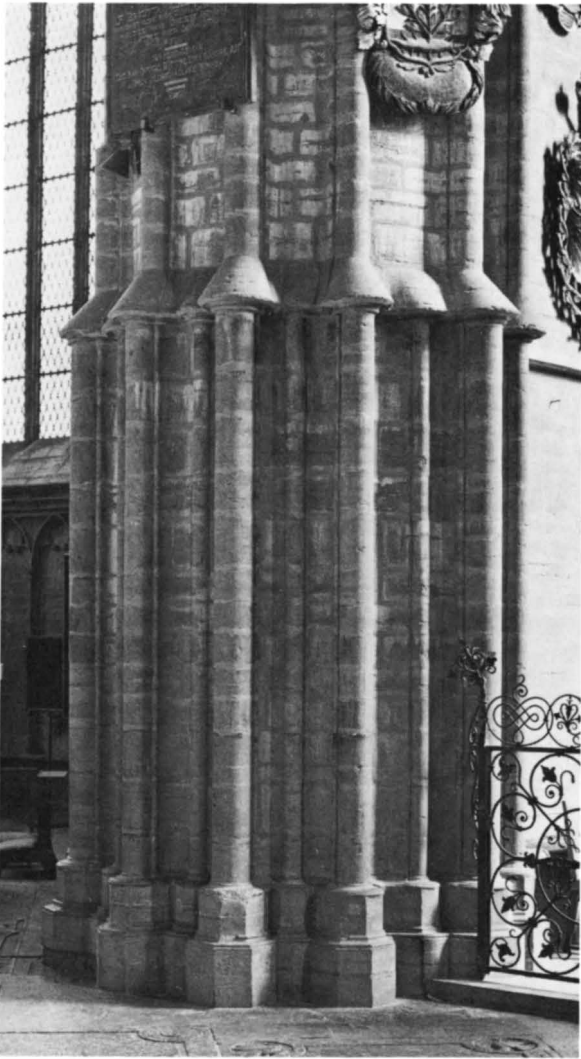

Fig 77. Detalj av hörnpelaren D 16. Foto SvK 1986.

Detail of corner pillar D 16.

bomhåll med kvarsittande bjälkändar från läktaren. Spiraltrappan leder upp till vinden.

I det östra kapellet (fig 19, pl 21–22) uppfördes murarna under den första byggnadsperioden medan kapitäl och valv liksom fönstrens masverk tillhör den andra.

Av pl 57 framgår att knippeknektarna A 18, A 19, D 19, D 18 och D 17 saknar stenhuggarmärken i den övre delen. Stenbehandlingen visar dock att också dessa partier tillhör period 1.

Väggen nedanför fönstren pryds av bågställningar. I murverket mot det södra hörntornet ingår påfallande många mycket stora kvadror såväl inom bågställningarna som i de övre delarna av väggen (se pl 21). Dessa kvadror är av samma typ som de tidigare omnämnda i exteriören (fig 79). Även inom bågställningarna i övrigt har man på vissa ställen använt sig av stora, på högt ställda kvadror.

I det södra kapellet (fig 16) finns dörröppningen till det södra hörntornet. I tornets bottenvåning finns ett femsidigt, välvt rum. Trappan är här lagd i muren mot pelaren D 16. Brunius anger (a a, s 179), att över detta rum »vidtager ett fyrkantigt tomrum, som sträcker sig ända till omgivningsmurens taklist. Lemningar synas deri efter ställningsvirke och öfverst stycken efter ett bortbrutet korschvalf af kalksten». Detta rum som täcks av ett ribblöst kryssvalv, är nu inrett till biblioteksrum. Dörröppningen till tornet har en annorlunda och enklare utformning än den motsvarande norra och har möjligen förändrats.

Gränsen mellan byggnadsskedena i det södra kapellet ligger på samma nivåer som i det norra kapellet och muren i travé 10 tillhör även här den andra perioden (pl 58). I bla hörnet D 10 ses i fogbruket stora träkolsbitar, vilket som nämnts även förekommer i fasaden.

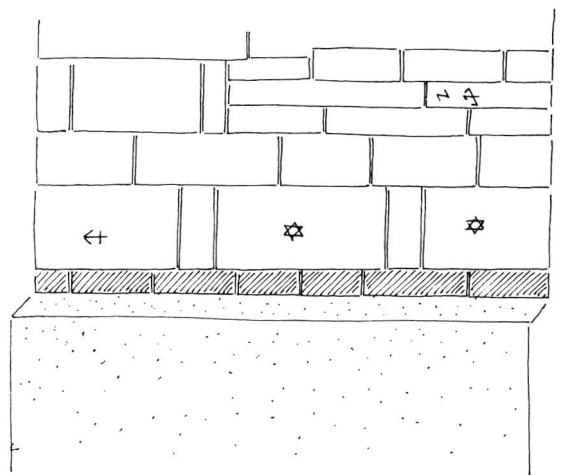

Fig 79a

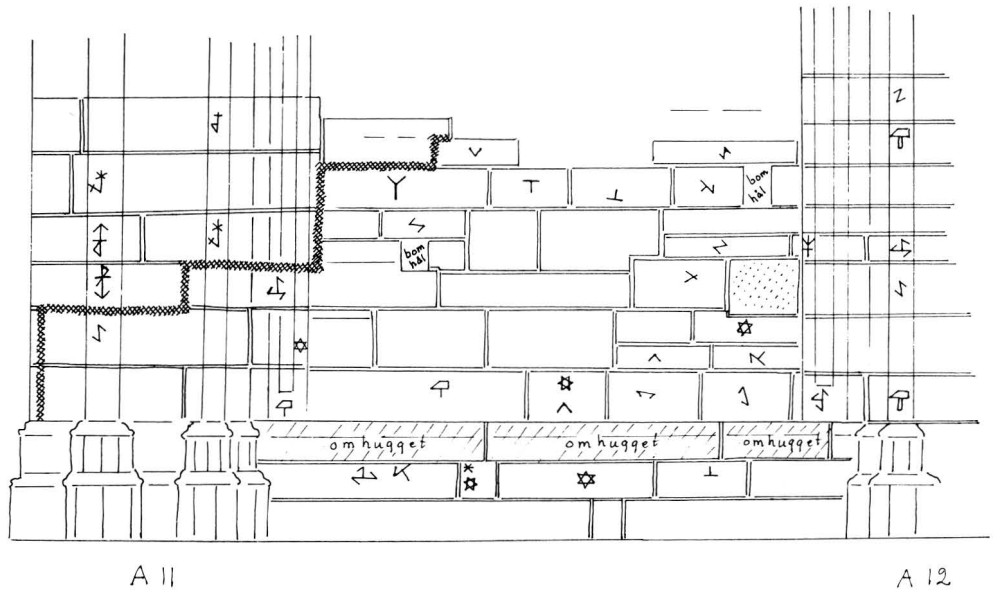
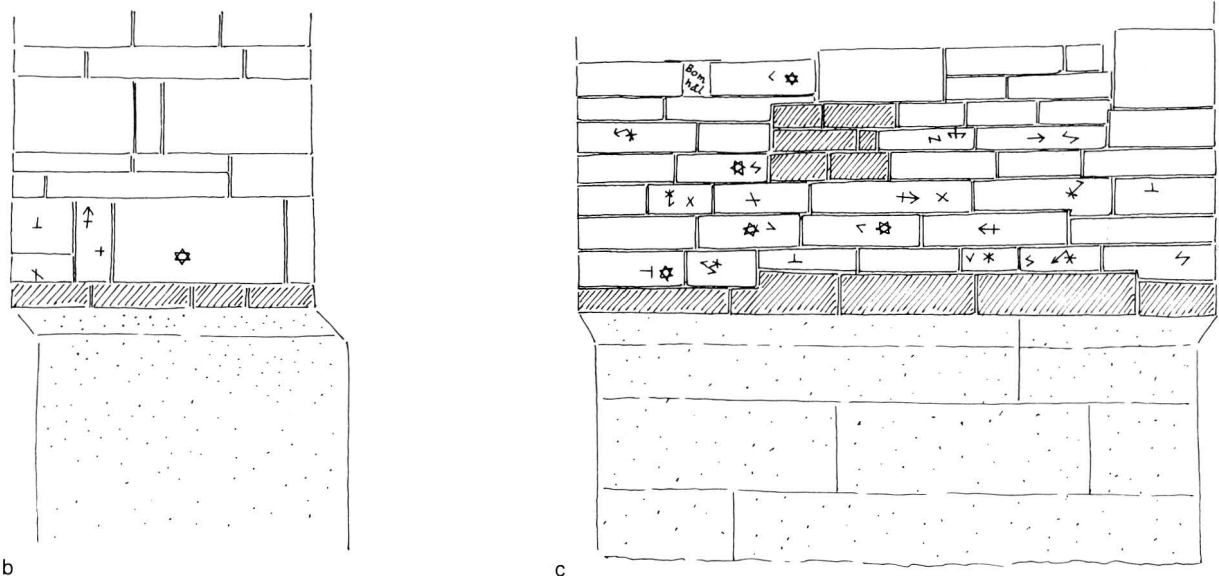

Fig 78. Norra kapellet. Detalj av murverket visande gränsen mellan period 1 och 2, 1:40. Uppm S Ljungstedt 1986.

North chapel. Detail of the masonry, showing the boundary between periods 1 and 2.

Fig 79. Detaljer av korets utvändiga murverk från period 1, 1:40. Uppm S Ljungstedt 1986. I sgrafferade partier har kalkstenen bytts ut vid 1800-talets renovering, i prickade partier har den vid samma tid ersatts med granit. a-b. Södra trapphuset. -c. Murverket nedanför fönster S 14.

Details of the external masonry of the chancel from period 1. In sgraffiti sections, the limestone was replaced during 19th century renovations. In dotted sections the limestone was replaced with granite. a-b. The south staircase. -c. The masonry below window S 14.

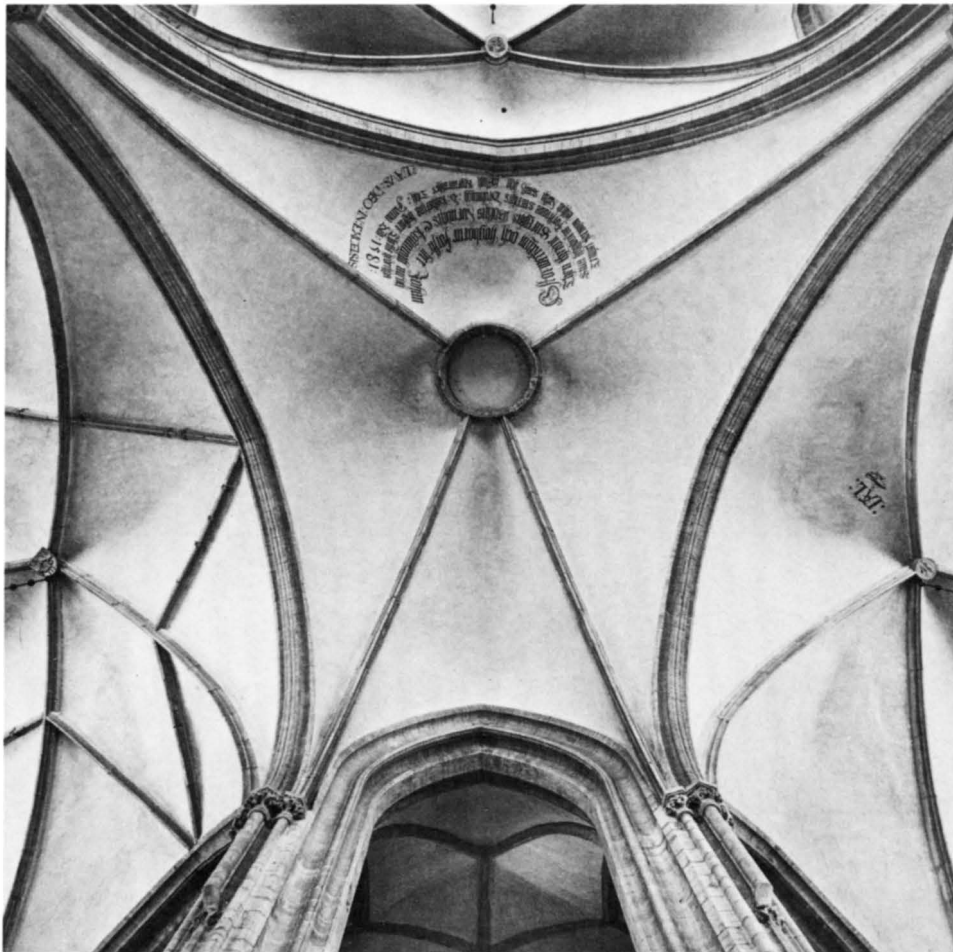

Fig 80. Valv 30 med omgivande valv. Tv valv 31, th valv 29, upptill valv 34. Foto SvK 1977.

Vault 30 with surrounding vaults. Left: vault 31. Right: vault 29. Top: vault 34.

Pelare

Korets pelare har beskrivits ovan (se Allmän byggnadsbeskrivning). Ingen av dem uppvisar några senare förändringar.

Man lägger dock märke till att de runda, kraftiga hörnpelarna A 11–D 11 och A 16–D 16 har olika utformning mot kapellen och koromgången och att pelarna A 16–D 16 ändrar karaktär i höjd med fönsterbänkarna (fig 16, 77, pl 44–46). Den sistnämnda inkonsekvensen har setts som ett vittnesbörd om korets båda olika byggnadsperioder. Stenhuggarmärkena visar dock att pelarna A 16–D 16 ända upp till kapitälhöjd tillhör den första byggnadsperioden (pl 57, se nedan). Pelarna utgör i sin nedre del rikt utformade knippepelare med 7 knektar omgivna av tunna rundstavar. Ovanför en

kraftig, profilerad och avfasad list avsmalnar pelaren och nya knektar fortsätter upp till kapitålet för att motsvaras av valvens bågar och ribbor.

De västra pelarparen A 11–D 11 tillhör däremot båda perioderna. Under period 1 höggs och uppmurades endast baserna och hela pelarna i övrigt tillhör alltså enligt stenhuggarmärkena period 2 (fig 78, pl 56, 58). Pelarna har endast på kapellsidan utformats med knektar medan de mot koromgången gjorts helt släta (pl 48).

Kapellens väggknektar tillhör såsom nämnts i de norra och södra kapellen period 1 upp till i höjd med fönsterbänkarna medan det östra korets motsvarande knippeknäktar fullbordades upp till kapitälhöjd under period 1.

Pelarna B10–B11 och C10–C11 runt högkoret tillhör alla period 2, då även de äldre pelarna B9–C9 omändrades (jfr ovan).

Valv

Samtliga valv i koromgången, i kapellen och i högkoret slogs under byggnadsperiod 2. Materialet utgörs av tegel med ribbor och slutstenar av kalksten. Trots den tidsmässiga enhetligheten har valven enligt sengotiskt manér getts mycket olika utformning.

Valvens form och ribbornas mönster framgår av planen pl 71. Av längdsektionerna pl 15, 16, 31 och 67 samt tvärssektionerna pl 32 och 70 framgår valvsystemet och valvens höjd.

Högekorets stora valv (26) utgörs närmast av ett slags kupolvalv, som genom ribborna indelas i 20 fält till en stjärna (fig 15). Den kupolformade delen är dock som stenhuggarmärkena visar (pl 63) inte ursprunglig. Sannolikt skadades valvet vid den stora branden 1567 och fick därefter den nuvarande utformningen (jfr nedan).

Koromgångens båda västligaste valv (25, 27) utgörs av stjärnvalv med rikt dekorerade valvribbor. Nästa valvpar, som är tresidigt (28, 32), har tre valvkappor och ribborna har endast i det södra valvet bestått med dekor. Av det följande paret (29, 31) utgörs det norra av ett enkelt kryssvalv medan det södra utbildats till ett stjärnvalv. Koromgångens mittvalv (30) utgörs av ett kryssvalv motsvarande det föregående norra valvet (29) men i valvets mitt finns en rund öppning med en vulst av kalksten (fig 80). Hålets diameter är ca 1,5 m. Hålet stängs nu av en trälucka. Ett motsvarande hål förekommer bla i Visby domkyrka.⁴ Hålet kan ha använts för transport av materiel till och från vinden men öppningar av denna typ i anslutning till koret har också satts i samband med de under senmedeltiden populära himmelfärdsspele, då en bild av den uppståndne Kristus hissades upp i valvet genom hålet och upp på kyrkvinden.⁵

Av de tre kapellens valv, vilka slagits i slutskedet av period 2, har det södra (35) fått en mycket rik utformning. Det utgörs av ett stjärnvalv i 19 fält och i ribbornas skärningspunkter har placerats reliefdekorerade sköldar. Det motsvarande norra valvet (33) har formats som ett enklare stjärnvalv om 8 fält. Man lägger märke till att knippeknektarnas rundstavar inte genomgående fått en organisk fortsättning i bågar och ribbor, vilket man bör ha tänkt sig under period 1. Avstegen är särskilt påfallande i det östra kapellet (fig 19). Här

Fig 82. Fönster N 10. Foto SvK 1979.

Window N 10.

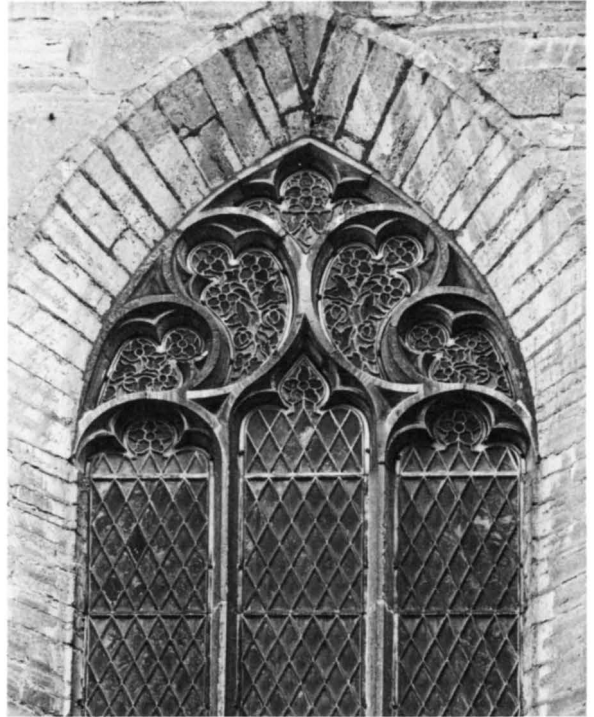
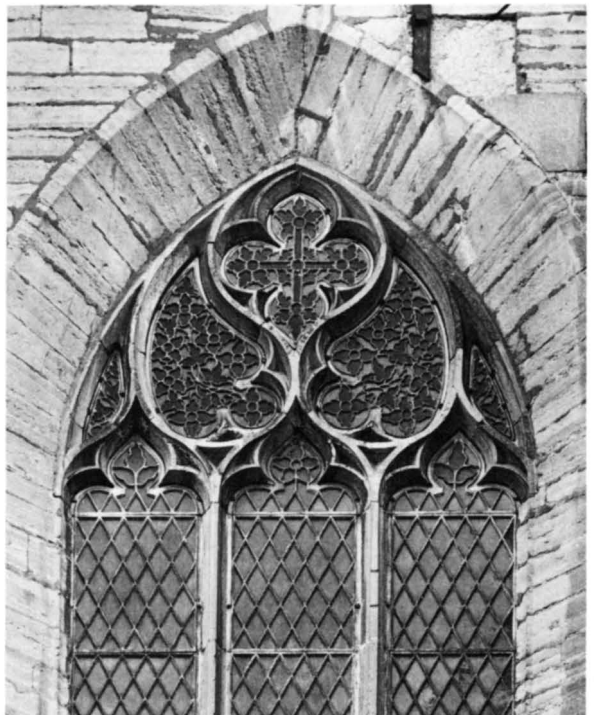

Fig 81. Fönster N 9. Foto SvK 1979.

Window N 9.

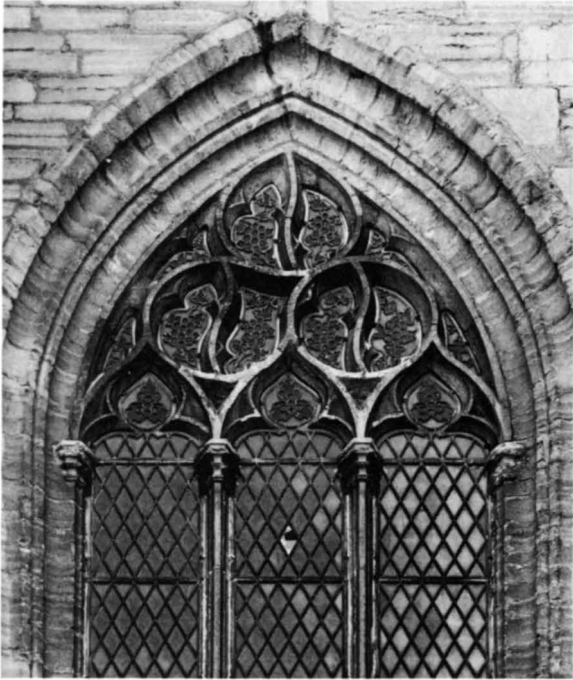

Fig 83. Fönster N 12. Foto SvK 1979.
Window N 12.

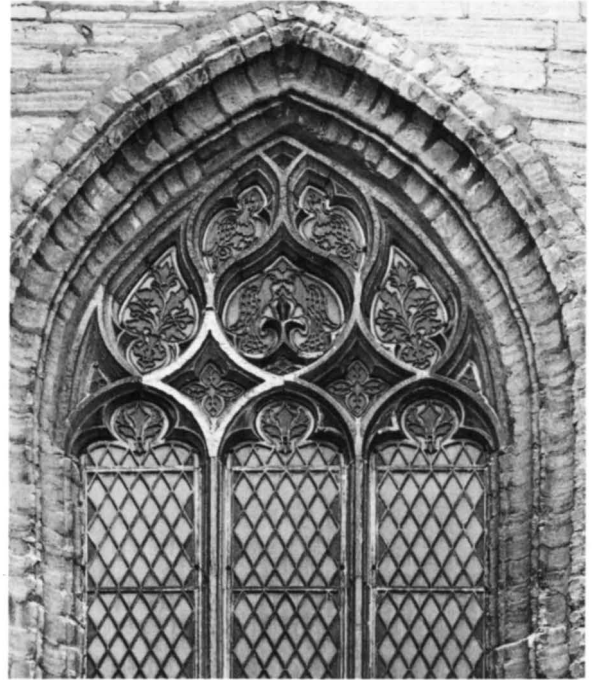

Fig 85. Korets östra fönster. Foto SvK 1979.
East window of the chancel.

Fig 84. Fönster N 14. Foto SvK 1979.
Window N 14.

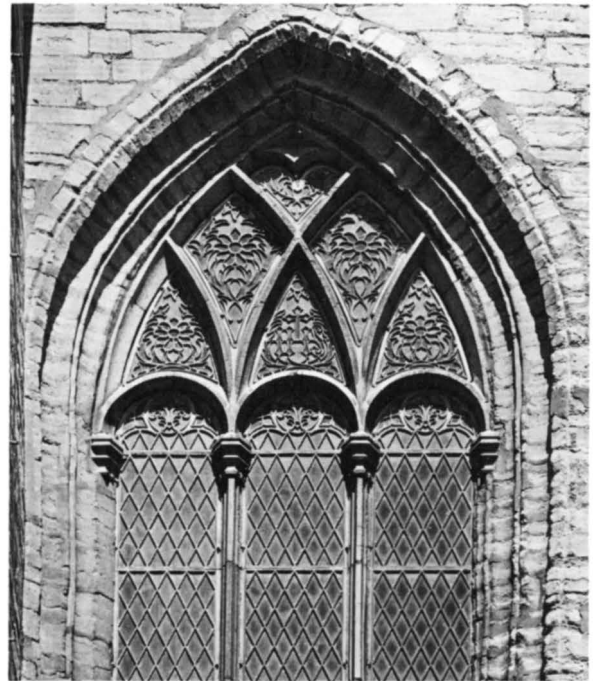

Fig 86. Fönster S 14. Foto SvK 1979.
Window S 14.

utgörs inledningsvalvet (34) av ett smalt kryssvalv medan själva kapellet täcks av ett stjärnvalv (36) i 13 fält. Valvkapporna är mycket djupa och de grova ribborna utgår från knippeknektarnas mittknekt. I ribbornas skärningspunkter finns hål för valvsköldar, motsvarande det södra kapellet. Några valvsköldar tycks dock aldrig ha uppsatts. Även andra förenklingar och ofullbordade omfattningar mm visar att man hade mycket bråttom i slutskedet.

Fönster

De spetsbågiga, tredelade fönsteröppningarna har alla samma utformning med vida smyggar (pl 5–8). I den norra koromgångens båda fönster, N9 och N10, pryds smygarna dock endast av en grund hålkål (fig 81, 82) medan de övriga fönstrens smyggar har en betydligt rikare profilering (fig 83). Masverkets utformning är rik och varierande (se pl 5–6 och 64–65) och utgörs med några få undantag av sk fiskblåsesmasverk. Undantagen är fönstren N14 (fig 84), N15 och S14 (fig 86) där masverken är uppbyggda av korsande bågar.

Av sydfasaden från 1850 (pl 2) framgår att av sydsidans fönster hade S10 och S11 fått sina poster och masverk utbytta mot gjutjärnskonstruktioner vid renoveringen 1812–13. Brunius nämner, att ytterligare ett av det södra kapellet fönster hade genomgått samma förändring (aa, s 179), dvs antingen fönster S12 eller S13. En granskning av fönstren visar, att det inte är någon tvekan om att posterna och masverket i fönster S13 är nyhuggna vid den stora restaureringen 1849–70. Fiskblåsesmasverket i S10, S11 och S13 är alltså fria rekonstruktioner.

På Gerss avbildning från 1811 (fig 76) bör det andra fönstret från vänster i nedre raden återge S14 med dess korsande bågar (fig 86). Enligt denna teckning hade fönstret i de tre övre fältens spetsar små dubbelbågar. Dessa finns nu endast kvar i det mellersta fältet. Det är tydligt att Gerss inspirerats av just detta fönster vid utformningen av gjutjärnsbågarna (fig 380). De båda fönstren längst till höger i nedersta raden på samma teckning har ingen motsvarighet bland de nuvarande korfönstren och de bör därför visa utseendet på

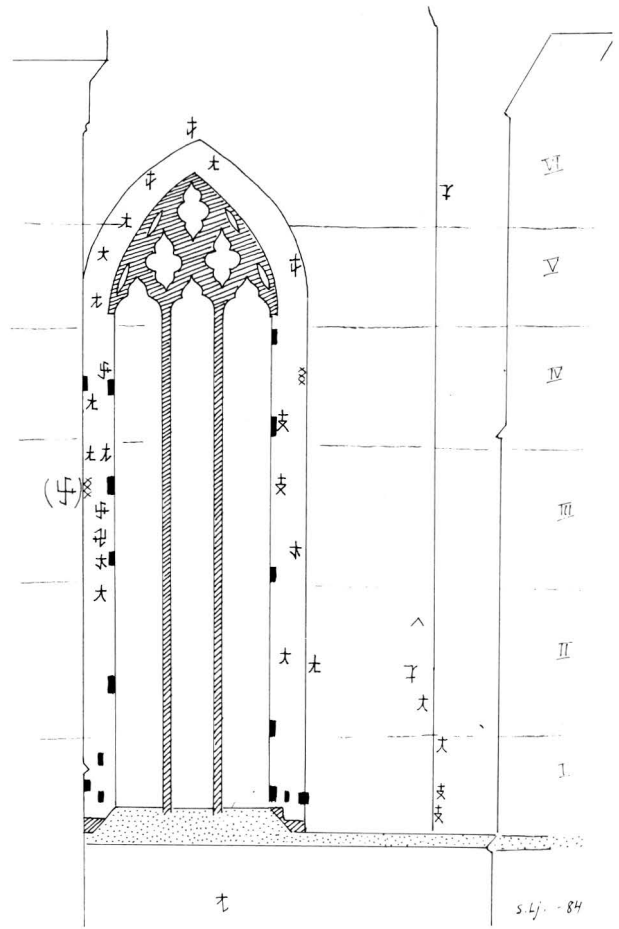

Fig 87. Fönster S 10. Jfr fig 55. S Ljungstedt 1984.

Window S 10. Cf Fig 55.

två av de utbytta fönstren. I det ena fönstret förekommer inskrivna fyrpass i kombination med former, som sannolikt skall vara »fiskblåsor».

Vid restaureringen 1849–70 utbyttes vittrade delar i poster och masverk mot nyhuggna. Som framgår av fotografierna är nu de profilerade, utvändiga smygarna mycket vittrade och en renovering av korets fönster förbereds.

Stenhuggarmärken

Redan C G Brunius noterade vid sitt besök i domkyrkan 1849 att det förekom stenhuggarmärken i långhusets båda västligaste travéer samt i koret (aa, s 200). För Axel Romdahls undersökning av domkyrkans medeltida byggnadshistoria (aa 1932) blev stenhuggarmärkena av stor betydelse och med hjälp av dessa kunde han urskilja två perioder i korbygget. Han hade dock endast möjlighet att undersöka de nedre murpartierna och sammanställningen av stenhuggarmärkena blev därigenom mycket bristfällig framför allt beträffande långhuset. Först vid restaureringsarbetena 1962, då invändiga byggnadsställningar var uppsatta i hela kyrkan, kunde en allmän inventering genomföras. Tack vare byggnadsställningarna kunde i det närmaste alla murpartier granskas på nära håll. Undersökningen leddes av Bengt Cnattingius medan själva registreringen utfördes av Sune Ljungstedt. Under 1966 kunde inventeringen utökas även till kyrkans exteriör, framför allt till fönstrens omfattningar och masverk. Vissa kompletteringar har här gjorts i samband med de ovan nämnda fönsterarbetena 1984–85. Genom att murverket vittrat och dessutom varit så skadat att stora partier blivit förnyade eller omhuggna vid olika tillfällen är dock antalet utvändiga stenhuggarmärken ytterst ringa.

Sammanlagt har ca 6000 stenar registrerats. Antalet olika märken är 172. Av dessa tillhör 54 st senare delen av långhusbygget, dvs slutet av 1200-talet och 1300-talets tidigare del, och har sammanförts under grupp-beteckningen A (fig 88). Till det nya korets första byggnadsperiod under tidigt 1400-tal hör 54 märken betecknade med grupp B (fig 98) medan till grupp C (fig 101, 105) förts 64 märken från korets andra byggnadsperiod under sent 1400-tal. Därtill kommer grupp D (fig 111) om 27 märken, som använts av stenhuggare vid den stora restaureringen 1849–70.

Av de olika märkena gjordes direkta kopior från stenens yta genom frottage. Ljungstedts sammanställningar i fig 88, 98 och 101 återger märkena i samma skala. Den vänstra siffran i dessa sammanställningar betecknar registernummer, den högra antalet påträffade exemplar. För varje medeltida märke har Ljungstedt dessutom gjort ett individuellt register, som ger upplysningar om var och i vilket antal märket påträffats. Denna katalog över stenhuggarmärkena återfinns nedan som Bilaga 1. Av det stora ritningsmaterialet, som omfattar 25 ritningar med märkena redovisade på sina platser i murverket, återfinns 17 st i planschdelen (se pl 49–65).⁶

Allmän översikt

Registreringen av stenhuggarmärken i Linköpings domkyrka har tillfört forskningen ett mycket omfattande material. För att kunna diskutera olika frågeställningar i samband med analysen av märkena är det viktigt att rekapitulera bakgrunden till användningen av stenhuggarmärken och att peka på jämförelsematerial.

Stenhuggarmärken i de medeltida kyrkorna har alltsedan 1800-talet intresserat byggnadshistorikerna och specialstudierna kring olika monument på kontinenten och i England är talrika.⁷ Märkning av huggna stenar förekom både under den romanska och den gotiska stilperioden. Omkring mitten av 1200-talet tycks bruket ha varit relativt vanligt men blev först under 1300- och 1400-talen allmänt, vilket bör höra samman med den fastare organisationen av byggnadsföretagen under hög- och senmedeltiden.

I Sverige, där huggstenskyrkorna är få, har man förutom i Linköping registrerat stenhuggarmärken i större antal framför allt i domkyrkorna i Lund och Skara samt i Vadstena klosterkyrka.⁸ I Visby domkyrka har däremot endast ett fåtal stenhuggarmärken konstaterats utvändigt på det sk Stora kapellet.⁹ I S:t Karins ruinkyrka i Visby har dock hittills ett tjugotal olika stenhuggarmärken konstaterats i koret.¹⁰ Flera av sockenkyrkorna på Gotland uppvisar likaså rikligt med stenhuggarmärken.¹¹

De äldsta stenhuggarmärkena i Sverige tycks tillhöra tiden omkring 1200 och 1200-talets början. Det gäller märkena i mittskeppet i Lunds domkyrka och i den närbelägna kyrkan i Dalby.¹² I övrigt tillhör märkena i de nämnda kyrkorna 1200-talets senare del samt 1300- och 1400-talen. Ett intressant jämförelsematerial till de svenska stenhuggarmärkena utgör stenhuggarmärkena i Trondheims domkyrka, där över 5000 märken fördelade på 220 stenhuggare har registrerats. Märkena här tillhör såväl den romanska som den gotiska byggnadsperioden.¹³

I den tyska stenmästarordningen Rochlitzer Ordnung, som skrevs år 1462, omnämns stenhuggarmärken för första gången i de skriftliga källorna.¹⁴ Stenhuggarmärket utdelades enligt denna till gesällen och var hans personliga kännetecken i yrkessammanhang. Tecknet fungerade som ett kontrollmärke. I den hyttbok för decennierna kring år 1500, som bevarats från Admont i Österrike, finns bredvid varje stenhuggares namn också hans märke.¹⁵

Man vet att stenhuggarna intog den främsta platsen bland byggnadshyttans hantverkare. De hade den

längsta utbildningen och var de bäst betalda. Genom bevarade engelska och tyska stadgar från senare delen av medeltiden vet vi att lärlingstiden varierade mellan 5–7 år och följdes av en gesällvandring på minst 1 år. Gesällen hade under lärlingstiden lärt sig utföra finhuggna kvadrar och även enklare, profilerade verkstycken. För att bli sk mästare krävdes ytterligare 2 års utbildning hos en mästare, då gesällen fick lära sig hugga avancerade detaljer som ornerade kapitäl, friser etc samt även studera byggnadslära och utföra ritningar och schabloner. Först efter denna utbildning kunde man bli mästare. Åldersmässigt innebär detta, att stenhuggaren kunde bli mästare tidigast i 25-årsåldern. Bland stenhuggarmästarna rekryterades hyttans förman, vilken så småningom kunde avancera till byggmästare och arkitekt.¹⁶ Antalet stenhuggare vid relativt stora byggnadshyttor tycks ha varit ca 10–20 stycken.¹⁷ Som arbetskraft användes dessutom hantlangare, murare för enklare murning, kalkrörare och ibland även särskilda polerare, som slipade stenyrtorna jämna.

Stenhuggarmärkena är i allmänhet placerade på stensens finhuggna sida. Dorothea Fischer, som bearbetat det stora materialet från Trondheim, påpekar att i domkyrkans stora stensamling finns endast sådana synligt märkta stenar (aa, s 531). I Linköping har man dock träffat på två valvribbstenar med stenhuggarmärken från grupp A på de plana skarvyrtorna.¹⁸

Stenhuggarmärken har i allmänhet satts i förbindelse med ett ackordavlöningsystem. Det finns också olika arkivaliska belägg för att ackord tillämpats av byggnadshyttorna bla för specialinkallade stenhuggare.¹⁹ Hur detta fungerat inom olika byggnadshyttor och i vilken utsträckning man använt sig av ackord vet vi dock inte. Troligen har man använt sig av varierande avlöningsformer. När man granskar byggnadernas murar ser man att på vissa partier förekommer märkena mycket tätt, på andra glesare. I Linköping är detta mycket påfallande i långhuset. Ofta är också liksom här antalet märkta stenar ganska få för de olika stenhuggarna. Det tycks därför som om stenhuggaren inte behövt märka varje sten utan endast den sten som utgjorde den sista i ett visst beting. Man kan också, bla i Linköpings domkyrka, konstatera att under vissa byggnadsperioder finns få eller inga stenhuggarmärken. I Linköping förekommer under korets första byggnadsperiod i början av 1400-talet även dubbelmärkning av vissa kvadrar (fig 78, 79). Troligen hör detta samman med förändringar i murverket (se s 102).

Även under hög- och senmedeltiden saknar vissa byggnader stenhuggarmärken, ett förhållande som ansetts tyda på att byggnadshyttan endast haft fasta,

dagavlönade stenhuggare. De engelska forskarna Coulton och Davis har pekat på att stenhuggarmärken framför allt förekommer i byggnader eller byggnadspartier som uppförts mycket snabbt.²⁰ Coulton menar, att i de fall en förman endast hade ett litet antal stenhuggare att övervaka, fanns det ingen anledning att använda märken. Det var först när arbetsstyrkan var stor och även omfattade extra inkallade stenhuggare som kontrollmärken var nödvändiga, inte så mycket för betalningens skull, eftersom man sannolikt oftast tillämpade daglön, utan för kontroll av kvaliteten.

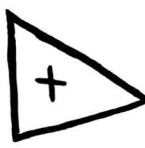

De engelska stenhuggarmärkena har av Davis (aa) sammanställts i en särskild katalog med tanke på byggnadshistorisk forskning. De över 900 märken, som samlats här, har indelats i olika kategorier utifrån märkenas grundform. Dessa grundformer är förutom olika bokstavsvarianter tex kvadrat eller rektangel, timglas, pilspets, pil, kors, triangel och sköld samt tecken uppbyggda av olika antal linjer och kurvor. De talrikaste varianterna utgår från kors, timglas och pil. Sammanställningen visar att märkena har en allmängiltig karaktär. Samma grundformer möter också i de tyska, norska och svenska stenhuggarmärkena.

Om man ska försöka följa en stenhuggare från en byggnadsplats till en annan med hjälp av märkena är det därför, som Fischer påpekat (aa, s 531), inte tillrädligt att förlita sig på de typteckningar, som oftast ingår i de olika publikationerna. Varje stenhuggare har sin egen handstil och för en säker identifiering krävs det goda fotografier eller direkta avtryck. Alla de norska märkena finns därför i gipsavtryck, som sedan fotograferats i samma skala. Också genom den frottagemetod, som tillämpats i Linköping, får avbildningen originalets storlek och märkenas olika karaktäristiska drag förbli avläsbara.

LÅNGHUSETS MÄRKEN

Domkyrkans äldsta murverk finns som ovan beskrivits i travéerna 7–9, dvs i det ursprungliga tvärhuset och högkoret. Från detta första byggnadsskede, som bör ha varit avslutat 1251 (se nedan), har inga stenhuggarmärken påträffats. De registrerade märkena i travéerna 7–8 hör samman med ombyggnaden vid anslutningen till det nya hallkyrkolånghuset. Detta långhus har tillkommit under två olika perioder. Till den första byggnadsperioden hör travéerna 3–6, till den andra travéerna 1 och 2 (pl 78B–D).

Samtliga märken tillhörande grupp A (fig 88) finns på stenar som finhuggits med tandmejsel. I det äldre murverket har kalkstenen däremot behandlats med

						
A:1 9	A:2 11	A:3 5	A:4 167	A:5 14	A:6 21	A:7 21
						
A:8 3	A:9 3	A:10 45	A:11 40	A:12 6	A:13 20	A:14 27
						
A:15 113	A:16 88	A:17 4	A:18 1	A:19 1	A:20 4	A:21 9
						
A:22 62	A:23 39	A:24 55	A:25 12	A:26 10	A:27 6	A:28 2
						
A:29 46	A:30 2	A:31 8	A:32 10	A:33 1	A:34 1	A:35 11
						
A:36 4	A:37 40	A:38 27	A:39 16	A:40 18	A:41 3	A:42 4
						
A:43 66	A:44 2	A:45 8	A:46 57	A:47 10	A:48 1	A:49 15
						
A:50 3	A:51 8	A:52 1	A:53 3	A:54 2		

STENHUGGARMÄRKEN GRUPP A

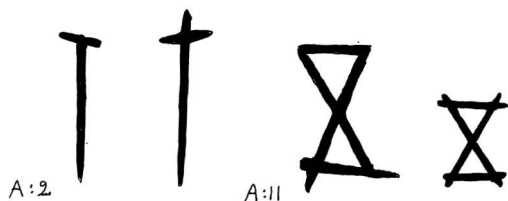

Fig 89. Varianter inom grupp A. Jfr fig 88. S Ljungstedt 1986.

Variants in group A. Cf Fig 88.

såväl otandade som tandade verktyg. De sistnämnda kom dock i bruk först under tvärhusbyggets slutskede strax före 1200-talets mitt. Denna teknik med tandjärnshuggning upphör så småningom under 1300-talet (se nedan Cnatingius).

Långhusets märken, som med få undantag endast återstår i det invändiga murverket (pl 49), uppträder på såväl väggar som i fönstersmygar och fönsteromfattningar och på pelare. De är alla med ett undantag placerade på en plan sida av stenen. Undantaget är det sena märket A 32, som finns på knippepelaren B 2:s rundade ytor. Märken förekommer ej på pelarbaser och kapital, inte heller på väggknektar, bågar, valvribbor och masverk. På de nämnda fragmenten av valvribbstenar har dock märkena A 4 och A 38 påträffats på den plana skarvytan.

Märkenas karaktär

Märkena i långhuset är i allmänhet ganska stora, ca 5–7 cm höga (fig 90). Den inbördes numreringen av de 54 märkena har gjorts utifrån märkenas grundformer (fig 88). Enklast är linjemärkena A 1–A 3 samt korsmärket A 4–A 5. Korsmärket är talrikast bland märkena inom gruppen. 167 exemplar har registrerats och märket har använts av minst två stenhuggare eftersom det förekommer under långhusets båda byggnadsperioder. Korsmärken av denna typ förekommer inom de flesta grupper av stenhuggarmärken under olika perioder. I Linköping återkommer det också bland koretets märken (B 3) och är också där talrikast (se fig 98).

Märkena A 6 och A 7 har rektangeln respektive kvadraten som grundform och i denna har inskrivits ett

Fig 88. Stenhuggarmärken grupp A. Långhuset. Slutet av 1200-talet till 1300-talets mitt. Tv respektive märkes beteckning, th antal påträffade exemplar. S Ljungstedt 1986.

Masons' marks group A. Nave. Late 13th to mid-14th century. Left: each mark displayed. Right: no. specimens found.

kors respektive kryss. Märkena A 8–A 10 är komponerade av tre streck, för A 11–A 13 är timglasets grundformen. Av A 11 förekommer två varianter (fig 89) och utbredningen visar att det tidsmässigt måste röra sig om två stenhuggare (se nedan). A 14 utgörs av bokstaven N, sannolikt en namninitial. Utbredningen av detta märke tyder likaså på två stenhuggare (se nedan). Märket A 15, som i avbildningen ser ut som en flygande fågel (fig 88), skall sannolikt vara ett monogram av bokstäverna W och I (fig 90; jfr Davis' katalog). Detta märke har registrerats inte mindre än 113 gånger. Det följande märket A 16 utgörs av en femuddig stjärna sammansatt av fem linjer. Också detta märke har påträffats i ett mycket stort antal exemplar.

De följande fyra märkena A 17–A 20 skiljer sig från såväl de föregående som de efterföljande i gruppen. De är elegantare, har en precisare teckning och är mindre i formatet. Två av dessa har endast registrerats en gång, de båda andra fyra gånger. A 17 utgörs av ett fyrpass. A 18 är ett likarmat kors med v-formade korsändar och triangulär fot (fig 90, 96). Likarmade kors av denna typ men utan fot är mycket vanliga bland stenhuggarmärken och ett sådant korsmärke återkommer även i koret (B 4). A 19 har som grundform ett kryss eller X men de båda tillagda snedstrecken får det att se ut som två korsade värjor (fig 88, 90). A 20 är ett enkelt korsmärke av typ A 4 men kombinerat med en pilspets.

Med stenhuggaren A 21 återkommer en bokstavs-kombination, här D och I. A 22 använder en korsmärkt triangel medan A 23–A 25 varierar kors och triangel. A 26 använder sig av en liten triangel och ett långt snedstreck och märket liknar närmast ett redskap. I A 27 möter en pil och i A 28 tre pilspetsar.

Märkena A 29–A 38 har en sinsemellan likartad karaktär och utgör varianter på korsform och streckmärken. Märket A 29 förekommer även spegelvänt. Märket förekommer under hela långhusbygget och måste av tidsskäl ha använts av två stenhuggare (se nedan).

De till sin form oprecisare märkena A 39 och A 40 är en kombination av streck och vinklar eller Y-former. Egenartade är också de osäkert tecknade märkena A 41 och A 42. Märket A 41 kan vara en »utbyggd» runa þ. A 42 kan vara tänkt som ett T. De följande märkena A 43–A 47 är däremot varianter av kända former uppbyggda av olika antal streck. Bakom det enkla »stjärnmärket» A 43 måste av tidsskäl, liksom beträffande A 29, dölja sig två stenhuggare (se nedan).

Med A 48 återkommer ett runliknande tecken, eventuellt ett spegelvänt u. A 49 förefaller att bestå av två säkra runor, nämligen pæ. Både A 50 och A 51 utgörs av runorna ion. A 50 använder en binderuna för o och

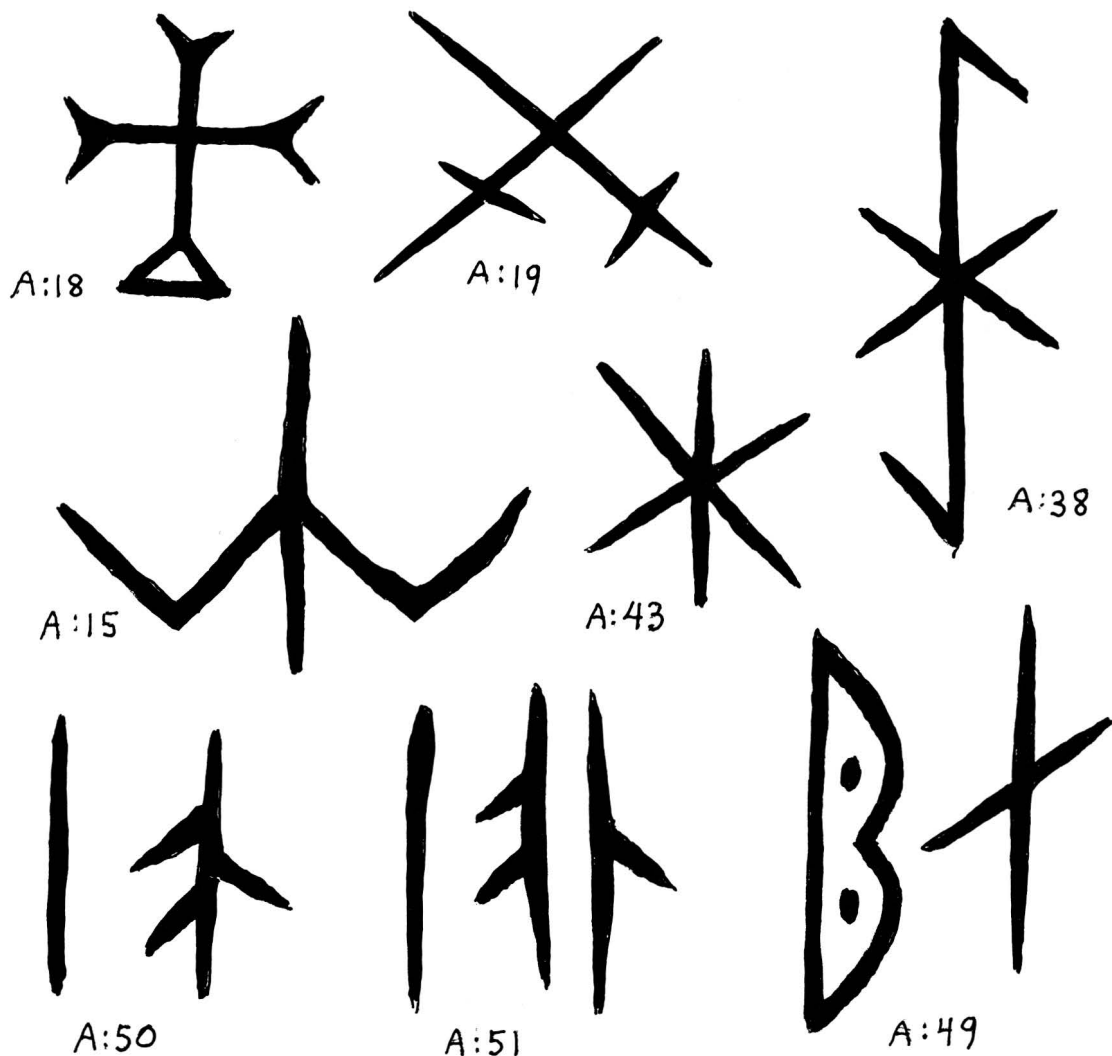

Fig 90. Åtta av stenhuggarmärkena inom grupp A återgivna i naturlig storlek. S Ljungstedt 1986.

Eight of the masons' marks in group A, actual size.

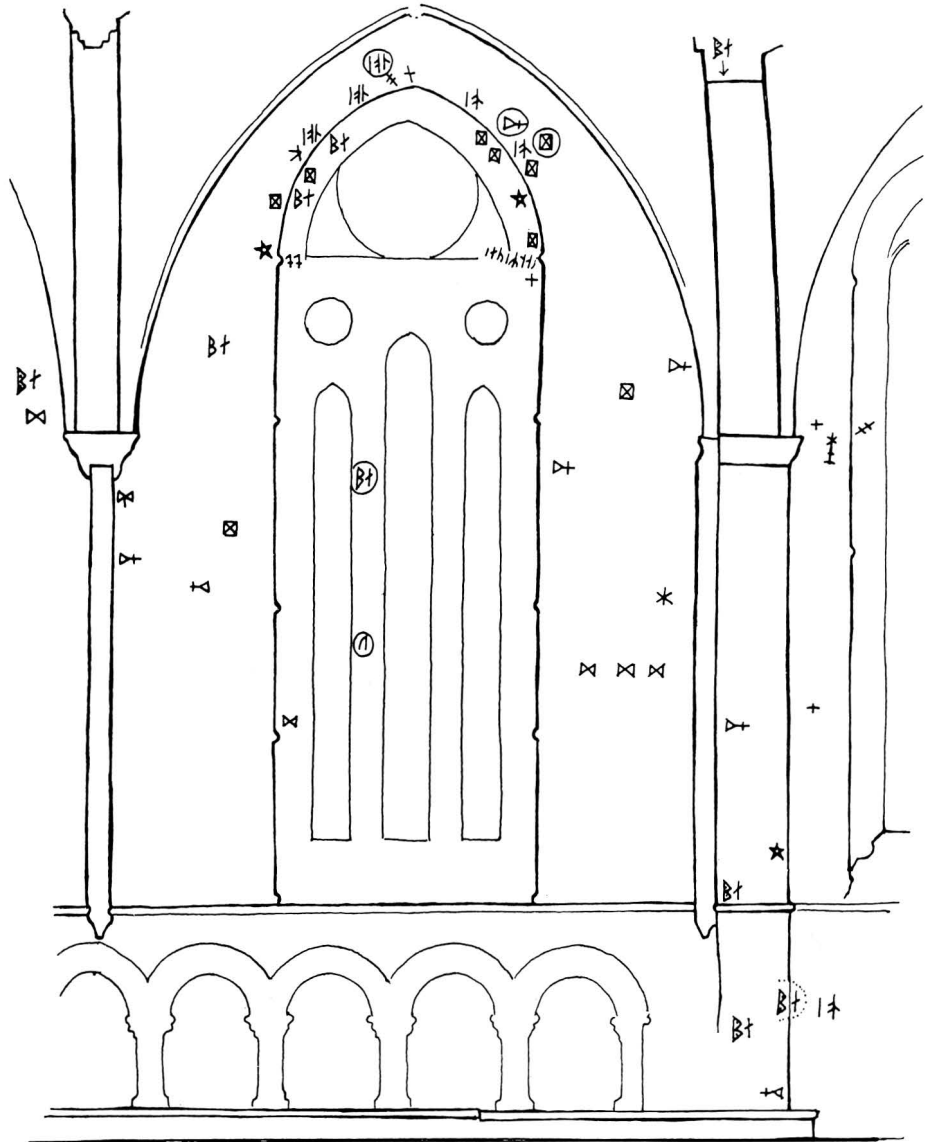
n. Den olika handstilen tyder på att det inte är samme stenhuggare som varierat sig (fig 90). Även A 52 och A 53 använder sig av tre runor, ing respektive ink. A 54 omfattar de fyra runorna rasi.

Stenhuggarmärkena inom grupp A uppvisar alltså en mångfald varianter på kända grundformer. Inom gruppen utskiljer sig även vissa mindre grupper. Det gäller bla såsom nämnts märkena A 17–A 20, vilka har en i flera avseenden annorlunda karaktär än de övriga. En särskild grupp bildar också de stenhuggare som använder bokstäver. Här finns tre eller fyra som signerar med versaler (A 14, A 15, A 21, A 42?) samt åtta styc-

ken som använder runor (A 41, A 48–A 54). De sistnämnda är speciellt intressanta. När det gäller runföljder av tre eller flera runor kan det vara fråga om språkligt tolkbara inskrifter, tex ion för mansnamnet Jo(ha)n (A 50–A 51). Två eller tre runor tycks vara maximalt antal för att fungera som stenhuggarmärke och det kan därför i vissa fall vara fråga om en ofullständig skrivning, tex i fråga om A 49 och A 52 där man kan gissa på en förkortning av mansnamnen Pæter och Inge. I andra fall har runorna kanske inte använts som gängse språkliga tecken utan som särskiljande tecken utan egentlig språklig innebörd. Under medelti-

Fig 91. Stenhuggarmärken i norra sidoskeppet, travé 6. Efter S Ljungstedt a a 1967.

Masons' marks in the north aisle, travée 6.

den användes runor uteslutande i Norden, vilket innebär att de stenhuggare som använt dem som stenhuggarmärken bör ha varit nordbor.²¹

En kort jämförelse med de nämnda stenhuggarmärkena i domkyrkorna i Lund, Skara och Trondheim och i de gotländska kyrkorna kan vara av intresse. I den äldsta gruppen av stenhuggarmärken i Lunds domkyrka återfinns två märken som är likartade med korsmärket A23 och runmärket A48 i Linköping. Bland de yngre märkena från mitten av 1200-talet återkommer ett liknande kors liksom ett spegelvänt run-u. Det är dock knappast troligt att det i Lund verkligen är fråga

om en runa eftersom det i övrigt inte förekommer några runmärken. En helt annan karaktär än de lundsiska märkena har märkena i de gotländska kyrkorna från 1300-talet. Dessa märken är till sin utformning likartade med märkena i Linköping, vilka dock är något äldre. Typmotsvarigheter finns bl a till A27, A45, A46, A47 och A48.²² Bland 1200-talsmärkena i Skara domkyrka förekommer även runor, bl a finns också här en Jon, tecknat med binderuna för o och n. Runorna är spegelvända och varje streck slutar med en fördjupning.²³ Sådana fördjupningar kännetecknar nästan genomgående de talrika märkena i Trondheims domkyr-

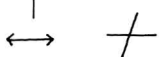

A:4		A:5		A:43		A:49	
A:7		A:16		A:44		A:50	
A:9		A:20		A:45		A:51	
A:11		A:23		A:47		A:52	
A:12		A:29		A:48		A:53	

Fig 92. Stenhuggarmärken tillhörande långhusets första byggnadsperiod, travé 3-7. Slutet av 1200-talet. S Ljungstedt 1986.

Masons' marks belonging to the first building period of the nave, travée 3-7. Late 13th century.

ka. Bland dessa ingår inte mindre än 33 säkra runmärken, vilka utgörs av en eller två runor. Som nr 193 möter här återigen en stenhuggare Jon, skrivet med binderuna för o och n (se Fischer aa).

Genom den noggranna platsregistreringen av stenhuggarmärkena är det, som den följande sammanställningen skall visa, möjligt att särskilja vilka stenhuggare som under långhusets utdragna byggnadstid tillhör samma byggnadsperiod och vilken typ av arbeten de utfört. Vi kan också få uppgift om antal stenhuggare under olika skeden och om märkenas karaktär är likartad eller inte inom dessa olika stenhuggarlag. Man får också belägg för att såväl märkning som icke-märkning användes parallellt.

Förekomst i travé 8-3

I travé 8 är på den norra sidan inga förändringar i murverket avläsbara i stenhuggarmärken. I travé 7, som omändrades i samband med långhusbygget, finns däremot ett flertal märkta stenar (pl 53). På väggpelaren A 8 är fyra kvadrar märkta med ett enkelt korsmärke, A 4. Samma märke återfinns på två kvadrar väster om fönstret N 7. På vardera sidan om fönstret ses en sten med märket A 44. I nedre delen av väggpartiet ses en kvader med märket A 50. I fönstersmygen påträffades endast en märkt sten, i den västra delen. Märket är A 47. I murpartiet vid A 7 finns i den nedre delen sex märkta kvadrar. Märkena utgörs av A 16 (1), A 23 (2) och A 49 (3).

I travé 6 utvisar murverket på norra sidan såsom beskrivits ovan spår efter ett lägre valv (pl 24). Fönstret är också förhöjt. Stenhuggarmärken återfinns såväl

på väggfälten vid sidan av fönstret som i det förhöjda fönsterpartiets omfattning (fig 91). På väggen ses 12 märkta stenar fördelade på A 7 (2), A 11 (3), A 12 (1), A 23 (4), A 43 (1) och A 49 (1). I fönstersmygens nedre västra del finns en sten märkt av A 11. I anslutning till den övre omfattningen finns inte mindre än 20 märkta stenar fördelade på A 4 (1), A 5 (1), A 7 (6), A 9 (1), A 16 (2), A 29 (2), A 47 (1), A 49 (2), A 50 (2) och A 51 (2). Märket A 29 förekommer som dubbelmärkning. I en omfattningssten finns en inskription av åtta runor, som kan tolkas som Sankt Mikael (se nedan). Utvändigt finns dessutom i anslutning till samma fönsterparti tre märkta stenar utförda av A 7 (1), A 23 (1) och A 51 (1) samt på den västra mellanposten två stenar med respektive A 48 och A 49. Totalt kan alltså 16 olika stenhuggare urskiljas. Tre av dem, A 7, A 23 och A 49, har arbetat såväl med murarna som med den senare förhöjningen. A 23 och A 49 har även arbetat med murhörnet A 7 (fig 91).

Samma stenhuggarmärken återfinns till stor del på den södra sidans motsvarande murytor (pl 49, 54).

I travé 8 saknas, liksom på den norra sidan, helt stenhuggarmärken. Man lägger märke till att inte heller i samband med förändringen av sydportalen förekom märkning av stenarna. I igenmurningen av sakristieportalen förekommer däremot ett flertal stenhuggarmärken (pl 54). Sakristian uppfördes i början av 1300-talet och revs 1747. De märkta stenarna är alltså sekundärt använda och härrör från såväl 1300- som 1400-talet.

I travé 7 och 6 är märkningen helt koncentrerad till fönstersmygarna och murverket närmast fönstren (pl

54). Antalet märkta stenar är också betydligt större än på den norra sidan. Totalt är 28 stenar märkta i S7 och 30 i S6. Det oftast förekommande märket är A16, som uppträder 12 respektive 13 gånger. I S7 ses vidare A4 (3), A20 (2), A43 (4), A45 (4), A47 (2) och A53 (1). I S6 återfinns förutom A16 följande märken: A11 (1), A12 (2), A20 (2), A29 (1), A43 (3), A45 (4), A49 (1), A52 (1) och A53 (2). Nyttillkomna märken är A20, A45 och A53. Dessa tre märken förekommer endast i travé 6 och 7. Även väggpelaren D8 uppvisar stenhuggarmärken, nämligen A22 (9) och A47 (1). Märket A22, som är nytt, förekommer även utvändigt. Totalt finns 18 olika stenhuggare registrerade i travé 7 och 6.

På pelarna B8, B7 och C7 finns inga stenhuggarmärken. På C8:s södra sida förekommer däremot sekundärt inmurade stenar med märkena A16 och A47. I bågar och på valvribbor förekommer inga märken frånsett i gördelbågen A7–B7, där en sten med märket A49 har påträffats (fig 91).

I travéerna 5–3 är skillnaderna mellan norra och södra sidans murverk mycket stora ifråga om förekomsten av stenhuggarmärken (pl 50–51). I den södra sidans murverk förekommer inga märken på vägghuggrarna utan endast i fönstersmygarna (pl 51). Även här är de dock ytterst fåtaliga, vilket delvis kan bero på att lagningar skett i murverket i samband med 1800-talets stora restaurering. I fönster S5 förekommer i anslutning till den östra smygens mittparti 8 st märkta stenar fördelade på A16 (6) och A47 (2). Det sistnämnda märket förekommer även utvändigt. I fönstrets västra smyg ses endast två märkta stenar med A3 respektive A43. Inte heller i anslutning till portalen och fönstret ovanför denna har stenhuggarmärken kunnat upptäckas. I anslutning till fönster S3 har endast en enda sten, märkt av A7, kunnat registreras. Utvändigt förekommer här märket A11.

På den norra sidan förekommer stenhuggarmärken såväl i väggens murverk som i fönstersmygarna (pl 50). Vägghuggrarna N5 uppvisar invändigt 12 märkta kvadrar fördelade på A7 (3), A11 (1), A23 (3) och A49 (5). I anslutning till fönstret har däremot endast 2 märkta stenar registrerats, båda utförda av A23. Samma märke återkommer här utvändigt tillsammans med A4 (1), A16 (1) och A51 (4). I yttermurens västra del har märket A49 registrerats.

I partiet N4 ses invändigt 11 märkta stenar fördelade på A4 (3), A7 (3), A9 (2), A16 (1) samt A23 (2). Det sistnämnda märket förekommer även på en sten i den västra fönstersmygen. Utvändigt finns i fönsterpartiet fem märkta stenar av A16 (4) och A51 (1).

I N3 ses i vägghuggrarna stenhuggarmärken från två

perioder. Den västra delen av murverket har ursprungligen anslutit till den västmur, som var belägen här, och ommurning har skett i samband med långhusets förlängning. I den östra delen har endast två märkta kvadrar registrerats med märket A5 respektive A11. I fönstersmygarna ses däremot 18 märkta stenar fördelade på fyra stenhuggare: A5 (2), A15 (4), A16 (5) och A24 (7). Utvändigt förekommer endast två stenar med märket A16. I det västra vägghuggrarna förekommer invändigt 19 märkta kvadrar fördelade på A14 (1), A15 (3), A22 (2), A30 (1), A37 (4), A38 (7) och A43 (1). I blindarkaden i väggens nedre del förekommer dessutom en sten med märket A12.

Förekomst i travé 1 och 2

Travéerna 2 och 1 utgör en förlängning av långhuset (pl 78D). Även i denna del av långhuset framträder en tydlig skillnad mellan den södra och den norra sidans frekvens av stenhuggarmärken (pl 50–51).

I vägghuggrarna omkring fönstret S2 förekommer ingen märkning förutom högst upp under sköldbågen, där två kvadrar med det enkla kryssmärket A4 påträffats. I anslutning till vägghuggrarna D2 ses fem märkta stenar, fördelade på A15 (2) och A22 (3). A15 återkommer även på tre stenar i blindarkadens svickelfält. På själva vägghuggrarna D2 är antalet stenhuggarmärken däremot mycket stort. Inte mindre än 53 märkta stenar fördelade på 11 stenhuggare har registrerats. Dessa är A10 (7), A11 (4), A13 (6), A15 (1), A16 (8), A17 (4), A22 (1), A37 (4), A39 (8), A43 (2) samt A46 (8).

Även vägghuggrarna i travé 1 uppvisar på den södra sidan ett stort antal märken. Av dessa märkta kvadrar återfinns 28 i vägghuggrarna översta del, 26 i den mellersta delen samt 2 inom blindarkaden. Den översta gruppen domineras av kryssmärket A5. Totalt rör det sig om åtta stenhuggare: A5 (25), A14 (6), A15 (12), A22 (10), A27 (4), A30 (1), A43 (5) och A54 (2). I fönstrets smyg har tre stenhuggare satt sina märken: A5 (2), A24 (1) och A43 (1).

På den norra innerväggen i travé 2 finns ett stort antal stenhuggarmärken såväl i vägghuggrarna som i fönstersmygarna och blindarkadens bågar. De märkta vägghuggrarnas antal uppgår till 37, fördelade på 7 stenhuggare: A7 (4), A11 (1), A14 (2), A15 (15), A22 (4), A37 (1) och A38 (10). I fönstersmygen förekommer 26 märkta stenar fördelade på 9 stenhuggare, med ett par undantag desamma som huggit vägghuggrarna: A4 (2), A7 (1), A11 (5), A14 (2), A15 (1), A29 (1), A37 (3), A38 (9) och A43 (2). Blindarkadens stenhuggare utgörs av A18 (1), A19 (1), A37 (5), A43 (1) och A46 (2). A18 och A19 förekommer endast här.

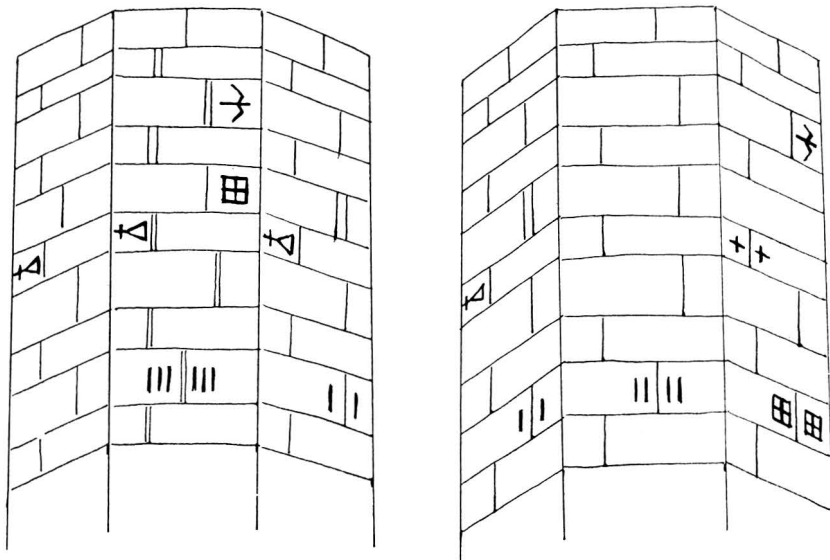

Fig 93. Pelare C 5:s övre del med stenhuggarmärken och skarvmärken. Efter S Ljungstedt aa 1967.

Upper part of pillar C 5 with masons' marks and jointing marks.

Väggpelaren A2 uppvisar även ett stort antal stenhuggarmärken. De 28 märkta stenarna fördelar sig på 8 stenhuggare: A 10 (2), A 11 (6), A 13 (3), A 14 (1), A 15 (1), A 29 (2), A 43 (5) och A 46 (8).

I travé 1 är stenhuggarmärkena på denna sida koncentrerade till murpartiet högst upp under sköldbågen. Här förekommer 27 märkta kvadrar fördelade på A 4 (A 5) och A 43 med 13 respektive 15 kvadrar. Samma märken förekommer även utvändigt. Med nedre delen av muren inklusive blindarkaden har åtta stenhuggare varit verksamma: A 1 (5), A 2 (1), A 3 (1), A 4 (1), A 29 (6), A 31 (5), A 32 (1) och A 46 (1). De märken som förekommer på fönstrets mittpost härrör från 1800-talet.

Västväggen

Såsom ovan beskrivits återstår i västpartiet ursprungligt murverk endast i innerväggens nedre del (se pl 33) samt ovan valven.

I det södra sidoskeppet har stenhuggarmärken kunnat konstateras på väggpelaren C 1:s nedre del (pl 52). Här förekommer 10 märkta stenar fördelade på A 10 (1), A 11 (2), A 13 (1), A 15 (1), A 37 (2) och A 46 (3). På vinden ovanför valvet har 15 märkta kvadrar noterats. Stenhuggarna här utgörs av A 4 (6), A 27 (2) och A 29 (7). Utvändigt förekommer här likaså A 4 (2) och A 29 (1) samt dessutom A 14 (5).

I mittskeppet återkommer på vinden märket A 4 (3). Detta har även påträffats utvändigt på en kvader. Här har vidare registrerats två kvadrar med märket A 29. I väggens nedre, norra del förekommer i blindarkadens

väggfält fyra kvadrar märkta med A 4 samt strax ovanför arkadbågen ytterligare två kvadrar med samma märke.

Väggpelaren B 1 har i sin nedre del 14 märkta stenar fördelade på A 10 (7), A 11 (1), A 13 (4) och A 43 (2).

I det norra sidoskeppet förekommer rikligt med märkta kvadrar i väggens nedre del, även inom blindarkaderna. Märket A 4 dominerar och förekommer på 13 stenar. Vidare förekommer A 1 (2), A 3 (1), A 29 (2) och A 31 (3). Utvändigt har i vindsvåningen konstaterats kvadrar med märkena A 4 (2) och A 14 (2).

Pelarna

Pelarparen nr 8–6 saknar stenhuggarmärken (pl 49, 55). De märken, som förekommer på C 8:s södra sida, finns som nämnts på sekundära stenar och härrör från en förändring av pelaren i samband med långhusbygget. Märkena utgörs av A 16 (3) och A 47 (1). Pelarparet B 9–C 9 är förändrat mot högkoret och koromgången under 1490-talet och stenhuggarmärkena här tillhör grupp C.

På den åttkantiga pelaren C 5 förekommer 19 märkta stenar i pelarens översta del. Som framgår av teckningen i fig 93 fungerar vissa märken här som sk skarv- eller passmärken. Det gäller de enkla, dubbla eller tredubbla streckmarkeringarna. Även märkena A 4 och A 6 är placerade på samma sätt på stenar intill varandra. Ytterligare två stenhuggare har varit ansvariga för fullbordandet av denna pelare, nämligen A 15 och A 23.

På den motsvarande norra pelaren, B 5, förekommer ett stort antal märkta stenar i såväl pelarens mellersta

Fig 94. Detalj av pelare C 4 med stenhuggarmärkena A 5, A 15, A 43. Foto SvK 1986.

Detail of pillar C 4 with masons' marks A 5, A 15, A 43.

som dess övre del. De märkta stenarnas antal uppgår till 73 st fördelade på 7 stenhuggare (pl 49). Av dessa är A 4, A 6, A 15 och A 23 gemensamma med C 5:s. De tre övriga stenhuggarna utgörs av A 12, A 16 och A 21.

På knippepelarna B 4 och C 4 har ännu flera stenhuggare varit verksamma (fig 95, pl 55). De märkta stenarnas antal är på B 4 inte mindre än 131 st fördelade på 15 stenhuggare och på C 4 183 st fördelade på 14 stenhuggare. Av dessa har 8 st arbetat på båda pelarna, nämligen A 4, A 8, A 15, A 16, A 22, A 24, A 25 och A 43. På B 4 förekommer förutom dessa A 11, A 14, A 21, A 26, A 33, A 35 och A 46. På C 4 uppträder i övrigt A 10, A 29, A 35, A 39, A 40 och A 41.

Pelarparet B 3–C 3 har betydligt färre märkta stenar, 53 respektive 79 st fördelade på 10 respektive 11 stenhuggare. Av dessa är 8 st gemensamma: A 10, A 11, A 13, A 14, A 15, A 37, A 43 och A 46. På B 3 förekommer vidare A 28 och A 29 samt på C 3 stenhuggarna A 2, A 34 och A 42.

Av paret B 2–C 2 saknar C 2 helt stenhuggarmärken medan B 2 i sin nedersta del uppvisar 8 stenar med märket A 32.

Analys

Som genomgången visat är det stora skillnader ifråga om stenhuggarmärkenas frekvens i olika delar av murverket.

På den södra långhusväggen finns inga märkta kvadrar i väggens murverk inom långhusets första byggnadsperiod, dvs travéerna 6–3 (pl 51, 54). I de båda förlängningstravéerna 1 och 2 uppträder däremot stenhuggarmärken men mycket ojämnt fördelade över murverket. På den norra långhusväggen (pl 50, 53) uppvisar murverket från den första byggnadsperioden inga stenhuggarmärken förrän ovanför fönstersmygarnas nedre del och det rör sig då endast om spridda märken. I de båda förlängningstravéerna är däremot de märkta kvadrarna talrika i travé 2 samt i det ommurade

anslutningspartiet i travé 3. I travé 1 förekommer stenhuggarmärken i och strax ovanför blindarkaden samt i ett mycket koncentrerat parti ovanför fönster N 1. I västpartiet förekommer märkta stenar i de ursprungliga delarna av murverket med koncentration till den norra delens nedersta partier (pl 52). I fönstersmygarna saknas stenhuggarmärken i N 1 och S 2 men förekommer i de övriga, dock i varierande omfattning. Beträffande pelarna finns talrika märken på pelaren B 5 medan de på C 5 endast förekommer i de översta skiften. De båda följande pelarparen, nr 4 och 3, har mycket rikligt med stenhuggarmärken medan dessa saknas helt på C 2 och på B 2 endast förekommer i ett koncentrerat parti ovanför basen. Även på väggpelarna varierar frekvensen och fördelningen. A 2 och framför allt D 2 har rikligt med märken. På B 1 och C 1 återstår ursprungligt murverk endast i de nedre delarna och här har ett tiotal märkta stenar registrerats på vardera pelaren.

Det har av tidigare forskare framförts olika teorier om arbetsgången i långhusbygget. Det har också föreslagits, att murarna ursprungligen varit lägre med tanke på ett basilikalt långhus, och att man sedan, i och med att man beslutat sig för en modernare plan, en hallkyrkoplan, höjt murar och fönster (jfr nedan Cnattingius). Några tecken till en sådan förändring förekommer dock ej i murverket i travé 6–3 (jfr ovan) och även stenhuggarmärkena motsäger en sådan teori.

De redovisade skillnaderna i fråga om stenhuggarmärkenas förekomst visar, att man under långhusbyggets första period inte använt sig av stenhuggarmärken då den södra väggen och den norra väggens nedre del uppfördes. Hur det förhållit sig beträffande den rivna västmuren mellan A 3–D 3 vet vi inte. De äldsta stenhuggarmärkena tillhör alltså de stenhuggare som tillkallats för att fullborda den norra muren. Detta tyder på att arbetet dittills framskridit i jämn takt och med en relativt liten kader av stenhuggare och att stenhuggarmärkenas uppdykande på den norra muren betyder en ökad intensitet i byggnadsarbetet genom nyanställning av en hel grupp stenhuggare. Eftersom antalet märkta stenar är få måste dessa stenhuggare ha arbetat på beting och endast märkt slutstenen varje gång det avtalade antalet stenar fullbordats. Att så stora partier i murverket även från detta skede saknar stenhuggarmärken antyder att de redan tidigare verksamma stenhuggarna i byggnadshyttan fick fortsätta sitt arbete enligt de ursprungliga principerna. Även senare tycks olika principer ha tillämpats samtidigt.

Sex stycken av de nya stenhuggarna anlätades för att hugga kvadrar till den norra muren. Deras märken återkommer tillsammans med ytterligare 14 olika sten-

huggarmärken i fönstersmygarna till fönstren N 4–N 7 och på den södra sidan i anslutning till fönstren S 3 och S 5–S 7. Samma stenhuggare är alltså verksamma även med förändringarna i travé 7. Två av dem har i detta sammanhang märkt stenar vid förändringen av pelaren C 8 och en har satt sittärke på en av stenarna i den nya gördelbågen A 7–B 7.

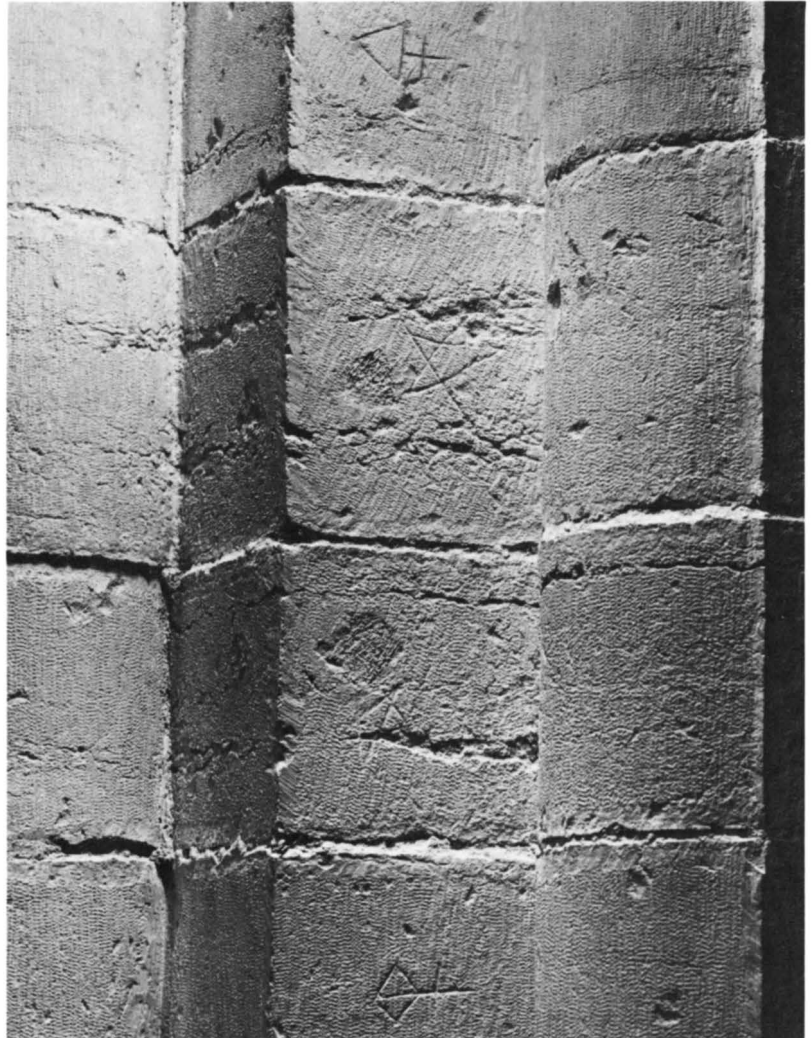
Totalt har alltså inte mindre än 20 stenhuggare, som använt märkning, varit anställda under denna tydligen mycket intensiva fas av långhusbygget (fig 92). Av stenhuggarmärkena att döma har det framför allt varit deras uppgift att utföra fönstersmygarna med omfattningar. Även fönstrens poster och masverk bör ha ingått i uppgiften. På posterna förekommer dock märkta stenar endast i fönster N 6 (fig 91) medan de rundade och olikformade stenarna i fönstrens masverk helt saknar märken. Stenarna i masverken och posterna är till stor del utbytta i samband med förändringar och reparationer, varför det kan ha förekommit flera märkta stenar. Eftersom man påträffat ett par valvribbstenar med märken på de plana skarvytorna är det möjligt att sådan nu dold märkning tillämpats även beträffande fönstrens profilerade stenar.

Den intensiva etappen med ett stort antal stenhuggare i arbete krävde en god och stabil ekonomi. Vi vet att det nya långhuset, fogat till travé 7, var under arbete 1260 (se nedan). År 1280 lyckades biskop Henrik förmä konung Magnus och rådet att godkänna att inte mindre än hälften av sockenkyrkornas andel av tionden – inte 1/10 som tidigare – skulle anslås till byggnadshjälp under åtta år.²⁴ Då denna period var slut godkändes en förlängning med ytterligare åtta år, dvs fram till 1296. Under dessa 16 år hade därför biskoparna betydligt utökade resurser för kyrkobygget och den kraftfulla satsning i långhusbyggets slutskede, som stenhuggarmärkena vittnar om, bör infalla under denna tidsperiod. Redan strax efter biskop Bengts död 1291 blev man dock eventuellt tvingad att minska tempot eftersom biskopen efterlämnade stora skulder, som även kan ha drabbat fabrican (se nedan).

Genom stenhuggarmärkena kan också förändringarna i travé 7 föras till samma intensiva slutetapp. Märkena visar att man i travé 6 och i den gamla kapelltravén 7 har haft ett speciellt intensivt tempo med upp till ett tiotal olika stenhuggare verksamma samtidigt med huggningen av stenarna till fönstersmygarna. Orsaken till denna brådska var av praktisk natur. När arbeten pågick i dessa travéer måste man avskärma kyrkan redan i travé 8 och hade då endast tillgång till själva koret och denna tvärhustravé för gudstjänstbruk, vilket var en mycket märkbar inskränkning av kyrkorum-

Fig 95. Detalj av pelare C 4 med stenhuggarmärkena A 24, A 16, A 16, A 25. Foto SvK 1986.

Detail of pillar C 4 with masons' marks A 24, A 16, A 16, A 25.

met. Arbetsgången i långhusbygget skisseras närmare nedan i samband med byggnadshistorien.

När det gäller valven 19 och 21 och de runda pelarna B 6 och C 6 finns inga stenhuggarmärken som hjälp för dateringen. Valven bör dock höra till samma intensiv-etapp liksom valven i travé 6. På pelarna B 5 och C 5 förekommer fyra kända märken från denna period tillsammans med tre nya. Med det följande pelarparet B 4 och C 4 uppträder däremot endast nya stenhuggare tillhörande långhusets förlängningsperiod, vilket som nämnts visar att dessa pelare är sekundära i förhållande till rummet.

De 20 olika stenhuggarmärken, som kan förknippas med långhusbyggets intensiva fas under 1280-talet och början av 1290-talet, ses i fig 92. Bland dessa ingår sex av de ovan beskrivna runmärkena. De övriga märkena utgörs av variationer på vanliga grundformer. Vi kan

alltså räkna med att ett stenhuggarlag om sex nordbor varit verksamt i domkyrkan. Att dessa nordbor varit erfarna stenhuggare framgår av att de anlåtts för arbetena med fönstren. Av de tjugo stenhuggarna är det endast ett fåtal, som har märkt ett större antal stenar. Den ledande stenhuggaren i detta avseende är A 16 med 44 märkta stenar, därefter kommer A 49 med 19 och A 7 och A 23 med 16 samt A 4 (A 5) med 12. A 49 är identisk med den nordiske stenhuggare som kanske hette paeter. När det gäller stenhuggare, som märkt endast en eller några få stenar, kan det ligga nära till hands att se dem som vandrande gesäller med kort anställningstid, vilket emellertid inte behöver vara fallet. De kan likaväl ha varit kvalificerade yrkesmän, som i övrigt utfört stenar som ej har synlig märkning i detta skede, tex profilstenar till masverk, valvribbor och pelare.

Genom att grundmurarna till ett västparti med torn bevarats i linje med A3–D3 vet vi att långhuset ursprungligen slutade här. Ommurningar och rikligt med nya stenhuggarmärken i den norra muren öster om A3 är nu synliga bevis på förlängningen i travé 3 liksom travéns större bredd. På södra sidan finns inga stenhuggarmärken men också här är ommurningar synliga.

Även starten för denna nya byggnadsperiod tycks kunna fixeras genom jämförelse med kyrkans tillgång till tiondemedel. Efter 1296 – tiondemedlen tycks såsom nämnts ha upphört i och med detta år – skedde sannolikt inga arbeten. År 1306 uppges, att domkyrkan får tillstånd att bryta sten i Vreta klostrets stenbrott, vilket tyder på att kanske vissa byggnadsarbeten pågick men framför allt på att man planerade en ny insats. Två år senare återfick också kyrkan samma ekonomiska rättigheter, »som den haft under biskoparna Henriks och Bengts tid», dvs under perioden 1280–96. Beträffande den fortsatta ekonomien kan vidare noteras, att 1321 fastställdes domkyrkans inkomst för byggnadshyttan återigen till endast 1/10 av kyrkotionden, därtill begränsat till en sexårsperiod. Man hoppades tydligen på att kyrkan då skulle vara färdig, vilket emellertid kom att dröja. Denna tionderätt förlängdes och blev 1337 permanentad. Politiska oroligheter präglade dock tiden, vilket gjorde även ekonomin osäker. Byggnadstiden blev mycket utdragen och först omkring 1360 tycks alla arbeten ha varit avslutade (jfr nedan).

Det verkar troligt, att man år 1308 omedelbart utökade verksamheten med nya byggnadsarbeten. I planerna ingick förutom förlängningen av långhuset med två travéer, en praktfull sydportal, en tvåvånig sakristia vid tvärhusets sydvägg samt därmed också en ny sydportal i tvärhuset. I anslutning till dessa portaler finns tyvärr inga stenhuggarmärken. Ursprungligen tycks man också ha tänkt sig en magnifik västfasad med två torn men detta program kom att inskränkas betydligt.

De nya stenhuggarna under period två utförde inte endast förlängningstravéerna 1 och 2 utan, som stenhuggarmärkena visar, även knippepelarna B4 och C4. Att även dessa pelare, som står i den gamla långhusdelen, tillhör förlängningsperioden måste betyda antingen att man aldrig hann välva travéerna 3 och 4 under långhusets första byggnadsperiod eller att man – vilket förefaller troligare – var tvungen att uppföra nya pelare på grund av att de gamla ansågs för klena eller hade skadats vid rivningen av västväggen och valven i travé 3. På detta nya pelarpar var 15 respektive 14 stenhuggare verksamma (pl 49). 8 av dem arbetade med båda pelarna. Inte mindre än 21 stenhuggare var alltså enga-

Fig 96. Detalj visande stenhuggarmärke A 18. Norra blindarkaden, travé 2. Foto K Hallin 1986.

Detail showing mason's mark A 18. Northern blind arcade, travée 2.

gerade för detta pelarpar, vilket innebar en mycket stor satsning. Därefter sysselsattes 10 respektive 11 stenhuggare med pelarparet B3–C3 på platsen för den gamla västmuren. 8 av dem arbetade med båda pelarna. 7 av stenhuggarna hade ingått även i arbetslaget för pelarna B4–C4. Detta innebär, att man under pelarnas tillkomsttid hade ett mycket stort antal kvalificerade stenhuggare i verksamhet, vilket vittnar om att man dels hade god ekonomi och dels var mycket angelägen om att snabbt återställa travéerna 4 och 3 för gudstjänstbruk. Antalet stenhuggare och antalet märkta stenar visar, att den största brådskan gällt pelarna B4–C4.

Bland periodens stenhuggarmärken finns också några, som uppträtt redan i period 1. Av de tre nya stenhuggarmärken, som uppträdde på pelarna B5–C5, återkommer två, nämligen A15 och A21, dvs WI och DI, på pelaren B4. Stenhuggaren A15 möter vi även på pelarna C4, B3–C3 och C1 samt på de norra och södra förlängningsmurarna och i fönster N3. Hans märke har registrerats i dessa partier inte mindre än 113 gånger. Man tycks alltså för denne stenhuggare kunna räkna med en kontinuerlig eller snarare återkommande verksamhet alltifrån pelarna B5–C5 och till västväggens nedersta del, en tidsrymd som måste motsvara minst 30 år. Även av de fyra tidigare kända märkena på detta pelarpar återkommer två i samband med långhusets förlängning, nämligen A4 (A5) samt A16. Korsmärket A4 är dock så allmänt, att man inte behöver räkna med någon kontinuitet, dvs med samma

stenhuggare, vilket även gäller den femuddiga stjärnan A 16. Bland tidigare kända märken återkommer även A 11 på pelarna B 3–C 3 och på förlängningsmurarna (se pl 49). Det tycks dock här vara fråga om en senare variant av timglasformen med ett kraftigt tvärstreck såväl upptill som nedtill (fig 89). Återkommer gör också stjärnmärket A 43 men dettaärke är liksom A 4 av allmän karaktär.

Stenhuggarmärkenas varierande frekvens och olikhet ger också beträffande denna period möjlighet till vissa resonemang i relation till vad som är känt om fabricans ekonomi och byggnadstidens längd.

Det är uppenbart, att man på 1320-talet såg en möjlighet att avsluta bygget inom överskådlig tid. 1328 utsågs en nämnd, som skulle avgöra när bygget var färdigt och tionden inte längre behövde tas i anspråk. Verksamheten hade då pågått under 20 år och att man så totalt felbedömde slutskedets längd låter närmast ana att någon form av katastrof drabbade västpartiet och inte enbart försvagad ekonomi. Något belägg för ett sådant antagande finns dock inte i källorna. Där emot anger den första travéns kraftiga avsmalning mot söder (pl 66) att man kan ha haft besvär med grundförhållandena i det sydvästra hörnet. Vi vet att här finns en källåder och att marken är vattensjuk (jfr nedan Cnatingius). Ett ras kan ha inträffat och gjort att man blivit tvungen att flytta in västmuren mot öster. Detta kan också ha varit en bidragande orsak till att man övergav planerna på hörntorn.

Att planerna för travé 1 förändrats under byggnadstiden och att avbrott skett framgår tydligt av både murverket och av stenhuggarmärkena.

Tidigare har de övergivna båganfängen på pelaren B 2 och den tvärgående grundmuren mellan A 2–B 2 påpekats. De bevarade bomhålens placering i N 1 visar också som nämnts att muren ovanför fönsterbänken ej är samtidig med murverket i N 2. Även innerväggens stenhuggarmärken bekräftar en tidsskillnad. Så har väggpelaren A 2 rikligt med stenhuggarmärken i sin nedre del medan i den övre delen endast tre märkta stenar registrerats. Endast det ena märket tillhör en stenhuggare som varit verksam med pelarens nedre del. Att ett avbrott eller en förändring skett i arbetet med pelaren är därför tydligt. Gränsen motsvarar den gräns på den motstående pelaren B 2 som markeras av de övergivna båganfängen (fig 62). På denna pelare finns märkta stenar endast i den nedersta delen. På väggfältet N 1 saknas stenhuggarmärken i det mellersta partiet medan murverket nedanför sköldbågen visar ett stort antal märkta stenar med enkla kryssmärken.

En granskning av den motsvarande södra väggen

Fig 97. Detalj visande den västra långhusväggen enkla stenhuggarmärken i blindarkaden, norra delen. Foto SvK 1986.

Detail, showing the simple masons' marks in the blind arcade of the west wall of the nave, north part.

visar att pelaren D 2 uppförts snabbt och att många stenhuggare varit engagerade. Mitt på pelaren går dock en gräns mellan två helt olika stenhuggarlag. Väggytan S 1 uppvisar i sin östra del rikligt med stenhuggarmärken tillhörande två stenhuggare, som även varit verk samma med blindarkaden i murens nedre del. De stenhuggarmärken som registrerats i väggens västra del utgörs av en helt annan typ av märken. Detsamma gäller också den koncentration av märken som förekommer nedanför sköldbågen. Dessa märken har en enkel och sen karaktär och återfinns även på den västra gavelmuren (pl 49–51).

De båda hörnpelarna A 1 och D 1 saknar helt stenhuggarmärken liksom pelaren C 2. På de ursprungliga delarna av pelarna B 1 och C 1 förekommer däremot samma typ av märken som på A 2 och D 2. I västmurens nedre, ursprungliga del förekommer i det norra hörnet några märken som också återfinns i den norra blindarkaden. De övriga märkena i mittpartiet är enkla kryssmärken. I södra delen saknas märken.

Stenhuggarmärkena tyder genomgående på en upp-

delning i tre etapper av travé 1. Efter ett första, intensivt skede tvingas man till förändringar av den ursprungliga planen. Förändringen sker till stor del i långsam takt och med få stenhuggare. Så behöver tex de stenhuggare, som fullbordar den förändrade pelaren B2 och uppför pelaren C2, inte använda stenhuggarmärken. Även i slutetappen, då västväggen fullbordas och välvningen sker, är stenhuggarna få – endast sex märken har registrerats i större antal – och de använder genomgående mycket enkla stenhuggarmärken (A1, A4–A5, A27, A29, A43, A14). Stenhuggarmärkena visar alltså att helt nya förhållanden rått då västmuren och travé 1 fullbordades i sitt reducerade skick.

När det gäller den sista intensivperiodens stenhuggarmärken lägger man märke till att en hel grupp av stenhuggare använder mycket likartat uppbyggda märken. Det gäller stenhuggarna A29–A38 (fig 88) och det är möjligt att de har samma geografiska ursprung.

På blindarkadernas intressanta skulpturer förekommer inga stenhuggarmärken men på den norra sidan är flera av bågarnas stenar märkta (pl 50). Här förekommer de två märkena A18 (fig 96) och A19, båda endast en gång. Bakom dessa elegant utformade märken har man velat se två av de engelskt skolade mästare, som varit verksamma med blindarkadens utformning och dess skulpturer (jfr nedan Cnattingius). Ett märke, som också faller utanför ifråga om formen, är fyrpasset A17, som förekommer på väggpelaren D2. Av periodens stenhuggare finns också en som med säkerhet är nordbo. Det gäller A41, som förekommer på pelare C4 med runan þ. Runor återkommer ytterligare en gång. I den första travéns sydvästra murparti finns två kvadrar märkta med runorna rasi, dvs märke A54 (fig 88). Denne nordbo har alltså varit verksam under etapp två av arbetet i travé 1.

I västpartiets slutskede förekommer ett par märken, som verkar förvirrande när det gäller etappgränserna (pl 49). Märke A14, som utgörs av bokstaven N, finns också som stenhuggarmärke i intensivskedet, bla på pelarna B4 och B3–C3. Märket A29, som närmast liknar ett t, förekommer under hela långhusbygget (pl 49). Det är därför tidsmässigt omöjligt att förbinda detta med en enda stenhuggare. Det kan inte heller röra sig om återanvänd sten. Märket är av mycket allmän karaktär. Detsamma gäller märket A14, som troligen också tillhört två efter varandra verksamma stenhuggare.

KORETS MÄRKEN

Korets stenhuggarmärken kan som nämnts fixeras till två byggnadsperioder under 1400-talet med relativt fas-

ta tidsramar. Under dessa båda korta och intensiva byggnadsperioder är ett stort antal stenhuggare verksamma. Principen för märkningen är en annan än under långhusbygget. Antalet märkta stenar är mycket stort även i kvadermurverket och profilstenar och kapital har ofta synliga stenhuggarmärken. Vi vet att byggnadsledningen under båda perioderna kom från Köln och sannolikt var också många av stenhuggarna från detta område. Organisationen av byggnadshytan och avlöningssystemet bör därför ha följt de principer som tillämpades i kölnområdet.

Period 1

År 1403 klagade domkapitlet i en skrivelse över att man i mer än fyrtio års tid inte ens haft inkomster nog för att underhålla domkyrkan. Genom avlatsbullor år 1400 och 1403 fick man dock på nytt möjlighet att förstärka byggnadskassan och donationer började samtidigt strömma in från det östgötska frälset.²⁵ Omkring 1408 tycks det nya korbygget ha påbörjats men avstannat till följd av bristande penningmedel och oroliga tider omkring 1420. Ett blixtnedslag 1416, då domkyrkans tak brann, innebar även en ekonomisk påfrestning.

Gränsen mellan de båda byggnadsperioderna kan avläsas mycket tydligt i murverket. Såväl stenteknik som stenhuggarmärken skiljer sig markant under de båda perioderna (fig 106–108). Under period 1 är stennarnas ytor släta med spår av en avslutande polering. I ornament och skulpturer förekommer grupper av små, borrarade hål. Stenhuggarmärkena inom denna grupp, grupp B (fig 98), är i allmänhet mycket små, ofta 1–3 cm, och djupt inhuggna. Ibland ingår punkter i tecknen (fig 99).

Den första periodens murverk slutar i nivå med fönsterbänkarna i det norra och södra kapellet medan man i det östra, Mariakapellet, hann uppföra hela murarna. Knippeknektarnas kapital och välvningen tillhör däremot den andra perioden (jfr ovan, se pl 56–58). Ingenting av dagermurarna till travé 10, dvs förbindelsetravén mellan det nya koret och det äldre tvärhuset, uppfördes och av väggpelarna A11 och D11 nöjde man sig med de nedersta skiften (fig 78). Eftersom man byggde runt det gamla koret behövdes här ett öppet parti på båda sidor för transporter till bygget och för transporter av rivningsmassorna från det gamla koret. Arbetsgången behandlas närmare nedan i samband med byggnadshistorien. Exteriörens murverk har till stora delar förnyats och stenhuggarmärkena förekommer därför här mycket sporadiskt (pl 64–65). Under denna första byggnadsperiod uppfördes även de utvän-

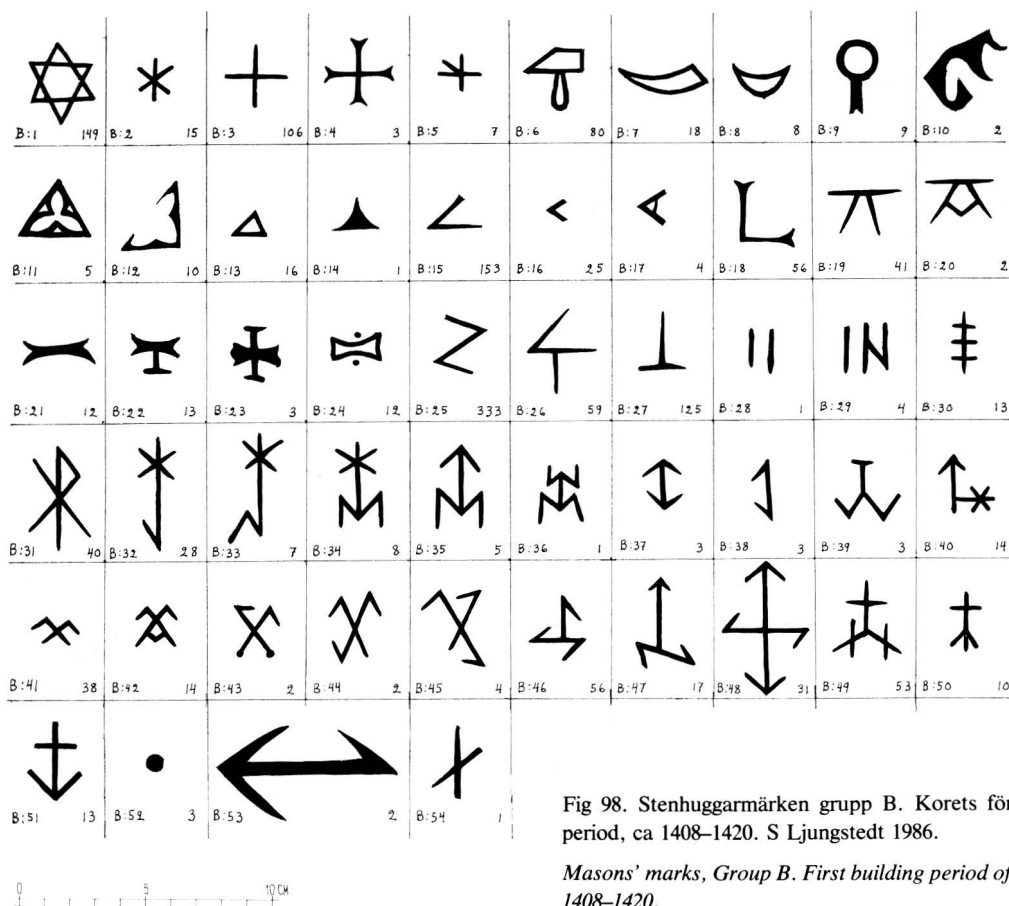

Fig 98. Stenhuggarmärken grupp B. Korets första byggnadsperiod, ca 1408–1420. S Ljungstedt 1986.

Masons' marks, Group B. First building period of the chancel, c 1408–1420.

diga strävpelare, som flankerar den norra tvärhusportalen, och här har rikligt med stenhuggarmärken bevarats (pl 64).

Den första perioden omfattar ca 12 år med en intensiv verksamhet framför allt mellan åren 1408–1416. Totalt är 54 olika stenhuggare verksamma under perioden (fig 98), vilket är ett mycket stort antal med tanke på att byggnadsarbetet inte kom att omfatta mer av koranläggningen. Ca 2000 märkta stenar har registrerats. Rikligast företrädd är B 25 med inte mindre än 333 registrerade stenar. Därefter kommer B 15 med 153, B 1 med 149, B 27 med 125 och B 3 med 106 stenar. Ett trettiotal av stenhuggarna har dock endast märkt omkring 10 stenar eller färre.

Märkena är i förhållande till de äldre långhusmärkena betydligt mindre och exaktare utformade. Typmässigt uppvisar de dock fortfarande stora variationer. Några av dem har samma grundform som vissa äldre märken. Det gäller B 1, B 2, B 3, B 4, B 19 och B 51, alltså bla stjärnan, kryss- och korsmärken. Några av

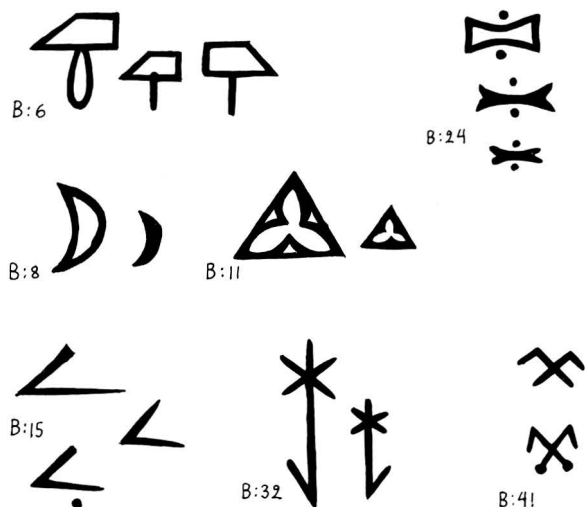

Fig 99. Varianter inom grupp B. Halv naturlig storlek. S Ljungstedt 1986.

Variants in Group B. Half actual size.

märkena har en mycket individuell utformning. Dessa är B6–B14 och B21–B24. Av dessa förekommer B6, som utgörs av ett stenhuggarverktyg, en kombinerad pik- och flåhacka, på 80 stenar medan de övriga endast registrerats ett fåtal gånger. Hackan är av samma typ som mästern Gierlachs attribut på minnestavlan (fig 213), vilket gjort att man gissat på Gierlach själv bakom märket B6 (jfr nedan Cnattingius). Hackan förekommer i tre varianter (fig 99). Även till märke B8, en »månskära», förekommer en enklare variant (fig 99). Märket B10 tycks utgöras av bokstaven g i minuskel-form. Märket förekommer endast i två exemplar på väggpelaren A16. Det ena märket är dock ofullständigt utformat. Även märket B11, en triangel med inskrivet trepass, finns i en mindre och enklare variant (fig 99). Samma grundform används också av B12. Märket B15, en vinkel, förekommer i tre varianter. Av dessa är en kombinerad med en punkt och förekommer i två exemplar på väggen D16–D17 (pl 57). Av märket B24 förekommer likaså tre varianter (fig 99). Med B31 inleds en grupp av mycket karaktäristiska streckmärken. Av dessa förekommer B32 i en mindre och spegelvänd variant (fig 99). En variant med små borrarade hål förekommer beträffande B41. Det är möjligt att vissa varianter har avsett enskilda stenhuggare. Borrarade hål utmärker även märke B43, som varierar samma grundform. Märke B52 utgörs enbart av ett borrarat hål. Det förekommer endast i tre exemplar på strävpelaren A9 och kan vara ett sorteringsmärke. Följande märke, B53, särskiljer sig genom sin storlek. Det förekommer endast i två exemplar, dels på hörnpelaren A16 och dels utvändigt under fönster S14. Ytterligare ett märke, kryssmärket B54, har noterats tillsammans med märke B1 på en sten i väggfältet A15–A16.

Blindarkaderna i det östra kapellet har små, naturalistiskt utformade bladkapitäl (fig 225–231). Åtta av dem har synliga stenhuggarmärken. Mästarna är B6 (2), B16 (1), B32 (2) och B47 (3). Mästaren B6 har som nämnts märkt ett stort antal stenar. I allmänhet gäller det profilstenar. För de tre övriga är antalet märkta stenar betydligt färre och omfattar såväl profilstenar som kvadrar. Man kan alltså konstatera att även dessa skickliga mästare användes för enklare arbeten.

Eftersom vi genom minnestavlan vet, att byggnadsledaren Gierlach kom från Köln, är det intressant att jämföra märkena i Linköping med märkena i Kölnerdomen, vilka delvis publicerats av H Kusche.²⁶ Märkena återges dock i mycket stiliserad form, vilket omöjliggör en säker identifikation. I Köln sker övergången från de individuellt utformade, stora stenhuggarmärke-

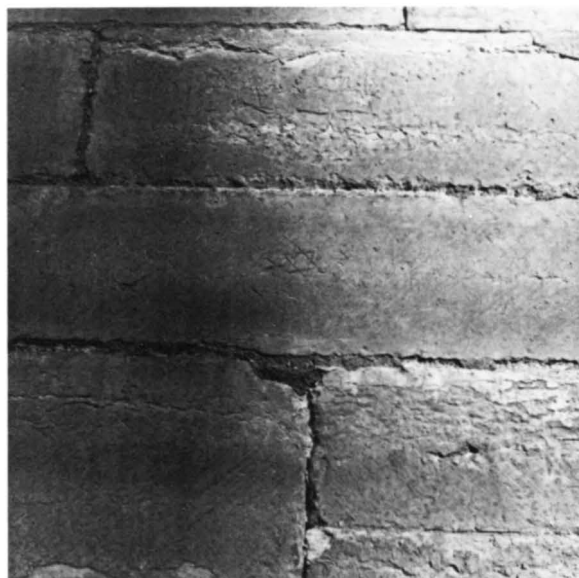

Fig 100. Detalj av korets murverk i exteriören visande stenhuggarmärke B1. Foto S Ljungstedt 1986.

Detail of external chancel masonry, showing mason's mark B1.

na till de mindre och geometriskt uppbyggda streckmärkena under 1300-talets första hälft. De märken, som tillhör 1300-talets slutskede, är dessutom få och fortfarande av varierande utformning. En direkt motsvarighet finns endast till B42 (93). Detta märke förekommer i det södra tornets första galleri. Till märke B46 finns en motsvarighet bland de yngre märkena nämligen på pelarna i de norra sidoskeppen, som tillhör tiden efter 1425.²⁷ I Linköpings domkyrka finns märket B46, som stundom är spegelvänt, på 56 stenar, främst på väggpelare och väggknektar.

Märket B46, som har en mycket distinkt utformning, har också påträffats i koret till S Karin i Visby och i Vadstena klosterkyrka. I S Karin förekommer även motsvarigheter till B15, B25 och B27. Dessa märken är dock enklare till sin karaktär och därigenom svårare att med säkerhet knyta till en viss stenhuggare.²⁸ Det nya korbygget till S Karin påbörjades 1376 och stod färdigt 1388. Därefter pågick förändringen av långhuset fram till ca 1408.²⁹ För Vadstena är bygget mera utdraget. Klosterkyrkan påbörjades omkring 1380 och togs i bruk 1422. Märket B46 (V33) förekommer i klosterkyrkans västkor, där valvet fullbordades 1398.³⁰ För stenhuggaren B46 tycks alltså verksamheten ha flyttats från Visby till Vadstena och därifrån till Linköping. Av tidsmässiga skäl är det däremot inte

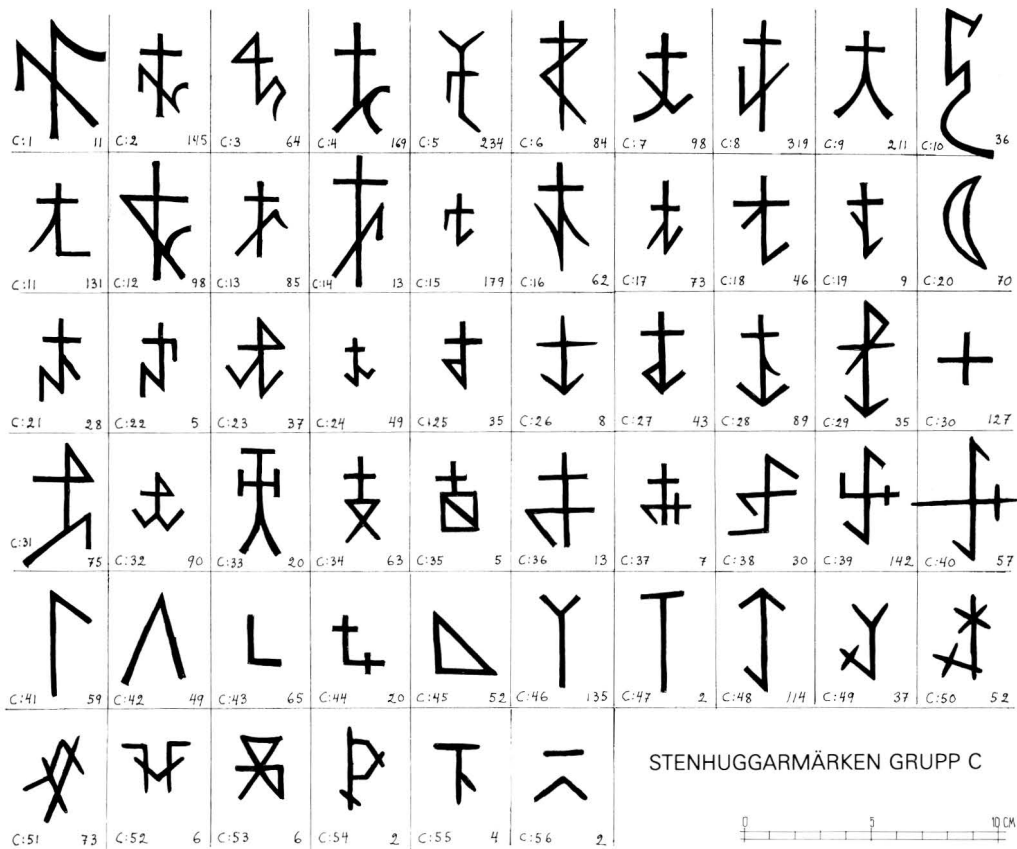

Fig 101. Stenhuggarmärken grupp C. Korets andra byggnadsperiod, 1487–1500. S Ljungstedt 1986.

Masons' marks, group C. Second building period of the chancel 1487–1500.

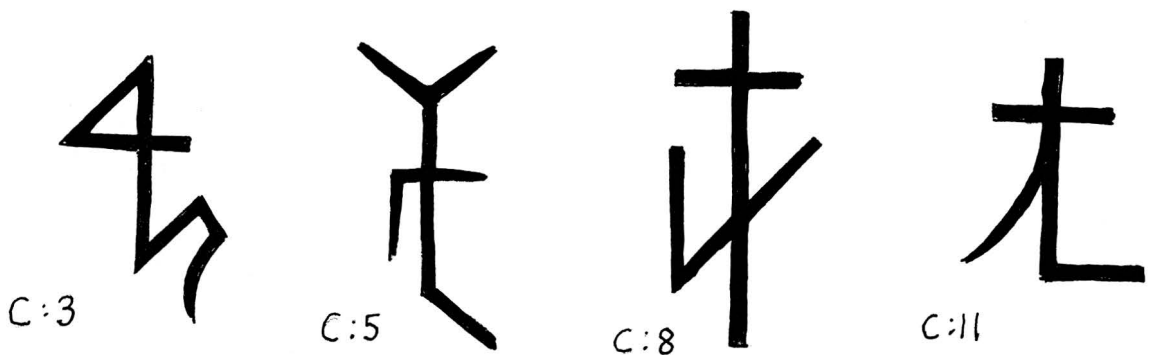

Fig 102. Fyra av stenhuggarmärkena inom grupp C återgivna i naturlig storlek. S Ljungstedt 1986.

Four of the masons' marks in group C, actual size.

sannolikt att tänka sig en fortsatt verksamhet i Köln. Ytterligare sju stenhuggarmärken i Linköping har motsvarigheter i Vadstena. Det gäller B 10 (V 54), B 13 (V 32), B 20 (V 45), B 25 (V 36), B 37 (V 6), B 50 (V 19) och B 51 (V 1). Märkena i Vadstena är dock betydligt större till formatet än i Linköping, där samtliga märken från korbyggets period 1 är påfallande små (fig 98). Märkena B 25 (V 36) och B 51 (V 1) finns i klosterkyrkans västra del. Det sistnämnda märket finns också tillsammans med de övriga i den yngre östdelen. Arbena här infaller ca 1414–1420. Det sistnämnda året slogs valven i långhuset. Man tycks alltså vid denna tid ha rekryterat arbetskraft från Linköping, vilket tyder på att arbetet vid domkyrkan börjat avmattas.

Beträffande användningen av stenhuggarmärken under korets första period kan också noteras att dubbelmärkning, dvs att två stenhuggare märkt samma kvader, förekommer i viss utsträckning. I östra kapellet (pl 57) ses enstaka dubbelmärkta kvadrar nedtill i arkadfälten samt i väggfältet D 17–D 16 ovanför arkaden. Även utvändigt (pl 65) har här ett antal dubbelmärkta kvadrar registrerats i nedre delen av murverket (fig 79). I norra kapellet (pl 56) finns enstaka sådana kvadrar i väggens nedersta del (fig 78) medan södra kapellet (pl 58) har talrika sådana i väggfältet D 16–D 15 samt i väggfälten nedanför fönstren S 13 och S 11. De dubbelmärkta kvadrarna redovisas nedan i Bilaga 1. En tänkbar förklaring till dubbelmärkningen skulle vara att ommurningar skett i dessa partier, vilket framtvingat en förändring av formatet på vissa av de huggna kvadrarna.

Period 2

Nya arbeten på koret omtalas först 1487 i ett bevarat brev av den 1 december. Man hade då slutit kontrakt med »mästare, skulptörer och murare från Köln och övre Tyskland» (se nedan). År 1498 tycks koret vara välvat. År 1500 uppges att man inte längre disponerade några medel men att arbetet ännu inte var avslutat. Detta gällde bla taktäckningen. För stenhuggarna bör dock arbetet i stort sett varit avslutat vid denna tid.

Gränsen mellan de båda byggnadsperioderna framgår som nämnts mycket tydligt i väggarnas murverk (fig 106–107). Under den andra byggnadsperioden, som till sin längd ungefär motsvarade den första, skedde alla återstående arbeten på kapellen, rivningen av det gamla koret, uppförandet av förbindelsetravén 10, förändringen av travé 9, uppförandet av det nya högkorets pelare och bröstningsmuren mellan dessa samt all välvning. Man hade därför behov av ett stort antal stenhuggare och inte mindre än 64 olika märken har

registrerats, vilka sammanförts till grupp C (fig 101–105). Flera förenklings- och ofullbordade detaljer i murverket visar att man haft mycket bråttom i slutskedet. Stenarbetena kännetecknas av en speciell huggteknik, s k lågerhuggning. Med hjälp av bredmejsel har stenarna fått en tämligen glest räfflad yta (fig 107).

Stenhuggarmärkena är i allmänhet 3–5 cm stora (fig 102), distinkt utformade och oftast välhuggna (fig 107). Det stora flertalet utgörs av streckmärken, ibland kombinerade med en båglinje. 32 stycken av märkena har som grundform ett kors som kombinerats med tvärstreck, vinklar eller båglinjer. Märket C 1 har som grundform ett kryss och består av tre kraftiga linjer och en båglinje. Märket intar en särställning både genom sin storlek och genom att det kan anknytas till en till namnet känd stenhuggare, nämligen Adam van Düren. En komplicerad kombination uppvisar det likaså påfallande stora märket C 10. Lätt igenkännligt är också C 20, som utgörs av en »månskära», en form som är känd också från grupp B. Liksom i de tidigare grupperna ingår också ett enkelt korsmärke, C 30. Märkena C 41–C 48 och C 55–C 56 utgörs av mycket enkla streckmärken och skiljer sig till typen helt från de rikt varierade korsmärkena. En mycket speciell och komplicerad utformning kännetecknar märkena C 51–C 54.

Varianter i fråga om storlek och utformning förekommer beträffande flera märken inom denna grupp (fig 103–104). Några av varianterna kan utgöra egna märken. Störst variation i fråga om storlek uppvisar Adam van Dürens märken, som växlar mellan 3–15 cm i höjd (fig 103). För C 2 mäter det minsta märket 3,5 cm och det största 7,5 cm. Av märket C 4 har registrerats fyra varianter. Två av dem särskiljer sig så pass att det kan vara fråga om olika stenhuggare. Märket C 6 uppträder i tre varianter varav två är spegelvända. C 7 förekommer i en större och förenklad form. Bakom C 9, som utgörs av tre varianter, kan dölja sig olika stenhuggare. För det komplicerade märket C 10 förekommer spegelvändning och smärre variationer i utformningen. Märket C 12 förekommer i tre storlekar. En variant har enklare och grövre utformning. För C 16 förekommer en variant med endast en båglinje. Också här är det tänkbart med två stenhuggare. C 20 består av tre varianter med små skillnader. C 32 innebär två varianter, där det kan röra sig om olika märken. C 38 består likaså av två varianter, där den ena är spegelvänd och mindre distinkt. För C 39 gäller tre varianter, en spegelvänd samt en som utgörs av en svastika utan tvärstreck. Den sistnämnda utgör troligen ett eget märke. Märke C 46 består av två varianter med något olika karaktär.

Fig 103. Stenhuggarmärke C 1, tillhörande Adam van Düren. Detta märke varierar kraftigt i storlek och de olika varianterna återges här i full skala. S Ljungstedt 1986.

Mason's mark C 1, belonging to Adam van Düren. This mark varies a great deal in size and the different versions are shown here full scale.

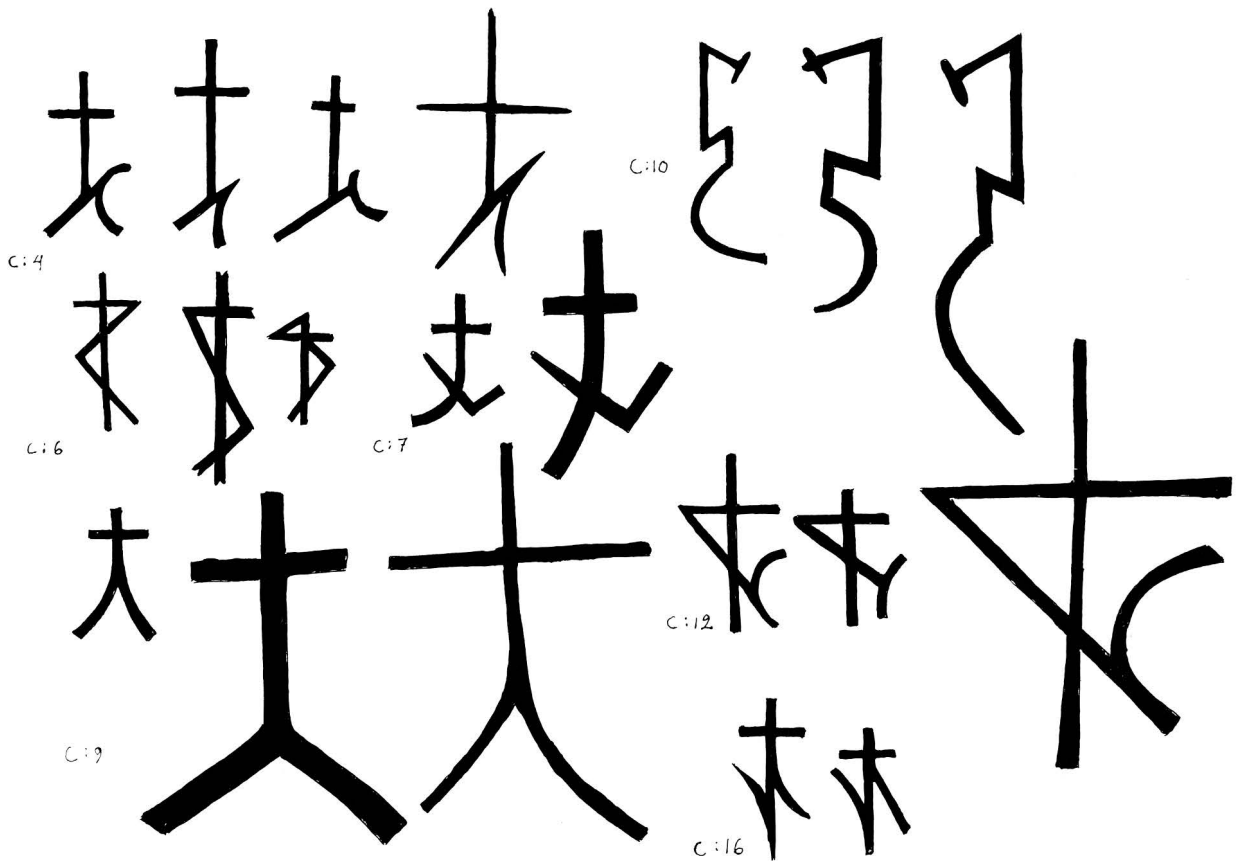
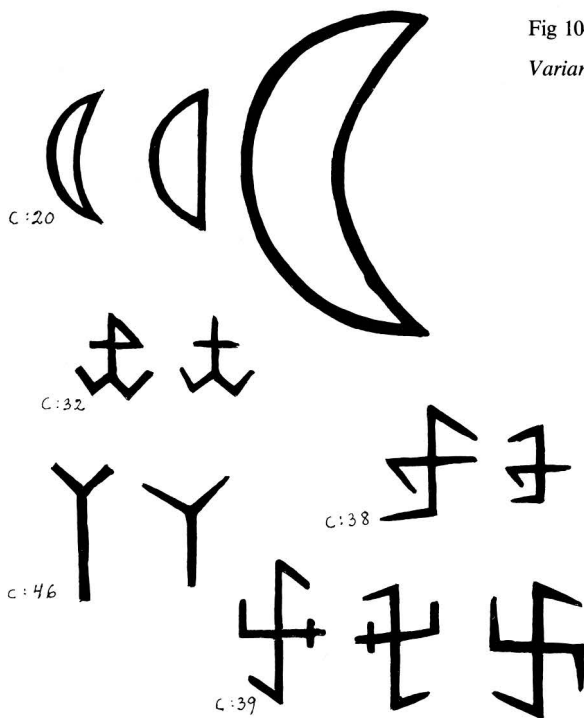

Fig 104. Varianter inom grupp C. Halv naturlig storlek. S Ljungstedt 1986.
Variants in group C. Half actual size.

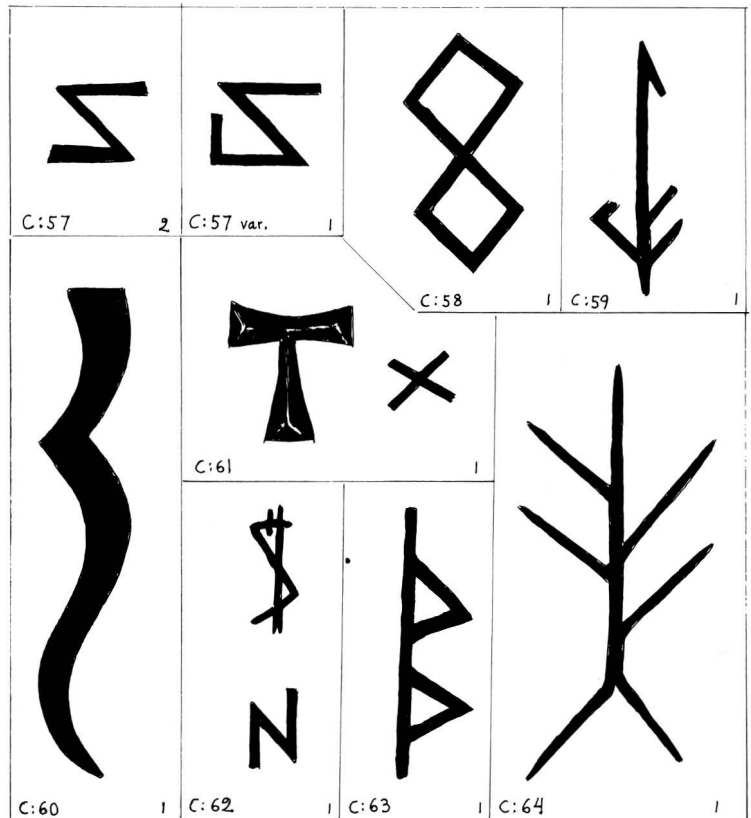
Beträffande frekvensen kan noteras att 11 stenhuggare märkt fler än 100 stenar vardera. Den ledande stenhuggaren i detta avseende är C8 med 319 märkta stenar. Därefter kommer C5 med 234 stenar och C9 med 211 stenar. Ett fyrtiotal av de övriga stenhuggarna har märkt minst 30 stenar vardera.

Av gruppens stenhuggare har de sex första, C1–C6, förutom enklare stenar även signerat kapital och figurkonsoler. För C1 omfattar denna kvalificerade verksamhet ett kapital och en slutsten, för C2 åtta kapital, tre figurkonsoler samt olika detaljer på de båda sakramentshusen, för C3 två kapital och en figurkonsol, för C4 sex kapital, för C5 fyra kapital och för C6 ett kapital (jfr Katalog).

Märket C1 förknippades redan av Romdahl (aa) med Adam van Düren. Samma märke förekommer nämligen tillsammans med detta namn på ramen till en relief i Glimmingehus i Skåne år 1505. van Düren var

Fig 105. Sena stenhuggarmärken i koret.
Omkring 1500. Halv naturlig storlek. S
Ljungstedt 1986.

*Late masons' marks in the chancel.
C 1500. Half actual size.*

sannolikt född i staden Düren i Rhenlandet inte långt från Köln. I Linköping förekommer märket på 11 stenar. Förutom på det nämnda kapitälet (D 16) och slutstenen (valv 29) har van Düren märkt ribbstenar i valv 31 (5), 34 (1) och 36 (1) samt en masverkssten utvändigt i vardera fönster N 10 och N 11. Samtliga dessa arbeten tillhör slutfasen av period 2. van Düren har i olika sammanhang betraktats som byggmästare och ledare för korbygget under period 2, vilket dock med tanke på att märket uppträder först i slutskedet inte är sannolikt (jfr nedan Cnattingius). Till de nytilkomna stenhuggarna under slutskedet hör också bla C 10 och C 40, båda med påfallande stora märken.

Enligt det citerade brevet hämtades stenhuggarna från Köln och övre Tyskland. Med detta område vill man framför allt förknippa stenhuggarna med de distinkta och rikt varierade korsmärkena. Om man jämför med stenhuggarmärkena från Kölnerdomens norra sidoskepp, som fullbordades under 1400-talets senare del, finns likartade märken när det gäller C 8, C 15, C 17, C 19, C 22, C 25, C 26, C 41 och C 43 (jfr Kusche aa). De båda sistnämnda är inga korsmärken utan

enkla vinkelmärken. Även om det inte är möjligt att göra direkta identifikationer mellan dessa stenhuggare i Köln och stenhuggarna i Linköping är det dock tydligt att märkena tillhör samma typologiska tradition.

På bröstningsmuren mellan B 9–B 10 förekommer några enstaka och sena märken som faller utanför den egentliga gruppen C-märken, nämligen C 57–C 61 (fig 109). Ytterligare ett par udda märken, C 62–C 64, har registrerats (fig 105). C 62 förekommer på en lös sten medan C 63 återfinns i nedre delen av väggpelaren D 9. Märkena C 60, C 63 och C 64 förekommer ensamma på varsin sten medan de övriga är kombinerade med andra märken. Så förekommer C 57, som består av två varianter, dels tillsammans med C 59 och dels med ett otydligt märke som liknar C 40. Det sistnämnda märket förekommer dessutom tillsammans med C 58 (fig 110). Det märke, som registrerats som C 60, utgörs av siffran 3. C 61, som utgörs av ett T, är kombinerat med ett kryssmärke. Märket C 62 utgörs av en kombination av två märken som påminner om C 6 och C 57 medan märket C 63 utgörs av runan b och förekommer liksom de övriga med undantag av C 57 endast en gång. Det är

Fig 106. Detalj av pelare A 11 med stenhuggarmärkena B 25 och C 29. Av bilden framgår även periodernas olika stenbehandling. Jfr fig 78. Foto SvK 1986.

Detail of pillar A 11 with masons' marks B 25 and C 29. This picture also shows the different ways of dressing stone in the two periods. Cf Fig 78.

Fig 107. Pelarbasen D 11 med stenhuggarmärke C 11. Av bilden framgår även periodernas olika stenbehandling. Jfr fig 106. Foto SvK 1986.

Pillar base D 11 with mason's mark C 11. This picture also shows the different ways of dressing stone in the two periods. Cf Fig 106.

Fig 108. Detalj av murverk i östra kapellet med stenhuggarmärke B 32. Foto K Hallin 1986.

Detail of masonry in the east chapel with mason's mark B 32.

Fig 109. Stenhuggarmärken på norra delen av bröstningsmuren runt högkoret, 1:40. S Ljungstedt 1986.

–a. Muren sedd från norr. –b. Murens ovansida. –c. Muren sedd från söder.

The masons' marks of the north part of the breast wall round the sanctuary. –a. The wall, facing north. –b. Top-side of the wall. –c. The wall, facing south.

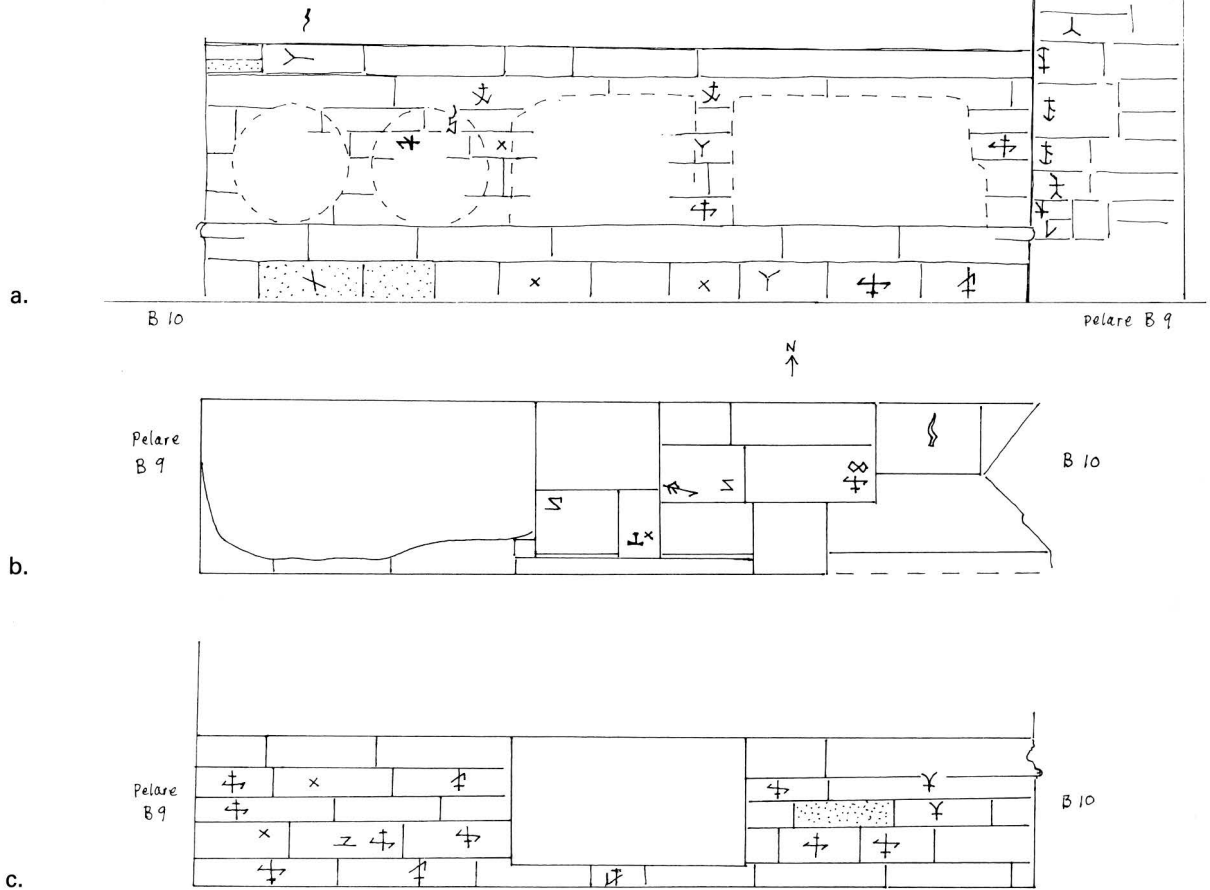

Fig 110. Sten med dubbla stenhuggarmärken, C 40 och C 58. I bröstningsmuren runt högkoret. Jfr fig 109. Foto K Hallin 1986.

Stone with double masons' marks, C 40 and C 58. In the breast wall round the sanctuary. Cf Fig 109.

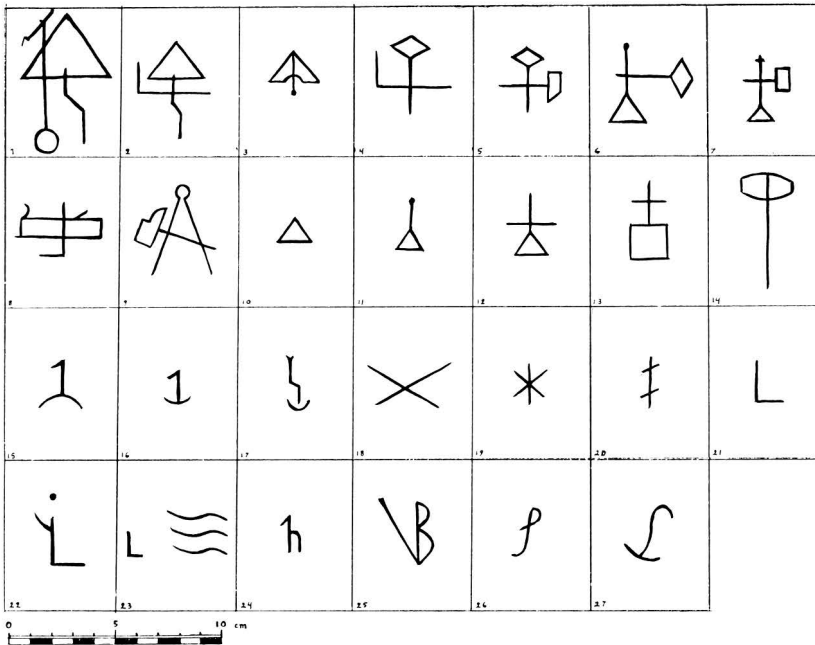

Fig 111. Stenhuggarmärken grupp D. Från restaureringen 1849–70. Efter S Ljungstedt aa 1967.

Masons' marks group D. From the 1849–1870 restoration.

Fig 112. Strävpelare D 8 med stenhuggarmärket D 9. Foto S Ljungstedt 1986.

Buttress D 8 with mason's mark D 9.

omöjligt att avgöra om samtliga märken fungerat som ordinära stenhuggarmärken. Märkena C 57 och C 58 återfinns dock i norra tvärskeppet i Lunds domkyrka (Cinthio a a, s 83), där Adam van Düren ledde ombyggnadsarbetena under 1520-talets början.

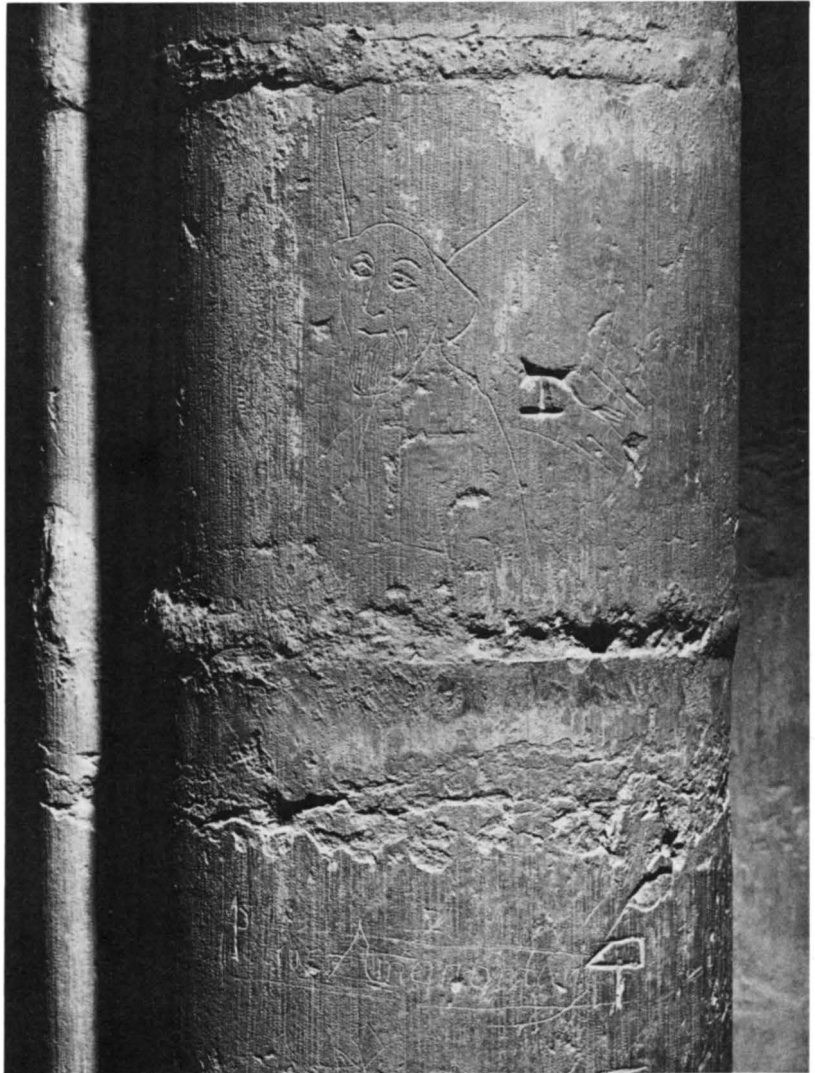
Under fönster N 10 har utvändigt observerats en annan typ av märkning nämligen med sorteringsmärken. På stenarna finns här dels ett ordinärt stenhuggarmärke från grupp C och dels ett sorteringsmärke. Sorteringsmärkena har huggits med grövre mejsel. Kvarrar med höjden 11 cm är markerade med ett streck, dito 12 cm med två streck, dito 14 cm med tre streck och dito 15,5 cm med fyra streck. För de största stenarna med höjden 18 cm gäller fem streck eller den gotiska siffran 5.

SENTIDA MÄRKEN

I samband med restaureringen 1849–1870, då omfattande stenarbeten skedde framför allt i exteriören, upp-togs traditionen med stenhuggarmärken på nytt. Dessa märken har sammanförts till grupp D (fig 111). Märkena inom denna grupp återfinns framför allt på strävpelare, fönsterposter och i fönstersmygar samt på den norra portalen. Märkena efterbildar i vissa fall medeltida märken (D 10, D 12, D 13 och D 18–D 21) medan andra utgörs av stiliserade verktyg av olika slag som murslev, lod, hyvel samt vinkelhake och passare (fig 112). Stenarna skiljer sig beträffande ytbehandlingen från de medeltida och visar i allmänhet spår av täta hugg med bredmejsel.

Fig 113. Klotter på hörnpelaren A 16 samt stenhuggarmärkena B 22 och B 6. Foto SvK 1986.

Graffiti on corner pillar A 16 and masons' marks B 22 and B 6.

Ristningar och klotter

På kyrkans innerväggar och pelare förekommer diverse ristningar och klotter.³¹ I åtminstone två fall kan vi förknippa det med de medeltida stenhuggarna. I östra delen av omfattningen till fönster N6 finns i höjd med översta skaftringen (fig 91) runföljden S-n mikae . . ., vilket troligen ska uppfattas som Sankt Mikael. Detta måste ha ristats innan stenen inmurades på sin plats. Flera av de stenhuggare, som var verksamma med detta fönster, använde dessutom runor som stenhuggarmärken. En senare stenhuggare, från koretets slutskede, roade sig med att på kapital D 16 kombinera sitt stenhuggarmärke A 4 med en uv och texten st bubo, dvs uv på latin (fig 291). Bildristningar är i övrigt sällsynta men på väggpelaren A 16 återges med tunna

linjer en bröstbild av en skäggpnydd man med krona, troligen ett helgon. Till höger om ristningen ses stenhuggarmärke B 22 (fig 113). Enstaka runor och runföljder har även påträffats på andra platser i kyrkan.³²

På bröstningsmuren runt högaltaret och på väggarna i det östra kapellet finner man en annan typ av ristningar. Det är minuskler i ganska stort format, oftast enstaka men några gånger bildande namn som sten och ioh (iohannes). Även en del tecken av symbolkaraktär förekommer, tex hakkors och femuddiga stjärnor (pentagram). Många av ristningarna i koret hör sannolikt samman med skolungdomarnas placering i anslutning till orglarna.

Ett något senare klotter av samma karaktär före-

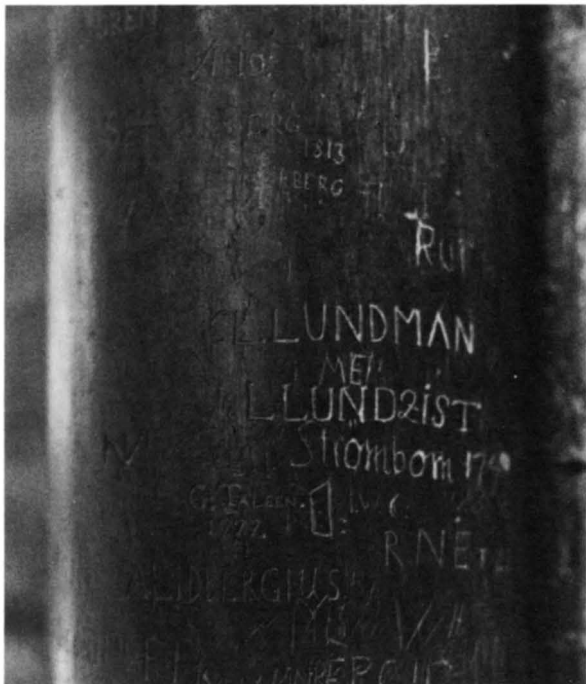

Fig 114. Klotter på en av kolonnetterna i långhusets södra blindarkad. Foto K Hallin 1986.

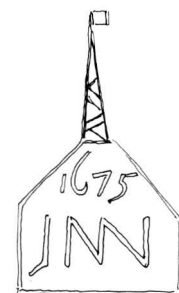
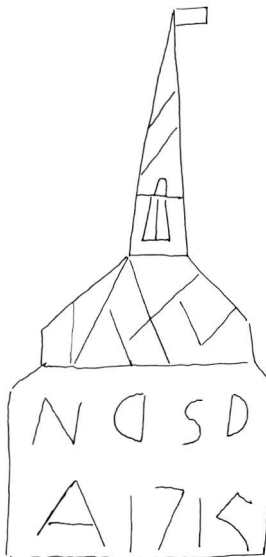
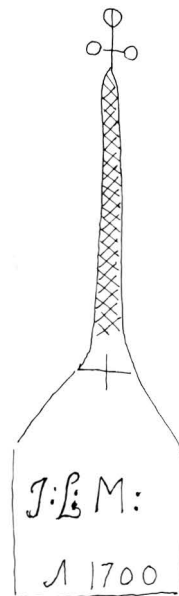
Graffiti on one of the colonettes in the south blind arcade of the nave.

kommer på de 13 kolonnetterna i den södra väggens blindarkad öster om långhusportalen. Dessa kolonnetter är mer eller mindre fullklottrade av initialer, namn och årtal (fig 114). Tidsperioden sträcker sig mellan 1600-talets början och 1800-talets början. Dessa namnristare var elever vid Linköpings trivialskola och gymnasium och många namn från kända linköpingsfamiljer förekommer. Inne i muren löper här en spiraltrappa som ledde till en läktare. Trappan stängs ett stycke upp av en trädörr, som försetts med liknande namnristningar och årtal från tiden 1684–1736. Här förekommer en bild av en klockstapel med årtal 1715 (fig 115). Liknande klockstapelsbilder återkommer också på kolonnetterna. En av dem är daterad 1675 (fig 115). Klockstaplarnas underbyggnad är en rektangel eller kvadrat inom vilken ristarens namn eller initialer placerats.³³

På flera ställen i kyrkan finns också i lagom ögonhöjd djupt inhuggna initialer och namn, vilka bör ha

Fig 115. Klotter från 1600- och 1700-talen. Halv naturlig storlek. Kopierat av S Ljungstedt 1985.

Graffiti from the 17th and 18th centuries. Half actual size.

huggits av stenhuggare i samband med olika reparationer. Så förekommer på pelare C2 och på norra väggen i travé 2 inskriften SI:SI:SON FRON ANO 1645. I närheten finns med samma årtal MONS LARSO I WAL (?) och IA:AD:S:DA. De många hantverkare som var verksamma under 1800-talets reparationer har också i de ommurade partierna försett stenar med namn och årtal.

Stensulptur

av MARIAN ULLÉN

Exteriör

Linköpings domkyrka fick under medeltiden en för nordiska katedraler sällsynt rik utsmyckning av stensulptur. I exteriören ägnades utsmyckningen framför allt åt de sex portalerna men även fönstrens omfattningar och poster pryddes i viss mån med skulpterade detaljer. Portalernas utsmyckning kommer att behandlas utförligt nedan liksom fönstrens dekorativa detaljer (se Portaler och Fönster). Likaså ägnades stor omsorg åt socklar och taklist.

Den ursprungliga kalkstenssockeln, som ej bevarats, utgjordes på tvärhuset av skråkant och vulster och från på samma sätt utformade attiska baser utgick de pilastrar, som indelade fasaderna (se Murverksbeskrivning samt fig 370).

Taklisten återstår däremot i delvis ursprungligt skick. På tvärhuset löper nedanför den profilerade listen liksom på långhusets östligaste del (travé 6) en romansk rundbågsfris (pl 5–6). Rundbågarna vilar på bladprydda konsoler, där mittbladet har diamanterad nerv (fig 117). Rundbågsfrisen kompletterades i skadade och saknade partier vid restaureringen 1849–70 (se ovan). Frisen tillhör det byggnadsskede som sträcker sig mellan ca 1230–1250.

I det något yngre långhuset utgjordes sockeln av dubbla skråkanter och däröver en rundstav. Taklisten fick också en annan utformning än på tvärhuset frånsett den nämnda östligaste travén (6), där man övertog den rundbågsfris som prytt tvärhusets ursprungliga västmur. Den profilerade listen kombinerades med en rundstav med en genombruten akantusranka (fig 118). Långhusmurarna i detta parti, travé 3–5, fullbordades sannolikt på 1280-talet. Vid 1800-talets mitt återstod taklisten endast på den norra sidan (pl 3). Vid den följande restaureringen gjordes kompletteringar och en

motsvarande list uppsattes även på de båda västliga väggfälten liksom på hela den södra långhussidan, där taklisten blivit borthuggen.

Bildnischer har eventuellt förekommit i vissa strävpelare. På strävpelaren (A 10) öster om den norra portalen finns nu en sekundärt uppställd figursulptur. Bilden, som föreställer S Petrus, har ursprungligen varit placerad i långhusets västportal (fig 151, se nedan). C G Brunius nämner i sin beskrivning 1849 (a a s 176–177), att även strävpelaren öster därom (A 12) då uppvisade en bildnisch, som dock var igenmurad. Här fanns, uppger han, »spår efter en pryddlig omfattning, hvari S. Paulus stått i naturlig storlek med ett svärd i handen. Denna bildstod var så skadad, att den ej kunde bibehållas.» Varifrån Brunius fått uppgiften om Paulusbilden är okänt. Några spår efter en bildnisch kan nu inte skönjas i den delvis ommurade strävpelaren. Även övriga strävpelare har blivit helt eller delvis ommurade, vilket gör att deras ursprungliga detaljutformning är okänd. Den sten med en ristad framställning av S Katarina, som nu är sekundärt insatt i nordportalens västra post (fig 124), kan ha prytt en strävpelare. Av Dahlbergs teckning av västfasaden i fig 147 framgår att de båda stora strävpelarna här ännu vid 1600-talets slut kröntes av fialer. Själva spetsarna var då stympade men hörnens krabbor återstod.¹ Teckningen anger också att de stora strävpelarnas hörn var markerade och att de nedanför avtrappningens profilerade list hade nedsänkta fält samt rikt profilerade baser. Beträffande västfasaden kan också noteras att man för ytterligare artikulering valt en horisontal blindarkad med trifoliebågar. Brunius anger att bågältens antal var 14 i mittpartiet och 11 i sidopartierna (fig 148).

Fig 116. Tvärhusets norra fasad. Foto SvK 1986.

North front of the transept.

Fig 117. Detalj av rundbågsfrisen i väggfältet N7. Foto ATA.

Detail of arched moulding, wall N7.

Fig 118. Detalj av långhusets taklist. Foto ATA.

Detail of nave cornice.

Strävpelarna har också använts för praktiska anordningar, nämligen för solvisare. På en av det östra kapellet strävpelare (D 19) ses en återuppsatt morgonvisare, daterad 1512 (fig 34).² Vid utgrävningen 1915–16 påträffades i östra kapellet golv en som golvplatta sekundärt använd solvisare, en middagvisare med åretal 1413 (1513?).³ Ytterligare ett fragment av en solvisare, en kvällsvisare daterad 1511, påträffades i kyrkans golv. Stenen ligger nu i golvet i långhusets sydvästra hörn. Dessa båda solvisare bör ha varit placerade på kyrkans syd- respektive västsida. På sydsidan finns nu på strävpelaren öster om långhusportalen en solvisare från 1688 (fig 30). På Erik Dahlbergs avbildning av västfasaden ses på strävpelaren norr om mittportalen en stor platta, som troligen är en solvisare (fig 147). Två fragment av en morgonvisare från 1690-talet har även tillvaratagits.

På koret har i muren till det södra tornet bevarats en relieförnerad minnestavla (fig 1, 119). Tavlan pryds av en vapensköld med en nu i det närmaste helt utplånad bild samt hjälmtecken med omgivande slingor av ek-löv. Ovanför ses två korsade nycklar och ett svärd samt initialerna H T och siffrorna 148, allt i upphöjd relief. Initialerna avser biskopen Henrik Tidemansson, som lät slutföra korbygget. Siffrorna bör vara avsedda som ett årtal. Utrymmet till höger om siffran 8 är emellertid planhugget och visar inga spår efter någon ytterligare siffra. Det aktuella åretal borde vara 1487 (88?), dvs det år då biskopens korbygge påbörjades (se nedan). Skölden har prytt av en mitra och en kräkla. Samma biskopsvapen ses i ett av koromgångens valv (fig 314) och har även förekommit som glasmålning i östra kapellet (fig 348). Emblemet med svärdet och

nycklarna syftar på apostlarna Petrus och Paulus, till vilkas ära domkyrkan var invigd.

Brunius omnämner även (s 197), att »Å mellankorets nordöstra sträfpelare märkas å en qvadersten i södra sidan lemningar efter en inskrift, som numera är oläslig». Denna sten finns ej kvar. Också mästare Gierlachs minnestavla (fig 222) tycks ursprungligen ha varit placerad utvändigt på det östra kapellet (se nedan).

Genom kommitterade för uppsättandet av ett Birgittamonument anskaffades och uppsattes 1921 det monument, som nu ses på den södra korväggen invid södra kapellet (fig 11). Monumentet utformades efter förslag av professor Olle Hjortzberg och utgörs av en Birgittabild i brons placerad på en i kalksten utförd konsol med kolonnett-buren baldakin (fig 120). Birgittabilden, som är en kopia efter en senmedeltida träskulptur i Vadstena klosterkyrka, är utförd av Herman

Fig 119. Minnestavla i fasaden till korets södra torn över biskopen Henrik Tidemansson, som lät slutföra korbygget. Årtalet ofullständigt (148–). Foto ATA.

Memorial tablet, in the façade of the south tower of the chancel, to Bishop Henrik Tidemansson, under whom the building of the chancel was completed. Date incomplete (148–).

Fig 120. Birgittamonument, utformat av O Hjortzberg, uppsatt 1921 på södra korväggen. Figurskulpturen är en bronskopia av en senmedeltida träskulptur i Vadstena klosterkyrka. Foto K Hallin 1986.

Birgitta (St Bridget) monument by O Hjortzberg, erected in 1921 on the south wall of the chancel. The figurative sculpture is a bronze copy of a late medieval wood carving in Vadstena Convent Church.

Bergman konstgjuteri. Baldakinen är utformad som en borg, där den övre delen omformats till en bild av Vadstena klosterkyrkas östfasad omslingrad av en vinranka. I uppbyggnaden ingår även ett flertal detaljer och symboler som syftar på Birgittas liv och verk. På en inskriftstavla snett nedanför monumentet återges hymnen »Rosa rorans bonitatem» med minuskler. Därunder är ristat »Birgittadagen 1921».

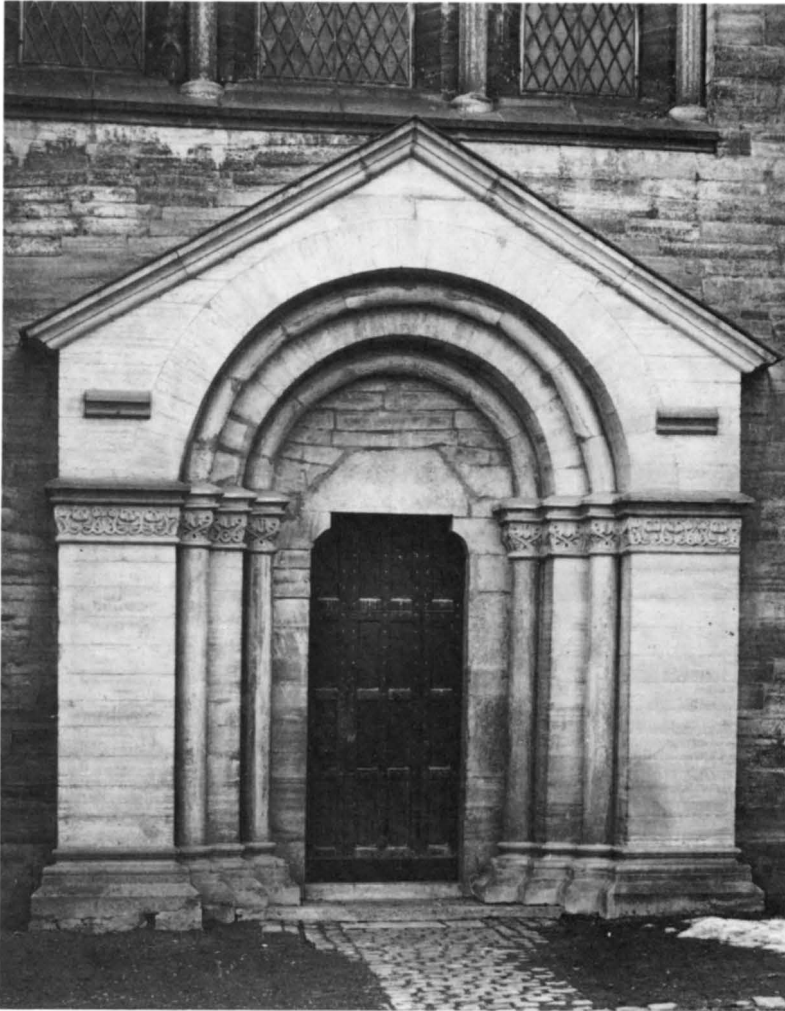

Fig 121. Tvärhusets nordportal. Foto E Niklasson 1963. ÖLM.

North portal of the transept.

Portaler

Kyrkans nordportal och de båda sydportalerna är kopior, utförda vid restaureringen 1849–70 efter de medeltida originalen, som då var kraftigt skadade genom vittring. Portalernas uppbyggnad har beskrivits ovan i samband med den allmänna byggnadsbeskrivningen. I detta avsnitt skall därför framför allt portalernas förhållande till originalen granskas liksom stilbestämning och datering.

Norra tvärhusportalen

Om den norra tvärhusportalen (fig 31, 121, pl 13) skriver Brunius 1849 (aa s 221): »Den norra portalen, ehuru den äldsta, har temligen väl bibehållit sig, hvar till orsaken bör sökas deri, att den består af en fastare kalksten och varit å norra sidan någorlunda skyddad

mot luftens åverkan. Denne portal, som således föga behöver förbättring, har såsom ursprunglig synnerligt intresse för konstälskaren och passar ganska väl på sitt ställe, hvadan det vore illa, om den förändrades.» Under den följande restaureringen, som leddes av konduktörerna A och J R Nyström (se nedan), renoverades den norra sidan av kyrkobyggnaden under åren 1850–55. I en rapport till Brunius om arbetena skriver A Nyström: »... så erhöi vi bland andra anordningar den, att ej förändra blott återställa det som söndrigt var, och har vi med noggrannhet sökt följa den satsen.»⁶ Nyström hade bla föreslagit att nordportalen skulle flyttas, så att den kom mitt under det tredelade fönstret för symmetriens skull, något som Brunius bestämt avvisat. Att återställa det som var söndrigt kom i

Fig 122. Detalj av nordportalens östra kapitälband. Foto SvK 1986.

Detail of the eastern capital moulding of the north portal.

detta fall att innebära att nästan hela portalen nyhöggs. Portalen var enkel att kopiera genom att den dels var relativt välbevarad och dels hade en dekorativ utsmyckning som inskränkte sig till kapitälbanden och några förändringar av själva uppbyggnaden tycks inte ha skett (jfr pl 3). Arbetet med portalen pågick 1856–57.

Portalens inre poster är delvis ursprungliga och den invändiga omfattningen är orörd (fig 125). Det nedersta partiet av posterna har ersatts med ett nytt av granit. På den östra posten ses på det konsolformade partiet nedanför den raka överliggaren en förkrympt atlant, närmast utformad som en maskaron (fig 123). Figuren har kraftigt stiliserat hår, en till nos omvandlad näsa, långa mustascher och brett grinande mun. Skulpturen

Fig 123. Figurrelief på nordportalens östra post. Foto E Niklasson 1963. ÖLM.

Figurative relief on the east mullion of the north portal.

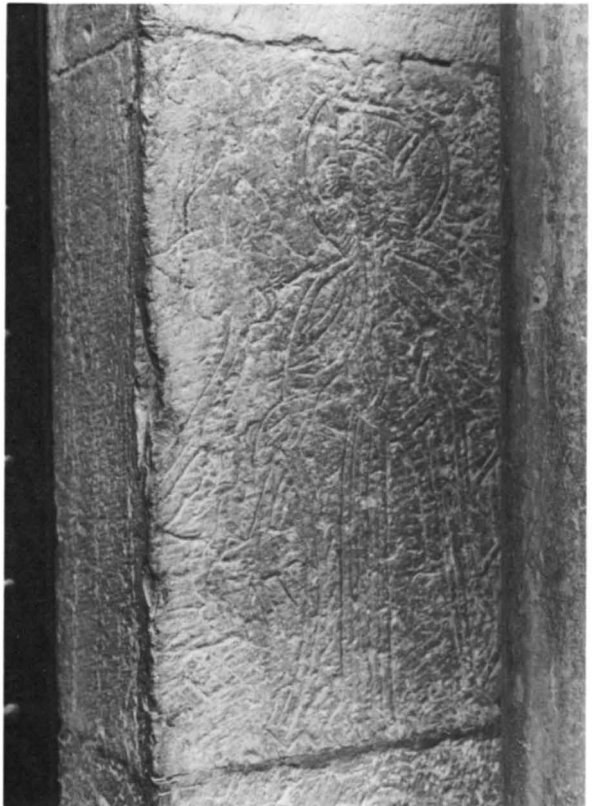

Fig 124. Sekundärt inmurad sten i nordportalens västra post med ristad framställning av S Katarina av Alexandria. Foto K Hallin 1986.

Secondarily walled-in stone in the west mullion of the north portal, with incised picture of St Catherine of Alexandria.

Fig 125. Nordportalens invändiga omfattning. Foto K Hallin 1986.

Internal moulding of the north portal.

har romansk karaktär och är ursprunglig. I den västra posten har en med ristning dekorerad sten fått sekundär användning (fig 124). På stenen, som är 64 cm hög, ses en något stympad framställning av S Katarina av Alexandria med sitt attribut, ett hjul. Den avbrutna bladstängeln till vänster visar att stenen stympats även i denna kant. Helgonets dräkt anger att framställningen kan dateras till slutet av medeltiden. Stenen bör ha fått den nuvarande placeringen i samband med portalens renovering och det är möjligt att den ursprungligen har varit inmurad i någon av strävpelarna.

Baserna, som nyhöggs av granit, har attisk profil och hörnblad i anslutning till kolonnetterna. Granit har också använts för kapitälbandens abakus på de yttre, pilasterformade posterna. Ritningen till kapitälbanden utfördes av arkitekten Per Ulrik Stenhammar 1851 och det är ovisst i hur stor mån han avvikit från originaldekoren.⁷ Kolonnetternas och språngens kapitäl pryds

av diamanterade bladstänglar och palmetter (fig 122). Liknande stänglar förekommer på arkadkapitälet på pelaren B 8 (fig 240). På de yttre posternas kapitäl ses kopplade hjärtpalmetter. En egendomlig detalj, som dock tydligen är ursprunglig (jfr pl 3), är de båda korta, profilerade lister som ses ett stycke ovanför kapitälerna (fig 121). Det är okänt vilken funktion de varit avsedda att ha. Möjligen har de varit tänkta som konsoler i anslutning till en skulpterad dekor.

Portalen, som har en rent romansk uppbyggnad, bör tillhöra slutskedet av den byggnadsperiod, som omfattade det ursprungliga koret och tvärhuset och som inföll ca 1230–1250. En likartad men något rikare utformning kännetecknar den samtida sk Brudportalen i Mariakyrkan i Visby.⁸ Liksom för denna kan förebilderna för nordportalens sökas i den rhenländska och westfaliska arkitekturen (jfr nedan Cnatingius).

Södra tvärhusportalen

Den södra tvärhusportalen, som nyhöggs åren 1863–64, utgörs av en fyrsprångig, spetsbågig, gotisk perspektivportal (fig 11, 126, pl 11–12). Portalen var 1849 i ett mycket dåligt skick. Brunius skriver (a a s 221): »Den sydöstra portalen är till hela omfattningen såväl å sidor som betäckning så förfallen, att den icke kan utan total ombyggnad restaureras.»

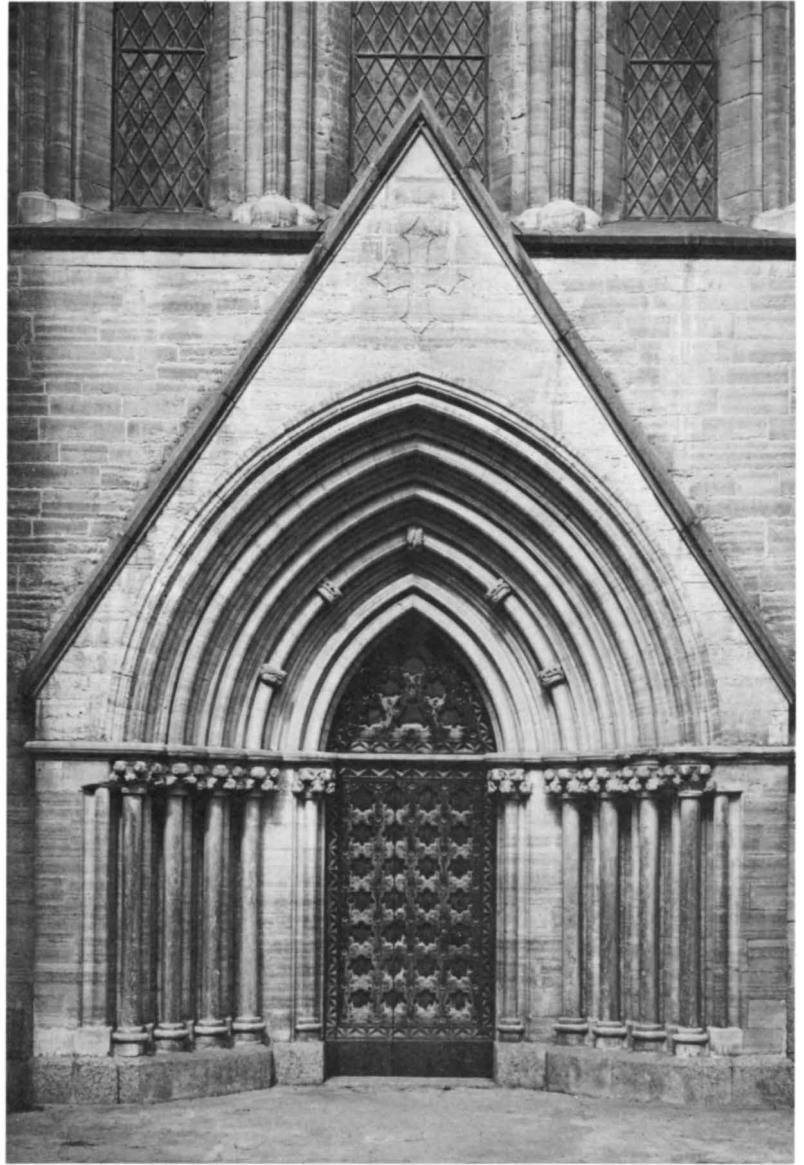
Av det fotografi, som togs omkring 1860 (fig 127), framgår också tydligt att portalen var mycket svårt skadad. Flera av de i sprången placerade kolonnetterna saknades och kapitälbanden och baserna var till stora delar förvittrade. Man lägger också märke till att portalen var placerad en aning längre åt väster än vad som är fallet med den nuvarande portalen. Fotografiet och fasadritningen från 1850 (pl 3) visar också att gavelfältet var något lägre och hade flackare vinkel. Gaveln saknade också vid denna tid den spetsiga avslutning, som ritats in på fotografiet. Vid nyhugningen gjordes alltså portalen något högre och placerades mitt under fönstret. Det inristade korset är likaså ett tillägg. Liksom på den norra sidan användes granit i speciellt utsatta partier, i detta fall för basernas skråkantade plint.

På de kolonnetter, som inramade dörröppningen, var kapitälerna av fotografiet att döma relativt välbevarade och i det västra kapitälbandet fanns likaså bevarade detaljer av bladkapitälerna. Även de bladringar, som finns på arkivoltens innersta stav, kan skönjas på fotografiet. Kapitälbandens ornamentik är nu enhetlig (fig 128). Om så varit fallet ursprungligen kan inte avgöras av fotografiet.

Bladkapitälerna med sina stiliserade och utvikta eller

Fig 126. Tvärhusets sydportal. Foto E Niklasson 1963. ÖLM.

South portal of the transept.

hårt rullade bladflikar (fig 128) har motsvarigheter i pelarkapitälerna B4–C4 (fig 252–254). Likartade blad återfinns också på långhusportalens trymå (fig 133). Tvärhusportalens utformning är influerad av engelsk gotik (jfr fig 413, 433, 434) och den tillhör samma byggnadsetapp som bla de nämnda, likaså engelskt influerade pelarkapitälerna i långhuset, dvs tiden omkring 1310. Portalens tillkomst hör samman med den sakristia, som då uppfördes på den södra sidan och som framtvingade en flyttning av tvärhusingången längre mot väster (se nedan Byggnadshistoria).

Den ursprungliga tvärhusportalen bör ha utgjorts av

en romansk portal liknande den norra tvärhusportalen. Att portalen var sekundär i sitt sammanhang föranledde Brunius till följande resonemang (aa s 222): »Då denna portal utan allt tvifvel varit liksom den motsvarande å norra gavelmuren hållen i ren rundbågsstil, så är fråga, i händelse den skall ombyggas, om densamma ej borde hållas i sådan anda. En dylik restauration vore åtminstone följdriktig; ty vid en gammal byggnads iståndsättning måste väl dess ursprungliga anordning ej en eller två eller tre århundradens yngre förändring tjena till ledning. Härtill kommer, att en restauration i rundbågsstil är vida lättare att verkställa och kostar ej

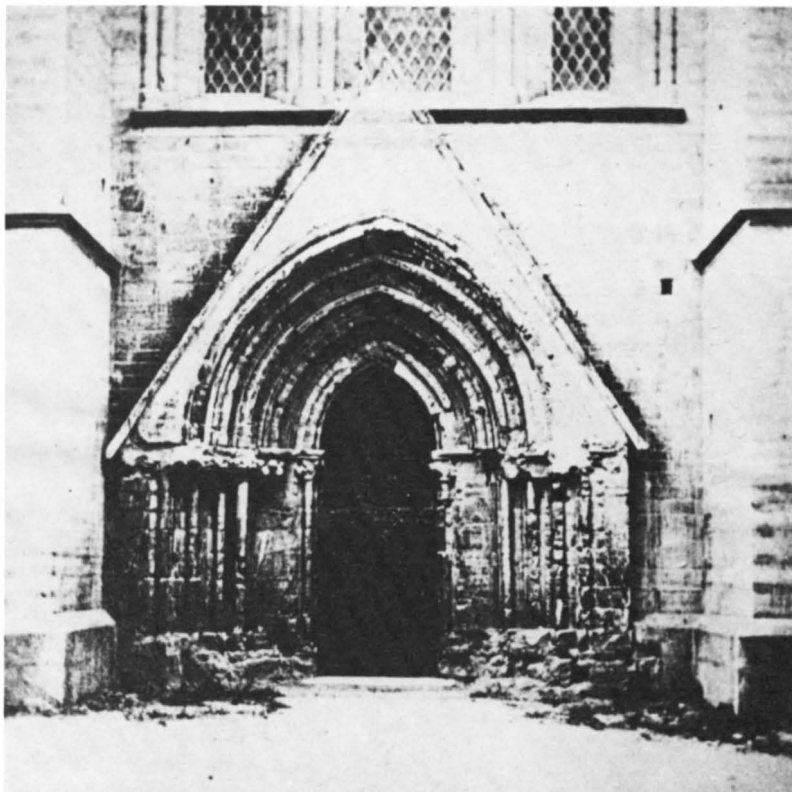

Fig 127. Tvärhusets sydportal före nyhuggningen 1863–64. Foto ca 1860. ÖLM.

South portal of the transept before recarving in 1863–1864. Photograph c. 1860.

Fig 128. Detalj av tvärhusportalens östra kapitalband. Foto SvK 1986.

Detail, east capital moulding of the transept portal.

hälften så mycket som en sådan i öfverlastad spetsbågsstil. I afseende härpå måste dock besinnas, att Sverige eger få dylika konstverk från medeltiden, och att det derföre är ganska betänkligt att förstöra detta. Mången kan således önska, att man tills vidare låter ifrågavarande portal förbli orörd, helst intet ras kan derigenom uppkomma.»

Sakristieportalen, dvs den öppning som upptogs i väggfältet S9 till den nybyggda sakristian, hade in mot kyrkorummet en spetsbågig, profilerad arkivolt vilande på rikt dekorerade kapital (fig 129, pl 15). Då sakristian revs vid 1700-talets mitt murades öppningen igen och kapitalens utskjutande delar bortbilades. Man kan dock tydligt se att de varit uppbyggda av profiler med

Fig 129. Den igenmurade sakristieportalens östra, nu fragmentariska kapitäl. Foto SvK 1986.

The eastern, now fragmentary capital of the walled-up sacristy door.

ett kraftigt, diamanterat mittband samt någon form av stiliserade blad nedanför abakus. Stilmässigt är de romanska, vilket tyder på att de fått sekundär användning.

Södra långhusportalen

Den södra långhusportalen, som är domkyrkans rikast utsmyckade portal (fig 130, pl 9–10), utgörs av en tvådelad, trespråkig, gotisk perspektivportal med figursmyckat tympanonfält, vimperg och flankerande fialer. Portalen nyhöggs 1867–68.

Som framgår av fotografiet i fig 131 var också denna portal mycket vittrad. Samtliga kolonnetter i de tre sprången saknades. På den västra sidan återstod dock två fragment av skafringar. Baserna var till stor del söndervittrade. De tycks dock till sin utformning ha varit attiska. Eventuell övrig dekor kan inte urskiljas på fotografiet. Kapitälbandens profilerade abakus var delvis bevarad medan största delen av kapitälens bladornament fallit bort. Bäst bevarade var de smala knektar, som inramade dörröppningen, och deras bladkapitäl (fig 132). Brunius anger att kapitälerna var »bägarlika med vinblad» (aa s 169). Även trymån var svårt skadad. Den tredelade basen fanns delvis kvar men de knektar, som utgått från denna, saknades. Av fotografiet framgår dock tydligt att trymån byggts upp av 15 kapitälliknande enheter, prydda med bladstänglar med utvikta flikar. De tre knektarna har varit inpassade

mellan dessa bladflikar. Den översta delens blad var särskilt välbevarade (fig 133) och tycks till sin utformning närmast ha liknat de utvikta, kopplade bladornament som finns på kapitälerna till pelarna B4 och C4 (fig 252, 254) och på den södra tvärhusportalens kapitälband (fig 128). Trymåns kapitäl med sin bladvulst var likaså välbevarad (fig 133). Bladen utgjordes av små, rundade, treflikiga blad med fördjupning i mitten, närmast liknande de blad som förekommer i den gotiska blindarkaden på tex kapitälet S 5 (fig 171). Portalen var enligt Brunius (aa s 169) invändigt skråsmygig och öppningarna hade »helt låga raka spetsbågar». Mittpelaren utgjordes av »en smärt kolonn, som utmärker sig med attisk bas på en hög fotställning och med bägarlikt slätt kapitel och derpå en uppsats». Även dessa partier nyhöggs men fick tydligen behålla sin ursprungliga utformning (pl 15).

I fråga om portalens uppbyggnad lägger man märke till, att dess övre och nedre del inte utgjorde en arkitektonisk enhet. Så motsvarade inte arkivoltens språng och stavar den bärande delens språng och kolonnetter. Fialerna hade också gjorts bredare än de bärande yttre posterna.

Av portalens övre del var vimpergen och fialerna stympade. Tympanonfältets figurreliefer var delvis skadade liksom trymåns krönfigur (fig 138). Av fotografiet (fig 138) och genom A Sohlmans teckning (fig 137) framgår vilka delar som saknades.

Beträffande en restaurering av portalen påpekade Brunius (aa s 222): »Restaurationen af denna portal, hvarpå man slösat de rikaste prydnader och anbragt en mängd bildverk, förutsätter en konstnär, som är noga förtrolig med medeltidens mångartade ornamentik och sinnrika framställningssätt. Det är således icke lätt att i våra dagar finna en man, hvilken är detta företag fullt vuxen: för öfrigt skulle ett dylikt arbete bli ganska kostsamt.» Med en restaurering avses alltså i detta sammanhang en total förnyelse av portalen och Brunius slutsats blev: »Då emellertid den betänklighet, som blifvit anförd i afseende på sydöstra portalen, äfven gäller om detta parti; så tror jag det vara rådligast att tills vidare låta detsamma förbli i sitt närvarande förfall, hvilket ingalunda är betänkligt.»

Arkitekten F W Scholander,⁹ som 1861 hade utsetts till överintendentsämbetets kontrollant, inlämnade i oktober 1866 ett ämbetsmemorial till »Stora sydvestra portalens förnyelse; med bilder, medaljonger, bladverk, kolonner, tympanon, skulptur etc».¹⁰ Förslaget var kostnadsberäknat till 7600 rdr rmt och nyhuggningen genomfördes under de för restaureringsarbetena ansvariga bröderna Nyström (se nedan).

Fig 130. Långhusets sydportal. Foto SvK 1986.

South portal of the nave.

När det gällde portalens uppbyggnad följde man noga originalet (jfr fig 130 och 131). Det trepassformade fönstret gjordes dock något mindre. Fria rekonstruktioner är vimpergens krabbor och korsblomma liksom fialernas krön. Detsamma gäller även kapitalbandens ornamentik (fig 132), som nu utgörs av vinlöv med druvor på det västra kapitalbandet och eklöv med ekollon på det östra (fig 134). Till kapitalbanden skars förlagorna i trä. Dessa modeller är bevarade (ÖLM, D 239: 1–6). Likaså har en modell till kolonnetbaserna bevarats (D 239: 7) samt modeller till vimperg, krabbor, korsblomma och baldakin (D 239: 8–12). Förlagorna till figurskulpturen modellerades i lera (se nedan).

Av Scholanders hand finns en teckning visande detaljer av trymån (fig 136). Teckningen är daterad 1857,

vilket är märkligt. Årtalet borde snarare vara 1867. Teckningen återger nämligen inte, vilket framgår av en jämförelse med fig 133, trymåns ursprungliga utseende när det gäller ornamentiken. Denna är i stället på teckningen en fri variation på bladformer hämtade från trymåns krönande kapital och den bevarade bladkransen nedanför detta. När det gäller dessa delar följde man den ursprungliga ornamentiken. För de övriga bladkransarna anslöt man till den ornamentik som ses på den södra tvärhusportalens innersta kapital (fig 128).

Trymån kröntes av en stående Kristus under en baldakin (fig 138). Största delen av baldakinen samt Kristusbildens huvud, underarmar och händer saknades och dessa detaljer fick nyskapas. Kristus bör ha

Fig 131. Långhusets sydportal före nyhuggningen 1867–68. Foto P J Bergh ca 1865. ATA.

South portal of the nave before re-carving in 1867–1868. Photograph c. 1865.

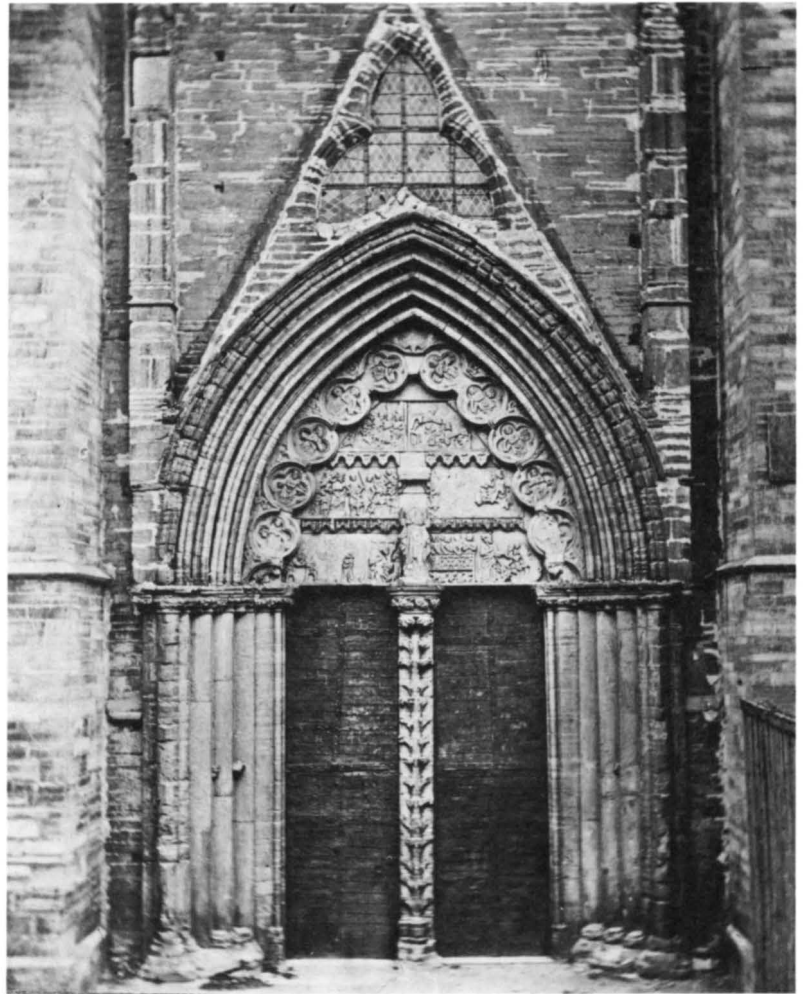

Fig 132. Västra kapitälbandet. Detalj av fig 131.

The west capital moulding. Detail of Fig 131.

Fig 133. Trymånns översta del. Detalj av fig 131.

Upper part of the trumeau. Detail of Fig 131.

Fig 134. Sydportalens nuvarande, östra kapitälband. Foto SvK 1986.

Present east capital moulding of the south portal.

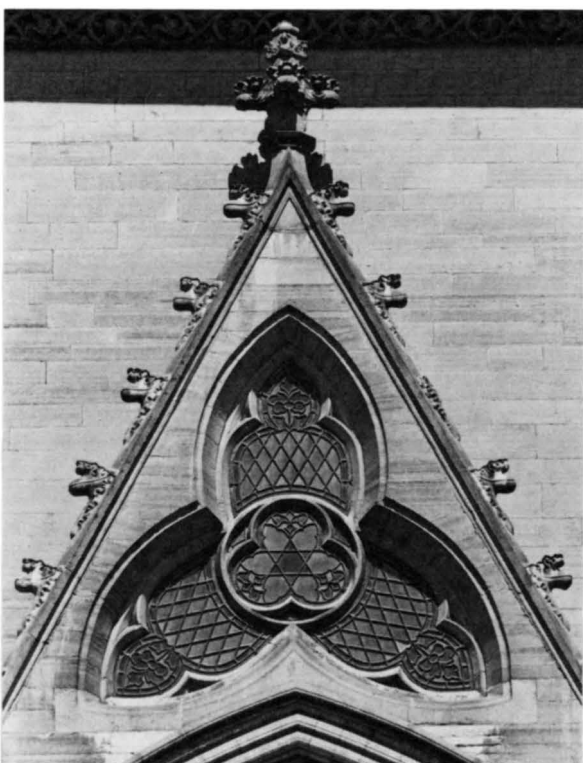

Fig 135. Detalj av sydportalens vimperg. Foto SvK 1986.

Detail of the gable of the south portal.

haft en bok i sin vänstra hand medan den högra varit höjd till välsignelse. I den rekonstruerade versionen sträcker Kristus istället fram en kalk med sin högra hand (fig 139).

Portalens tympanon var indelat i tre horisontala bild-

friser med scener ur Jesu liv. Mellan friserna löpte en bård av baldakinliknande ornament. Figurfrisernas tillstånd före nyhuggningen framgår av den detaljförstoring av fotografiet som ses i fig 138 och den nämnda teckningen av A Sohlman (fig 137). Tre reliefsektioner har också bevarats i original (fig 140–145). Utmed arkivoltens innersta stav löpte en bård av hästskobågar med profilerade konturer. Bågraden bars på vardera sidan av små atlanter och svicklarna utfylldes av änglar svängande rökelsekar. Atlanterna utgjordes av två ordinära män klädda i vardagsdräkter och det är möjligt att de kan ses som hantverkarporträtt (fig 138, 139). Innanför bågarne hade placerats rundlar med bilder av profeter. Två av dessa rundlar återstår (fig 146a–b).

1867 utförde C Pettersson en ritning som i naturlig storlek avbildade tympanonfältets reliefer. Denna utgjorde sannolikt underlag för modelleringen inför nyhuggningen.¹¹

De kopior som utfördes av tympanonutsmyckningen följer innehållsmässigt originalet (jfr fig 138 o 139). De saknade partierna måste dock nyskapas. Även om man försökte följa de ursprungliga figurreliefernas stil präglas kopiorna, förutom av en viss tafatthet i figurskildringen, av sin tillkomsttids stilideal. Ikonografisk okunnighet har också gjort att flera egendomligheter tillkommit i detta avseende.

Figurrelieferna i tympanon visar: 1 (överst tv). Ängelns budskap till herdarna. Scenen är bevarad i original (fig 140–141). Mått 73×96×17 cm. I scenens vänstra del ses ett träd och tre getter som betar av löven. Den nedersta geten th om trädet är nästan helt utplånad. De båda herdarna är realistiskt skildrade och dräkt detaljer som skoremnar och bältespänne är nog-

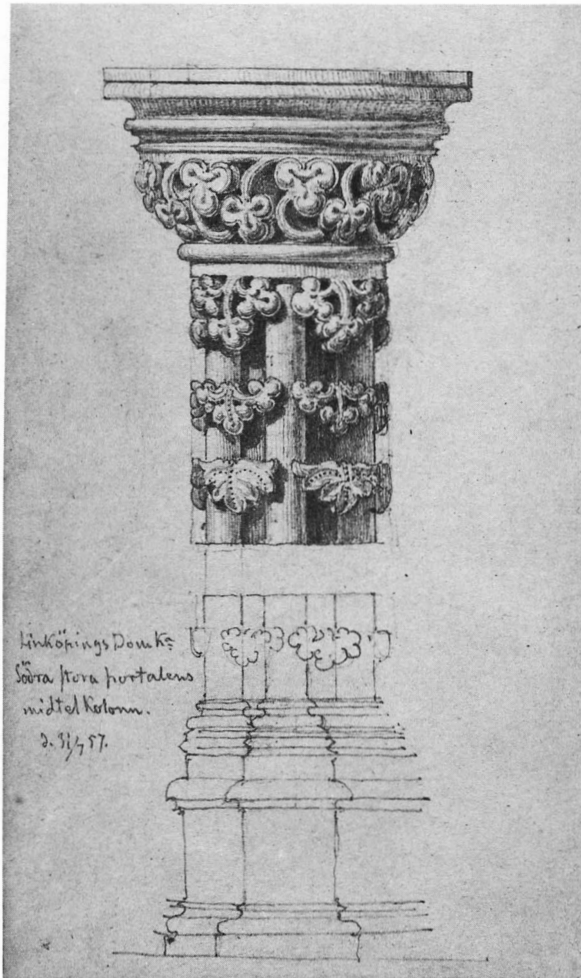

Fig 136. Sydportalens trymån. Teckning av F W Scholander 1857. Ornamentiken delvis fri rekonstruktion. Jfr fig 133. Nat Mus. Foto Nat Mus.

South door trumeau. Drawing by F W Scholander 1857. Ornamentation partly free reconstruction. Cf Fig 133.

grant återgivna. Båda har rund mössa med bräm samt kapuschong eller hätta. Den vänstre herden bär sin mössa utanpå kapuschongen. Han stöder sig på en käpp, gjord av en trädgren medan den andre håller en lur, gjord av ett gethorn. Ängeln har elegant frisy med pannvalk och stora, uppåtriktade vingar. – 2 (överst th). Konungarnas tillbedjan. Två av konungarna står med sina gåvor i händerna, den tredje knäfaller framför Maria och Jesusbarnet. I scenens vänstra del skymtar två av hästarna. Framställningen var skadad av vittring framför allt i den översta delen (fig 138). Endast ett huvud, som tillhört en av konungarna, har bevarats (nu

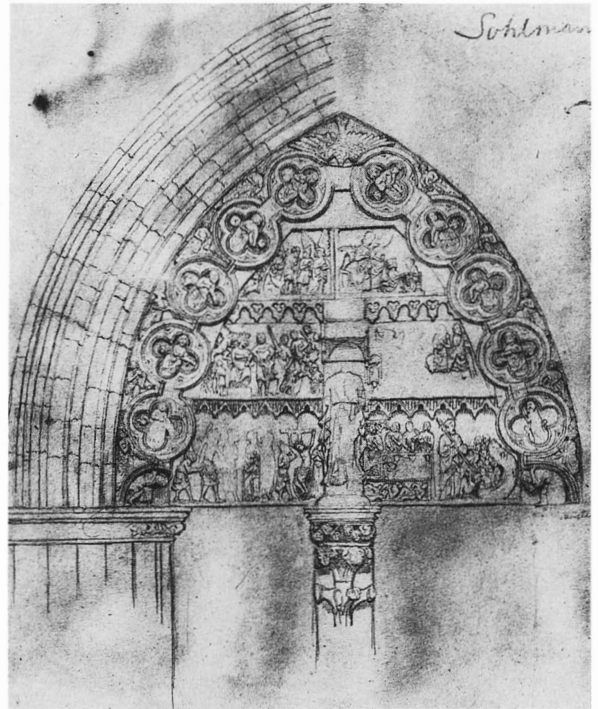

Fig 137. Sydportalens tympanon. Teckning av A Sohlman, början av 1860-talet. ATA. Foto ATA.

The tympanum of the south portal. Drawing by A Sohlman, early 1860s.

i ÖLM). – 3 (mellanregistret, t v). Barnamorden i Betlehem. Reliefen är bevarad i original men är skadad i stora partier (fig 142–143). Mått 74×134×18 cm. I scenens vänstra del ses en tronande Herodes ge befällning om barnamorden inspirerad av en stor djävul, som viskar sina order i Herodes öra. Djävulen har rovdjurstassar och fladdermusvingar. Fem soldater utför Herodes befällning. De är iförda ringpansar med huva och även armar, händer, ben och fötter är täckta. Soldaten i mitten har dessutom på sin tunika påsydda metall- eller läderplattor som skydd för bröst, skuldror och överarmar. Bältena är breda och försedda med spänner. Svärderna är korta och breda med markerad blodränna, rakt hjalt och rund eller svagt spetsig knapp. I scenens nedre, högra del ses mödrarna med sina söner. På kopian har den mellersta modern förlorat sitt barn och sätter förskräckt händerna för munnen (jfr fig 142 o 139). I reliefens nedre, vänstra hörn (fig 143) finns en scen, som kan vara hämtad ur legenderna kring den heliga familjens flykt undan Herodes soldater. Här ses en soldat och en kvinna med ett spädbarn, men soldaten har ej som de övriga dragit sitt svärd, det

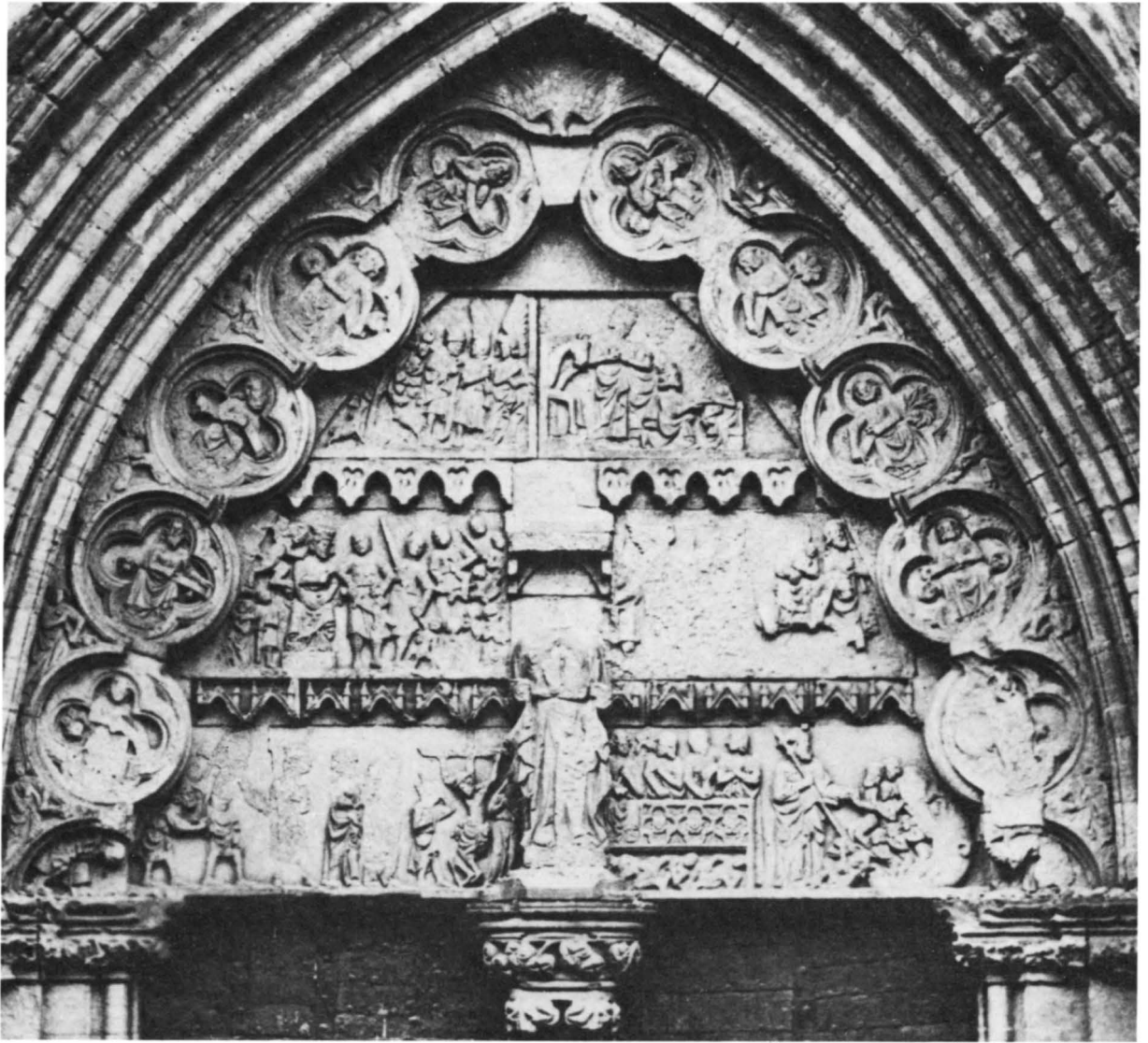

Fig 138. Detalj av fig 131 visande tympanets utseende.

Detail of Fig 131, showing the tympanum.

är istället lindat, och han håller den högra handen framför kvinnan som för att knuffa undan henne. Hans klädsel avviker från de andra soldaternas endast genom att han bär kortskaftade stövlar. Soldaten har tolkats som den gode rövaren Dismas, vilken uppträdde till den heliga familjens skydd under den farofyllda flykten.¹² – 4 (mellanregistret, th). Flykten till Egypten. Scenen var mycket fragmentarisk (fig 137–138). Längst till höger kunde urskiljas Josef ledande åsnan, på vilken Maria rider med Jesusbarnet i famnen. I

scenens vänstra del har på kopian tillagts fyra gestalter (fig 139). På Sohlmans teckning syns en kontur, liknande en änglavinge i detta parti (fig 137). På fotografiet kan en motsvarande kontur urskiljas och tv därom fragment av en liten, tydligen sittande gestalt, som stöder sig på en stav. I scenens mittparti har funnits en stående gestalt. Dessa detaljer tyder på att i den vänstra delen har det motiv som kallas Josefs andra dröm framställts, dvs den sovande Josef som i drömmen uppmanas av en ängel att fly med Maria och barnet.

Fig 139. Detalj visande den nuvarande sydportalens tympanon. Foto SvK 1986.

Detail showing the tympanum of the present south portal.

Gestalten i mitten har troligen varit en tjänstekvinna, som medföljer på flykten.¹³ På kopian (fig 139) har Josefs stav blivit ett svärd, ängeln vänder sig bort från honom istället för mot honom och i mittpartiet har insatts två manliga figurer av vilka den ene bär en penningpung och den andre en dolk. I bakgrunden skymtar också en lans. – 5 (nederst, t v). Korsbärandet och Korsfästelsen. Reliefen var svårt skadad i mittpartiet men figurernas konturer kan urskiljas på såväl fotografiet som på Sohlmans teckning (fig 137, 138). I vänstra delen framställs Korsbärandet. Bakom Jesus ses en liten gestalt i judehatt, Simon från Cyrene, som skall hjälpa honom att bära korset. Framför Jesus går

en soldat med lans. Därefter följer korsfästelseskildringen, som omfattar Jesus på korset omgiven av fyra gestalter. Här finns redan i originalet en ikonografisk oklarhet. Längst tv ses två gestalter, som var nästan helt utplånade och som på kopian tolkats som Maria och ytterligare en kvinna (fig 139). Invid korset står soldaten Longinus med lans och pekar på sitt ena öga, det blinda öga som enligt legenden åter blev seende genom att Jesu blod stänkte på det. På kopian har lansens felaktigt gjorts om till en isopstängel och Longinus håller handen bakom örat istället för att peka på ögat. Isopstängeln som attribut tillhör Stefaton, den soldat som oftast står som pendang till Longinus på

Fig 140. Ängels budskap till herdarna. Bevarad relief från sydportalens tympanon. Foto SvK 1977.

The angel appearing to the shepherds. Surviving relief from the tympanum of the south portal.

Jesu vänstra sida. På Jesu vänstra sida brukar också den sörjande Johannes placeras. Här ses emellertid istället en kvinnlig gestalt, som har händerna höjda framför bröstet och vänder bort sitt ansikte från den korsfäste (fig 138). Detta tyder på att gestalten har varit avsedd att framställa Synagogan. Hon bör då ha haft bindel för ögonen och troligen också hållit en bruten lans. Den sörjande personen vid Marias sida bör då ha varit Johannes. I detta sammanhang har Maria även representerat Ecclesia, dvs Kyrkan. – 6 (nederst, th). Kvinnorna vid graven och Kristi nedstigande i dödsriket. Reliefen är bevarad och uppvisar skador endast i smärre partier (fig 144). Mått 74×191×18 cm. Reliefens vänstra del visar de tre kvinnorna vid den tomma graven, som är utformad som en sarkofag, prydd med fyrpassinskrivna rosor. Till vänster sitter ängeln, som i sin vänstra hand håller en kort

korsstav och med den högra pekar på den tomma graven. Av kvinnorna bär endast den mellersta ett smörjelsekrus. Nedanför sarkofagen ligger tre sovande soldater. I den högra scenen ses Kristus befria människorna ur dödsrikets Leviathansgap. Sin vänstra hand räcker han åt Adam som följs av Eva och med korsstaven i den högra handen håller han ner den fjättrade djävulen.

Relieferna är i de delar av framsidan, som ej varit avsedda att synas, grovt tandjärnshuggna (fig 140) me-

Fig 142. Barnamorden i Betlehem. Bevarad relief från sydportalens tympanon. Foto SvK 1977.

The murder of the Innocents. Surviving relief from the tympanum of the south portal.

Fig 141. Detalj av fig
140. Foto SvK 1977.

Detail of Fig 140.

Fig 143. Detalj av fig 142. Foto SvK 1977.

Detail of Fig 142.

dan yttersidorna endast är tuktade med bredhacka. Reliefbottnarna är delvis ganska grovt tandjärnshuggna (fig 141) medan på figurerna ses tydliga spår av fintandade järn (fig 141, 145). På figurerna förekommer i vissa partier en närmast guldskimrande, polerad yta.¹⁴ Relieferna har möjligen ursprungligen delvis varit bemålade.

Av de tio rundlar, som inramade tympanonfältets figurfriser, återstår som nämnts endast två (fig 146a–b). Figurframställningarna var dock relativt välbevarade fränsett i de nedersta rundlarna och kopiorna avviker endast i enstaka detaljer från originalen. I ett par fall har också rundlarnas placering kastats om (jfr

fig 138 o 139). I samtliga rundlar framställs frontalt tronande män med korta språkband, i allmänhet riktade mot tympanonfältet. För att fylla ut fyrpasset har vid ena eller ibland båda sidorna placerats volutliknande ornament, bladornament eller – i två fall – djurhuvuden. Framställningarna avser gammaltestamentliga profeter. Av de två bevarade rundlarna har den ena (fig 146a) funnits som nummer två i den vänstra halvan, nedifrån räknat, medan den andra (fig 146b) utgjort nummer tre i den motsvarande högra halvan av tympanon. I den förstnämnda reliefen ses till vänster om den tronande profeten ett hundliknande djurhuvud och nedanför språkbandet på den andra sidan skymtar en

Fig 144. Kvinnorna vid graven och Kristi nedstigande i dödsriket. Bevarad relief från sydportalens tympanon. Foto SvK 1977.

The three women at the sepulchre, and the Descent into Limbo. Surviving relief from the tympanum of the south portal.

Fig 145. Detalj av fig 144. Foto SvK 1977.

Detail of Fig 144.

Fig 146a–b. Bevarade figurreliefer från sydportalens tympanon visande profeter. Foto SvK 1977.

Surviving figurative reliefs of prophets, from the tympanum of the south portal.

nos eller snarare en mule till ett motsvarande djurhuvud (fig 146a). Även i rundeln ovanför var det vänstra passet utfyllt av ett djurhuvud (fig 138, 139). Djurhuvudena har i detta sammanhang inte någon symbolisk innebörd eftersom attribut saknas i övriga framställningar. De bör istället vara dekorativa element och som sådana reminiscenser av de armstöd i form av djurhuvuden som förekommer på tronstolar i olika bildframställningar. Så ses på Herodes tronstol på den bevarade reliefen två olikformade djurhuvuden som armstöd (fig 142). Även ornamenten i de flesta övriga profetframställningarna har sannolikt sitt ursprung i stolsdekorationer. Profeternas språkband bör ha varit försedda med målad text. Eftersom banden är så korta har man sannolikt använt respektive profets namn istället för citat.

De bevarade rundlarna har en diameter på 66 respektive 68 cm och tjockleken är 16–19 respektive 18–20 cm. Den kant som varit synlig har rundstavsprofil medan övriga yttersidor är tuktade med bredhacka. Reliefbotten är slät liksom ansikten, bladornament och djurhuvuden. På dräkterna är däremot behuggningen med fintandat järn tydlig (not 14).

Portalen var också före nyhuggningen sekundär i förhållande till murpartiet. Den ursprungliga portalen var smalare, i övrigt vet vi inget om dess utformning (se ovan Murverksbeskrivning). Satsningen på en stör-

re och rikt utformad, högotisk långhusportal tycks ha skett redan under den tidiga delen av den nya byggnadsperiod som inleddes ca 1308. Som beskrivningen visat tycks portalen ha utförts i två etapper, dock utan någon större tidsintervall. Portalen upp till och med kapitälbanden bildar en enhet med stilmässig anknytning till engelsk gotik liksom den södra tvärhusportalen (jfr ovan). Kapitälbanden och trymåkapitålet har dock fått en annorlunda utformning. Abakus är kraftigt profilerad och de rundade, bukiga kapitälerna har en yttäckande, naturalistisk bladdekor. Brunius angav vinlöv. På det östra kapitälbandet ses nu eklöv, vilket även kan ha varit fallet ursprungligen. Abakusprofilen och trymåns utformning kan jämföras med detaljer från katedralen i Lincoln (se fig 433 och 434). Kapitälens bägarform och yttäckande dekor är däremot besläktad med t ex kapitäl i katedralen i Carlisle (fig 435). När det gäller portalens övre del med tympanonfält med horisontala figurfriser och hästskobågar är däremot ett nytt inflytande med anknytning till det tyska konstområdet tydligt (jfr nedan Cnatingius). Relieferna präglas av högotiska stilideal och figurerna är uppbyggda av stora, släta volymer och dräkternas veckfall är sparsamma och grunda. Karakteristiska drag är frisyerna med halv långt, utåtrullat hår och pannlockar eller pannvalk. Inte minst ängelns frisyr i fig 140 är mycket modebetonad. Man bör också lägga märke till utform-

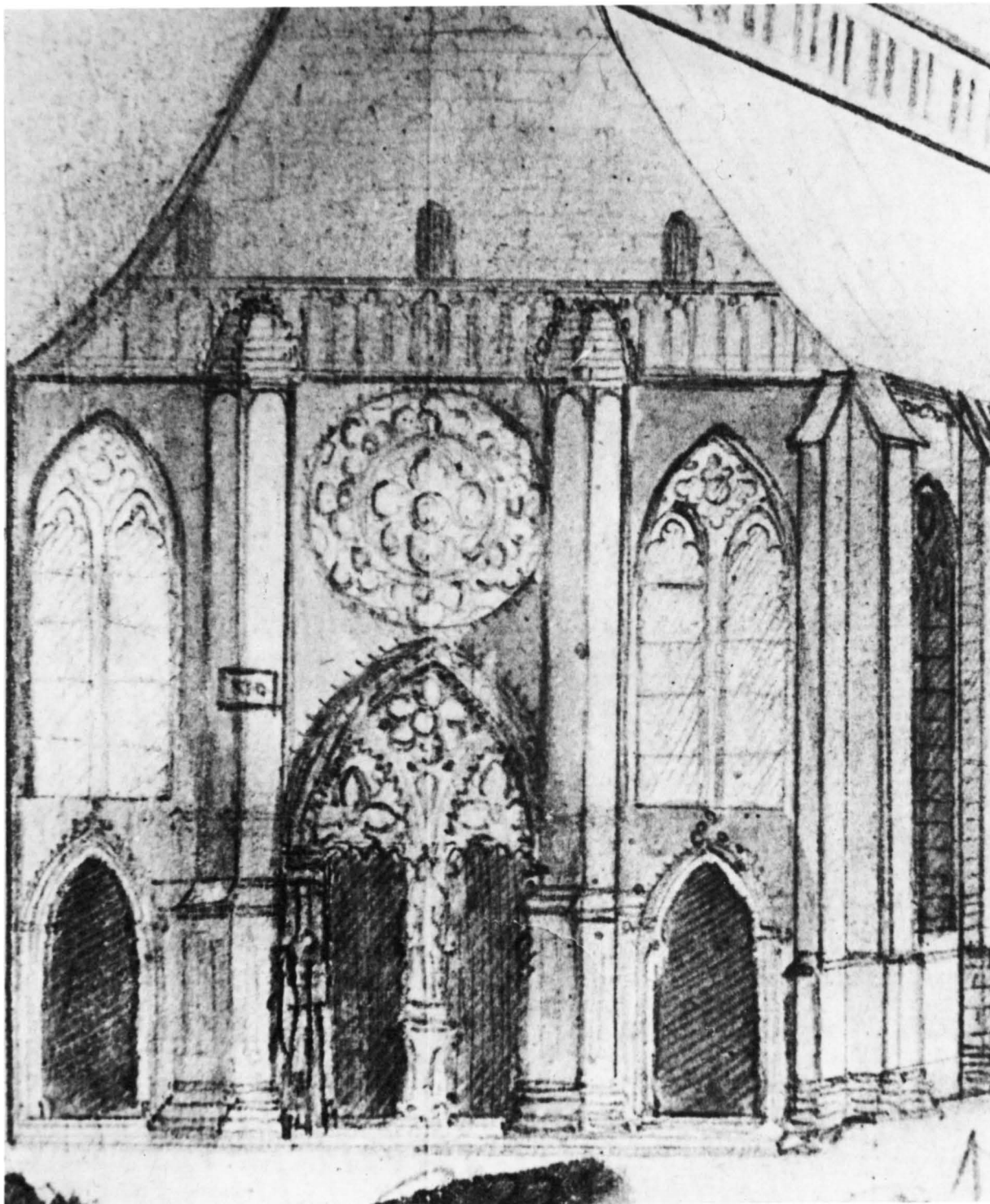

Fig 147. Långhusets medeltida västfasad. Detalj av teckning av E Dahlberg för Suecia antiqua, 1670-talet. KB. Foto KB.

Medieval west front of the nave. Detail from a drawing by E Dahlberg for Suecia Antiqua, 1670s.

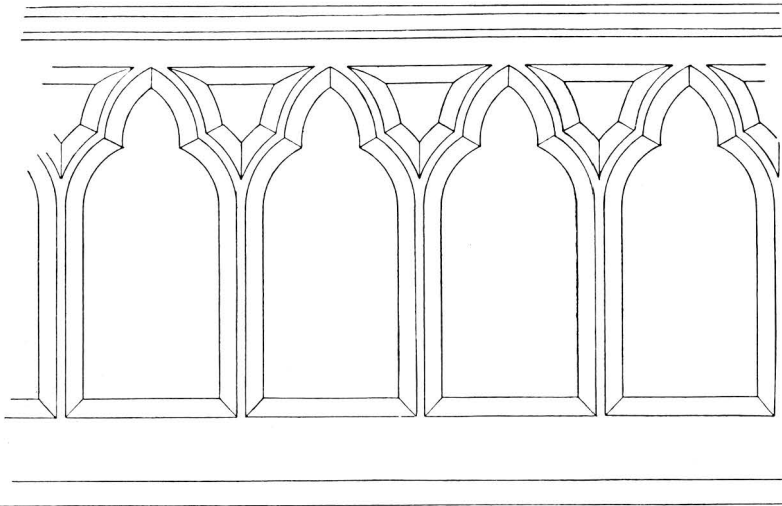

Fig 148. Detalj av västfasadens blindgalleri. Uppm av C G Brunius 1849. ATA.

Detail of the blind gallery of the west front. Scale drawing by C G Brunius 1849.

*Skizad i västra gavelns utgörande för mellandörren 14 parker
för skulpturen 16 20 i höjden*

Skulpturens Domkyrka. C. G. Brunius. Skulpt. 24.

ningen av den korsfäste Kristus med kraftigt hopsjunken kropp och utdragna armar (fig 138). Profetbilderna är jämfört med figurfriserna något enklare i utförandet.

Portalens nedre del bör ha tillkommit omkring 1310, dvs samtidigt med den södra tvärhusportalen och pelarna B4–C4. Fullbordandet av portalen med tympanon, reliefer och fialer skedde däremot sannolikt först på 1320-talet (jfr Byggnadshistoria). Figurskulpturen uppvisar vissa allmänna stildrag som är gemensamma med blindarkadernas figurer men de på helt olika sätt karakteriserade ansiktena visar att bildhuggaren inte är densamme (jfr fig 143, 145 o 193, 198). Som nämnts tyder också vissa olikheter på att en bildhuggare svarat för de mera komplicerade figurfriserna medan en annan utfört bla rundlarnas enklare profetbilder.

Västportalerna

Då Erik Dahlberg avbildade domkyrkan på 1670-talet var de tre medeltida västportalerna intakta (fig 147).

Mittportalen utgjordes av en gotisk perspektivportal, delad av en kort trymån med en stor figurskulptur. Arkivolten kröntes av krabbor och sannolikt en korsblomma medan tympanonfältet var tredelat och försett med masverksliknande utsmyckning med ett sexpass i mittfältet och trepass i sidofälten. Trymåns figurskulptur utgjordes sannolikt av S Petrus. Den figurskulptur som antyds på Dahlbergs teckning bör vara identisk med den Petrusbild (fig 151), som nu är infogad i strävpelaren (A 10) öster om den norra tvärhusportalen. Rådmannen Johan Wellander har i sin dagbok gjort en anteckning 1781 om skulpturens placering: »Domkyrkan har alldeles förlorat sitt gamla majestätiska anseende, medelst en disproportionerad tornbyggnad och det platta taket, som i senare åren blivit lagt istället för det gamla och resliga. Kyrkans Patron S. Pehr, som bland uthuggna zirater förr suttit på västra gaveln, presenterades nu på norra sidan om kyrkan, där han blivit insatt i muren vid en pelare, och vittnar icke så särdeles om vederbörandes smak att arrangera

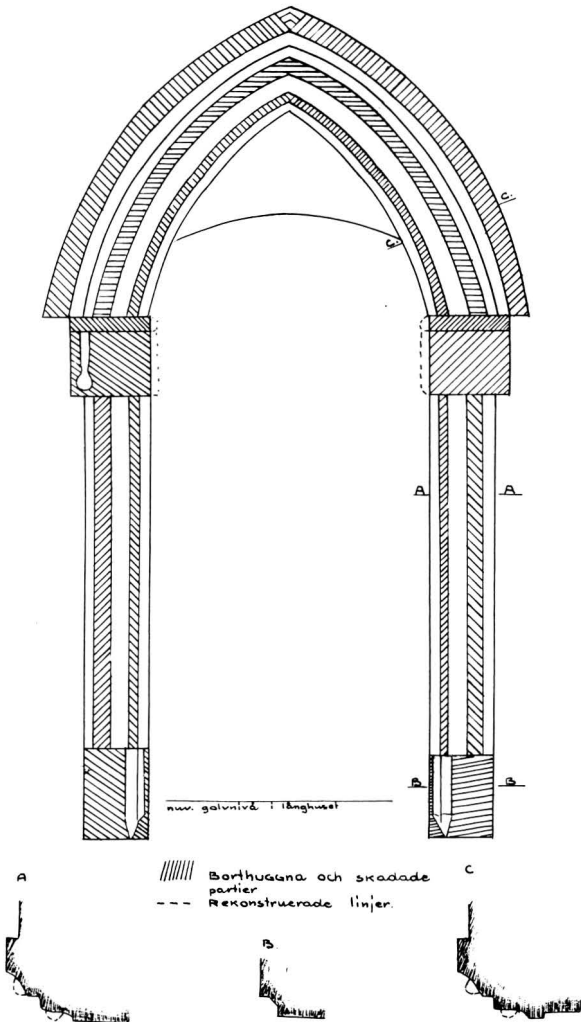

Fig 149. Uppmätning av portalen i fig 149, 1:40. G Lindqvist 1958. ATA.

Scale drawing of the doorway in Fig 149, 1:40. G Lindqvist 1958.

dekorationer.»¹⁵ Skulpturen blev alltså i samband med tornbygget, som igångsattes 1747, flyttad till sin nuvarande plats. Petrusbilden är av stilen att döma från 1600-talet och har tillskrivits Johan Werner dä, vilken kan ha varit verksam i Linköping i början av 1630-talet.¹⁶ Skulpturen bör ha gjorts som efterbildning av en medeltida Petrusbild.

Sidoportalerna var försedda med en profilerad omfattning och arkivolten pryddes av krabor och en

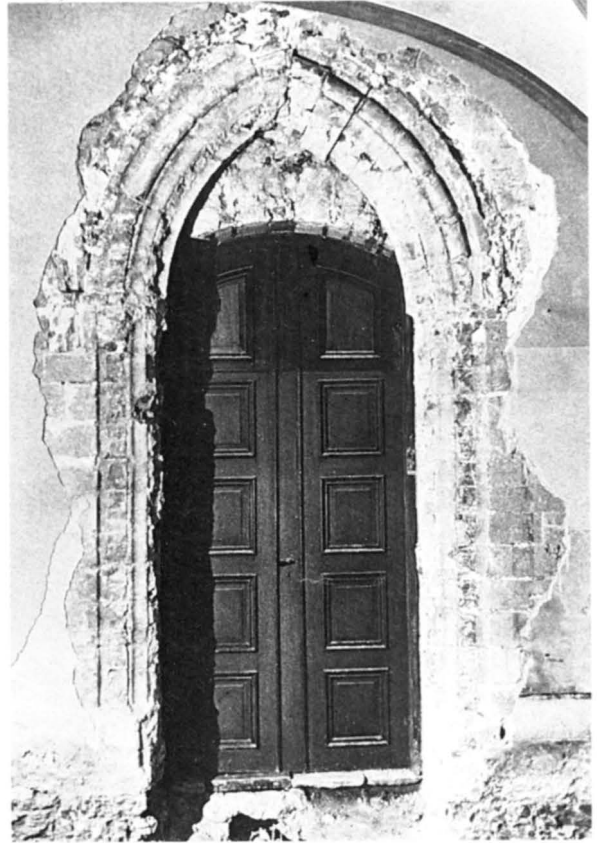

Fig 150. Långhusets norra sidoportal. Foto efter putsavknackning 1958. Foto ÖLM.

North side door of the nave. Photographed after removal of plaster, 1958.

korsblomma. I samband med en putsnedknackning 1958 kunde den norra portalens omfattning studeras (fig 149–150). Samtliga utskjutande delar hade dock huggits bort. De båda sidoportalerna har kvar sin ursprungliga bredd men även den invändiga omfattningen är omhuggen (pl 33). Enligt Brunius utgjordes dörrsmygens omfattning av en rundstav.

De tre västportalerna, som kom att spolieras helt genom 1700- och framför allt 1800-talets tornbygge, bör ha stått färdiga på 1330-talet (se Byggnadshistoria).

Det nuvarande tornets västportal i nygotik (fig 152) är ritad av arkitekten Helgo Zettervall och uppförd i anslutning till tornbygget 1883–86 (se Byggnadshistoria). Utformningen är inspirerad av långhusets höggotiska portal (fig 130). Detaljer och ornamentik är dock till sin karaktär helt nygotiska (fig 153). Tympanets

Fig 151. Aposteln Petrus. Stensulptur, troligen utförd av Johan Werner dä, början av 1630-talet. Ursprungligen placerad på västportalens trymå (fig 147), nu i strävpelare A 10. Foto K Hallin 1986.

St Peter. Stone sculpture, probably carved by Johan Werner the Elder, early 1630s. Originally on the mullion of the west portal (Fig 147), now in buttress A 10.

mosaik är tillkommen 1986 och utförd av Bengt Olov Kälde. Motivet är en Majestas domini med en tronande Kristus omgiven av Maria och Johannes döparen som förbedjare samt kyrkans skyddspatroner Petrus och Paulus och de båda lokalt anknutna helgonen Nicolaus Hermanni och S Birgitta (fig 153). Bilden av Nicolaus Hermanni har inspirerats av hans sigill (fig 400) och av gravstenen i det norra kapellet (se nedan Gravstenar).

Fönster

Samtliga fönster i långhuset och koret har rikt, olikformat masverk (pl 5–8). Även fönstrens omfattningar och poster varierar och här förekommer även ornamentala och figurala detaljer. I samband med murverksbeskrivningen ovan har redogjorts för de olika fönstren och för vad som är nyhugget och rekonstruerat i samband med 1800-talets stora restaurering (fig 65–76, jfr pl 2–3). De invändiga omfattningarna är dock ursprungliga (pl 15–16).

För tvärhusets tredelade fönster (N 8, S 8), som är de äldsta fönstren, är idén bakom den dekorativa utsmäckningen densamma men detaljutformningen olika (fig 11, 20, 31, 43). På den norra sidan (fig 154, pl 14, 24) ses kolonetter med kraftiga skaftringar och profilkapitäl med diamanterat mittband, bågar med rundstav och kraftigt diamantsnitt samt en följelist med bladknoppar i skärningspunkterna. Vid restaureringen nyhöggs bla bladknopparna efter ritning av arkitekten P U Stenhammar, som 1851 även gjorde ritningar till nordportalens kapitälband (se ovan). De ursprungliga knopparna bör ha haft samma eller likartat utseende. Invändigt utgörs den ena knoppen av en bladknopp, den andra av en virvelrosett (pl 24). Det södra fönstret har två- respektive trekopplade kolonetter med kraftigt profilerade skaftringar och kapitäl. Diamantsnitt återkommer på kapitälerna, däremot saknas diamantsnitt i bågarne liksom knoppar på följelisten (pl 23). Den utvändiga omfattningen är till stora delar nyhuggen vid 1800-talets restaurering (fig 55) men några avvikelser tycks inte ha skett. Utformningen av tvärhusets fönster kan stilmässigt betecknas som »Early English» (jfr fig 412–413). Den karakteristiska ornamentiken i form av »dogteeth» har dock ersatts av diamantsnitt. Fönstren bör ha fullbordats i slutet av 1240-talet (se nedan Byggnadshistoria).

Karakteristiskt för långhusets fönsteromfattningar och poster är rundstavar med skaftringar. I vissa fall har skaftringarna försetts med bladornamentik och baserna varierats.

I N 7 förekommer såväl utvändigt som invändigt skaftringar med bladkransar med diamanterad mitt-nerv (pl 14, 24). Invändigt har dessutom de yttre rundstavar, som inramar fönstersmygen, fått baser vilande på konsoler med bladornamentik i form av diamanterade stänglar med utvikta bladflikar (fig 155). Bladkonsoler med stänglar och utvikta blad men utan diamantsnitt ingår i motsvarande omfattning till S 7 (pl 23).

I N 6 förekommer utvändigt tre stycken manshuvuden i friskulptur (fig 70). Det mellersta, som är svårt

vittrat, visar en skäggig man med markerade drag, tunn mun med neddragna mungipor och en huvudbonad i form av en toppig mössa med uppvikt bräm (fig 156). Huvudet är till sin utformning unggotiskt. De båda andra huvudena är enklare och starkt stiliserade. Det östra är nu skadat. I fig 157 återges det västra huvudet. Huggtekniken visar att det är en kopia från 1800-talets restaurering. Fönstret tillhör 1280-talets byggnadsetapp (se nedan Byggnadshistoria).

Det motstående fönstret S6 är nästan helt nyhugget utvändigt vid restaureringen (fig 75) och poster och masverk är fria rekonstruktioner. Den invändiga omfattningen är dock bevarad (pl 15). De yttre rundstavarnas baser vilar på konsoler i form av bladmaskaroner med bladslingor växande ut från munnen.¹⁷ Den östra maskaronen (fig 158) är välbevarad medan den västra nu är skadad. Fönstret tillhör samma byggnadsetapp som N6.

I fönstret N5 (fig 69) avslutas mellanposternas rundstavar utvändigt i kapitälhöjd med upp och nedvända små bladkonsoler i stället för med skaftringar. På den södra sidan (S5) har invändigt de yttre rundstavarnas baser utformats som bladkonsoler med lansettblad (pl 15).

I fönster N3 (fig 67) vilar den utvändiga omfattningens båge på kraftiga anfangar med stiliserad bladdekoration (fig 159). Bladdekoren är besläktad med den ornamentik som ses på pelarkapitälerna B4 och C4 (fig 252, 254).

Fig 152. Tornets västportal. Foto SvK 1986.

West portal of the tower.

Fig 153. Detalj visande tornportalens tympanon. Mosaiken utförd av B O Kälde 1985. Foto SvK 1986.

Detail showing the tympanum of the tower portal. Mosaic by B O Kälde, 1985.

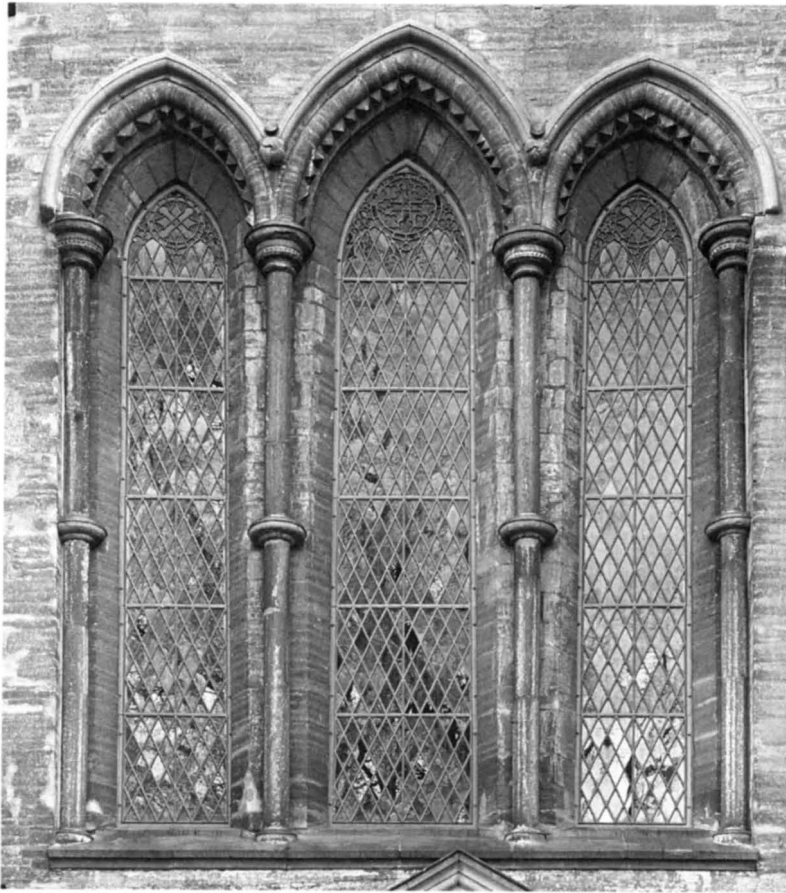

Fig 154. Fönster N8. Foto SvK 1986.
Window N8.

På posternas skaftringsformade kapitäl ses diamantsnitt. I den invändiga omfattningen har rundstavarnas skaftringar fått en krans av blad med diamanterad mittnerv (pl 16). Fönstret tillhör liksom de tidigare 1280-talets byggnadsetapp men anfangerna och masverket är senare och tycks tillhöra det sk förlängningsskedets inledning, dvs 1310-talet. Detsamma gäller masverket i fönster N4.

På den södra sidan var det motsvarande fönstret S3 bevarat vid 1800-talets mitt (pl 2) men nyhöggs till största delen utvändigt vid den följande restaureringen (fig 73). De kapitälband som nu ses här är fria rekonstruktioner från denna tid (fig 160), och det är osäkert i vilken mån de efterbildar original.¹⁸

Fig 155. Konsol. Ingår i den invändiga omfattningen till fönstersmygen N7. Foto ATA.

Corbel. Part of the internal surround of window embrasure N7.

Fig 156. Skulpterat manshuvud i utvändig omfattning till fönster N6. Jfr fig 70. Foto ATA.

Carving of man's head in external surround of window N6.

Fig 157. Skulpterat manshuvud i utvändig omfattning till fönster N6. Jfr fig 70. Kopia utförd vid restaureringsarbetena 1850–55. Foto ATA.

Carving of man's head in external surround of window N6. Cf Fig 70. Copy made during restoration work in 1850–1855.

Fig 158. Bladmaskaron. Ingår som konsol i den invändiga omfattningen till fönstersmygen i S6. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Foliated mascaroon, forming a corbel of the internal surround of window embrasure S6.

De två västligaste fönsterparen tillhör en något senare etapp av förlängningsskedet. I N2 ses små bladprydda kapitäl såväl invändigt som utvändigt (fig 66, pl 16). De utvändiga kapitälerna är nu svårt vittrade. Dekoren utgörs av små kvistar med löv av liknande typ som på pelarkapitälerna A2 och B2. Invändigt förekommer bladstänglar med utvikta flikar av liknande typ som i blindarkadens kapitäl. I fönstret N1 har endast mittposten bladkapitäl (fig 65). Kapitälerna är dock nyhuggna vid 1800-talets restaurering. Detsamma gäller den södra sidans bladkapitäl på posterna i fönstren S1 och S2 (fig 71, 72).

I korets fönster förekommer endast i vissa fall små profilerade kapitäl (se fig 81–86).

Fig 159. Kapitäl med stiliserad bladdekor. Ingår i utvärdig omfattning till fönster N3. Jfr fig 67. Foto ATA.

Capital with stylised foliated decoration. Part of the external surround of window N3. Cf Fig 67.

Fig 160. Kapitälband. Ingår i utvärdig omfattning till fönster S3. Nyhugget i samband med restaureringsarbetena på 1860-talet. Foto ATA.

Capital moulding. Part of the external surround of window S3. Re-carved during restoration in the 1860s.

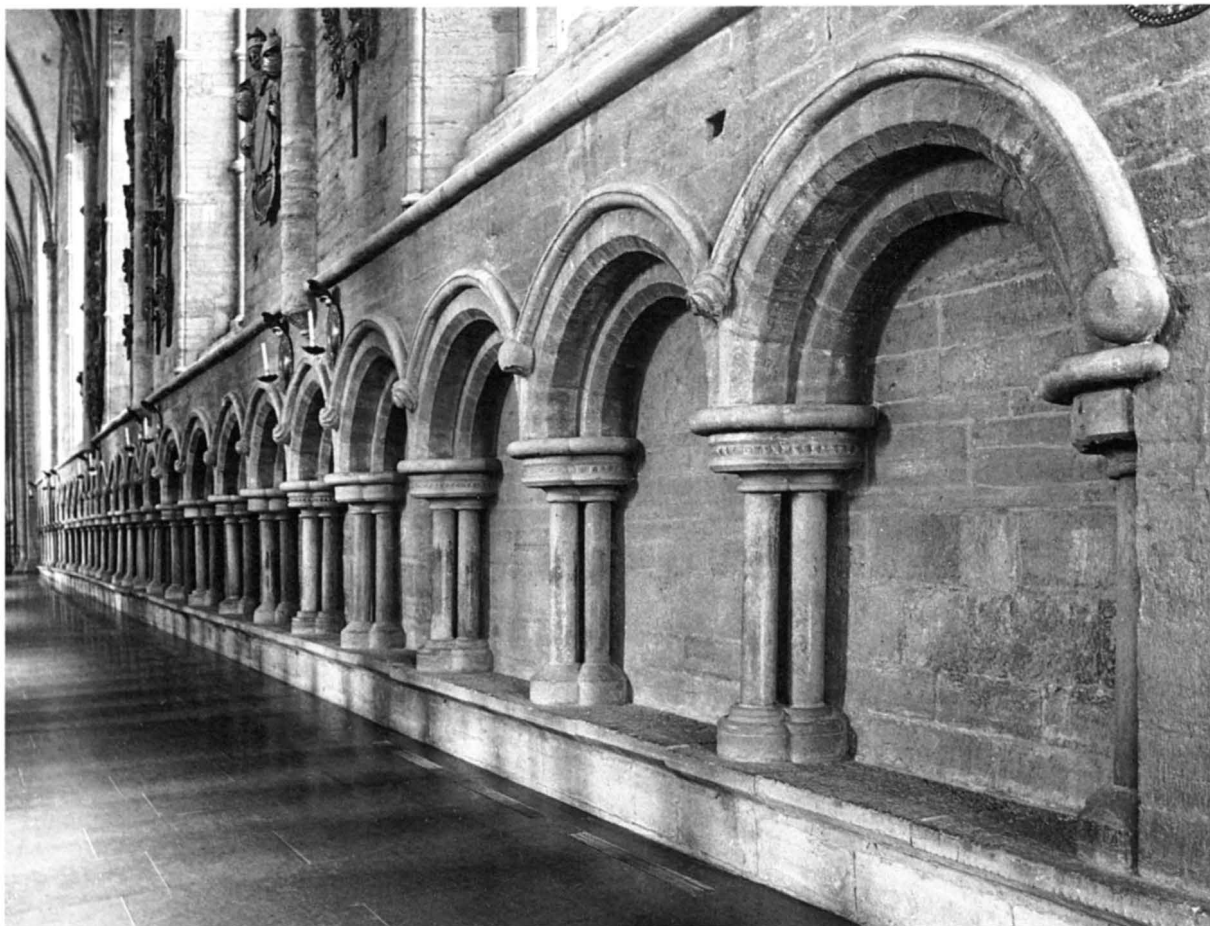

Fig 162. Detalj av södra sidoskeppets romanska blindarkad. Foto SvK 1977.

Detail of the Romanesque blind arcade of the south aisle.

Blindarkader

Långhusets norra och södra innerväggar artikuleras i partiet nedanför fönstervåningen av en i murlivet in-dragen blindarkad (pl 15, 16). Utformningen har i den östra delen, i travéerna 3–6, romansk stilkaraktär medan den i de båda västliga travéerna 1–2 har gotisk karaktär. Stilmförändringen speglar långhusets båda byggnadsperioder. Blindarkaden begränsas upptill av en horisontal rundstav och vilar på en enhetlig, murad sockel med utskjutande, i ytterkanten skråfasade täckplattor (fig 161). Även den västra väggen pryds av en gotisk arkad men av enklare utformning (pl 33). I korets östra kapell upprepas blindarkadmotivet genom sengotiska bågställningar av panelkaraktär (pl 21).

Romanska blindarkaden

Den romanska blindarkaden har olika utformning på den norra och den södra sidan såväl arkitektoniskt som i detaljutformningen (pl 18).

Den norra sidan omfattar en obruten arkadräcka om

Fig 161. Norra sidoskeppets blindarkad mot väster. Foto SvK 1977.

Blind arcade of the north aisle, looking west.

Fig 163. Detalj av norra sidoskeppets gotiska blindarkad. Foto SvK 1977.

Detail of the Gothic blind arcade of the north aisle.

21 bågställningar (pl 16). Arkaden är infälld i murytan till ett djup av ca 0,4 m. De trekopplade kolonnetterna bär dubbla, skråfasade bågar och ovanför bågarna löper en följelist med virvelrosetter – i två fall släta knoppar – i skärningspunkterna (fig 161). Kapitälerna är kraftigt profilerade och har omväxlande slätt eller diamanterat mittparti. På kolonnetten nr 3 från öster räknat är diamantsnittet skadat och spetsarna avbrutna (fig 161). Baserna utgörs omväxlande av attiska baser och slät skråkant. Kolonnetterna och kapitälerna motsvarar till typen de kopplade kolonnetter som ses i det södra tvärhusfönstret (S8) men är rikare i detaljutformningen. Likartade kapitäl med diamantsnitt ses också i det norra tvärhusfönstret (N8, fig 154). Här har också följelisten samma utseende och i den invändiga omfattningen ses en virvelrosett motsvarande blindarkadens virvelrosetter (pl 24).

Som framgår av pl 16 varierar avståndet något mellan kolonnetterna och vissa bågar har därigenom fått en spetsbågig form. De tre inledande arkadöppningarna i travé 3 är likformiga, därpå följer 7 bågar med mer

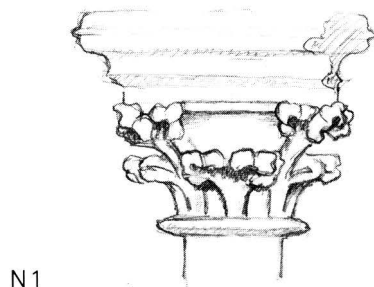
eller mindre spetsig form. Man lägger också märke till att basernas växling i detta parti inte är regelbunden. I allmänhet hör en slät bas samman med ett slätt kapital men i denna del av arkaden är de släta skråkantbaserna i flertal. Arkadens orgelbundenhet tyder på att man här haft en öppning för transport av material och rivningsmassor under långhusbyggets tidiga del (jfr nedan Cnattinius) och att man vid igenmurningen funnit det angeläget att placera stöden något tätare. Att inte arkaden förts ända fram till murhörnet A7 beror på den murskarv som finns här mellan det äldre tvärhuset och långhuset och att man därför inte velat försvaga detta parti (se ovan Murverksbeskrivning).

Risken för att försvaga muren alltför mycket bör också vara den huvudsakliga anledningen till att den södra arkadens djup endast är något mer än hälften av den norra arkadens och att sockeln gjorts högre (pl 15, 18). Kolonnetterna är enkla, regelbundet placerade och bågar har endast ett rätvinkligt språng (fig 162). Arkadräckan bryts av sydportalen och innehåller totalt 19 bågställningar. Den ursprungliga portalen har inte varit lika bred som den nuvarande varför ytterligare en bågställning funnits i den östra delen. Kolonnetternas baser är runda och endast profilerade genom en vulst medan kapitälerna är fyrsidiga. I den östra delen av arkaden förekommer fyra kapitäl med slätt mittparti, övriga är diamanterade fränsett blindarkadens västligaste kapitäl, som har hårt stiliserade bladstänglar med diamantsnitt (fig 169). Utformningen av kapitäl och baser utgör en förenkling av den norra arkadens formspråk. Även följelisten har fått en något annorlunda utformning genom att virvelrosetterna omväxlar med släta knoppar. Likartade kapitäl med diamanterat mittband ses också på pelarna B7–C7 (pl 37, 38).

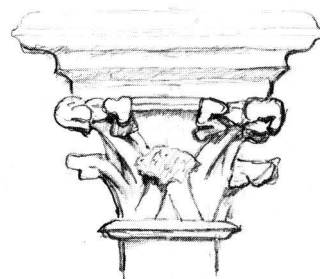
Blindarkaderna visar stilmässigt många beröringspunkter med tvärhusets fönsteromfattningar och därmed »Early English». Ett sådant typiskt engelskt drag är följelisten med knoppar.¹⁹ Tidsmässigt tillhör arkaderna den första etappen av långhuset, vilken inleddes ca 1250. Konstruktionen av den norra sidans blindarkad tyder som nämnts på att denna fullbordats först och att en förenkling skett beträffande den södra av byggnadstekniska skäl. Att man även förenklat i fråga om detaljutformningen tyder dessutom på att man av ekonomiska skäl var angelägen om att arbetet skulle gå snabbare (se nedan Byggnadshistoria).

Gotiska blindarkaden

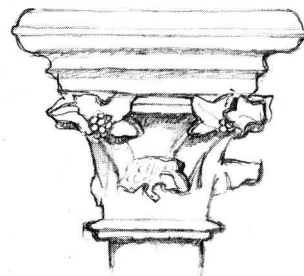
Den gotiska blindarkaden i travé 1 och 2 innehåller en mycket omfattande och varierad ornamentall och figural utsmyckning. Liksom beträffande den romanska

N1

N2

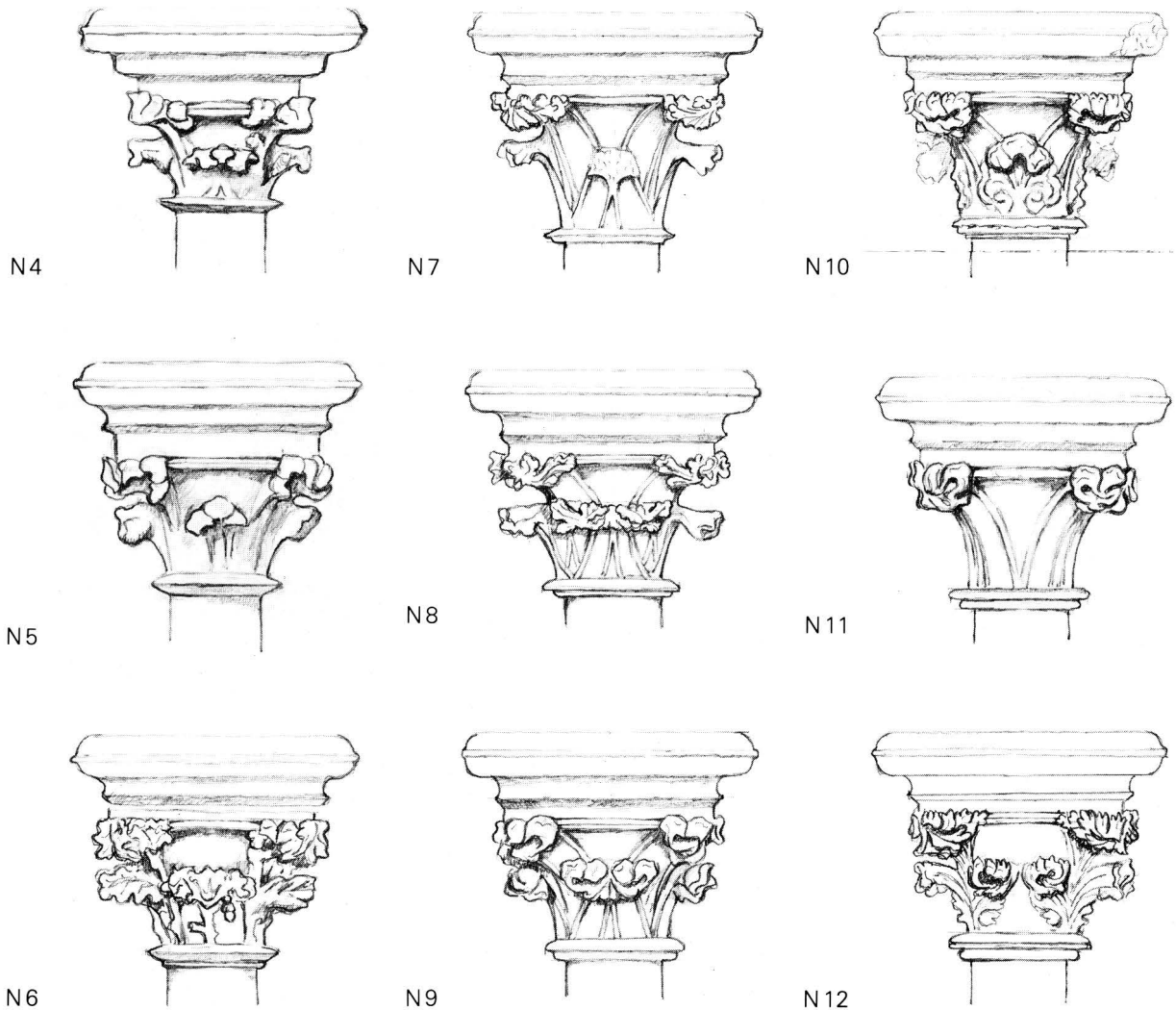

N3

Fig 164. Norra blindarkadens gotiska kapitäl. Teckning av S Ljungstedt 1986. Numreringen utgår från väster. Skala 1 : 10.

Gothic capitals of the north blind arcade. Drawing by S Ljungstedt 1986. Numbered from west to east.

blindarkaden finns vissa olikheter mellan den norra och den södra sidans utformning (pl 15–16, 18–20). På den norra sidan har man i travé 2 låtit arkaden få samma djup som i den romanska delen och kolonnetterna är här kopplade (fig 163, pl 18, 20). I den första travén har man däremot inskränkt arkaddjupet betydligt och kolonnetterna är enkla. Travé 1 tycks ursprungligen ha planerats för torn och man var därför angelägen om att inte försvaga muren (se nedan Byggnadshistoria). På den södra sidan var djupet reducerat

redan i den romanska arkaden och man behöll här samma djup (fig 169, pl 18). Kolonnetterna bär spetsiga, profilerade bågar som markeras av en följelista. I bågfältet har inlagts ett spetstrifolium med varierande svickel- och näsprydnader. Spetstrifolierna, som är huggna i två halvor och vilar på små anfänger på kolonnetternas kapitäl, är lagda stumt mot bågfältets muryta (fig 168, 177). Bågarnas huggytor visar spår av fintandade järn. Tillhörande figurer på näsor och i svicklar har däremot spår av skärande verktyg (se fig 198–199). På kolonnetterna har polering använts.

I den följande beskrivningen har kapitäl och bågställningar getts en löpande numrering med början från väster i travé 1. Beteckningen N och S anger norra respektive södra arkaden.

Den norra väggen har elva bågställningar plus en

halv längst i väster (pl 16, 20). De tolv kolonnetterna har runda, profilerade baser på släta, fyrsidiga plintar (fig 163). Kapitälerna, som har rak, kraftigt profilerad abakus, uppvisar olika varianter av bladornamentik. Bladen är nästan genomgående placerade i två rader med ett markerat mittornament på vardera kapitäl-sidan i den nedre raden och stora hörnornament i den övre (fig 164).

Kapitäl nr *N1*: Bladstänglar med utvikta, mjukt flikiga blad. Abakus skadad i östra hörnet. – *N2*: Variant av *N1*. Stänglarna kraftigare markering. Framsidans mittblad skadat. Jfr *S1*. – *N3*: Naturalistiskt återgivna blad av murgröna. Mittornamentet något skadat. Mellan hörnbladen ses bärklassar. – *N4*: Kraftigt utåt och uppåt vikta, storflikiga blad. – *N5*: Stilerad variant av *N1* och *N2*. – *N6* (fig 165): Naturalistiskt återgivna

Fig 165. Kapitäl nr N6. Foto SvK 1986.

Capital no N6.

Fig 166. Kapitäl nr N10. Foto SvK 1979.

Capital no N10.

flikiga blad av varierande slag. Stänglarna delvis omformade till kvistar. Mittornamentet i form av en liten eklövskvist med ollon. – *N7*: Mångflikiga, utvikta, krusade blad på tunna stänglar. – *N8*: Variant av *N7* men tätare nedre bladkrans. – *N9*: Utåtvikta, stiliserade, flikiga blad på tunna stänglar. Variant av *N7* och *N8*. Jfr *S5*. – *N10* (fig 166): Stort tredelat mittornament och kraftiga hörnblad. Bladen mångflikiga, krusade. Skador på abakus och ring. – *N11* (fig 168): Stiliserade, krusade hörnblad. Kraftigt markerade stänglar. Inget mittornament. Bladformen variant av *N1*, *N2*, *N5* och *N9*. – *N12* (fig 167): Naturalistiskt formade akantusliknande blad utgående från kapitälens hörn. I mittpartiet möts två starkt plastiska, krusade bladflikar.

Den södra väggen har nio bågställningar samt en halv längst i väster (pl 15, 19). Det mindre antalet jämfört med den norra väggens beror dels på den portal till trapphuset, som upptar utrymme motsvarande en bågställning, och dels på att travé 1 här är smalare och att bredden i travé 3 normaliserats (jfr Murverksbeskrivning). De i arkaden ingående nio kolonnetterna har runda, profilerade baser och fyrsidiga plintar av samma typ som på den norra sidan. I travé 2 pryds hörnen av små bladornament av varierande form (fig 169, 202, 204). Flera av dessa ornament är dock skadade. Kapitälens dekor är uppbyggd på samma sätt

Fig 167. Kapitäl nr N12. Foto SvK 1979.

Capital no N12.

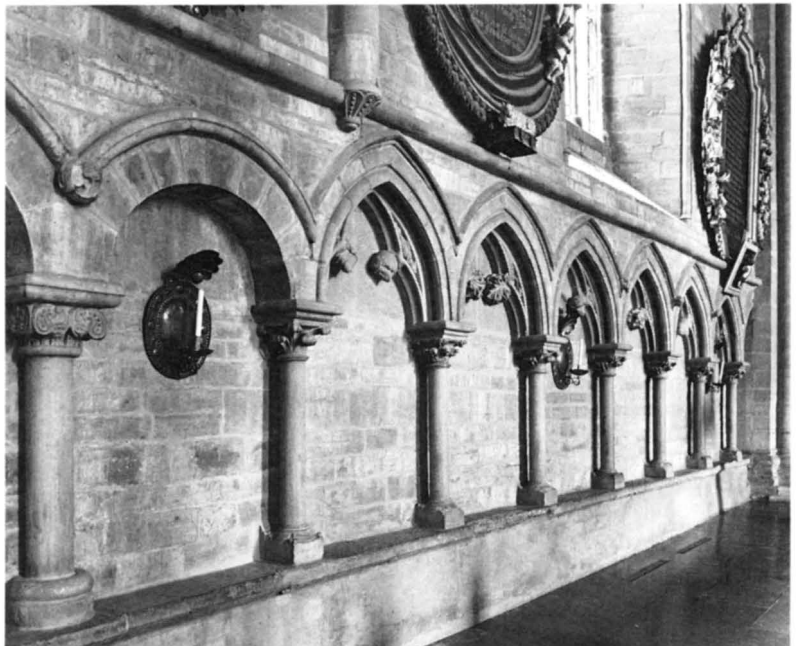
Fig 168. Kapitäl nr N11. Foto SvK 1979.

Capital no N11.

Fig 169. Detalj av södra sidoskeppets gotiska blindarkad. Foto SvK 1977.

Detail of the Gothic blind arcade of the south aisle.

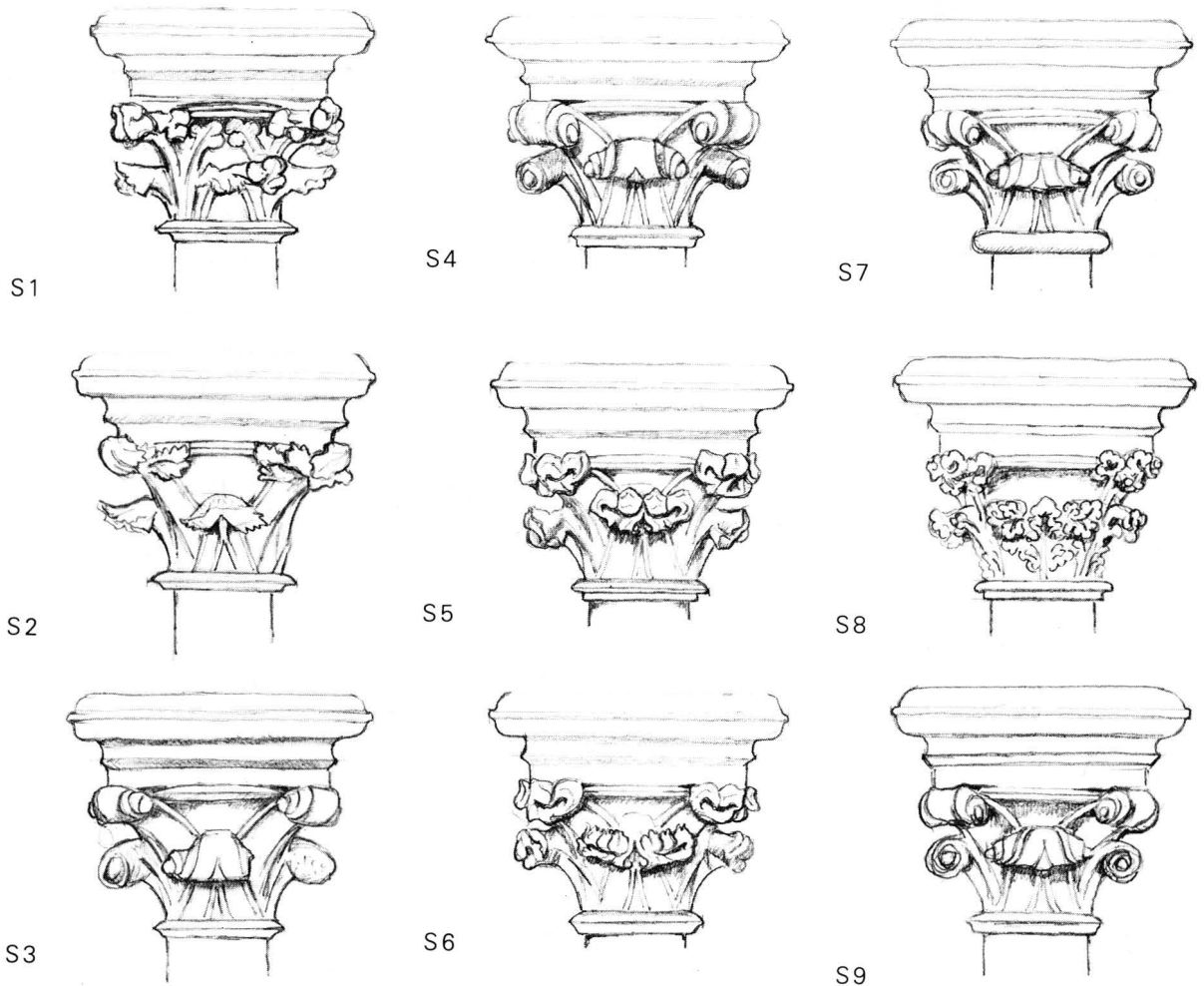

Fig 170. Södra blindarkadens gotiska kapitäl. Teckning av S Ljungstedt 1986. Numreringen utgår från väster. Skala 1:10.

Gothic capitals of the south blind arcade. Drawing by S Ljungstedt 1986. Numbered from west to east.

som på den norra sidan men andra varianter och typer förekommer (fig 170).

Kapitäl nr *S1*: Bladstänglar med utvikta, mjukt flikiga blad. Variant av *N1* och *N2*. – *S2*: Variant av *S1*. Spetsflikigare blad och kraftigare markering av stänglarna. – *S3*: Bladstänglar med släta, hårt rullade, giffel-liknande bladspetsar. Ytterligare tre kapitäl av samma typ förekommer, nämligen *S4*, *S7* (fig 173) och *S9*. – *S4*: Samma som *S3*. – *S5*: Utvikta, stiliserade, flikiga blad på tunna stänglar. Samma som *N9* (fig 164). – *S6*: Variant av *S5*. Mittbladen dock småflikiga (fig 172). – *S7* (fig 173): Samma som *S3*, *S4* och *S9*. – *S8*: Småkrusiga, mjukt flikiga blad av delvis naturalistisk

karaktär. Mittornamentet av liknande uppbyggnad som *N10*. – *S9*: Samma som *S3*, *S4* och *S7* (fig 173).

Av sammanställningen över kolonnetternas kapitäl (se fig 164 och 170) framgår att vissa olikheter i fråga om ornamentiken förekommer på den norra och den södra sidan. På den norra sidan är dekoren rikare varierad och här ingår även tre kapitäl med naturalistiskt utformad bladdekor (*N3*, *N6*, *N12*). På den södra sidan har endast ett kapitäl en delvis naturalistisk bladdekor, nämligen *S8*. Kapitälerna är på denna sida genomgående kraftigare stiliserade och mindre varierade. Av de återstående åtta kapitälerna är fyra stycken hårt stiliserade »giffelkapitäl» (*S3*, *S4*, *S7*, *S9*) medan

de övriga fyra utgörs av varianter på framför allt kapitäl N9. Kapitälerna tillhör samma period men är förmodligen huggna av olika stenhuggare med olika specialiteter. Den rika variationen i fråga om kapitälens bladdekor liksom blandningen av naturalistiska och starkt stiliserade former har sin motsvarighet i pelarkapitälerna i denna del av långhuset (se nedan, jfr fig 258–269).

Dekoren i blindarkadens spetstrifolier är unik för varje båghalva. Detta innebär att det förekommer inte mindre än 42 olika varianter. I travé 1 är utsmyckningen av enklare typ än i travé 2 när det gäller de stora näsprydnaderna. I den första travén, där sidoskeppen skulle utgöra en öppen bottenvåning i tornen, har man nöjt sig med bladornament medan man i den andra travén arbetat med människofigurer eller huvuden i friskulptur (se pl 15, 16). Huvudena är utförda i knappt naturlig storlek och är ca 15–20 cm höga. Bågfälten är på den norra sidan 10 cm smalare än på den södra sidan – spännvidden är 105 cm respektive 115 cm – vilket gör att näsprydnaderna på den norra sidan nästan möts i mitten (pl 18–19).

Bågställning nr *N1*: Halv båge. Treflikigt liljeornament. I svickeln två blad. – *N2*: Tv (fig 174). Tredelat, stiliserat bladornament. I svickeln fabeldjur. Rävliknande huvud med dubbla, utdragna kroppar. – *Th* (fig 175). Tredelat, stiliserat bladornament. I svickeln en

Fig 171. Kapitäl nr S5. Foto SvK 1979.

Capital no S5.

Fig 172. Kapitäl nr S6. Foto SvK 1979.

Capital no S6.

Fig 173. Kapitäl nr S7. Foto A Gustafsson, Studio östgötabild 1975. ÖLM.

Capital no S7.

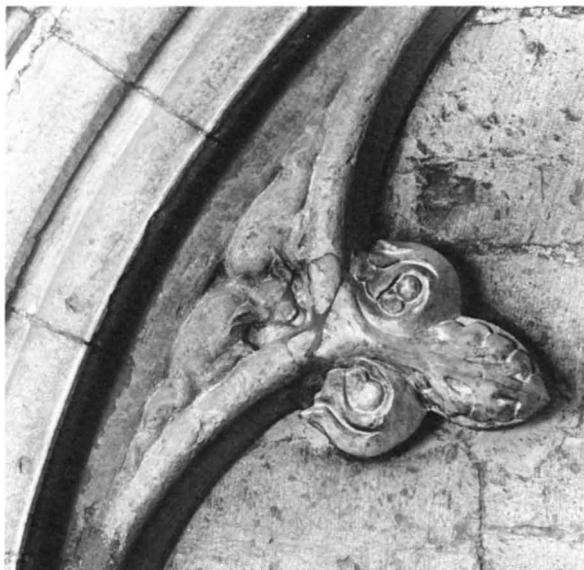

Fig 174. Detalj av norra blindarkaden, bågställning nr N2. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of north blind arcade, no N2.

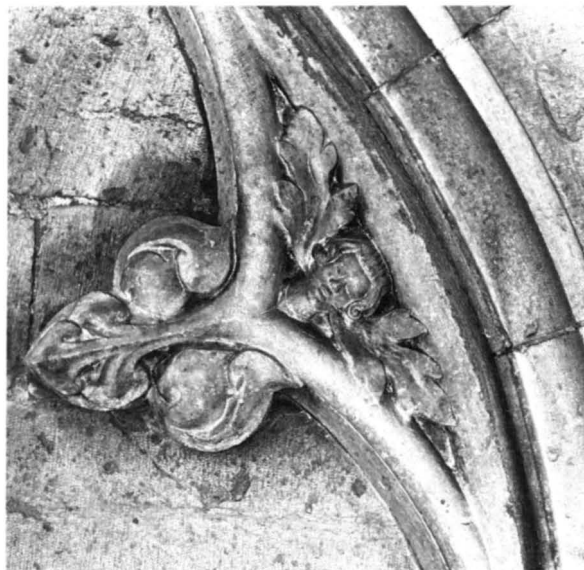

Fig 175. Detalj av bågställning nr N2. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no N2.

bladmaskaron i form av ett realistiskt utformat pojkhuvud från vars mun utgår två flikiga blad. – N3 (fig 176): Tv. Tredelat, stiliserat bladornament. Nygjort i cement vid 1800-talets restaurering. I svickeln en fembladig ros. – Th. Tredelat bladornament av flikiga, akantusliknande blad. I svickeln ett fabeldjur med lång svans. Huvudet har gapande mun och långt, uppstående öra. – N4 (fig 177): Tv. Tredelat, stiliserat bladornament. I svickeln fabeldjur. Lejonliknande huvud med man, ben med klövar, lång svans. – Th. Tredelat, stiliserat bladornament. I svickeln fembladig ros. – N5 (fig 178): Tredelade, stiliserade bladornament av något olika utformning. I svicklarna eklöv med ekollon. – N6 (fig 179): Bågställningen delas av väggpelaren A2 och vänstra delen tillhör travé 1, högra travé 2. – Tv (fig 180). Sovande man med höger hand under huvudet. Näsan nu avslagen. Lutad mot en klippliknande formation. Enkel dräkt med hätta. Figuren hör motivmässigt samman med den högra gestalten i nästa bågställning, en vaktande man (fig 182, 184). I svickeln en fembladig ros. – Th (fig 181). Stiliserat blad. I svickeln ett huvud, troligen ett kvinnohuvud, med dok. – N7 (fig 182): Två ynglingar som brottas. Huvudena är detaljrikt utarbetade (fig 183). Båda har omsorgsfullt friserat hår med bakåtkammat hjässhår och rakt sidohår med utåtrullade toppar. I svickeln en dubbelt fembladig ros. – Th (fig 184). Man med lans (stav?) i höger hand. I den vänstra sexsidigt, sköldliknande föremål. Enkel dräkt

med hätta. Hör motivmässigt ihop med den sovande mannen i föregående bågställning (fig 180) och figurerna har sannolikt varit tänkta som pendanger. I svickeln dubbelt fembladig ros. – N8 (fig 185): Tv. Sittande gubbe med långt skägg. Ögonen blundar eller är ihopknippta. Munnen öppen så att tänderna syns. Endast iförd hätta (fig 186). Näsan skadad. I svickeln en stor fågel med lång näbb. – Th. Sittande gumma (fig 187). Endast iförd dok och halslin samt skor. Höger hand tryckt mot magen, vänster hand fattar om vänster smalben. I svickeln huvudet av en soldat i brynjuhuvu. – Paret tycks vara sk schieurer, dvs personer som utträttar sina naturbehov (jfr nedan). – N9 (fig 188): Tv. Knippe av eklöv. I svickeln en drakfågel med människofötter och lång bakkropp (fig 189). – Th. Bladknippe. I svickeln fabeldjur. Grisliknande kropp med yvig svans (fig 190). Fiskhuvud med gälar, haktofs och långt öra. – N10 (fig 191): Tv. Kvinnohuvud i dok och halslin (fig 192). Fint utarbetat ansikte. Näsan nu skadad liksom doket. I svickeln dubbelt fembladig ros. – Th. Manshuvud (fig 193). Långt, vågigt hår, pann-

Fig 177. Detalj av bågställning nr N4. Foto SvK 1979.

Detail of arcade no N4.

Fig 178. Detalj av bågställning nr N5. Foto SvK 1979.

Detail of arcade no N5.

Fig 176. Bågställning nr N3. Foto SvK 1979.

Arcade no N3.

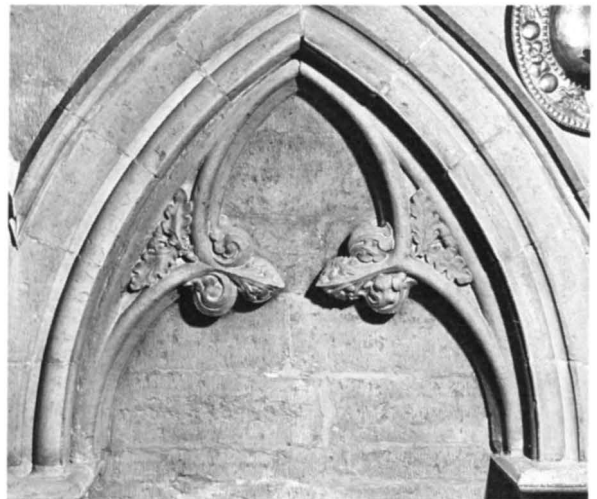
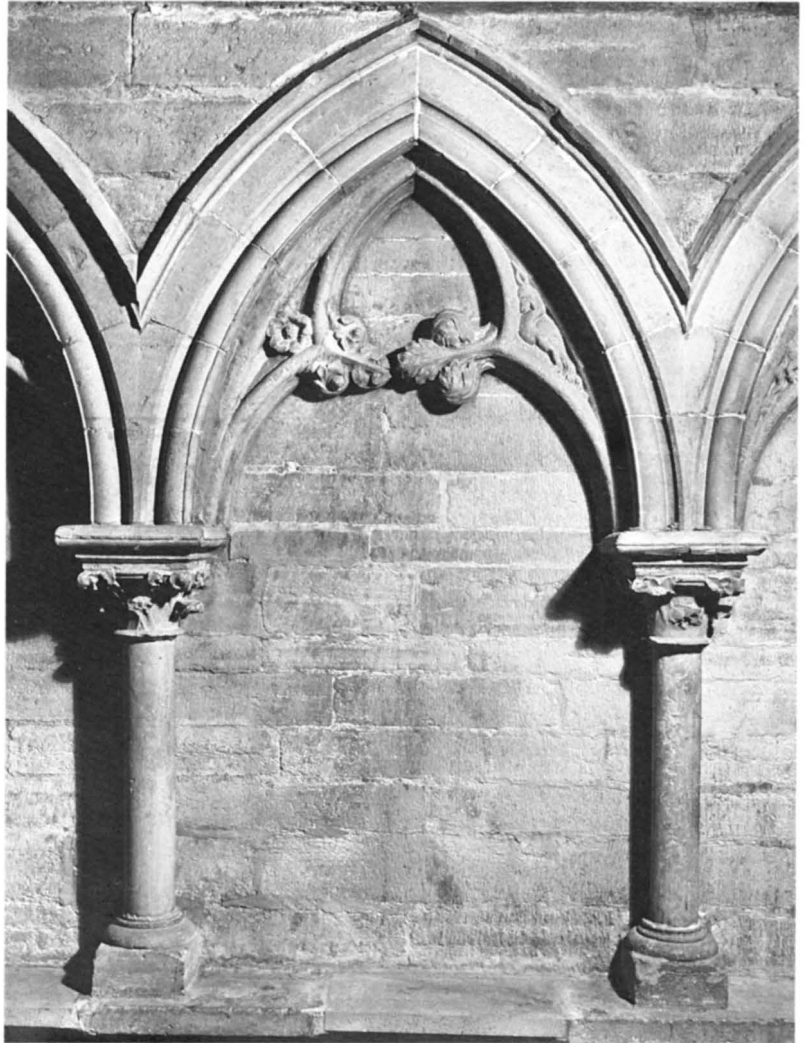

Fig 179. Bågställning nr N6 med väggpelaren A2. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Arcade no N6 with wall pillar A2.

Fig 181. Detalj av bågställning nr N6. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no N6.

Fig 180. Detalj av bågställning nr N6. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no N6.

Fig 182. Detalj av bågställning nr N7. Foto SvK 1986.

Detail of arcade no N7.

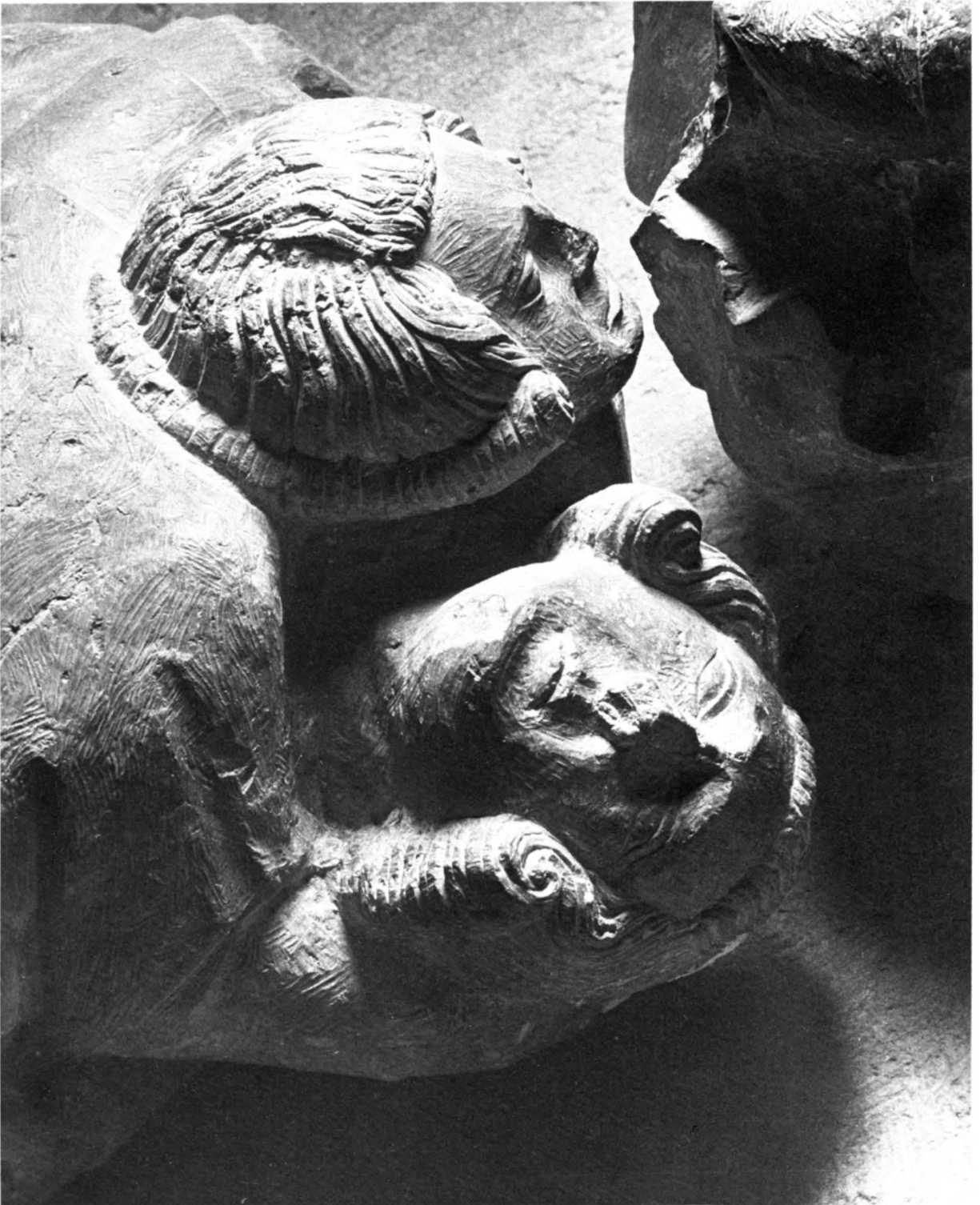

Fig 183. Detalj av bågställning nr N7. Foto SvK 1986.

Detail of arcade no N7.

Fig 184. Detalj av bågställning nr N7. Foto SvK 1986.

Detail of arcade no N7.

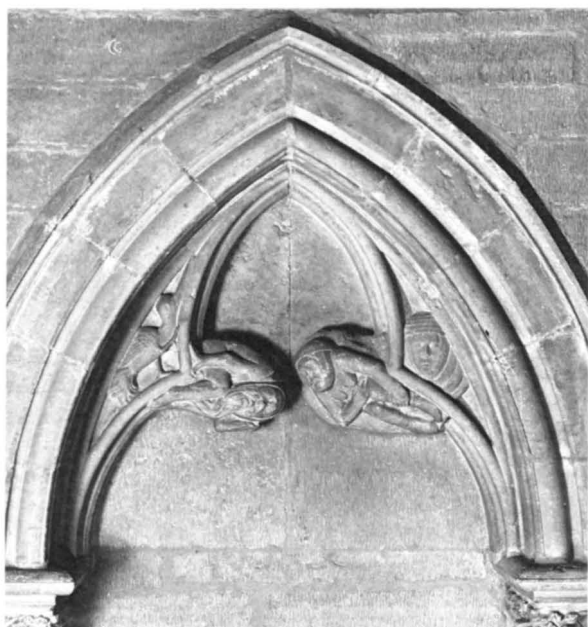

Fig 185–187. Detaljer av bågställning nr N8. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Details of arcade no N8.

Fig 188. Bågställning nr N9. Foto SvK 1979.

Arcade no N9.

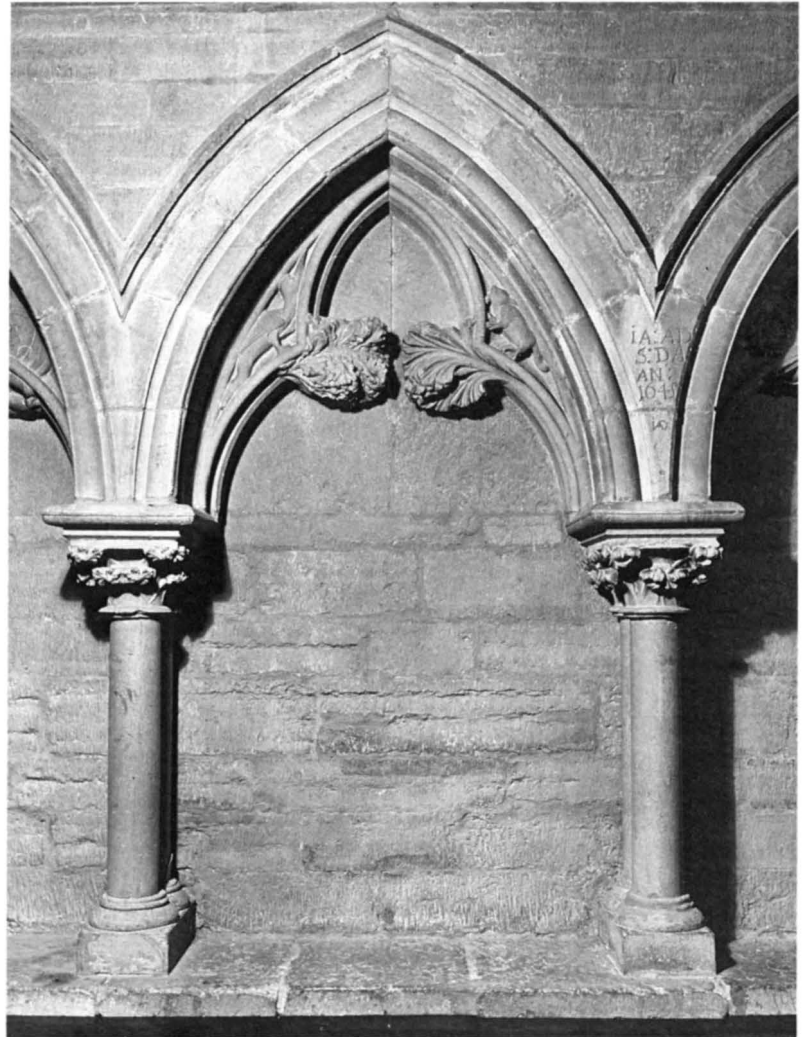

Fig 189. Detalj av bågställning nr N9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no N9.

Fig 190. Detalj av bågställning nr N9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no N9.

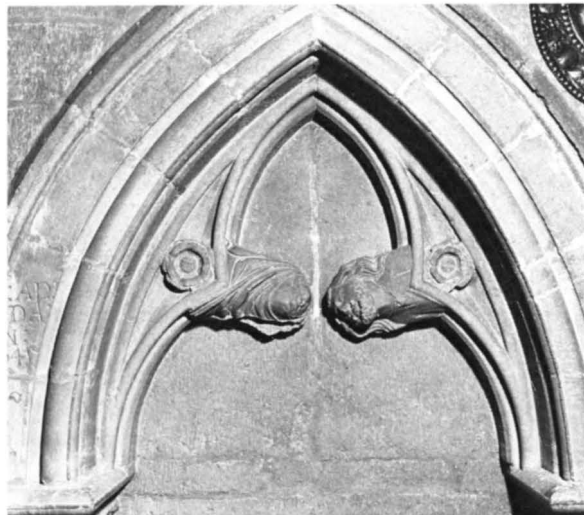

Fig 191. Detalj av bågställning nr N10. Foto SvK 1979.

Detail of arcade no N10.

lockar, friserat skägg och mustasch. Näsan nu skadad. I svickeln dubbelt fembladig ros. – *N11*. (fig 194): Tv. Bladknippe. I svickeln tvåbent drake med manshuvud ifört lång toppig hätta (fig 195). – Th (fig 196). Bladknippe. I svickeln tvåbent drake med kvinnohuvud i dok och halslin. – *N12* (fig 197): Tv. Manshuvud. Soldat i ringbrynja. Huvan mycket detaljerat utformad med beslag och spänne (fig 198). I svickeln manshuvud. Långt, utåtrullat hår, pannvalk, rundat toppig hatt, troligen en murarmössa (se not 21). – Th. Kvinnohuvud (fig 199). Runt fylldigt ansikte. Håret i modefrisyr, uppfäst och instoppat i ett hårnät. En slöja är draperad i rika veck runt huvudet och faller löst vid ena sidan. I svickeln en drake med dubbel kropp.

Bågställning nr *S1* (pl 15): Halv båge. Treflikigt liljeornament. I svickeln fembladig ros. – *S2*: Omfattning till trapptornets dörr. – *S3* (fig 200): Tv. Tredelat bladornament. I svickeln fembladig ros. – Th. Bladknippe av eklöv. I svickeln två eklöv med ekollon. – *S4* (fig 201): Tredelade, liljeliknande ornament av något olika utformning. I svicklarna fembladig ros. – *S5* (fig 202): Bågställningen delas av väggpelaren D2. Tv. Drake som biter sig själv i svansen (fig 203). I svickeln fembladig ros. – Th. Rikt utformat bladknippe. I svickeln fembladig ros. – *S6* (fig 204): Tv. Sittande gestalt. Överkropp och huvud avslagna (fig 205). Stort spänne håller samman manteln. Vänster hand vilar på vänster knä, den högra handen håller en flik av manteln. I svickeln bladmaskaron. Ansiktet skadat. – Th. Sittande gestalt (fig 206). Huvudet och axelpartiet avslaget.

Fig 192–193. Detaljer av bågställning nr N10. Foto SvK 1986.

Details of arcade no N10.

Rikt draperad dräkt med manteln lagd över skuldrorna och uppdragen och fasthållen i flikar vid handlederna. Vänster hand håller ett språkband. I höger hand ett bokliknande föremål. I svickeln en framställning av Törnutdragaren, en yngling som tar ut en tagg ur foten. – S7 (fig 207): T v. Kvinnohuvud. Väl utarbetat ansikte (fig 208). Näsan nu skadad. Doket sammanfört under haka och hals. I svickeln kvinnoansikte med löst fallande dok. – T h. Manshuvud (fig 209). Munnen öppen som i ett skrik. Näsan avslagen. Huvudbonad i form av en tätt åtslutande mössa samt hätta. I svickeln ett mansansikte med kraftigt markerade drag. Även här samma dubbla huvudbonad. – S8 (fig 212): T v. Bladornament. I svickeln ett tvådelat flikigt och krusigt bladornament. – T h. Bladknippe av något annorlunda

Fig 194–196. Detaljer av bågställning nr N11. Foto SvK 1979.

Details of arcade no N11.

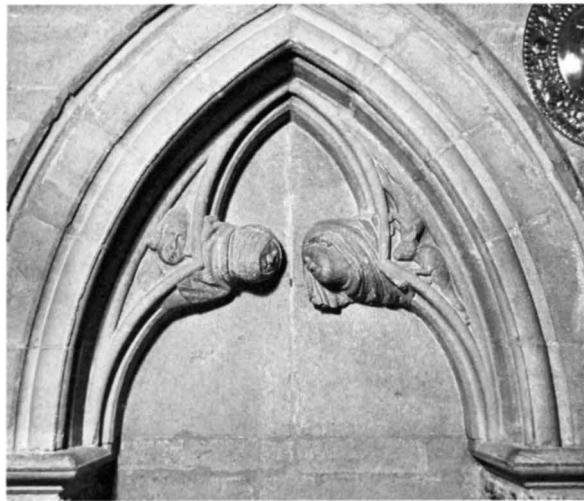

Fig 197–199. Detaljer av bågställning nr N12. Foto SvK 1986.

Details of arcade no N12.

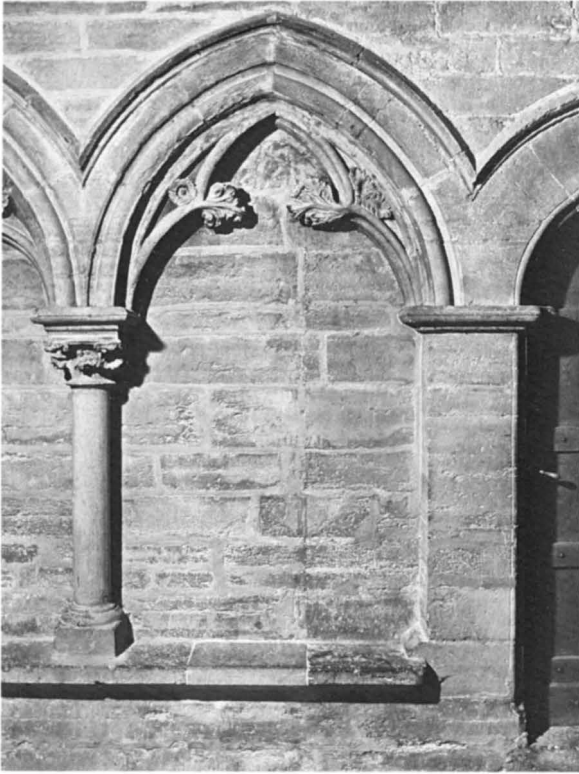

Fig 200. Bågställning nr S3. Foto SvK 1979.

Detail of arcade no S3.

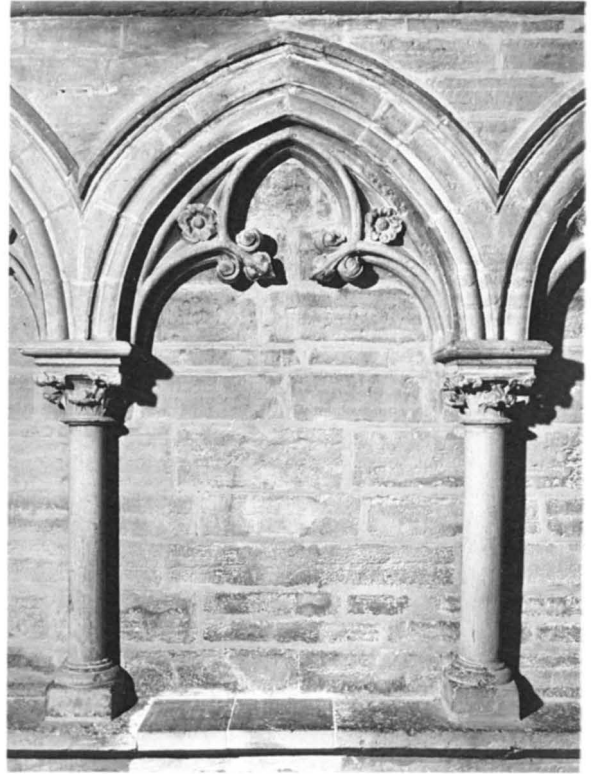

Fig 201. Bågställning nr S4. Foto SvK 1979.

Arcade no S4.

typ. I svickeln ett bladornament. Variant av det vänstra. – S9 (fig 213): Tv. Manshuvud (fig 214). Kalottliknande huvudbonad. Fint utarbetat ansikte med markerade drag. Näsan nu avslagen. Långt, friserat hår med två pannlockar, friserat skägg och mustasch. Påminner om mannen i den norra sidans bågställning nr N10 (fig 193). I svickeln en hare eller kanin. – Th (fig 215). Krönt kvinnohuvud. Fylligt, väl karakteriserat ansikte. Näsan nu avslagen. Håret uppsatt i modefrisyr (jfr norra sidans kvinnohuvud fig 199). Slöjan är draperad runt huvudet och faller löst vid höger sida. Kronan har låga, tredelade bladspetsar. I svickeln ett hermelinliknande djur. – S10 (fig 220): Tv. Bladornament med krusade flikar. I svickeln välsignande hand enligt benedictio latina (fig 217). – Th. Bladornament. I svickeln hand svängande ett rökelsekar (fig 218). – S11 (fig 219): Tv. Kvinnohuvud (fig 216). Ansiktet fint utarbetat. Näsan endast lätt skadad. Iförd dok och halslin. Håret synligt vid tinningarna. I svickeln tvåbent drake som visar tänderna. – Th. Manshuvud (fig 221). Väl utarbetat, slätrakat ansikte. Näsan nu avslagen. Huvan

tillbakaskjuten så att håret syns. Det halvlånga håret har kraftigt utåtrullade toppar och pannhåret är uppåt-rullat i en valk. I svickeln bevingad, tvåbent drake med grisliknande huvud med huggtänder.

Även följelistan är på den södra sidan i travé 2 på tre ställen prydd med skulpterade detaljer (pl 15). Mellan bågställningarna nr S6 och S7 ses ett litet kvinnohuvud i dok och hätta (fig 211). Därpå följer mellan bågställningarna nr S7 och S8 ytterligare ett kvinnohuvud men med håret synligt vid tinningarna och en slöja över hjässan (fig 210). I den följande skärningspunkten mellan bågställningarna nr S8 och S9 (fig 212) ses en örn. Även de övriga skärningspunkterna på följelistan i denna travé tycks ha haft motsvarande skulpturer (fig 219).

Några färgspår har inte kunnat iakttagas på skulpturerna. Ögonens pupiller är inte markerade i stenen och dessa kan, liksom eventuellt ögonbryn och mun, ha varit markerade med färg. Svaga spår av en sådan ögonmarkering tycks förekomma på kvinnohuvudet i fig 215. Beträffande huvudena kan man konstatera att

Fig 202. Bågställning nr S5 med väggpelare D2. Foto SvK 1979.

Arcade no S5 with wall pillar D2.

Fig 203. Detalj av bågställning nr S5. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no S5.

ansiktena är repade och näsorna oftast avslagna. Skulpturerna är för övrigt inte repade och det tycks som om denna åverkan skett medvetet.²⁰

Blindarkadens utformning och även utsmyckning är tydligt influerad av engelsk katedralarkitektur och katedralskulptur. Någon direkt motsvarighet till de infälda trifoliebågarna och deras svickelornament och stora näsprydnader i form av bladknippen, människofigurer och människohuvuden finns dock inte. De talrikt förekommande huvudena i den engelska katedralskulpturen är framför allt placerade i följelisternas skärningspunkter och på arkivoltens nedre spets eller som konsoler (fig 431–432, jfr Cnatingius). Ett stort antal huvuden och maskaroner enligt engelskt mönster finns också i domkyrkan i Trondheim (jfr nedan, Cnatingi-

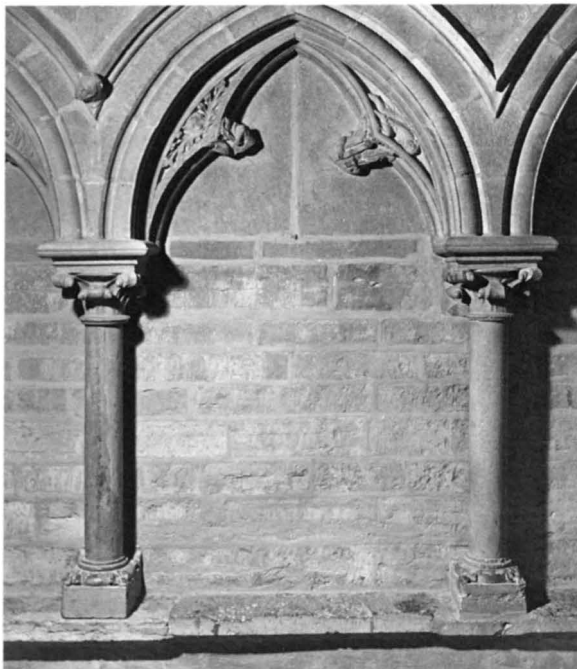

Fig 204. Bågställning nr S6. Foto SvK 1979.

Arcade no S6.

Fig 207. Detalj av bågställning nr S7. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no S7.

Fig 205–206. Detaljer av bågställning nr S6. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Details of arcade no S6.

Fig 208–209. Detaljer av bågställning nr S7. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Details of arcade no S7.

Fig 210. Kvinnohuvud på följelisten mellan bågställningarna nr S8 och nr S9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Female head on moulding between arcades S8 and S9.

Fig 211. Huvud på följelisten mellan bågställning nr S6 och nr S7. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM. Jfr fig 204.

Head on moulding between arcades S6 and S7. Cf Fig 204.

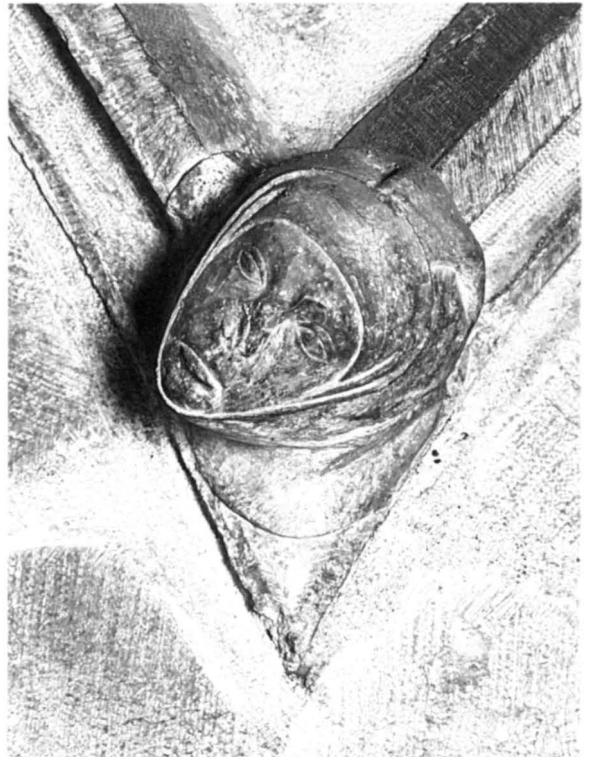

Fig 212. Bågställning nr S8. Foto SvK 1979.

Arcade no S8.

us). Dessa engelska och norska huvuden är normalt placerade så att de kan betraktas rent frontalt. Utgångspunkten för de stenhuggare som utfört huvudena i Linköping har också varit frontala huvuden. Som näsprydnader kan huvudena dock endast betraktas i profil eller halvprofil eftersom arkaden är sluten. På norra sidan, där arkaden är något djupare – trepassbågens djup är här 19 cm mot 14 cm på den södra sidan – har figurgrupperna och huvudena dock kunnat vridas något utåt och de är därigenom bättre tillgängliga för betraktaren (jfr fig 197 o 207).

Figurernas placering i ögonhöjd och deras slutna, parvisa funktion har gjort att de fått en mer uttalad symbolisk laddning än de nämnda, fritt utskjutande katedralhuvudena och likaså förstärks symbolkaraktä-

ren genom sammankopplingen med svicklarnas ornament, ansikten och fabeldjur. Olika tolkningsförsök har också gjorts (se nedan Cnattingius). Vanligtvis ingår i bildmotiven i kyrkornas västparti kampen mellan ont och gott, mellan dygder och laster. Det didaktiska innehållet skall vara att varna betraktaren för synden och de onda makterna och visa på den rätta vägen till frälsning. Det bör därför finnas ett sådant teologiskt program för arkadskulpturen även om vi idag har svårt att tolka varje moment. Grundtemat tycks vara att åskådliggöra den pågående kampen mellan ont och gott genom sammanställningar av motsatspar. Med utgångspunkt från detta tema är följande tolkningar möjliga:

På den norra sidan inleds figurmotiven med en

sovande man (N6, fig 180). Vid hans sida ses den fembladiga rosen, som ofta förekommer som svickelmotiv och som kan ses som en Kristussymbol. Samma rosor pryder också sarkofagen i sydportalens uppståndelsescen (fig 144). Hans pendang bör vara den vakande, beväpnade mannen i nästa bågställning (N7, fig 184), som en uppmaning åt den kristne att ständigt vara beredd mot djävulens onda anslag med tanke på den kommande domen på den yttersta dagen. De båda brottande ynglingarna i samma bågställning (fig 182–183) kan traditionellt tolkas som en symbol för discordia, tvedräkten, genom vilken människans vilja till makt och ägande leder henne in på farliga vägar. Även i denna bågställnings svicklar ses rosen som ornament. I den högra delen av den föregående bågställningen förekommer däremot ett kvinnohuvud (fig 181), vars direkta innebörd är osäker. I övriga scener förekommer sedan genomgående både man och kvinna.

Det första paret uppträder i bågställning nr N8 och förefaller som nämnts vara schieurer (fig 185–187). Mannen kan dock tänkas illustrera lasten stultitia, dårskap, som kan symboliseras av en halvnaken man, medan kvinnan kan tänkas illustrera en annan last, nämligen gula, omåttlighet och frosseri, som symboliseras av en kvinna som kräks. Blindarkadens kvinnofigur trycker handen mot magen, munnen är öppen och ansiktsuttrycket lidande. Mannen och kvinnan har kombinerats med olika svickelmotiv. På mannens sida ses en fågel, som, trots att utrymmet endast tillåtit korta ben, med tanke på stjärt och näbb skulle kunna tolkas som en trana och då vara symbol för vaksamhet och rättrådighet. Från kvinnans svickelfält blickar en allvarlig man i brynjuhuvu, en riddare eller soldat, som då likaså borde vara en positiv motsats.

I nästa bågställning (N9) ses endast svickelfigurer, här i form av en drakfågel och ytterligare ett fabeldjur (fig 188–190), dvs onda, hotande väsen. Så följer i N10 en kvinna och en man, som betraktar varandra (fig 191–193). Kvinnan bär den gifta kvinnans dok och halslin. Båda ansiktena präglas av förfinade, »ädla» drag och i svicklarna ses rosen. Scenen kan tänkas vara en symbol för det av Gud stiftade äktenskapet. I nästa bågställning (N11) lurar djävulen i form av två drakar med mans- respektive kvinnohuvud (fig 194–196). Den kvinnliga draken bär den gifta kvinnans huvudbonad och drakparet blir en negativ motsvarighet till det ideala paret i föregående bågställning.

Även i den sista bågställningen (N12) finns djävulen med (fig 197–199). Här ses en riddare i brynjuhuvu betrakta en elegant, ung kvinna i modefrisyr och med

Fig 213. Detalj av bågställning nr S9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no S9.

slöjan löst draperad runt huvudet. Bakom kvinnan ses en drake med dubbla kroppar, bakom riddaren ett allvarligt mansansikte (se not 21). Det är möjligt att kvinnan kan ses som en lockande luxuria, dvs som en symbol för okyskhet och vållust.

Den södra sidans skulpturer inleds med en drake, som biter sig själv i svansen (S5, fig 203). Som motvikt ses i svickelfältet den fembladiga rosen. Den följande bågställningen (S6) innehåller en nu delvis skadad motivsammanställning. Näsprydnaderna har utgjorts av två sittande personer (fig 204–206), sannolikt två heliga personer eftersom den högra håller ett språkband i ena handen och en bok i den andra. Den vänstra gestalten med stort mantelspänne kan ha varit en kvinna, den högra gestaltens dräkt har däremot en typisk manlig urringning. Dessa personer har som motsatspar på vänstra sidan en bladmaskaron och på högra sidan en framställning av Spinario, dvs törnutdragaren, som kan symbolisera avgudadyrkan och liderlighet. Innebörden i bågställningens skulpturer kan därmed tolkas som tron bekämpande avgudadyrkan och kätter.

Innebörden i nästa bågställnings figurer är däremot mera oklar (S7, fig 207–209). De utgörs av en kvinna och en man i dubbla upplagor. Kvinnohuvudet har doket svept runt hakan och halsen och det syns inte om det också ingår ett halslin. Svickelfältets kvinnoansikte tycks vara en ung flickas och hennes dok faller

Fig 214. Detalj av nr S9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of no S9.

löst. Det motstående mansansiktet är ungt och skägg-löst och munnen är öppen till ett skrik av otålighet och vrede. Svickelns mansansikte tillhör en äldre, allvarlig man. Eventuellt kan motsatserna här vara vrede, ira, och patientia, tålmod, i kombination med mildhet och hårdhjärtenhet.

I bågställning S9 (fig 213–215) förekommer den enda krönte personen bland blindarkadernas figurer. Här ses ett påfallande realistiskt skildrat kvinnoansikte tillhörande en furstlig person i elegant modefrisyr, slöja och låg krona, som bör vara en hertiginnekrona. Hennes manlige pendang utgörs av en skäggig, välfriserad

men icke furstlig person. Kvinnohuvudets karaktär av porträtt och alliansen med en icke furstlig man har gjort att paret tolkats som en anspelning på historiska personer, i detta fall hertiginnan Ingeborg och hennes gunstling och sedermera make, Knut Porse, vilka omkring 1320 stod i händelsernas centrum.²¹ Om paret dessutom haft en tydbar moraliserande innebörd även som anonyma personer är ovisst. Även svickelfigurer- nas betydelse är tvetydig. Det hermelinesliknande dju- ret bakom kvinnan kan vara en anspelning på hennes börd men hermelinen eller vesslan kan också vara en symbol för Kristus som djävulens besegrare. Mannen

Fig 215. Detalj av nr S9. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of no S9.

har som svickelfigur en hare, som kan ses som symbol för okyskheten men haren kan också symbolisera den av djävulen jagade själen och också vara symbol för vaksamhet och evigt liv (se not 21).

Den följande bågställningen (S10) innehåller där- emot i svickelfälten två mycket lätt tydbara symboler, nämligen en välsignande hand och en hand svängande ett rökelsekar (fig 217–218), som tecken för kyrkan som vägen till frälsning. I den sista bågställningen (S11) återkommer de onda makterna i anslutning till ett elegant människopar (fig 219). Den vackra kvinnan (fig 216) bär dok och halslin, mannen (fig 221) har låtit

sin huva glida bakåt och visar sitt välfriserade hår. I båda svicklarna lurar grinande drakar, kanske för att varna för superbia, högmodet, som är alla lasters moder.

Arkaderna är stilmässigt höggotiska och har en fast tidsmässig placering i det byggnadshistoriska skeendet. Den förlängning av långhuset, där blindarkaderna ingår, bör ha planerats 1308 och hann sannolikt påbörjas innan byggnadsarbetena avstannade efter några år för att återupptas omkring 1320 (se Byggnadshistoria). Att blindarkaderna redan från början varit avsedda för löst insatta prydnadsbågar framgår av kolonnett-

Fig 216. Avgjutning av kvinnohuvudet i bågställning nr S11 (fig 219). Foto ATA.

Cast of female head in arcade no S11 (Fig 219).

Fig 217–218. Detaljer av bågställning nr S10. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Details of arcade no S10.

kapitälens små anfangar. De rikt skulpturprydda trifoliebågarna kan dock ha färdigställts och inpassats efter det att själva arkaden uppförts. Sannolikt var dock blindarkaderna fullbordade även i detta avseende i början av 1320-talet.

Som nämnts är det engelska inflytandet på blindar-

kadernas utformning tydligt (jfr nedan Cnattingius) men arkaderna kan trots detta inte ses som direkta efterbildningar. Som ren efterbildning framstår endast den södra sidans följelist med figurer i skärningspunkterna (fig 210–212) medan som nämnts placeringen av näsprydnaderna inte har någon direkt motsvarighet.

Fig 219. Bågställning nr S11. Foto SvK 1979.

Arcade no S11.

Fig 220. Detalj av bågställning nr S10. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no S10.

Fig 221. Detalj av bågställning nr S11. Foto A Gustafsson, Studio östgöta-bild 1975. ÖLM.

Detail of arcade no S11.

Fig 222. Östra kapellet.
Detalj av väggfält
D17–D18. Foto SvK
1980.

*East chapel. Detail of
wall D17–D18.*

Arkadernas kolonnettkapitel har inte heller sina förebilder i engelsk gotik. Den mycket karakteristiska bladkompositionen med markerade kapitälhorn och ett mittblad växande upp direkt från kolonnettskaftets ring har som prototyp den klassiska franska gotikens kapitel av den typ som triforiumkapitälerna i St Denis utgör. Här finns också ursprunget till den södra sidans »giffelkapitel». ²² Troligen har detta kontinentala inflytande nått Linköping via Tyskland och det är också påfallande hur engelska och tyska stildrag förekommer sida vid sida även när det gäller pelarnas utformning och

ornamentik liksom beträffande den södra långhusportalen. För det engelska inflytandet, bla när det gäller blindarkaderna, har domkyrkan i Trondheim föreslagits som en förmedlande länk (jfr nedan Cnatingius). Såväl figurstil som ornamentik är dock helt olika i de båda katedralerna och inga gemensamma stenhuggarmärken förekommer.

Blindarkader förekommer som nämnts även i väster och utgörs av nischer med bågställningar (pl 17). De är till typen betydligt enklare och saknar såväl figural som ornamentala utsmyckning.

Östra kapellet

I korets östra kapell (fig 19, pl 21) har väggarna i sin nedre del fått en panelliknande utformning med tunna, eleganta bågställningar. I bågställningarna ingår små, bladdekorerade kapitäl av olika slag (fig 222–224) medan trepassbågarnas näsor pryds av bladknippen. Kapitälerna, som endast är ca 15 cm höga (pl 47), är nu svårt skadade och vittrade (fig 225–231). De bägarformade kapitälerna har nedtill en kraftigt utskjutande, profilerad och upptill snedfasad ring samt sexsidig, profilerad abakus. Bladen är samlade i en kransliknande formation. Väggfälten renoverades 1860–61 (se Bilaga 2).

I väggfältet *D16–D17* är de fem kapitälerna relativt välbevarade och tre är försedda med stenhuggarmärken. Kapitäl nr 1 (fig 225) har en bladkrans av stiliserade eklöv och nedanför denna ekollon. Kapitålet är signerat av B 6. Nr 2 har tungliknande bladflikar utgående från tunna, avbrutna kvistar. Nr 3 (fig 226) har en kraftig bladkrans utgående från avbrutna kvistar. Detta kapitäl är signerat av B 47. Nr 4 utgörs av en variant av eklövs kapitålet nr 1 men är signerat av B 16. Nr 5 (fig 227) utgörs av en rikare variant av eklövs kapitålet i fig 225.

I väggfältet *D17–D18* upptas mittpartiet av väggytan av en stor nisch och till höger därom ses en minnestavla (fig 222). Kolonnetter och kapitäl finns endast i hörnen, i övrigt bärs bågarna av konsoler. På det västra kapitålet utgår bladkransen från avbrutna kvistar, på det östra från stänglar.

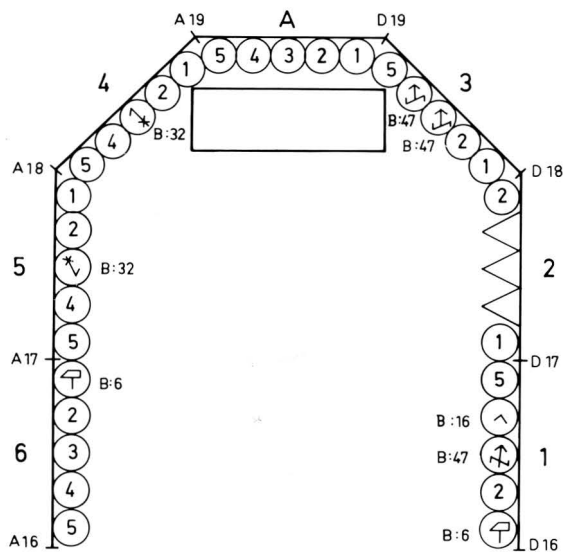

Fig 223. Plan över östra kapellet's kapitäl.
Plan showing the capitals of east chapel.

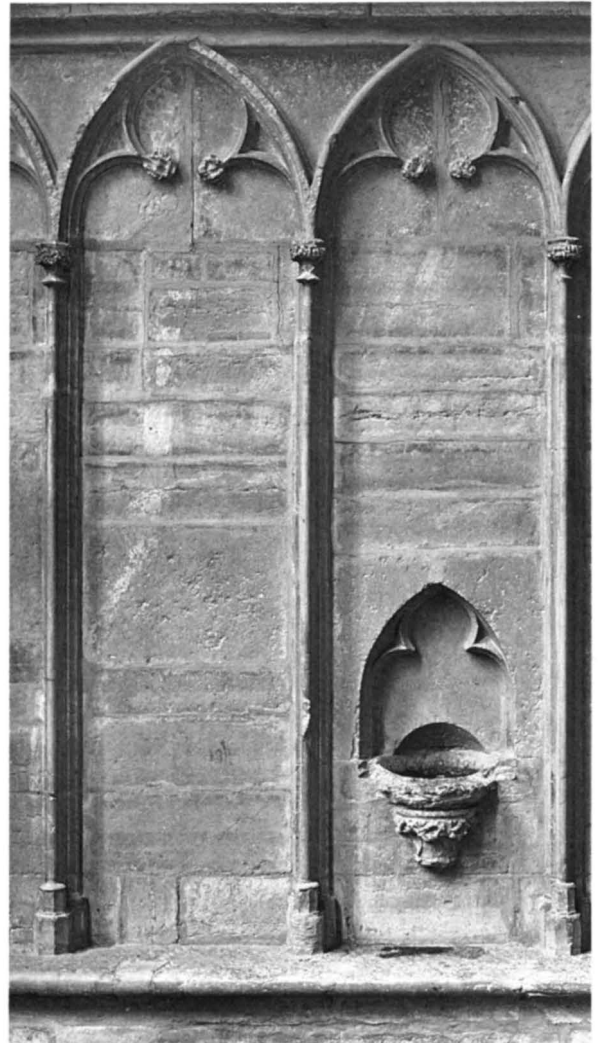

Fig 224. Östra kapellet. Detalj av väggfältet *D18–D19*. Foto SvK 1980.

East chapel. Detail of wall D18–D19.

Nästa väggfält, *D18–D19*, har enbart kapitäl med bladkransar utgående från något olika formade kvistar (fig 224). Kapitälerna nr 3 och 4 är signerade av B 47. Nr 3 överensstämmer med det beskrivna kapitålet i fig 226. På nr 4 är bladkransen något krusigare och kvistarna har dragits ut diagonalt (fig 228).

Kapitälerna i väggfältet *A19–D19* bakom altaret är till största delen förstörda och inget stenhuggarmärke har påträffats på dessa. Även i väggfältet *A18–A19* är de fem kapitälerna svårt skadade. Kapitäl nr 3, som är bäst bevarat (fig 229), är signerat av B 32. De krusade bladen utgår från korta skaft.

Fig 225. Östra kapellet, väggfält D16-D17. Kapital nr 1, signerat av stenhuggaren B6. Foto SvK 1986.

East chapel, wall D16-D17. Capital no 1, signed by mason B6.

Fig 226. Östra kapellet, väggfält D16-D17. Kapital nr 3, signerat av stenhuggaren B47. Foto SvK 1986.

East chapel, wall D16-D17. Capital no 3, signed by mason B47.

Fig 227. Östra kapellet, väggfält D16-D17. Kapital nr 5. Foto SvK 1986.

East chapel, wall D16-D17. Capital no 5.

Fig 228. Östra kapellet, väggfält D18-D19. Kapital nr 4, signerat av stenhuggaren B47. Foto SvK 1986.

East chapel, wall D18-D19. Capital no 4, signed by mason B47.

Fig 229. Östra kapellet, väggfält A18–A19. Kapitäl nr 3, signerat av stenhuggaren B 32. Foto SvK 1986.

East chapel, wall A18–A19. Capital no 3, signed by mason B32.

Fig 230. Östra kapellet, väggfält A17–A18. Kapitäl nr 4. Foto SvK 1986.

East chapel, wall A17–A18. Capital no 4.

Fig 231. Östra kapellet, väggfält A16–A17. Kapitäl nr 5. Foto SvK 1986.

East chapel, wall A16–A17. Capital no 5.

I väggfältet A17–A18 har B 32 signerat det mellersta kapitälet. Den nu förstörda bladkransen utgår här från tungliknande flikar. Även övriga kapitäl är mycket svårt skadade. Nr 4 (fig 230) har utgjort en grövre och enklare variant av B 32:s kapitäl i fig 229. På nr 5 (fig 231) ses druvklasar.

I väggfältet A16–A17 har kapitäl nr 1 signerats av B 6. Det är dock till sin typ helt annorlunda än kapitälet i fig 225 och bladkransen utgår från kraftiga, snedställda kvistar. Kapitälet är liksom övriga svårt skadat. På kapitäl nr 3 ses druvklasar (jfr fig 231).

Kapellets väggar tillhör korets första byggnadsperiod, som infaller ca 1408–1420, och kapitälerna är de enda ornamentala detaljerna från denna period. Av de fyra nämnda stenhuggarna – B 6, B 16, B 32 och B 47 – har framför allt B 6 märkt ett stort antal stenar (se fig 98). I hans produktion ingår i övrigt såväl profilstenar som kvadrar, vilket också gäller de andra stenhuggarna (se Bilaga 1). När man granskar de enskilda kapitälerna förefaller B 47 att ha varit den skickligaste och mest formsäkra av stenhuggarna i detta avseende. Genom minnestavlan vet vi att byggmästaren Gierlach kom från Köln och flertalet av stenhuggarna hämtades sannolikt från samma område (se ovan Stenhuggarmärken).

Minnestavlan (fig 222, 441) har runt kanten en in-

Fig 232. Kapitäl B9, detalj av södra delen. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital B9, detail of the south part.

skrift med gotiska majuskler i upphöjd relief: »Magister Gierlac de Colonia fecit istam capellam» (= mästare Gierlac från Köln gjorde detta kapell). Mittpartiet upptas av en ristad bågställning krönt av fialer, krabbor och en stor korsblomma. Inom bågställningen ses tv S Petrus sittande på en bänk och med sitt attribut, den stora nyckeln i vänster hand. Framför honom knäböjer byggmästaren Gierlach med händerna höjda i orantgest. Dräktens detaljer är noga angivna. Han bär ett överplagg med vida ärmar, bälte med väska samt struthätta, som ej är uppdragen utan hänger ner på ryggen. Nedanför honom ligger hans yrkesattribut, ett stenhuggarverktyg, som ser ut som en kombinerad pik och flåhacka, samt en passare. I skyn ses en välsignande Gudshand. Ovanför bågen står: »Orate p(ro) me» (= bed för mig).

Tavlan, som mäter 62×55 cm, är delvis svårt skadad i ytan. Framför allt gäller detta figurpartiet, där rist-

ningslinjerna är delvis uppfrätta. Hela ytan har dessutom en grå beläggning. Hur dessa skador uppkommit är ovisst. Möjligen kan stenen ha brandskadats och rengjorts oförsiktigt. I en del av ristningslinjerna finns en gråvit beläggning, som kan ha tillkommit vid den restaurering av minnestavlan som omtalas 1861 (se Bilaga 2).²³

Gierlachs minnestavla har ursprungligen ej varit placerad på nuvarande plats. Huggtekniken visar att smygens kanter nedtill och till vänster senare huggits ut i de medeltida kvadrarna medan man samtidigt satt in nyhuggen sten upptill och till höger.²⁴ Tavlan har troligen från början varit placerad utvändigt på koret på samma sätt som biskopen Henrik Tidemanssons minnestavla (se ovan). Omflyttningen bör ha skett då man på 1790-talet renoverade korets fasader. Vid C G Brunius besök 1849 (a a s 185) fanns tavlan på nuvarande plats.

Fig 233. Kapital B9, västra delen. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital B9, west part.

Kapital, baser och konsoler

De talrika pelar- och knektkapitalen uppvisar en mångfald ornamentformer. C G Brunius konstaterade vid sin beskrivning av byggnaden 1849 (aa s 209): »De byggnader äro få, som kunna i ornamenters mångfald täfla med Linköpings domkyrka, åtminstone finnes ingen sådan i Norden, sedan domkyrkan i Trondheim blifvit till största delen förstörd. Den, som önskar närmare kännedom om medeltidens ornamentik, kan i förstnämnda katedral, om han icke är på förhand väl hemmastadd i detta studium, ha i veckor ja i månader full sysselsättning.»

Ornamentiken hör samman med fyra olika, klart avgränsade byggnadsperioder och kommer därför att behandlas i kronologisk ordning. Under de äldre perioderna förekommer endast enstaka inslag av figurala motiv. När det gäller det sengotiska koret är däremot människohuvuden och hela figurer ett mycket markant inslag. På dessa figurskulpturer återstår även rester av en ursprunglig polykromi (se nedan Polykrom stensulptur). Färgrester finns även på pelarkapitalen B9 och C9 samt på valvribbor och slutstenar.

I samband med den senaste stora restaureringen gjordes 1961–62 en mycket omfattande fotografisk dokumentation av stensulpturen. Hela det rika fotomaterialet, av vilket i detta sammanhang endast de viktigaste och för varje pelare etc mest representativa detaljerna har kunnat publiceras, ingår i läns museets (ÖLM:s) arkiv.

Tvärhuset

I det ursprungliga tvärhuset har ingått travéerna 7, 8 och 9. Travé 9 är nu integrerad med koret.

A9. Knektkapital, nu delvis skadat (pl 25). I rankornamentiken ingår något otydliga, kopplade palmetter. Den profilerade basen är försedd med mittblad.

B9. Pelaren, som flankerar högkoret, har delvis förändrats vid det nuvarande korets tillkomst (se Murverksbeskrivning). I de partier, som ursprungligen ingått i högmurar, har kapitalbandet vid denna förändring kompletterats med en profilerad list (pl 41). Kapitalbandet består av 10 olika sektioner med delvis mycket olikartad ornamentik. Kapitalen varierar även kvalitetsmässigt, såväl konstnärligt som tekniskt.

På södra delen av kapitalbandet ses längst mot öster (fig 232 t h) bladstängelornamentik med släta, utplattade blad. Det följande knektkapitalet har breda, diamanterade stänglar, som förenas i ett stort, femflikigt blad. Kapitålet är påfallande enkelt och grovt utformat. Hörnkapitalet (fig 232 t v) pryds däremot av ett skickligt format fabeldjur, en harpya, med dubbel kropp. Det krönte kvinnohuvudet har långt hår som övergår i fågelkroppens fjäderskrud. Stjärten är utdragen till två bladornament. På den sida som vetter mot knektkapitalet har dock ingen stjärta fått plats. Ovanför vingen ses ett tvådelat, flikigt bladornament. Ett blad ses även som hörnornament (fig 239).

De övriga delarna av kapitalbandet uppvisar varierad bladstängelornamentik (fig 233, 234). Stänglarna

Fig 234. Kapitäl B9, nordvästra delen.
Capital B9, north-west part.

Fig 235. Kapitäl C9,
nordvästra delen. Foto E
Niklasson 1961. ÖLM.
*Capital C9, north-west
part.*

och bladen är ibland helt släta och utplattade. I kapitelbandets sydvästra del (fig 233 th) förekommer ett hörnkapitel och ett knektkapitel, där stänglarnas och bladens nerver fått en kraftig markering och bladen getts en mera plastisk utformning.

På västra sidan av kapitelbandet återstår betydande

färgrester. På bladen finns spår av guld, på stänglarna brunt (ursprungligen rött?). Bottenfärgen har utgjorts av blått.

C9. Pelaren är samtida med B9 och har genomgått samma förändringar (pl 42). Ornamentiken är dock helt annorlunda och utgörs av en akantusranka av något

Fig 236. Kapitäl C9, detalj av västra delen. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital C9, detail of west part.

varierad och ibland osäker utformning (fig 236). På den västra halvkolonnens kapitäl har rankan på sidorna fått S-form och på det nordvästra hörnkapitälet har rankans blad små närmast blomliknande frukter (fig 235). Samma ranka återfinns på kapitälbandets södra sida.

Liksom på pelarkapitälet B9 finns även på detta kapitäl färgspår. På de treflikiga bladen ses guldrester medan blått förekommer på stänglar och på kanterna av abakus. Färgen är lagd på vit grund.

D9. Knektkapitäl, delvis skadat (pl 26). Mittpartiet utgörs av en örn, som med klorna griper om kapitälens ring (fig 237). Huvudet är nu borta liksom mittpartiet av ringen med fötterna. På vardera sidan om fågeln ses

en akantusslinga av liknande typ som på C9 (fig 235, 236). Basen har ett mittband med kraftigt diamantsnitt.

Ytterligare ett örnkapitäl har funnits i domkyrkan. Det har vid okänd tidpunkt införlivats med samlingarna i bibliotekets kuriositetskabinett och tillhör Stifts- och landsbiblioteket. Kapitäl (fig 238, 239) är sönderslaget och av det i plan rektangulära kapitälet med diagonal orientering saknas närmare hälften av den vänstra delen. Sidorna mäter 34×41 cm, höjden är 30 cm. Materialet är gulgrå kalksten. Skulpturens yta är glättad. På kanterna runt om är behuggningen gjord med bredhacka. Utformningen är frånsett vissa avvikelser i enstaka detaljer densamma som för knektkapi-

Fig 237. Kapitäl D9. Foto 1915. ATA.

Capital D9.

Fig 238. Fragmentariskt örnkapitäl, nu i Stifts- och landsbiblioteket. Jfr fig 239. Foto efter Romdahl.

Fragment of eagle capital. Cf Fig 239.

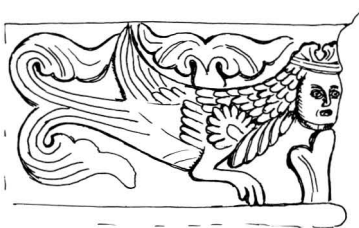

Fig 239. Teckningar av kapitålet i fig 238 samt harpyan på kapitålet B9 i fig 232. Skala 1:10. S Ljungstedt 1987.

Scale drawings of the capital in Fig 238 and the harpy of capital B9 in Fig 232.

Fig 240. Pelare B8, arkadkapitäl. Foto SvK 1986.

Pillar B8, arcade capital.

Fig 241. Kapitäl, sekundärt inkomponerat i dopfuntsfot. Nu förkommet. Foto ATA.

Capital, re-used in the base of the baptismal font. Now lost.

tålet D9 och storleken densamma. En intressant detalj, som ej återfinns på D9, är det lilla manshuvud som placerats som »ryggornament». Ansiktet är stiliserat och det mittbenade håret är markerat med parallella linjer.

Kapitålet kan ha utgjort pendang till D9 och varit placerat på knekten D8, som tycks ha förändrats i samband med en senare omslagning av valvet (24). Det nuvarande kapitålet tycks vara ännu senare. Av foton att döma tillkommet först i samband med 1800-talets restaurering. I örncapitälens fördjupningar finns spår av jord, vilket tyder på att det påträffats i samband med gravgrävning inne i kyrkan.²⁵

A8. Knektkapitäl (pl 25). Dekoren utgörs av fyra starkt stiliserade blad med diamanterade nerver. Mittbladen är motställda och har upprullad övre flik. Samma ornamentik ses också på pelarna B8 och C8 (fig 242, 243). Den profilerade basen är försedd med ett mittblad (pl 25).

B8. Pelaren har genomgått förändringar i samband med travéns anslutning till långhuset (se Murverksbeskrivning). I de partier som ursprungligen ingått i högmurar har kapitälbandet kompletterats med en profilerad list (pl 39, fig 242). Ornamentiken utgörs genomgående av hårt stiliserade blad med rullad övre flik, dvs av samma typ som på knektkapitålet A8 (pl 25). Bladen är utformade i hög relief med diamanterade nerver.

Nedre delen av pelaren har mot väster ingått i en arkad. Den här tillagda halvkolonnens kapitäl är ornerat med bladstänglar med diamanterad mittnerv (fig 240). I pelarens nordvästra hörn ses en knekt, som burit en valvribba i det ursprungligen låga sidoskeppet (pl 39). Kapitålet utgörs av ett osmyckat sk kalkblockkapitäl. Motsvarande knekt och kapitäl har även bevarats på C8 (pl 40).

Ett löst, fragmentariskt kapitäl med bladstängelornamentik fanns tidigare i domkyrkan men är nu förkommet.²⁶ Kapitålet, som hade fått sekundär användning som plint under dopfontens fot (fig 241), omnämns i denna funktion av Brunius 1849 (aa s 232). Kapitålet

Fig 242. Kapitäl B8, nordöstra delen.
Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital B8, north-east part.

Fig 243. Kapitäl C8, nordöstra delen. Foto 1915. ATA.

Capital C8, north-east part.

Fig 244. Kapital C8, detalj av östra delen. Foto 1915. ATA.

Capital C8, detail of east part.

var, som framgår av bilden, fyrsidigt och alltså avsett för en fristående kolonnett. Hörnornamenten utgjordes av femflikiga palmetter och de omgivande bladstänglarnas mittnerv markerades genom pärlband. Kapitället kan ha tillhört en mittkolonnett i den ursprungliga, tvådelade bågöppningen mellan A8–B8 eller C8–D8 (pl 78 B).

C8. Pelaren är samtida med B8 och har genomgått motsvarande förändringar (pl 40). Kapitälbandets ornamentik utgörs mot norr, dvs mot mittskeppet, av stiliserade bladornament av samma slag som på B8 (fig 243). Mot öster är däremot ornamentiken av ett helt annat slag. Den utgörs här av en bladranka (fig 243, 244), närmast en kombinerad akantus- och palmettranka med diamanterade bladnerv. Rankan har något olika karaktär på de båda hörnkapitälerna och även på halvkolonnens kapitäl. Så är det norra hörnkapitälens ranka (fig 243 tv) inte enhetlig till sin utformning och på det södra hörnkapitället (fig 244 tv) förekommer borrarade hål i några av bladen.

D8. Knektkapitället pryds av en krans av upprättstående, femflikiga palmetter (pl 26). Kapitället tycks, av fotografier att döma, vara nyhugget vid 1800-talets restaurering.

A7. Knektknekten är försedd med ett odekorat profilkapitäl (pl 25). Konsolen pryds av lansettblad med diamanterad mittnerv. Denna utformning är gemensam för långhusets samtliga motsvarande knektkonsoler.

B7–C7. Pelarna är förändrade i samband med tvär-

husets anslutning till långhuset (pl 37–38, se Murverksbeskrivning). De ursprungliga kapitälerna pryds av ett diamanterat mittband och har samma utformning som kapitälerna i den södra långhusväggens romanska blindarkad.

Tvärhuset och dess pelare tillhör den äldsta byggnadsperioden, dvs tidsperioden från ca 1230 och till 1250, och välvningen bör ha påbörjats omkring mitten av 1240-talet (se Byggnadshistoria). Utmärkande för tvärhusets kapitäl är mångfalden av helt olika ornamentformer och det är närmast förbryllande, att så totalt olika former förekommer på samma kapitälband som t ex på pelarna B9 och C8 (fig 232–234, 243–244). Enhetliga förlagor och direktiv har alltså inte funnits för arbetet med kapitälerna. Man kan också konstatera att stenhuggarnas skicklighet varit mycket varierande.

När det gäller kapitälerna A9, B9, C9 och D9 har blad- och bladstängelornamentiken anknytning till romansk arkitektur i Rhenlandet och Westfalen. Motsvarigheter finns även i Mariakyrkan i Visby, där ornamentiken i sin tur har samma västtyska ursprung. Den utplattade bladstängelornamentiken på pelaren B9:s knekt mot norr (fig 234) återfinns i likartade former på pelarna i Mariakyrkans östra del, den akantusliknande rankan med sina frukter eller blommor på C9 (fig 235) förekommer på kapitäl i västtornets empor och likartade rankor ses också på kapitäl som ingått i ett lektorium. Även den typ av bladstängelornamentik, som ses på arkadkapitället och det nu försvunna kolonnettka-

tålet (fig 240, 241), har motsvarigheter i portalkapitälerna i Mariakyrkan. I Visby förekommer även örncapitäl, dock av en något annorlunda typ.²⁷ Det varierade formförrådet i Linköping har sannolikt förmedlats såväl via stenhuggare från Mariakyrkan som direkt från det västtyska området. De tre figurala kapitälerna, dvs de två örncapitälerna (fig 237–239) och harpykapitålet (fig 232, 239), bör vara utförda av samme stenhuggare. Skulpturerna påminner till sin stil om arbeten av den gotländske stenhuggaren med anonymnamnet Calcararius. Även de spiralformade akantusrankorna anknyter till denna stenhuggarverkstads arbeten.²⁸ När det gäller den eleganta bladstängelornamentik, som finns på nordvästra delen av B9:s kapitälband, kan denna jämföras med tex kapitälornamentik i kyrkan i Lippstadt (se vidare nedan Cnattingius).

Den stiliserade och symmetriska bladdekor, som ses på kapitälerna A8, B8 och C8 (fig 242, 243), skiljer sig helt från den övriga bladornamentiken i tvärhuset genom sin mycket speciella utformning och direkta förebilder är svåra att peka på. Treflikiga blad med diamantsnitt eller pärlband finns som inslag i romansk ornamentik i olika områden. Som kapitäldekor återfinns likartade blad på ett kapitäl i Hemel Hampstead i England (fig 421), där de placerats som mötande hörnornament. Den mycket hårda stiliseringen i Linköping tyder på att ornamenten utformats under påverkan av

Fig 245. Kapitäl A6. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital A6.

det engelska inflytande, som såsom nämnts är tydligt när det gäller tvärhusfönstrens utformning (fig 154). Även valvribborna med kraftiga rundstavar och diamantsnitt (fig 234, 243) har anknytning till »Early English». En efterbildning och förenkling av kapitälbladen återfinns senare i Kumla kyrka i Närke (fig

Fig 246. Kapitäl B6, västra delen. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital B6, west part.

422). Det engelska inflytandet under slutet av den aktuella byggnadsperioden behandlas vidare under rubriken Byggnadshistoria.

Långhusets första byggnadsperiod

Till långhusets första byggnadsperiod hör också de rudimentära konsolknektar, som tillkom på västra sidan av pelarna *B7* och *C7* vid anslutningen mellan långhus och tvärhus (pl 37, 38). Utformningen är något olika. På *B7* har konsolen släta lansettblad och en fyrsidig platta som mellanled till den mycket korta knekten. Kapitålet har hårt stiliserade, diamanterade bladstänglar utgående från en krans och spetsarna är tredelade och rullade. Den södra konsolknekten (*C7*) är något längre och konsolens blad har diamanterad mittnerv. Kapitålets parvisa bladstänglar och rullade spetsar har en mjukare och rikare modellering och de tre treflikiga spetsarna har sammanförts till ett stort blad.

A6. Knektkapitäl (pl 29, fig 245). Det egentliga knektkapitålet, som bär gördelbågen, är till formen tredelat och sammankomponerat med två sidokonsoler, från vilka valvribbor och sköldbågar utgår (pl 16). Ornamentiken utgörs av refflade, diamanterade bladstänglar med rullade, utvikta bladspetsar. Profilerad abakus, i de rundade delarna med bägarformad kontur.

B6–C6. Pelarna är runda med kapitälkrans (fig 246).

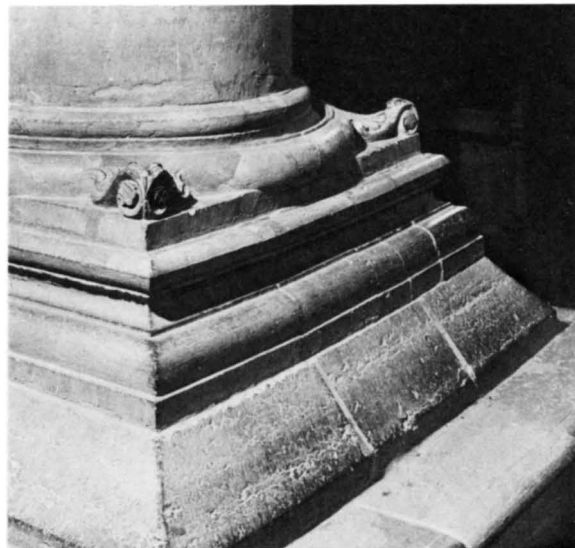

Fig 247. Pelare C6, detalj av basen. Foto SvK 1982.

Pillar C6, detail of the base.

Fyra små konsoler är inkomponerade i kransen och motsvarar valvribborna (pl 34). Konsolerna har nedtill diamanterade lansettblad och kröns av ett bladstängelornament med femflikigt, utvikt mittblad. Kapitälkransen pryds av palmetter. Varannan utgörs av en

Fig 248. Kapitäl A5.
Foto E Niklasson 1962.
ÖLM.

Capital A5.

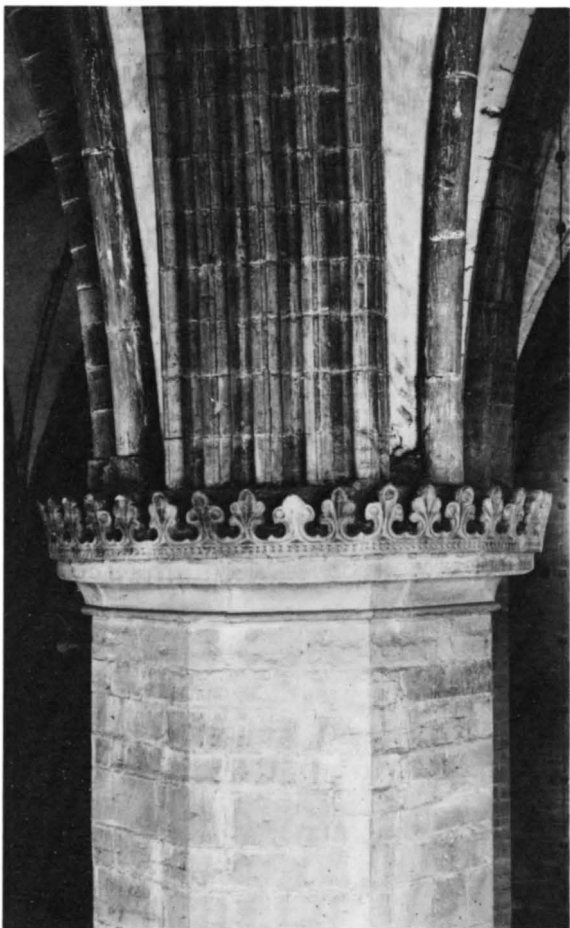

Fig 249. Pelare B5. Foto 1915. ATA.

Pillar B5.

Fig 250. Kapitäl B5, detalj. Foto 1915. ATA.

Capital B5, detail.

femflikig, diamanterad palmett inskriven i ett månguddigt konturblad, varannan av en mångflikig palmett, där konturbladet dragits ut i mittpartiet och vikts ner över palmetten. Kapitälkransen på speciellt C6 har varit skadad och vissa ornament och konsoldelar är nu modellerade i cement.

Baserna har hörnblad, som består av diamanterade palmetter och inrullade, diamanterade bladspetsar (fig 247, pl 34).

D6. Knektkapitäl (pl 15). Rundat kapitäl med i plan fyrkantiga sidokonsoler, nedtill avfasade och prydda med lansettblad. Kapitålet har parvisa bladstänglar med diamantsnitt och gemensamt, utvikt mittblad.

A5. Knektkapitäl (fig 248). Samma utformning som A6 (fig 245). Bladstänglarna med rullade spetsar utgör en variant av dettas ornamentik.

Ovanför kapitålet ses på den breda gördelbågens anfang små, rundat flikiga bladornament. Bladornament förekommer även i bågens åttonde skift (pl 29). Flera av ornamenten är nu skadade. Bladornamentik förekommer inte på de övriga gördelbågarna.

B5–C5. Åttkantiga pelare med kapitälkrans bestående av uppstående, omväxlande tre- och femflikiga, liljeliknande respektive palmettliknande ornament (pl 34, fig 249, 250). De treflikiga ornamenten har en rundel i vardera fliken. Nedanför ornamenten löper en bård av romber. Vissa flikar är skadade och nu modellerade i cement. Ornamenten är endast fristående i sin främre del (se fig 250 th).

D5. Knektkapitäl med sidokonsoler (pl 15). Uppbyggt av profiler. Diamanterat mittband. Besläktat med blindarkadens kapitäl.

A4. Knektkapitäl med sidokonsoler (fig 251). Samma typ som A6 och A5 (fig 245, 248). Ornamentiken utgörs liksom på dessa av bladstänglar med rullade spetsar. Den västra sköldbågen utgår från en kapitäl-liknande konsol. Denna är sekundär och tillhör långhusets andra byggnadsperiod.

Det ursprungliga långhusets västvåg låg mitt för A3–D3 (pl 78 C) och omfattade alltså travéerna 3–6.

Fig 251. Kapitäl A4. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital A4.

Fig 252. Kapitäl B4, nordöstra delen. Foto 1915. ATA.

Capital B4, north-east part.

Som stenhuggarmärkena visar tillhör emellertid även pelarna B4 och C4 det följande förlängningsskedet. Vid denna nya välvning av travéerna 3 och 4 tycks även konsolen vid A4 och knektkapitålet och konsolerna vid D4 ha tillkommit. Långhuset påbörjades ca 1250 men var fullbordat först på 1290-talet (se Byggnadshistoria). Mellan 1280 och 1291 (1296) infaller en intensivperiod, då den norra muren och samtliga fönsteromfattningar fullbordas, pelarna slutförs och välvningen sker. Ornamentiken under denna period präglas genomgående av en mycket kraftig stilisering och symmetrisk uppbyggnad och diamantering är ett markant inslag. En helt ny ornamentform i förhållande till tvärhusets ornamentik är de bladstänglar som pryder knektkapitälerna och som ger dem karaktär av sk knoppkapitäl. Pelarkapitälens ornamentik är däremot mycket särpräglad och det är svårt att avgöra om de engelska impulser, som präglat tvärhusets slutskede och därefter utformningen av långhusets blindarkader och fönsteromfattningar, även lever kvar i kapitälornamentiken eller om det här framför allt är fråga om tyskt inflytande (jfr nedan Cnatingius). De pregnanta palmetterna på B6 och C6 kan tex erinra om palmettornamentik i katedralerna i Canterbury och Oxford. De märkliga kapitälerna på B5 och C5, som liknar kronor, kan likaså höra samman med en engelsk tradition utifrån den typ av ornamentik som ses på de betydligt

äldre kapitälerna i kyrkorna i King's Walden, St David's och Minster (fig 426 a–c).²⁹

De första stenhuggarmärkena uppträder som nämnts under denna period. På pelaren C5 tillkommer stenhuggarmärkena i de översta skiften, på B5 är märkena däremot spridda över såväl den mellersta som den översta delen av pelarskaftet. På C5 är antalet olika märken fyra stycken. På B5 återkommer dessa fyra stenhuggare tillsammans med tre andra (pl 49).

Långhusets andra byggnadsperiod

Under den andra byggnadsperioden utökas långhuset med två travéer mot väster, dvs nuvarande travéerna 1 och 2. Som nämnts genomförs även en ny välvning av travéerna 3 och 4.

A4. Konsol för västra sköldbågen (pl 28, fig 251). Kapitälliknande men osymmetrisk utformning. Ornerad med breda, grovt diamanterade stänglar med utvikta, treflikiga spetsar. Stänglarna utgår från en krans och påminner i detta om knektkapitålet på pelaren B7. I nedre delen ses th små fyrklöverliknande blad, tv en femflikig palmett.

B4. Knippepelare med relativt enhetligt dekorerat åttkantigt kapitälband om 16 kapitäl (fig 252). Ornamentiken utgörs av diamanterade, korsade stänglar med utvikta, flikiga spetsar. Bladen är dels rundat treflikiga (fig 252 th), dels dubbla, flerflikiga och diamanterade. I vissa fall utgörs de övre bladen av naturalistiskt utformade och eklövsliknande blad (fig 252).

Pelarbonen har åtta hörnblad med diamanterade palmetter och rullade blad. Samma typ återkommer på C4 (fig 255).

C4. Knippepelare, motsvarande B4, med enhetligt dekorerat kapitälband (pl 36, fig 253). Knektarnas mitt markeras av en bladstängel med slät, hårt rullad spets. Mellan dessa ses motstående stänglar med utvikta, sammanvuxna bladspetsar. Bladspetsarna är av något varierande utformning. Vissa är palmettliknande med sparsam diamantering och dubbla liksom motsvarande ornament på B4 (fig 252, 254), andra bildar närmast blomliknande ornament med runt mittparti.

Den rikt utformade basen har liksom B4:s bas hörnblad i anslutning till de åtta knektarna (pl 36). Fem av dessa utgörs av ornament motsvarande B4:s (fig 255). Ett ornament består av en förenklad, slät variant, vilken varit förebild för de två övriga ornamenten, som nu är rekonstruktioner i cement.

D4. Knektkapitäl med sidokonsoler (pl 30). Kapitålet (fig 256) består av två sektioner, båda med en mycket rik dekor. Den övre sektionen har en palmettbård med diamanterade band. Palmetterna och banden

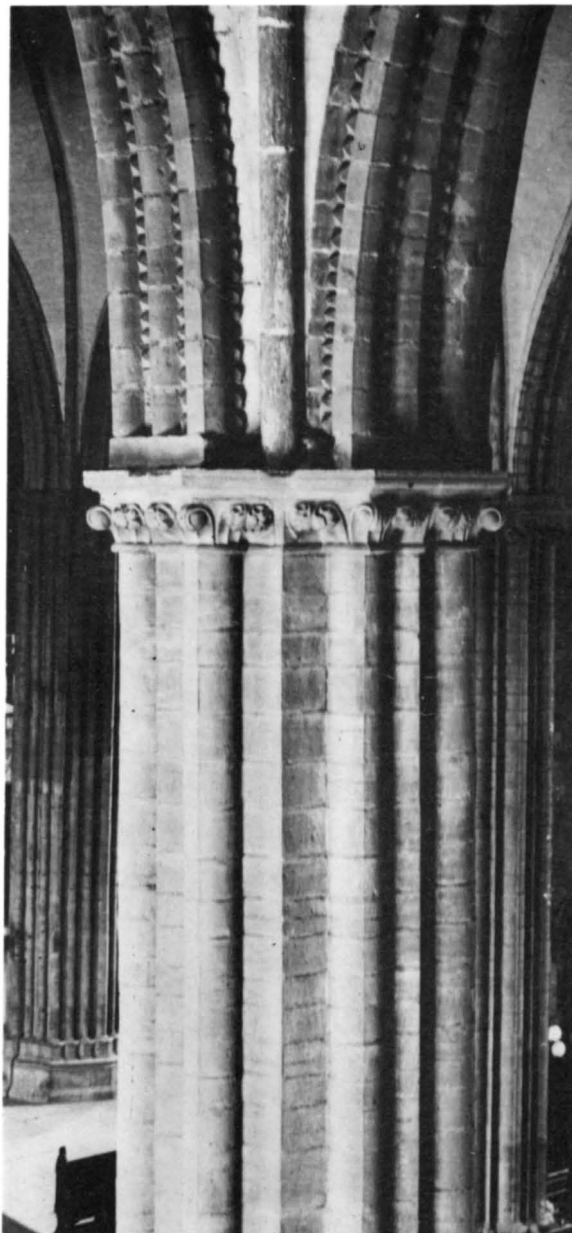

Fig 253. Pelare C4. Foto 1915. ATA.

Pillar C4.

efterliknar den bladstängelornamentik som ses på kapitålet B4 (fig 252). I den nedre sektionens ornamentik av flätade bladstänglar ingår liknande ornament. Konsolerna pryds av diamanterade lansettblad.

A3. Knektkapitäl, nu skadat (pl 28). Ornamentiken består av stänglar med naturalistiska blad. Tv ett stort, akantusliknande, »ondulerat» blad.

Fig 254. Kapitäl C4, nordvästra delen. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital C4, north-west part.

Fig 255. Pelare C4, detalj av basen. Foto 1915. ATA.

Pillar C4, detail of the base.

Fig 256. Kapitäl D4. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital D4.

B3. Knippepelare med åttkantigt kapitälband bestående av åtta kapitäl med rikt varierad bladdekor (fig 257). På pelarens södra sida (fig 258) ses ornamentik av samma slag som på blindarkadskapitälerna N 5 och N 9 (fig 164). I övrigt finns inslag av naturalistisk bladdekor, bla i form av små kvistar med hasselblad, ibland även med nötter (fig 259). Talrika skador förekommer på kapitälbandets kraftigt utskjutande, »ondulerade» blad.

Pelarbonen är i anslutning till de åtta knektarna försedd med hörnblad med hårt rullade spetsar (fig 260). Samma hörnblad, som till formen är besläktade med blindarkadens »giffelkapitäl» (fig 173), ses också på basen till C3 och till arkadkolonnetten S6 på den södra sidan (fig 204).

C3. Knippepelare med kapitälband bestående av åtta kapitäl med rikt varierad dekor (pl 35). Liksom på B3 förekommer ornamentik av samma slag som på den gotiska blindarkadens kapitäl. I fig 261 ses kapitäl motsvarande N5 (fig 164). På den sydöstra sidan (fig 262) ses likaså kapitäl av samma typ som på B3 (fig 258 th), vilka närmast är besläktade med arkadkapitäl N7 och N8 (fig 164). Övriga kapitäl utgör varianter på dessa fränsett ett kapitäl på den norra sidan, som pryds av små bladkvistar.

Pelarbonen är försedd med hörnblad av samma typ som på B3:s bas i anslutning till knektarna (fig 260, pl 35).

D3. Knektkapitäl sammankomponerat med sidokon-soler (pl 30). Symmetriskt uppbyggd, stiliserad bladdekor av stänglar med utvikta, flikiga spetsar (fig 263). I nedre delen treflikiga bladornament.

A2. Knippeknekt (väggpelare) med kapitälband bestående av fem kapitäl (fig 264). Ornamentiken utgörs av naturalistiskt utformade ekkvistar i dubbla rader. Bladens spetsar är böjda utåt och uppåt och skjuter ut kraftigt från ytan. Kvistarna bär parställda ekollon. På mittkapitålet ses ett pojk huvud (fig 265). Det rundkindade ansiktet är milt leende, håret är kort och lockigt. Huvudbonaden utgörs av en kalott.

Fig 257. Pelare B3. Foto 1915. ATA.

Pillar B3.

Fig 258. Kapitäl B3, sydvästra delen. Foto 1915. ATA.

Capital B3, south-west part.

Fig 259. Detalj av kapitäl B3. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Detail of capital B3.

Den profilerade basen är försedd med två hörnornament. Det ena utgörs av murgrönsblad med bär, det andra består av ett mans- eller pojksansikte samt treflikiga blad. Ansiktet är delvis bortnött.

B2. Knippepelare med åttkantigt kapitälband bestående av 24 kapitäl med varierad bladornamentik (fig 266, 267). På kapitälerna förekommer dels bladdekor med anknytning till den gotiska blindarkadens kapitäl (fig 266) och dels naturalistisk bladdekor i form av små kvistar med vinlöv och druvklasar (fig 267). Kapitälerna uppvisar skador i ett flertal fall och några har nu bladdekor modellerad i cement.

C2. Knippepelare med åttkantigt kapitälband bestående av 24 kapitäl med varierad bladornamentik. Ornamentiken visar liksom på den motsvarande pelaren B2 en blandning av mera stiliserad dekor med främst anknytning till den gotiska blindarkadens kapitäl (fig 269) och naturalistiskt utformade blad, i detta fall hagtorn och murgröna med bär (fig 268). Mot norr förekommer en sektion om tre kapitäl med en mycket speciell bladdekor, där vissa bladflikar är giffellikt rullade (fig 269 t h). Bladen är normalt placerade i två rader och binds samman av bandformade stänglar.

D2. Knippekeck (väggpelare) med kapitälband bestående av fem kapitäl (pl 27). Ornamentiken utgörs av bladornamentik med anknytning till blindarkadens ka-

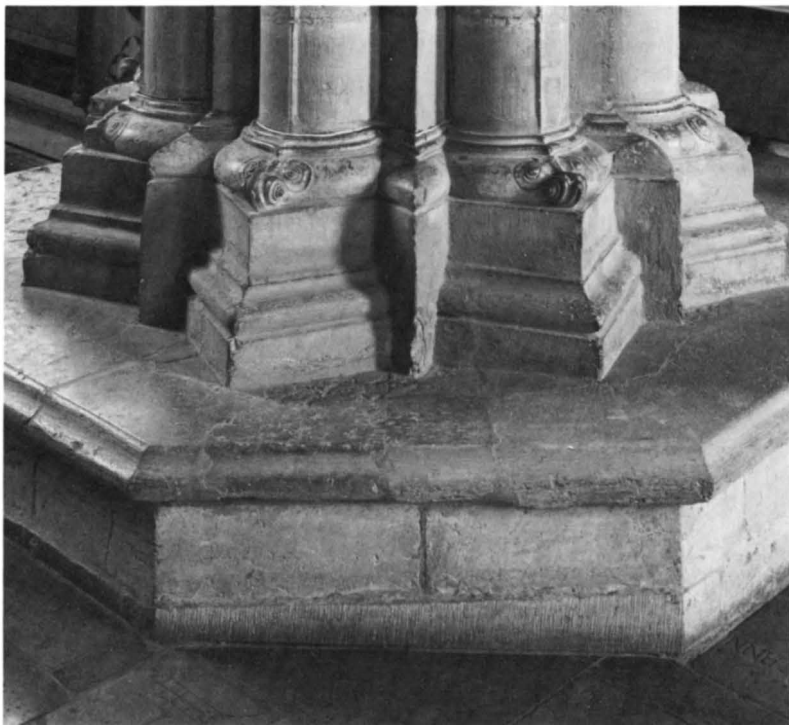

Fig 260. Pelare B3, detalj av basen. Foto SvK 1982.

Pillar B3, detail of the base.

Fig 261. Kapitäl C3, sydvästra delen.
Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital C3, south-west part.

Fig 262. Kapitäl C3, sydöstra delen.
Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital C3, south-east part.

Fig 263. Kapital D3. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Capital D3.

Fig 264. Kapital A2,
sydvästra delen. Foto E
Niklasson 1961. ÖLM.
*Capital A2, south-west
part.*

Fig 265. Detalj av kapital
A2. Jfr fig 264. Foto E
Niklasson 1961. ÖLM.
*Detail of capital A2. Cf
Fig 264.*

Fig 266. Kapitäl B 2,
nordvästra delen. Foto E
Niklasson 1961. ÖLM.

*Capital B 2, north-west
part.*

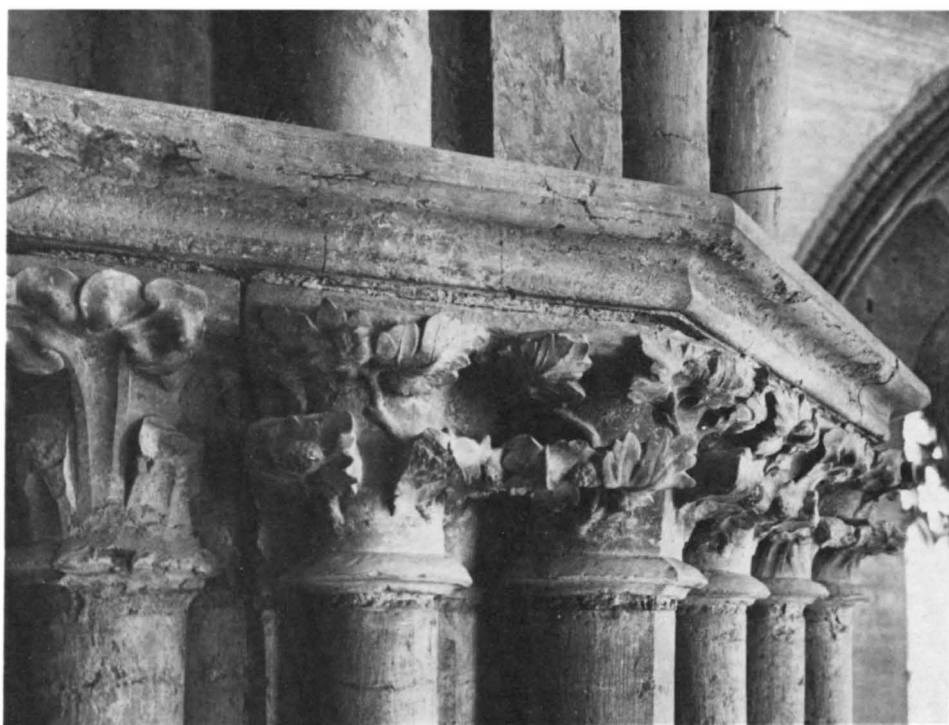

Fig 267. Kapitäl B 2,
sydvästra delen. Foto E
Niklasson 1961. ÖLM.

*Capital B 2, south-west
part.*

Fig 268. Kapitäl C2, sydvästra delen.
Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital C2, south-west part.

Fig 269. Kapitäl C2, nordöstra delen. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital C2, north-east part.

pitäl och B2–C2. Sköldbågarna vilar på vardera sidan om kapitålet på varsin separat bladkonsol.

Den profilerade basen har, liksom A2:s bas, två hörnornament. Det ena utgörs av hagtornsblad med bär, det andra, som är avslaget, har ersatts av en cementklump.

A1–D1. De båda knektkapitälerna (pl 27) utgörs av bägarformade profilkapitäl.

B1–C1. Båda knektkapitälerna, som utgörs av profilkapitäl, härrör från förändringar i samband med 1880-talets ombyggnad av tornet (pl 33).

I domkyrkan förvaras även en lös *bas* av kalksten (fig 270, 271). Basen, som mäter 27×38×38 cm, består av två sektioner. Den undre delen är fyrsidig, upptill hålkälad och försedd med naturalistisk bladdekor medan den övre, runda och profilerade delen har fyra hörnornament i form av människohuvuden. Anletsdragen är nu bortnötta. Två av huvudena utgörs av kvinnohuvuden med dok. Av de båda manshuvudena har ett långt hår medan det andra har halvlångt hår med utåtrullade toppar. I basens mitt finns ett kvadratisk hål, som mäter 8×8 cm och är 15 cm djupt. Basen är huggen med tandat järn och såväl teknik som stil överensstämmer med de gotiska blindarkadernas. Man kan också jämföra med de båda väggpelarbaserna A2 och D2, där ett manshuvud och bladornament används som hörndekor. Basen används numera vid vissa tillfällen bla som fot till ett högt träkors. Det är möjligt att basen ursprungligen haft en liknande funktion, tex som fot till en ljusstav. Det är också tänkbart att den burit en kolonnett med ett vigvattenskar.³⁰

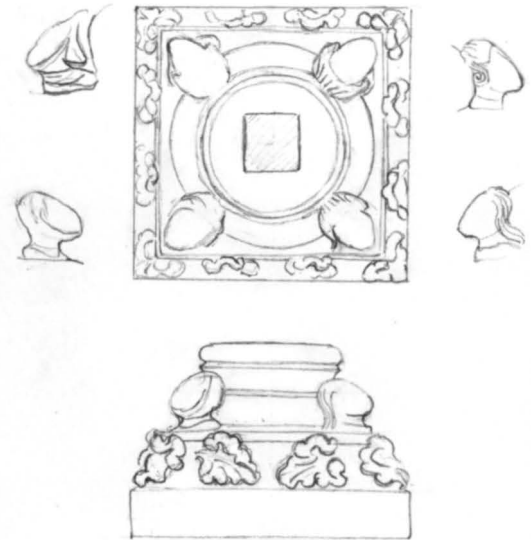

Fig 271. Uppmätning av basen i fig 270, 1:10. S Ljungstedt 1987.

Scale drawing of the base of Fig 270.

Pelar- och knektkapitälerna under denna period tillhör tre olika skeden. Förlängningen av långhuset med två travéer påbörjades ca 1308 (se Byggnadshistoria). Stenhuggarmärkena visar dock som nämnts att även pelarna B4 och C4 inom den äldre långhusdelen förnyades, sannolikt beroende på att de skadats i samband med rivningen av valv och västmur. Till de första

Fig 270. Bas. Okänd användning. Foto ATA.

Base. Unknown use.

åtgärderna hörde att återställa travé 4 och sedan travé 3 för kyrkligt bruk. Att man hade mycket bråttom framgår av att inte mindre än 21 olika stenhuggare var verksamma med pelarparet B4–C4 (pl 49). På B3–C3 förekommer samma stora antal men att arbetena sker senare, vilket ornamentiken tyder på, bekräftas av att endast 7 av stenhuggarna är desamma som arbetat med det förra pelarparet. Att annorlunda förhållanden rådde ännu en gång då de västliga pelarna slutförs visas av att stenhuggarmärken endast förekommer i B2:s nedersta skift. På väggpelarna A2 och D2 förekommer visserligen rikligt med stenhuggarmärken men det framgår också tydligt av dessa att olika arbetslag arbetat med de nedre och de övre delarna av pelarna (pl 50, 51).

Stenhuggarmärkena visar också på en viss kontinuitet mellan långhusets båda byggnadsperioder. Av de stenhuggare, som arbetat på pelarna B5–C5 återkommer två, A15 och A21, på pelaren B4. A15 är även kvar när arbeten sker på pelarna C4, B3–C3 och C1 (se ovan Stenhuggarmärken).

Pelarna B4–C4 (fig 252–254) liksom knektkapitålet D4 (fig 256) bör ha tillkommit omkring 1310. Diamantsnittet kvarlever fortfarande som dekorativt element på bladstänglar och präglar delvis bladornamenten. Det är inte osannolikt att det är stenhuggarna A21 och framför allt A15 som stått för dessa kvardröjande drag. Uppbyggnaden av bladornamenten på B4–C4 anknyter till engelsk ornamentik av den typ som tex förekommer i katedralen i Lincoln (fig 433, 434). Så gör även bladkapitälerna på den sannolikt samtidigt uppförda nya tvärhusportalerna (fig 126, 128) och sydportalens trymå (fig 133). De släta, hådrullade bladstänglarna på C4 är likaså av ålderdomlig typ. Motsvarande stänglar av tyskt ursprung förekommer bla på knoppkapitälerna i Varnhems klosterkyrka vid 1200-talets mitt liksom i Lunds domkyrka.³¹ Liknande fast något mera utdragna, giffelliknande knoppar ses också senare bland den södra blindarkadens gotiska kapitäl (fig 173). Liksom i det tidigare skedet innehåller alltså ornamentiken ålderdomliga drag och en blandning av såväl engelska som tyska och inhemska impulser.

De följande pelarkapitälerna, B3–C3 (fig 257–262), som bör tillhöra början av 1320-talet, är nära besläktade med blindarkadkapitälerna, framför allt den norra sidans. Den karakteristiska bladkompositionen med markerade kapitälhorn och ett mittblad är gemensam och anknyter till den fransk-tyska gotiken (jfr ovan s 162f). Liksom bland arkadkapitälerna förekommer enstaka inslag av naturalistisk bladdekor, bla i form av eleganta små hasselkvistar på B3 (fig 259).

Fig 272. Figurkonsol på pelaren B9. Märkt av stenhuggaren C3. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Pillar B9, corbel. Signed by mason C3.

Kapitälerna på det västliga pelarparet B2–C2 och väggpelarna A2–D2 (fig 264–269) är som nämnts yngre, sannolikt från slutet av 1320-talet, och ornamentiken har också delvis en annorlunda karaktär även om fortfarande anknytning finns till blindarkadens kapitäl. De strödda hasselkvistarna har på väggpelaren A2 (fig 264) fått sällskap av ekkvistar, naturalistiska blad i form av vinlöv och druvor förekommer på B2 och på C2 ses hagtorn och murgröna med bär. Den naturalistiska bladdekoren är tex på engelska kapitäl vanligen yttäckande och bladdekor av den typ, som framför allt företräds av A2, kan närmast förknippas med rhenländsk arkitektur med utgångspunkt i domen i Köln. Detsamma gäller pelarformen och baserna beträffande pelarna B2 och C2 (se nedan Cnattningius). Ett tyskt

inflytande är också såsom nämnts märkbart i utformningen av sydportalens övre del med dess reliefprydda tympanon.

Koret

Korbygget slutfördes under 1490-talet. År 1500 var alla arbeten i princip avslutade (se Byggnadshistoria). Samtliga kapitäl och konsoler i korpartiet tillhör denna period.

A9. Väggpelarens utformning härrör från anslutningen mellan travé 9 och det nya koret. Profilerad list med uppdragna spetsar som hörnmarkering (pl 25). I det sydöstra hörnet har placerats en konsol för valvribban. Konsolen har profilerad övre del, nedre delen snedfasad med rester av ett målat ansikte.

B9. Pelarens norra och östra delar härrör från travéens anslutning till det nya koret. I de ommurade delarna profilerad list med uppdragna spetsar som hörnmarkeringar (pl 41). I det nordöstra hörnet en valvkonsol motsvarande konsolen på A9. Konsolens nederdel utgörs av ett skäggigt mansansikte (fig 272). Konsolen är signerad av stenhuggaren C3.

C9. Pelaren har genomgått samma förändringar som B9 (pl 42). Konsolen i det sydöstra hörnet utgörs enbart av ett plastiskt utformat huvud (fig 273). Hakpartiet nu något skadat. Konsolen signerad av C2.

D9. Väggpelarens utformning härrör från anslutningen mellan travé 9 och det nya koret. Pelaren har fått enklare utformning än den motsvarande norra pelaren (A9) och saknar list och valvkonsol.

Fig 273. Figurkonsol på pelaren C9. Märkt av stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Pillar C9, corbel. Signed by mason C2.

Fig 274. Figurkonsol. Detalj av konsolknekten A10. Foto ATA 1915.

Corbel. Detail of the attached corbel shaft A10.

A10. Väggpelarens utformning härrör från anslutningen mellan travé 9 och det nya koret. Gördelbågen och valvribborna bärs av en kort, trekopplad konsolknekt (pl 24, 43). Konsolen vilar på ett huvud (fig 274). Utformningen påminner om konsolhuvudet vid C9 (fig 273) men detaljutformningen är grövre och enklare. Det tredelade kapitälbandet pryds av bladdekor. På profillisten förekommer stenhuggarmärket C34. Samma märke återkommer även 2 gånger på konsolknektens mittparti tillsammans med C2 och C21.

B10. Pelare i högkorets arkad. Mot omgången bärs gördelbåge och valvribbor av en femkopplad konsolknekt (fig 275, pl 43). Den tvådelade konsolen vilar på varsin figurskulptur. Den vänstra figuren (fig 276) är utformad som en atlant. Han ligger på knä med bakåtriktade armar och håller om konsolen, som vilar på ryggen. Ansiktet grimaserar våldsamt av ansträngning. I dräkten ingår ett förskinn och huvudbonaden utgörs av en toppig mössa med uppvikta kant. Mössan har fått en speciell behuggning som ger ytan en stickad struktur. Över näsroten ses en kraftig nästan glasögonliknande markering. – Den högra figuren (fig 277) utgörs likaså av en man, som dock tycks vilja springa bort från sitt bärande uppdrag. Han är klädd i en kort jacka med bälte och kantmarkeringar. Han saknar huvudbonad och det långa håret fladdrar. Den breda munnen är sammanbiten och över näsroten och runt ögonen ses samma glasögonliknande markering som på den vänst-

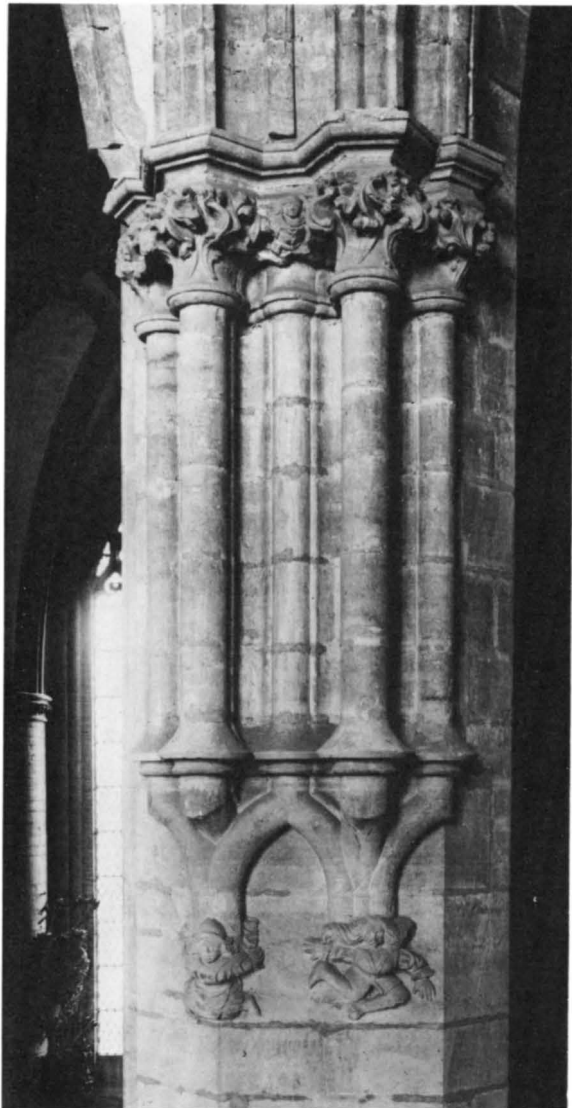

Fig 275. Konsolknekt på pelare B 10. Foto ATA.

Attached corbel shaft of pillar B 10.

ra gestalten. Mellan de båda figurerna, som är ca 20 cm höga, ses stenhuggarmärket C 2. – Det femdelade kapitälbandet (pl 43) pryds av bladdekor med treflikiga blad med blåslänkande, uppsvällda spetsar (fig 278). I mittpartiet ses en liten mansfigur. Benen är vikta utåt, armarna försvinner in i bladverket. Han bär mössa på det långa håret och dräkten är försedd med bälte och väska. – Knektkapitälet på pelarens södra sida, in mot högkoret, har en liknande men mera stiliserad bladdekor (fig 279). Kapitälbandet är signerat av stenhuggaren C 4.

C 10. Pelaren (fig 280) har samma utformning som

B 10. Den högra konsolskulpturen (fig 281, 282) utgörs av en atlant i liknande position som på B 10 (fig 276) men benen försvinner in i muren och armarna griper inte om knekten. Liksom på B 10 har mössan fått en särskild strukturbehandling och motsvarande behuggning återkommer även på jackans krage. Ansiktsdragen är mycket markerade och vid näsroten ses den karakteristiska åsen. – Den vänstra konsolen vilar på två mansfigurer (fig 283), som liksom mannen på B 10 ser lätt förskräckta ut och verkar vilja fly från sitt uppdrag. Båda ligger på knä och dräkterna tycks vara försedda med långa förskinn. På det långa håret bär de samma typ av mössa som de tidigare beskrivna männen. Gester och mimik uttrycker förvåning och en viss rädsla. Markeringen över näsroten är densamma som på de tidigare beskrivna skulpturerna. Mellan konsolfigurerna ses liksom på den norra sidan stenhuggarmärket C 2. – I det femdelade kapitälbandet (fig 284) har liksom på B 10 inkomponerats en liten gestalt i bladverket (jfr fig 278). Benen är korsade och armarna utsträckta. Dräkten har tydliga detaljer som en stor knapp och bälte med väska. Skulpturen är något skadad och huvudet saknas nu helt. Bladornamentiken är av samma slag som på B 10. På kapitälbandet återfinns stenhuggarmärket C 2. – Knektkapitälet på pelarens norra sida, in mot högkoret, är däremot signerat av C 5 (fig 285). Bladen är krusigare och saknar de långa flikar som utmärker de beskrivna bladkapitälerna av C 2 och C 4 (jfr fig 284, 279).

D 10. Väggpelaren med konsolknekt (pl 15) har samma utformning som A 10. Konsolen vilar på en figurskulptur (fig 298, 299), som återger två män med långt, fladdrande hår. Männerna påminner om den springande mannen på B 10 (fig 277) och klädedräkten är densamma. Jackorna är dock försedda med varsin stor knapp och i bältet hänger en väska. Männerna ligger på knä med den yttre handen placerad på vänster respektive höger knä. De båda andra händerna är höjda och knutna. Ansiktsdragen uttrycker allvar och beslutsamhet. Samtliga figurskulpturer har rester av polykromi. På detta par är färgerna mycket välbevarade. Färgresterna har analyserats och skulpturen behandlas närmare nedan under Polykrom stensulptur. Konsolstenen är ej försedd med stenhuggarmärke. De övriga figurerna är, som framgått av beskrivningen, signerade av stenhuggaren C 2. Denne har märkt ett flertal stenar på konsolknekten och i närheten av denna och sannolikt är C 2 även ansvarig för figurskulpturen. – Det tredelade kapitälbandet pryds av bladornamentik. Även här saknas stenhuggarmärke.

A 11. Hörnpelare, mot koromgången rund, mot nor-

Fig 276–277. Figurskulpturer. Detaljer av konsolknekten på pelaren B 10. Jfr fig 275. Stenhuggarmärket tillhör stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Figure sculptures. Details of the attached corbel shaft of pillar B 10. Cf Fig 275. The mason's mark belongs to mason C2.

Fig 278. Detalj av konsolknektens kapitäl. Jfr fig 275. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of the capital of the attached corbel shaft. Cf Fig 275.

ra kapellet försedd med tre kopplade knektar (pl 48). Den runda kapitälkransen pryds av strödda blad (fig 286, 287). Mitt på kransen ses en infälld sten med en liten drake. Den västra delen av kapitälet är märkt av C2 (fig 286), den södra saknar märke (fig 287). Man lägger märke till att stänglarna i den södra delen är rikare utformade och att ornamenten har en betonad S-form. På knektkapitälerna mot öster ses stenhuggarmärket C4. Bladdekoren ansluter till typen till pelarens övriga bladornamentik.

B11. Pelare i högkorets arkad. Mot omgången försedd med trekopplad konsolknekt (pl 43). Den bladprydda konsolen är signerad av C2. Det tredelade kapitälbandet har ornamentik påminnande om C10:s knektkapitäl (fig 285), signerat av C5. – Det bladprydda knektkapitälet på pelarens sida in mot högkoret är signerat av C2, profillisten dock av C4 (fig 288).

C11. Pelare i högkorets arkad. Samma utformning som B11. Konsolen ej märkt. På kapitälbandet förekommer stenhuggarmärket C5, på profillisten C13. – Det bladprydda knektkapitälet på pelarens sida in mot högkoret är signerat av C4 (fig 289). Ornamentiken anknyter till den bladtyp som ses på A11 (jfr fig 287).

D11. Hörnpelare, samma utformning som A11. Kapitälkransen liksom knektkapitälerna saknar stenhuggarmärken.

A12, A13, A14, A15. Väggeknektar i norra kapellet. A15 femkopplad, övriga trekopplade. Alla kapitälband med likartad bladdekor. På A12 och A13 återfinns stenhuggarmärket C2, på A14 märket C6. På A15 är profillisten märkt av C48. Kapitälet A13 är utfört i sandsten.³²

D12, D13, D14, D15. Väggeknektar i det södra kapellet. Samtliga trekopplade med kapitälband med likartad bladdekor (pl 22). På D13 och D15 förekommer stenhuggarmärket C2. På D15:s profillist ses märket C7.

A16. Hörnpelare (pl 22, 45), rund med nio knektar. Kapitälband med bladdekor. På kapitälbandet före-

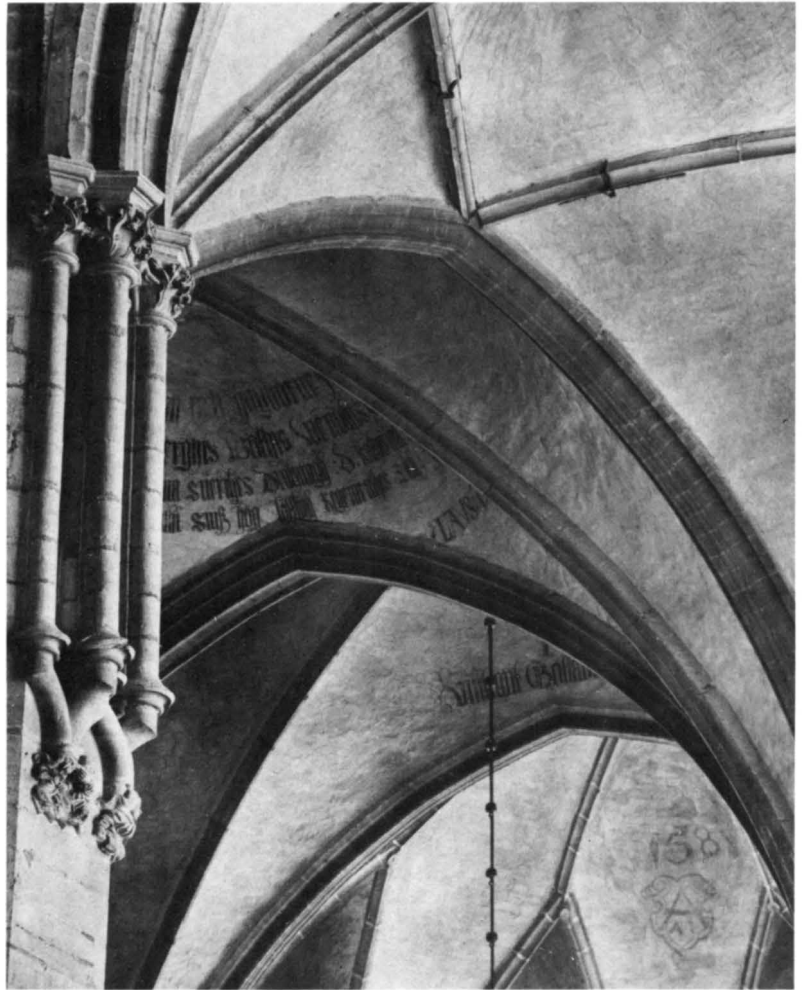

Fig 279. Knektkapitäl, pelare B10. Märkt av stenhuggaren C4. Foto E Niklasson 1961.

Capital of attached shaft, pillar B10. Signed by mason C4.

Fig 280. Konsolknekt på pelare C 10 med omgivande valv. Foto ATA.

Attached corbel shaft of pillar C 10 with surrounding vaults.

kommer 11 stenhuggarmärken. Av bladkapitälerna har C 2 märkt tre stycken, C 3 ett, C 4 ett och C 5 ett. På profillisten förekommer märket C 4 tre gånger, märket C 3 en gång och C 7 en gång. – Knektkapitålet i pelarens sydöstra hörn in mot östra kapellet har på profillisten märket C 10. Själva bladkapitålet (fig 290, 296) saknar märke. Bladen skjuter ut mycket kraftigt från kapitålets kärna. Detaljerna är mycket summariska och stänglarna antyds i mycket låg relief.

D 16. Hörnpelare, samma utformning som A 16 (pl 21, 22). På kapitälbandet har 9 stenhuggarmärken registrerats. Två av bladkapitälerna har utförts av C 4, ett av C 3 och två av C 5. På profillisten finns märket C 4 två gånger, C 9 en gång och C 52 en gång. På ett av sina kapitäl har C 4 avbildat en uggle i låg relief bredvid sitt stenhuggarmärke (fig 291). På ringen har han huggit in texten *St bubo* (= *St uggle*). – Knektkapitålet i pela-

rens nordöstra hörn in mot det östra kapellet är signerat av C 1, vilken är identisk med Adam van Düren (se ovan Stenhuggarmärken). Det mycket stora stenhuggarmärket ses till vänster om själva kapitålet (fig 292, jfr fig 103). De treflikiga bladen (se fig 296) är starkt plastiska och detaljerna är summariskt återgivna. Stänglarna är svagt svängda och refflade. Kapitålet har från början varit tredelat men vid monteringen har dess västra parti bilats bort och det stöter nu stumt mot gördelbågen. Motsvarande kapitäl vid A 16 har på samma sätt fått sitt västra parti bortbilat.³³

A 17. Väggnekt i östra kapellet. Femkopplad. Kapitälbandet har enhetlig ornamentik med treflikiga blad, ibland med uppsvällda spetsar, samt stiliserade, svängda stänglar (fig 293). Bladen skjuter ut mycket kraftigt från kapitålets övre del (jfr fig 290). På profillisten återfinns märket C 17.

Fig 281–283 (t v). Figurskulpturer. Detaljer av konsolknekten på pelare C 10. Jfr fig 280. Stenhuggarmärket tillhör stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Figure sculptures. Details of the attached corbel shaft of pillar C10. Cf Fig 280. The mason's mark belongs to mason C2.

Fig 284. Detalj av konsolknektens kapitäl. Jfr fig 280. Kapitället märkt av stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of the capital of the attached corbel shaft. Cf Fig 280. The capital is signed by mason C2.

Fig 285. Knektkapitäl på pelare C 10. Märkt av stenhuggaren C5. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital of attached shaft, pillar C10, signed by mason C5.

Fig 286. Kapitäl A 11, västra delen. Märkt av stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital A 11, west part. Signed by mason C2.

Fig 288. Knektkapitäl på pelare B 11. Märkt av stenhuggaren C2. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital of attached shaft, pillar B 11. Signed by mason C2.

Fig 287. Kapitäl A 11, sydöstra delen. Jfr fig 286. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital A 11, south-east part. Cf Fig 286.

Fig 289. Knektkapitäl på pelare C11. Märkt av stenhuggaren C4. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Capital of attached shaft, pillar C11. Signed by mason C4.

Fig 290 (ovan t h). Knektkapitäl på pelare A 16 mot östra kapellet. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Top: right. Capital of attached shaft on pillar A 16 towards the east chapel.

Fig 291. Detalj av nordvästra delen av kapitäl D16. Stenhuggarmärket tillhör stenhuggaren C4, som även roat sig med att tillfoga bilden av en uggla och texten St bubo, dvs Sankt uggla. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of the north-west part of capital D16. The mason's mark belongs to mason C4, who has also amused himself by adding the picture of an owl and writing the words St bubo, i.e. Saint owl.

Fig 292. Knektkapitäl på pelare D 16 mot östra kapellet. Signerat av stenhuggaren C 1, dvs Adam van Düren. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Capital of attached shaft on pillar D 16 towards the east chapel. Signed by mason C 1, i.e. Adam van Düren.

Fig 293. Kapitäl A 17.
Foto E Niklasson 1962.
ÖLM.

Capital A 17.

D 17. Motsvarande A 17 (pl 21). Likartad ornamentik. På profillisten återfinns stenhuggarmärket C 45.

A 18. Väggnäkt i östra kapellet. Trekopplad. Motsvarande D 18 (pl 21). Kapitäl med bladornamentik. På profillisten stenhuggarmärket C 17.

D 18. Motsvarande A 18 (pl 21). Kapitälbandets blad ej färdighuggna (fig 294). Av det östra kapitålet (fig 296) framgår att de treflikiga bladen skall återge murgröna. På det högra bladets stängel ses ett spiralförmigt klänge. Bladen är kraftiga och utskjutande. På profillisten återfinns stenhuggarmärket C 17.

A 19. Väggnäkt i östra kapellet. Trekopplad. Kapitälbandets bladdekor utgörs av treflikiga, krusade blad med blåsliknande spetsar (fig 295). Stänglarna avslutas med en uppvikt flik. På profillisten märket C 8.

D 19. Motsvarande A 19 (pl 21). Kapitålet (fig 297) har kraftigt utskjutande överdel. Bladen är samlade till ett symmetriskt ornament med motställda bladspetsar (fig 296). Kraftig markering av konturer och nerver. Det lilla svickelpartiet mellan stänglarna har indelats i fem fält med ett borrat hål i varje fält.

Korets kapitäl och konsoler tillhör såsom nämnts 1490-talet. Genom arkivaliska uppgifter vet vi att stenhuggarna inkallades från Köln och trakten däromkring och ursprunget till kapitälformerna och ornamentiken finns i detta område (se Cnattingius). Bladkapitälens ornamentik är, med undantag av kapitälerna i det östra kapellet, till sin grundform enhetlig även om vissa variationer förekommer. Genom att många av kapitälerna är märkta kan också de olika stenhuggarnas insatser åtskiljas. De skickliga stenhuggare, som ansvarat för utformningen och huggningen av bladkapitälerna, är framför allt C 2, C 4 och C 5. C 2 har signerat åtta kapitäl, C 4 sex kapitäl och C 5 fem kapitäl. Därtill kommer C 3 med två kapitäl och C 6 med ett kapitäl. Den ledande stenhuggaren i detta avseende är alltså C 2, som också är den som signerat figurkonsolerna och även varit verksam på de figurprydda sakramentshusen i koret (se nedan Cnattingius).

När det gäller kapitälerna i det östra kapellet skiljer sig de flesta påtagligt från de nämnda stenhuggarnas kapitäl. Av kapitälerna är endast D 16:s knektkapitäl märkt och stenhuggaren här är C 1, dvs Adam van Düren, som inte tidigare förekommit i detta sammanhang. Av de övriga sju kapitälerna är fem märkta på profillisten. C 17 förekommer på detta sätt på tre av kapitälerna, C 45 på ett och C 8 på ett. Av dessa tillhör C 45, liksom C 1, de stenhuggare som tillstötte i slutskedet i samband med välvningen av koret (se Bilaga 1). Det är tydligt att man hade mycket bråttom när det östra kapellet skulle

Fig 294. Kapitäl D 18. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Capital D 18.

Fig 295. Kapitäl A 19. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Capital A 19.

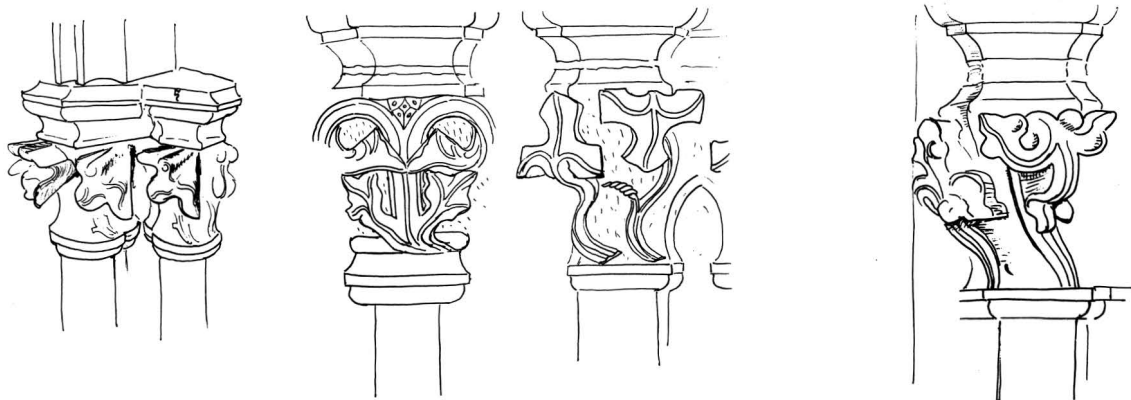

Fig 296. Analysteckningar av bladornamentiken på kapitälerna A 16, D 19, D 18 och D 16. Jfr fig 290, 297, 294 och 292. S Ljungstedt 1960–61.

Analytical drawings of the carved foliage of the capitals A 16, D 19, D 18 and D 16. Cf Figs 290, 297, 294 and 292.

fullbordas och flera detaljer förblev ofullständiga, däribland även ett par av knektkapitälerna (jfr Byggnadshistoria). De tidigare kapitälmästarna C 2, C 4 och C 5 anlätades för gördelbågar och valvribbor (se pl 61) under det att nya stenhuggare fick pröva på kapitäl-skulptur. Till viss del anslöt de ornamentiken till de äldre kapitälens ornamentik men de tunga och från ytan kraftigt utskjutande bladen har en form och stilisering som är helt annorlunda än de äldre kapitälmästarnas bladverk.

De mycket speciella figurkonsolerna är som nämnts alla utom D 10 signerade av C 2 men som framgått av beskrivningen är det inget tvivel om att han är mästaren även till denna figurgrupp. Som påpekats har all figurskulptur varit polykrom och nedan följer en särskild analys av de bevarade färgerna och den ursprungliga färgsättningen på skulpturgruppen D 10. De sju manliga konsolfigurerna har tolkats som porträtt av mästaren C 2 och sex andra av de i domkyrkan verkamma stenhuggarna (se nedan Cnattungius). Fyra av figurerna är också iförda tydliga arbetskläder. Det gäller de båda »atlanterna» (fig 276, 281) och de båda närmast förskrämda männen på C 10 (fig 283). Dessa skulle kunna avse de fyra flitiga kapitälmästarna C 2, C 3, C 4 och C 5. Den springande mannen på B 10 (fig 277) och de båda Simsonliknande figurerna på D 10 (fig 298, 299) är däremot klädda i modedräkter, som varit elegant tvåfärgade, och det är osäkert om avsikten med dessa figurer varit densamma. De små figurerna bland kapitälens bladverk (fig 278, 284) kan däremot sannolikt ses som en form av självporträtt.

Polykrom stensulptur av Tord Andersson

På de ovan beskrivna konsolskulpturerna i koromgången finns som nämnts rester av bemålning. Skulpturgruppen på pelare D 10 undersöktes 1983 av Tekniska institutionen vid Riksantikvarieämbetet. Syftet var att om möjligt analysera vilken teknik och vilka pigment som använts vid bemålningen.

Konsolfigurerna (fig 299) utgörs av två män med långt, delvis flätat hår. De är iklädda jackor med bälte och börs. Under jackan bär de en tröja utan krage. Byxorna är åtsittande med hel fot.

Fig 297. Kapitäl D 19. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Capital D 19.

Den okulära besiktningen ger följande färgsättning: *Vänstra (östra) skulpturen*. Håret är guldockra, karnationen i ansiktet vit till rosa med svarta schatteringar för skäggväxt, munnen röd, pupiller och ögonbryn svarta och kraftigt markerade. Jackans vänstra halva är gul med röd bård, den andra halvan är svart med röd bård och ärmlinning. Tröjan är grön. Höger arm har påmålade streck i rött och vitt. Bälte och börs röda. Jackans insida röd. Händerna är rosa. Högra byxbenet gult, vänstra svart med revär i gult och rött. – *Högra (västra) skulpturen*. Gult hår men av ett betydligt klarare pigment än på den vänstra figuren. Ansiktsskarnation i vitt och rosa, ögon och ögonbryn svarta, munnen kraftigt röd med vitt streck mellan läpparna. Tunt svart skikt ger antydande skäggväxt samt förstärker de grova anletsdragen. Jackans ena halva grön, den andra halvan röd med spår i blått. Jackans kant och insida blå under röd halva, svart kant och insida under grön halva. Gul tröja. Bältet gult med svart börs. Händerna rosa. Högra armvecket ljust blått. Byxorna har rött respektive grönt ben. Antydningar till övermålning på jackan i grönt av annan nyans kan tyda på bättring av färgen i senare tid.

Sammanlagt nio färgprover har tagits för analys: 1. Gult prov av hår på västra skulpturen. – 2. Karnation från västra skulpturens hand. – 3. Ljusblått prov från jackan, västra skulpturen. – 4. Rött färgprov från jackans kant, västra skulpturen. – 5. Grönt färgprov från jackan, västra skulpturen. – 6. Rött färgprov från byxorna, västra skulpturen. – 7. Svart färgprov från byxorna, östra skulpturen. – 8. Vitt-rött färgprov från byxorna, östra skulpturen. – 9. Brun-gult färgprov från håret, östra skulpturen.

Proven har tagits med skalpell och utgör en ca 2 mm² stor flaga. Analyserna har utförts med röntgendiffraktion (Debye-Scherrer, pulverkamera) på pigment. Prov har bakats in i hårdplast och slipade snitt har undersökts i mikroskop. Analysen har kompletterats mikrokemiskt för att om möjligt fastställa bindemedel i färgen.

Analysen gav följande resultat: *Prov 1*. Analysen visar att det gula pigment som använts till håret är blytenngult (Pb₂SnO₄). – *Prov 2*. Utgörs av cinnober kvicksilversulfid (HgS) och blyvitt (PbCO₃), dvs blandning av rött och vitt. – *Prov 3*. Azurit (CuCO₃)×Cu(OH)₂. Slipsnitt visar även förekomst av vitt och rött pigment, troligen blyvitt och cinnober. – *Prov 4*. Cinnober (HgS) samt kalk (CaCO₃), det senare kan vara från stenen eller stänk av kalk från väggen. – *Prov 5*. Malakit (CuCO₃×Cu(OH)₂). Slipsnittet visar enstaka korn av vitt pigment. – *Prov 6*. Cinnober (HgS). – *Prov*

7. Mikrokemisk analys visar förekomst av järn och mangan. Slipsnittet tyder på att färgen är pålagd i ett mycket tunt lager. Pigmentet ej definierat men utgörs troligen av en svart järnoxid. – *Prov 8*. Ej bestämt men en blandning av rött och vitt, cinnober (HgS) och blyvitt (PbCO₃), är trolig. – *Prov 9*. Ej identifierat, troligen en gul ockra vilket skall jämföras med prov 1 från den västra skulpturens hår som är tennoxidgult.

I tabellen ses en sammanställning av de använda pigmenten.

Färg	Kemisk beteckning	Pigment
Gul	Pb ₂ SnO ₄	Tennoxid
Röd	HgS	Cinnober
Blå	2CuCO ₃ ×Cu(OH) ₂	Azurit
Grön	CuCO ₃ ×Cu(OH) ₂	Malakit
Brun-gul	Fe-?	Guldockra
Svart	Fe-?	Järnoxid
Vit	PbCO ₃ (OH) ₂	Blyvitt

Skulpturerna är målade med oljefärg – mikrokemisk analys visar förekomst av olja – utan grundering. Pigmenten förekommer sällan helt rena utan oftast som blandningar. Snitt av måleriskiktet visar att tex karnationen är en blandning av cinnober och blyvitt. Skikt-tjockleken varierar kraftigt. Det svarta färgskiktet är endast 1/5 så tjockt som det gula.

Avsaknaden av grunderingen kräver en närmare förklaring. Måleriteknik på sten är beroende av stenens täthet och ytstruktur. Den sten som använts i Linköpings domkyrkas skulpturer är förhållandevis tät kalksten, vilket innebär att materialet är svagt sugande och därför inte behöver en grundbehandling. Eventuellt kan skulpturerna ha varit behandlade med olja före bemålningen, vilket inte framgår av okulär undersökning av tvärsnittet. Detsamma tycks gälla även annan undersökt kalkstensskulptur i Sverige, tex gotländsk, såväl exteriörskulptur som inomhusskulptur. Skillnaden mellan de gotländska gotiska kalkstensskulpturerna och de i Linköpings domkyrka är att de gotländska i regel saknar karnation. Istället har stenens yta framhävt genom en mycket fin bearbetning, där endast ögonbryn, pupiller och mun markerats med svart respektive röd färg.³⁴ Däremot är bemålningen på sandstensskulpturen utförd med ordentlig grundering.

En jämförelse med mellan- och sydeuropeisk gotisk skulptur visar i viss mån på en överensstämmelse. De i Kölnerdomen funna skulpturfragmentens polykromi visar tex att pigmenten som kommit till användning

Fig 298. Detalj av figurkonsolen D10.
Foto T Andersson 1983.

Detail of corbel D10.

Fig 299. Figurkonsolen D10 med rekonstruerad polykromi. Akvarellerad fotografik av M Spett och K-G Eliasson 1986.

*Corbel D10 with reconstructed colours.
Water coloured photo.*

Fig 300–302. Slutstenar. Ovan valv 3 och 4. Foto E Niklasson 1961. ÖLM. Nedan valv 6. Foto S Ljungstedt 1961.

Roof bosses. Top: vaults 3 and 4. Below: vault 6.

där är i stort desamma som i Linköping.³⁵ Däremot varierar bindemedel liksom sättet att underbehandla stenen. De gotiska portalskulpturerna i katedralen i Bourges är övervägande målade med samma teknik, dvs med olja, men på en ordentlig grundering.³⁶ Det samma gäller skulpturer på katedralen i Ferrara.³⁷ Orsaken till skillnaden är främst att söka i de olika stenmaterialen. Även bland de tyska och franska målade skulpturerna finns till synes omotiverade variationer också inom samma byggnad. De tyska och franska kalkstenarna påminner mer om den svenska sandstenen än om kalkstenen. De är porösare och har därför i regel en mer noggrann underbearbetning före bemålning. Variationerna inom stenpolykromien är större beträffande skilda stenarter än beträffande skulpturer från olika epoker. Linköpingsskulpturerna följer ett traditionellt mönster som inte varierar mycket mellan ca 1100 och slutet av 1700-talet, då bemålning av stensulptur mer eller mindre överges.

Välbevarad bemålning beror i första hand på skulpturens placering. Tidvis har det dock skett ett medvetet borttagande av färg på många medeltida och senare huggna skulpturer, eftersom färgen ofta tolkats som ett sentida tillägg. Man kan dock inte fastslå att all äldre skulptur varit bemålad. I vissa fall är hela skulpturens yta så fint bearbetad att en bemålning är utesluten. Även stenens naturliga färg har betydelse i detta sammanhang, vilket visats av italienska undersökningar av medeltida stensulpturer. Vissa av de stora me-

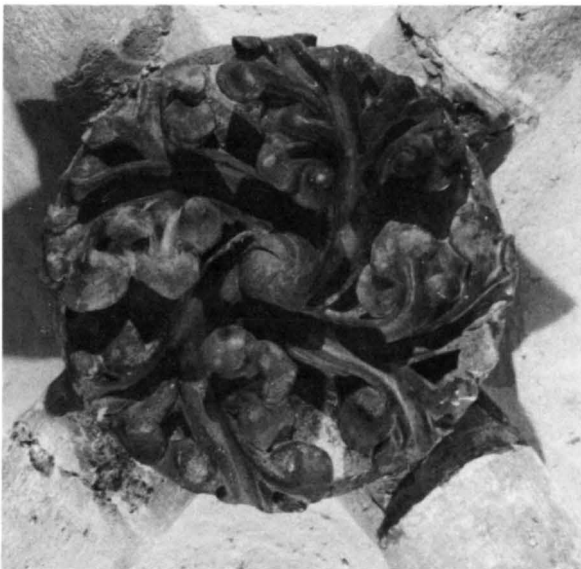
deltida skulpterade fasaderna i Italien har bevisligen varit helt omålade. Detta kan bero på att tillgången på bergarter av växlande färg givit möjlighet till en rik färgsättning utan bemålning. Som exempel kan nämnas domen i Parma.

Sammanfattningsvis kan sägas att olja troligen varit det vanligaste bindemedlet vid målning av sten. Detta har beskrivits i äldre litteratur bla av Heraklias Cennino Cenni – medan de mera sporadiskt förekommande

Fig 303. Slutsten, valv 7.
Foto E Niklasson 1961.
ÖLM.

Roof boss. Vault 7.

analyserna av proteiner, troligen kasein, inte finns omnämnda annat än vid beskrivningar av frescomålning. Innan några slutgiltiga slutsatser kan dras beträffande bemålningen måste fler av skulpturerna i domkyrkan undersökas liksom annan svensk medeltida stensulptur.³⁸

Valvprydnader

Långhusets och tvärhusets tillsammans 24 valv pryds av rikt varierade slutstenar. Nio av dem är skurna i trä men kommer trots att materialet avviker att behandlas tillsammans med de övriga. I korets 12 valv förekommer i vissa av stjärnvalven även ribbdekorationer samt slutstenar eller sköldar i ribbornas skärnings-

Fig 304. Slutsten, valv 9. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Roof boss. Vault 9.

punkter. Såväl ribbor som slutstenar och övriga dekorationer har varit målade och i många fall återstår betydande färgrester. De uppgifter om färgspår, som lämnas nedan, bygger på de iakttagelser som gjordes vid rengöringen av valven 1961–62.³⁹

Långhus och tvärhus

Valven är slagna av kalkstensflis med ribbor av kalksten. I samband med senare reparationer har tegel kommit till användning.

Travé 1: *Valv 1.* Valvets slutsten är avhuggen och avplanad samt försedd med målad dekor i oljefärg i form av Gustav III:s monogram i guld med svarta konturer mot blå botten. Valvet renoverat 1774. – *Valv 2.* Valvets slutsten avhuggen. Valvkappor samt gördelbågar åt norr och söder är av tegel. Valvet renoverat samtidigt som valv 1 (fig 28). – *Valv 3.* Rund, tallriksformad slutsten av kalksten med skulpterad bladdekor i två kransar (fig 300). Flikiga, släta blad, troligen hagtorn. Mittknoppen ugörs av ett bladornament i dubbla kransar. Helt målade i ockragult. Valvkapporna renoverade med tegel 1774. Slutstenen liksom ribborna, fränsett de översta valvribbstenarna, ursprungliga

Fig 305–306. Slutsten, valv 10. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Roof boss. Vault 10.

ga. Vålvningen skedde sannolikt först på 1340-talet. Slutstenen kan dock vara äldre och huggen i förråd.

Travé 2: *Valv 4*. Rund, tallriksformad slutsten av kalksten med skulpterad bladdekor (fig 301). De fem rundflikiga bladen utgår från en spiralform. Likartade blad ses också på slutstenarna i valv 5 och 6. Helt målad i rött. Slutstenen från 1330-talet. Valvet avbildat i fig 27. – *Valv 5*. Slutsten av kalksten med skulpterat växtornament bestående av flikiga blad i två kransar. Den inre kransen fembladig. Målad i ockragult. 1330-talet. – *Valv 6*. Rund, tallriksformad slutsten av kalksten prydd med en skulpterad bladmaskaron (fig 302). De sex bladen bildar en krans och utgår från mun, näsborrar och näsrot samt ögon. Ögonen har markerad iris och pupill. Bladen har runda, mjukt modellerade flikar och är av samma typ som på slutstenarna i valv 5 och 4 (fig 301). Målad i ockragult på vit botten. 1330-talet.

Travé 3: *Valv 7*. Rund, tallriksformad slutsten av kalksten med skulpterad bladmaskaron (fig 303). De sex flikiga, släta bladen, troligen hagtorn, bildar en

Fig 307. Slutsten av trä, valv 13. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Roof boss. Made of wood. Vault 13.

Fig 308. Slutsten av trä, valv 14. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Roof boss. Made of wood. Vault 14.

Fig 309. Slutsten av trä, valv 23. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Roof boss. Made of wood. Vault 23.

krans och utgår från näsborrar, näsrot och ögon. Ansiktet är mjukt modellerat, ögonen har markerad iris och pupill. Ansiktets karnation är rosa, bladen målade i rött, grönt och gult. Tydligt släktskap med blindarkadernas figurskulptur. Vålvningen bör ha skett på 1320-talet. – *Valv 8*. Slutsten av kalksten med skulpterad bladdekor i två kransar. Mittknopp och de fyra inre bladen målade i rött, den yttre bladkransen grön. Slutstens bas röd. Samtida med 7. – *Valv 9*. Rund, tallriksformad slutsten av kalksten med bladdekor utgående från en mittknopp (fig 304). Bladens flikar rundade, lätt uppsvällda. Mittknoppen samt den runda ytterkanten ommålade i kraftigt rött. Bladen är målade i grönt och brunt (ockra). Samtida med 8.

Travé 4: *Valv 10*. Rund, tallriksformad slutsten av kalksten med skulpterad bladmaskaron (fig 305, 306). I var och en av de fyra svicklarna mellan valvribborna har placerats ett litet huvud. Bladornamenten utgörs av bladknippen av rundat flikiga blad, troligen hagtorn, och växer ut från maskaronens mun och panna. Bladen är av samma typ som på slutstenen i valv 3 (fig 300). Ansiktet och bladen är kraftfullt modellerade. Av de fyra huvudena utgörs två, de i öster och väster (fig 305), av manshuvuden med utstående öron och öppna munnar med de norra och södra utgörs av djurhuvuden. Det norra huvudet har utstående öron och vresigt uttryck, det södra har långa, hängande öron och mildt utseende. Huvudena är placerade i de fyra väderstrecken och det är troligt att de avser de fyra

vindarna. Ansiktens karnation är ljusröd, bladen röda (nu svartnade) och gröna. Valvet bör ha slagits på 1310-talet. Slutstenen troligen något yngre. – *Valv 11*. Slutsten av kalksten med skulpterad bladdekor om sex blad i två kransar. Målade i gulrött. Valvet bör ha slagits på 1310-talet. – *Valv 12*. Slutsten av kalksten med bladornament i två kransar. Yttre bladkransen om åtta blad till största delen bortfallen. På det bevarade partiet gul färg, inre kransen om fyra blad målade i nu svartnad grön färg mot rött i bottenpartierna. Valvet bör ha slagits på 1310-talet.

Travé 5: *Valv 13*. Slutsten av skulpterad ek, prydd av fem stora, flikiga blad utgående från en mittknopp (fig 307). I bladnerv och i plattans hålkäl finns röd färg. Valvet bör ha slagits i slutet av 1280-talet. Slutstenen bör vara från 1300-talets byggnadsperiod. – *Valv 14*. Slutsten av skulpterad och målade ek i form av en bladmaskaron (fig 308). Ur manshuvudets mungipor och ögon växer vinrankor fram. Ansiktet har haft karnation, läpparna är röda, tänderna vita, pupiller liksom ögonens konturer är svarta. Rankorna är gröna med röda blad. Valvet (fig 26) bör ha slagits i slutet av 1280-talet. Maskaronen bör vara från 1300-talets byggnadsperiod. – *Valv 15*. Klotformig slutsten av svarvad ek. Rund platta nedtill. Målade i olika nyanser rött samt vitt

Fig 310. Norra slutstenen i valv 25. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

North roof boss of vault 25.

Fig 311. Östra skölden i valv 25. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

East shield of vault 25.

i vertikala fält. Valvet bör ha slagits på 1280-talet. Slutstenen av okänd ålder.

Travé 6: *Valv 16*. Rund, svarvad slutsten av furu. Dekorerad med målade blad i svart och rött mot vit botten. Dekoren bildar en bladkrans. Valvet bör ha slagits på 1280-talet. Slutstenen av okänd ålder. – *Valv 17*. Slutsten av trä, äppleformad med liten spets nedtill. Genom målning indelad i fyra fält, omväxlande röda och bruna med svarta konturer. Valvet bör ha slagits på 1280-talet. Slutstenen av okänd ålder. – *Valv 18*. Slutsten av trä, liknande föregående. Något oregelbunden.

Travé 7: *Valv 19*. Slutsten av kalksten, tillplattad klotform. Nedtill vulst runt fyrpass med fyrbladig ros. Klotet prytt med målade, spetsiga fält i gult mot blå (grön) botten. Valvet bör ha slagits på 1280-talet. – *Valv 20*. Slutsten av skulpterad furu. Målad i fyra fält, två röda och två bruna (ursprungligen gröna), åtskilda av svarta linjer. Samma typ som i valv 17 och 18 men med utdragen form. Valvet slaget i slutet av 1240-talet. Slutstenen av okänd ålder. – *Valv 21*. Slutsten av kalksten. Samma utformning som i valv 19. Målad i senare tid.

Travé 8: *Valv 22*. Valvets slutsten är ersatt med en sköld i trä. På skölden ses de målade initialerna KPS och ett bomärke samt siffrorna 81, sannolikt avseende året 1581. – *Valv 23*. Slutsten av skulpterad och målad ek (fig 309). Liknande en pinjekotte. Uppbyggd av tre bladkransar om vardera fyra blad med dia-

manterad mittnerv. Bladen röda, mittnerverna ursprungligen gröna. Valvet bör ha slagits på 1240-talet. – *Valv 24*. Slutsten av kalksten. Avlång form, nedtill prydd av ett fyrbladigt ornament med diamanterade nerver. Målad i svart, ockra och orangegult på vit botten. Valvet ursprungligen slaget på 1240-talet men senare omslaget.

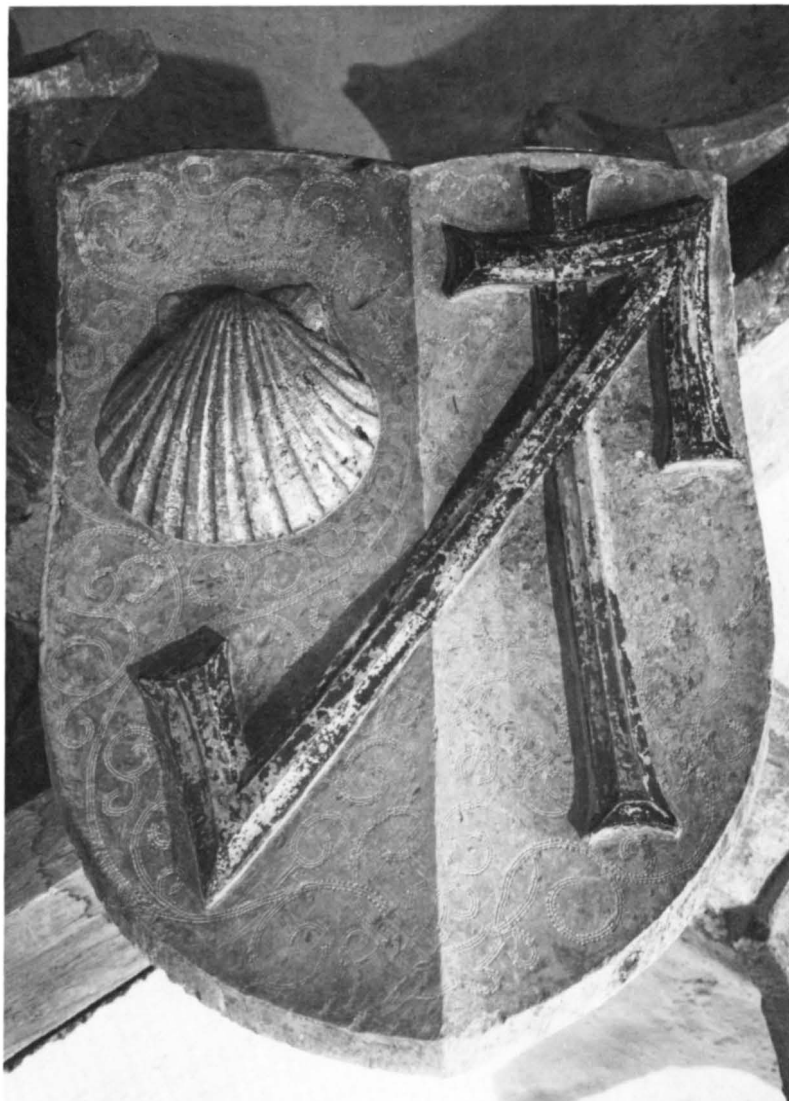
Koret

Samtliga valv i koret är slagna i slutet av 1490-talet, då också valvprydnaderna tillkom. Materialet är tegel med ribbor och slutstenar av kalksten.

Travé 9: *Valv 25*. Valvet utgörs av ett stjärnvalv (pl 71). Ribborna pryds i anslutning till skärningspunkterna av spetsiga bågar. I några av spetsarna finns liljeformade ornament, fästa med en kort järnsprint. På liljorna rester av grön färg. I de fyra skärningspunkterna finns slutstenar av olika form. Den *norra* (fig 310) utgörs av en bladmaskaron, där bladrankorna växer ut från mannens mun och ögon. Rankorna är utförda i friskulptur. Rester av polykromi i rött och blått. – Den *södra* stenen består av ett fyrdelat bladornament av samma typ som på slutstenen i valv 32 (fig 319). Återstående färger är rött och blått (grönt). – Den *östra* slutstenen är en sköld med tre kronor i hög relief (fig 311). Kronorna, som är något olika i detaljutformningen, är förgyllda mot blå botten. Skölden är fäst vid ribbkrysset med fyra järnnitar i mittpartiet. – Den *västra* slutstenen utgörs likaså av en sköld (fig 312) men pryds av ett stort bomärke samt en pilgrimsmussla i relief. Sköldens yta är ornerad med en graverad och punsad ranka. Utformningen och dekoren anknyter till den södra skölden i valv 27 (fig 317), som avser ärkedjåknén Hans Ganzow (se nedan). – *Valv 26*. Högekorets valv, saknar utsmyckning. Den centrala delen av valvet är ej ursprunglig (fig 15). – *Valv 27*. Rikt utformat stjärnvalv med ribbor (pl 71). I ribbornas skärningspunkter har fästs sköldar eller bladornament i kalksten. Ribborna har i valvets centrala del prydnadsbågar med liljeornament av samma typ som i valv 25. Slutstenen i *mitten* utgörs av en sköldbärande ängel (fig 313, 314). Skölden pryds av ett emblem bestående av biskopsmitra, kräkla och bokstäverna h t, vilket avser biskopen Henrik Tidemansson.⁴⁰ Ängeln har ett stort mantelspanne och diadem. Av färgerna återstår vitt och ockra. Sköldens färger är rött och vitt mot blå botten. Skulpturen är fäst vid ribbkrysset med en stor järnnit. – Skölden mot *norr* (fig 315) visar ett kvinnohuvud med gloria samt ett bomärke i relief. Inget attribut anger helgonets identitet. Glorian har graverad och punsad rankornamentik och sköldens yta är randad

Fig 312. Västra skölden i valv 25. Bomärket tillhör ärkedjåknen Hans Ganzow. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

West shield of vault 25. The mark belongs to Archdeacon Hans Ganzow.

genom heldragna, ristade linjer respektive punsade linjer. Skölden är blå, övriga återstående färger är rött och vitt. Karnationen utgörs liksom på den sköldbärande ängeln numera enbart av vitt. Nedtill ses bokstäverna P G målade med svart. Dessa initialer avser kantorn Peder Gotskalksson.⁴¹ – Skölden mot *söder* (fig 317) visar i relief ett skäggigt manshuvud. Hatten med pilgrimsmusslan anger att det är aposteln Jakob då som avses. Pilgrimsstaven i sköldens mitt är likaså ett attribut till helgonet. Till höger om staven ses ett bomärke samt nederst bokstäverna J G, vilka avser ärkedjåknen Hans (Johannes) Ganzow.⁴² Sköldens yta har en graverad och punsad rankdekor. De bevarade färgerna utgörs av rött, gult, vitt och svart samt spar-

samt blått på skölden. – Den *västra* slutstenen utgörs av ett fyrdelat bladornament (fig 316). Det kransformade mittpartiet påminner om en törnekrans. Bevarade färger är rött och grönt. – Den *östra* slutstenen utgörs av ett fyrdelat bladornament av samma typ som i valv 32 (fig 319).

Travé 10: *Valv 28*. Tredelat valv med ribbor och slutsten i form av en sköld (fig 318). Skölden har ett bomärke i relief, som åsyftar dåvarande kaniken Hans Brask,⁴³ samt inhuget årtalet 1498. Vapnet guldbronserat mot röd botten. – *Valv 32*. Tredelat valv med ribbor. De översta stenarna är försedda med spetsiga bågar med liljeornament (fig 319, jfr valv 25). Liljeornamenten målade i rött med grön färg under. Ribbor-

Fig 313. Detalj av fig 314. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of Fig 314.

nas plana framkanter röda. Slutsten med bladornamentik, målad i mörknat rött.

Koromgångens östra valv: *Valv 29*. Fyrdelat valv med kraftiga, profilerade valvribbor (fig 18). Rund, tallriksformad slutsten med en lejonmaskaron i relief (fig 320). Stenen är signerad åt sydväst med stenhuggarmärket C 1, dvs Adam van Dürens märke. Lejonmaskaronen visar likhet med stadens vapen.⁴⁴ – *Valv 30*. Fyrdelat valv med grova, profilerade ribbor. I

valvets mitt en rund öppning (se ovan, fig 29, 80). – *Valv 31*. Oregelbundet stjärnvalv (pl 76) med grova, profilerade valvribbor. Slutstenen utgörs av en sköld med bomärke och bokstäverna H G i upphöjd relief samt inhugget året 1498 (fig 321). Initialerna avser kaniken Herman Grotta.⁴⁵ Bokstäver och bomärke i röd färg, bottenfärgen grön.

Norra kapellet: *Valv 33*. Åttadelat, oregelbundet valv med profilerade valvribbor (fig 18). Plan, rund

Fig 314. Mittskölden i valv 27. Skölden visar biskopen Henrik Tidemanssons emblem och initialer. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

The central shield of vault 27. The shield shows the emblem and the initials of Bishop Henrik Tidemansson.

slutsten med ett krönt G i spegelmonogram i guld mot blå botten. Valvet renoverades 1777 och monogrammet avser Gustav III.

Östra kapellet: *Valv 34.* Fyrdelat valv med grova, profilerade ribbor. Rund slutsten med bomärke och bokstäverna h n i upphöjd relief (fig 322). Svart mot grön botten, ytterkanten röd. Initialerna avser kaniken Henrik Nilsson.⁴⁶ Slutstenen märkt av stenhuggaren C7. – *Valv 36.* Oregelbundet stjärnvalv (pl 76) med ribbor med enkel, hålkälad profil. Rund, plan och odekorerad slutsten. I valvribbornas skärningspunkter ses runda hål, vilka sannolikt varit avsedda för fastsättande av valvprydnader.

Södra kapellet: *Valv 35.* Oregelbundet stjärnvalv med ribbor. I valvets mitt samt i ribbornas skärnings-

punkter sköldar fästade med varsin kraftig järnrit. Sköldarna är totalt 16 stycken. Mått ca 30×35 cm (se pl 22). Relieferna visar Arma Christi, dvs Kristi vapen, med symbolerna för hans lidande. Bilderna läses motsols med utgångspunkt från den yttre kretsens västligaste sköld (fig 323): 1. Lykta (fig 324). Syftar på Jesu gripande i Getsemane. Lyktan är målad i svart och guld mot blå botten. – 2. Pung (fig 325). Syftar på Judas pung med de trettio silverpenningarna. Pungen är målad i ockragult med grön snodd med vita knutar. Röd botten. – 3. Gissel och ris (fig 326). Syftar på Jesu gisslande. Riset är grönt och ombundet med vidjor, målade i gulockra. Gisslets skaft är målat i gulockra och vitt. På remmarna sitter metalldaggar, målade i grått. Blå botten. – 4. Knuten hand (fig 327). Syftar på

Fig 315. Norra skölden i valv 27. Bömärket och initialerna syftar på kantorn Peder Gotskalksson. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

North shield of vault 27. The mark and the initials refer to Precentor Peder Gotskalksson.

Fig 316. Västra slutstenen i valv 27. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

West roof boss of vault 27.

Fig 317. Södra skölden i valv 27. Bomärket och initialerna syftar på ärkedjåknen Hans (Johannes) Ganzow. Jfr fig 312. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

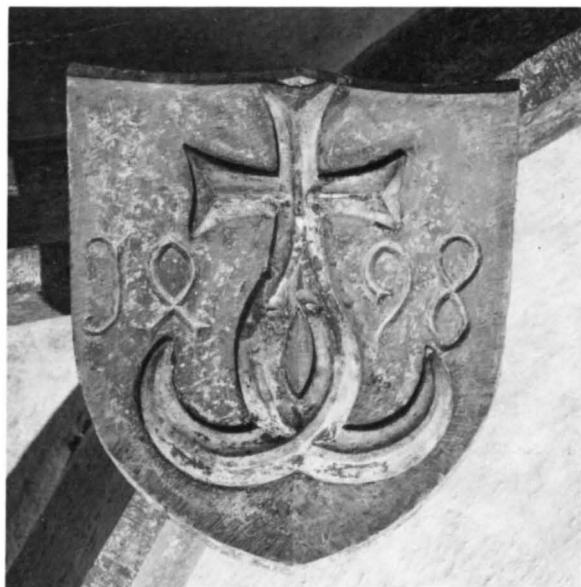
South shield of vault 27. The mark and the initials refer to Archdeacon Hans (Johannes) Ganzow. Cf Fig 312.

hur Jesus blev slagen och misshandlad. Färgerna utgörs av vitt och ockra mot blå botten. – 5. Manshuvud med hatt med fliktigt brätte (fig 328). Årterger Pontius Pilatus. Färgerna utgörs av vitt, grått och gult mot röd botten. Möjligen ommålad. – 6. Pelare och rep (fig 328). Syftar på den pelare vid vilken Jesus bands under gisslandet. Åttkantig pelare med bas och kapital. Grovt, tvinnat rep. Färgerna utgörs av vitt, svart och gult mot blå botten. – 7. Kärl med lock, grepe och små fötter (fig 329). Syftar på det kärl med åttkvin i vilket svampen doppades. Målad i vitt och svart mot blå botten. – 8. Lans och stång med svamp (fig 329). Syftar på de båda soldaterna vid Jesu kors. Enligt legenden bars lansens spets in i i Jesu sida, av Longinus och isopstängeln, med vilken han gavs att dricka,

Fig 318. Valvsköld, valv 28. Bomärket tillhör kaniken Hans Brask. Foto E Niklasson 1962.

Shield. Vault 28. The mark belongs to Canon Hans Brask.

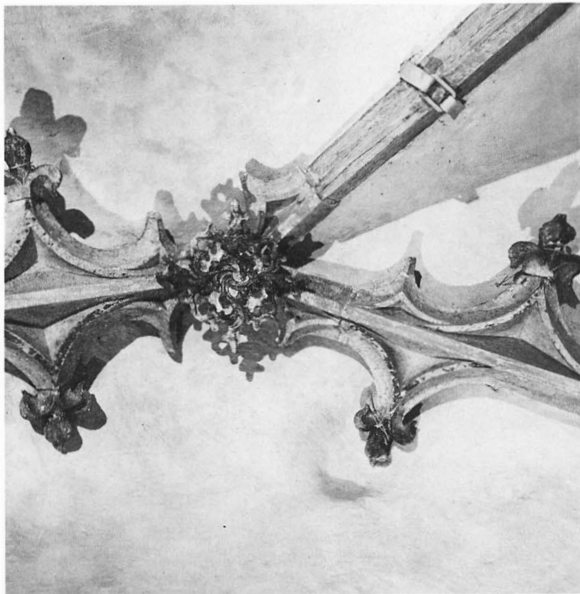

Fig 319. Slutsten, valv 32. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Roof boss. Vault 32.

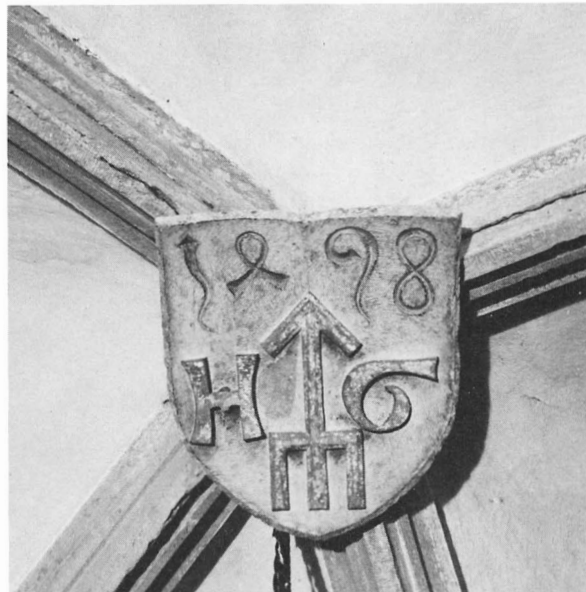

Fig 321. Valvsköld, valv 31. Bomärket och initialerna syftar på kaniken Herman Grotta. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.
Shield. Vault 31. The mark and the initials refer to Canon Herman Grotta.

Fig 320. Slutsten, valv 29. Märkt med Adam van Dürens stenhuggarmärke (C1). Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Roof boss. Vault 29. Signed by mason Adam van Düren (mason's mark C1).

Fig 322. Slutsten, valv 34. Bomärket och initialerna syftar på kaniken Henrik Nilsson. Stenen märkt av stenhuggaren C7. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Roof boss. Vault 34. The mark and the initials refer to Canon Henrik Nilsson. The boss is signed by mason C7.

av Stefaton. Färgerna utgörs av brunt, gult och grått mot röd botten. – 9. Törnekrans (fig 324). Den krans med vilken Jesus kröntes. Målad i grönt och vitt mot röd botten. – 10. Kors (fig 324). Det gulmålade korset har en vit titulus med bokstäverna INRI (=Iesus Nasarenus Rex Iudorum = Jesus från Nasaret judarnas konung) i svart. Röd botten. – 11. Klädnad (fig 325). Syftar på Jesu livklädnad. Målad i grått och rött mot röd botten. – 12. Tre tärningar (fig 327). Syftar på de tärningar med vilka soldaterna spelade om Jesu livklädnad. Målade i vitt och svart mot röd botten. – 13. Hammare och tång (fig 327). Syftar på de redskap med vilka Jesus spikades fast respektive togs ned från korset. Hammarskaftet målat i gulockra. Röd botten. – 14. Tre spikar (fig 328). Syftar på de spikar med vilka Jesus fästes på korset. Målade i blått mot röd botten. – 15. Stege (fig 329). Syftar på den stege som användes då Jesu kropp togs ner från korset. Gulmålad mot röd

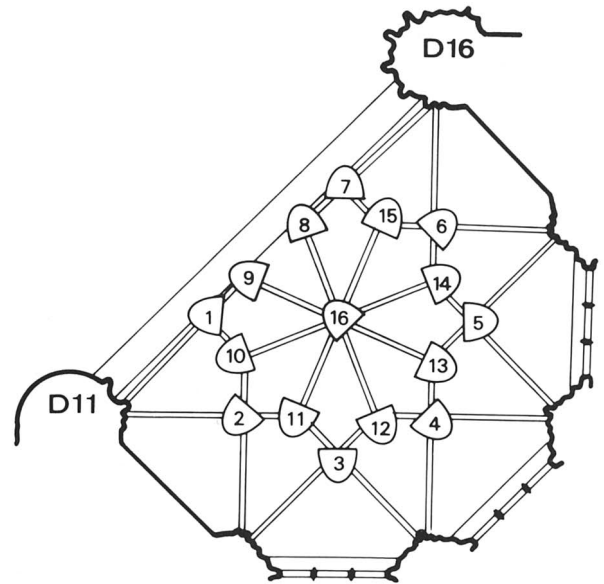
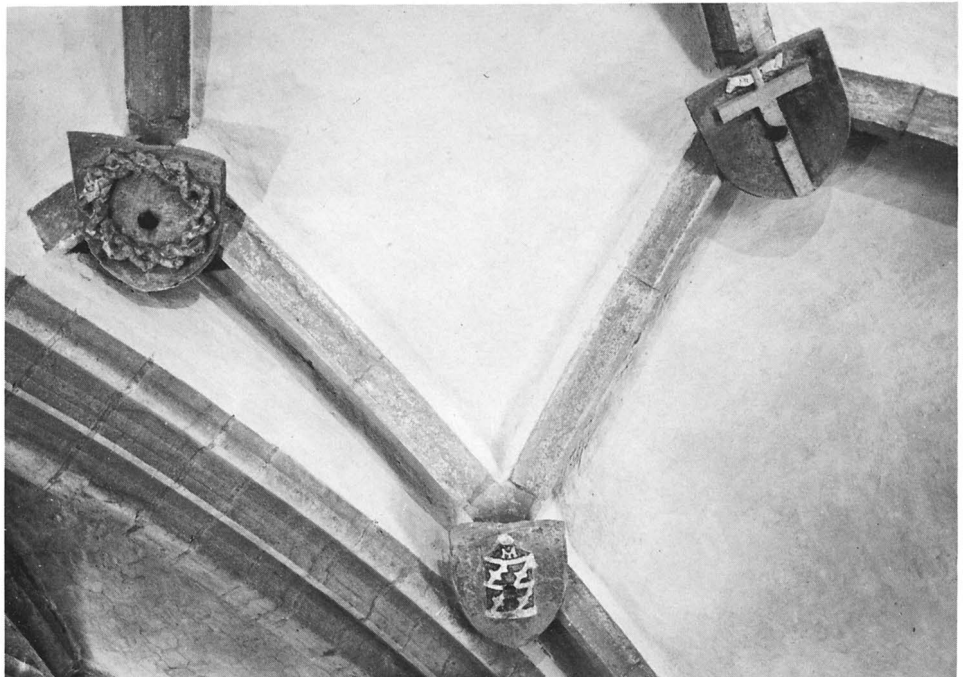

Fig 323. Plan över valv 35 och dess sköldar. Ritad av G Wirén. Sköldarnas motiv (fig 324–330) utgörs av Arma Christi. Sköldarna är utförda av Adam van Düren omkr 1498.

Plan of vault 35 and the shields. The motives of the shields are Arma Christi (Figs 324–330). The shields are sculptured by Adam van Düren ca 1498.

Fig 324. Detalj av valv 35. Jfr fig 323. Nedtill sköld nr 1, upptill sköldarna nr 9 och nr 10. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of vault 35. Cf Fig 323. Below: shield no. 1. Top: shields no. 9 and no. 10.

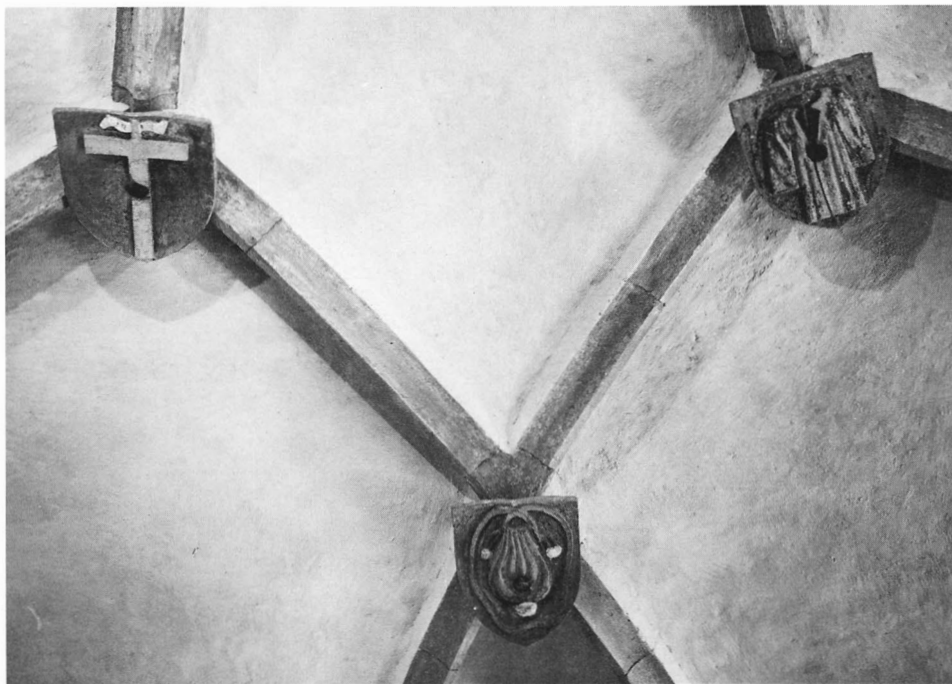

Fig 325. Detalj av valv 35. Jfr fig 323. Nedtill sköld nr 2, upptill sköldarna nr 10 och nr 11. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of vault 35. Cf. Fig 323. Below: shield no. 2. Top: shields no. 10 and no. 11.

botten. – 16. Sköld i valvets centrum visande Jesu uppståndelse (fig 330). Jesus avbildas i halvfigur, stående i sarkofagen. Höger hand är höjd till välsignelse, den vänstra håller en korsstav med segerfana. Karnationen är rosa, håret och skägget rött. Manteln är röd med grönt foder, fanan vit med rött kors. Bakgrunden blå. På sarkofagens framsida ses målade, ovala fördjupningar. – Valvsköldarna har tillskrivits Adam van Düren (se nedan).

I det *södra tornets* bottenvåning är den sk silverkammaren försedd med ett stjärnvalv med ribbor. Den runda, tallriksformade slutstenen pryds av en maskaron i relief (fig 331). Ansiktets utformning är besläktad med bladmaskaronernas. Skägget går ända fram till de yttre ögonvrårna och två hårtofsar växer fram ur pannan. Öronen utgörs av långa, uppåtriktade djuröron.

Av kyrkans valvprydnader utgör bladmaskaronerna, sköldarna med personanknytning och det södra kapel-

Fig 326. Sköld nr 3 i valv 35. Jfr fig 323. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Shield no. 3 of vault 35. Cf Fig 323.

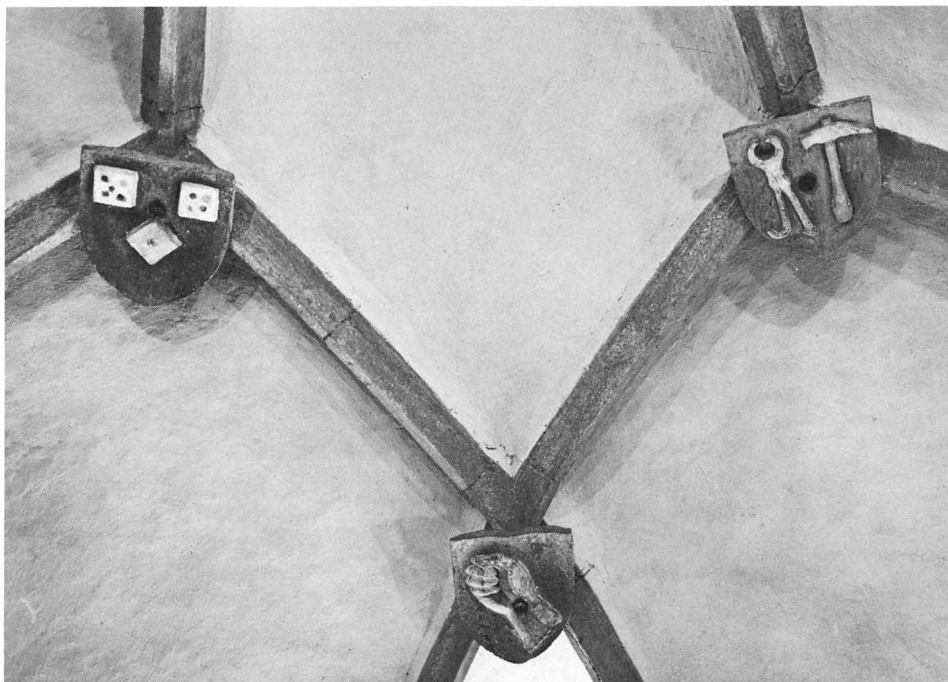

Fig 327. Detalj av valv 35. Jfr fig 323. Nedtill sköld nr 4, upptill sköldarna nr 12 och nr 13.

Detail of vault 35. Cf Fig 323. Below: shield no. 4. Top: shields no. 12 and no. 13.

Fig 328. Detalj av valv 35. Jfr fig 323. Upptill sköld nr 14, nedtill sköldarna nr 5 och nr 6. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of vault 35. Cf Fig 323. Top: shield no. 14. Below: shields no. 5 and no. 6.

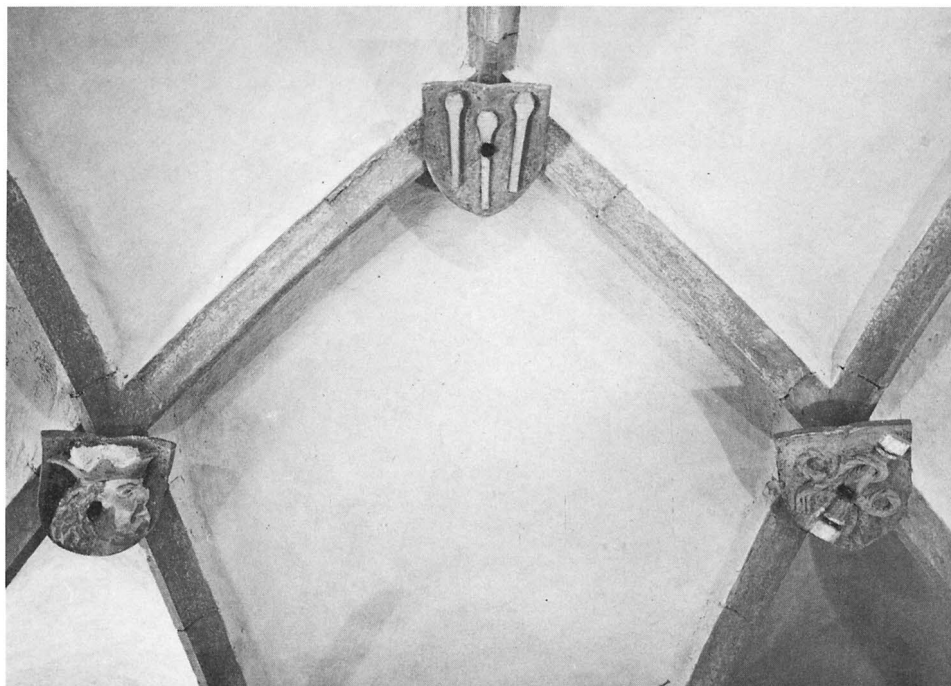

Fig 329. Detalj av valv 35. Jfr fig 323. Nedtill sköld nr 7, upptill sköldarna nr 15 och nr 8. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Detail of vault 35. Cf Fig 323. Below: shield no. 7. Top: shields no. 15 and no. 8.

lets serie med Arma Christi speciellt intressanta inslag.

Bland långhusets varierade slutstenar utgörs fyra stycken av bladmaskaroner. Alla fyra bör tillhöra 1300-talets byggnadsperiod men de är sinsemellan mycket olika (fig 302, 303, 305, 308). Motivet uppträder redan i den invändiga omfattningen till fönster S6 (fig 157), återfinns även bland den gotiska blindarkadens svivelprydnader (fig 175, 205) och återkommer i koret i valv 25 (fig 310). Motivet, som förekommer såväl på kontinenten som i England, har ingen inhemsk tradition och måste ha införts av utländska stenhuggare. Fönsteromfattningens bladmaskaroner (fig 157) anknyter till den romanska stilens demoner medan blindarkadernas och slutstenarnas maskaroner förvandlats till gotikens »gröna män» med sorgsen och sträng, ibland hotfull, uppsyn. Den demoniska innebörden finns fortfarande kvar även om dragen förmänskligats.⁴⁷ I domkyrkan framhävs uttryckligt det ondskefulla hos dessa varelser av den grinande, vinlövsbevuxna trämaskaronen i valv 14 (fig 308). Bladmaskaroner förekommer vanligtvis på slutstenar och konsoler. De är i allmänhet isolerade som motiv och den kombination med vindgudar, som ses i valv 12 (fig 305, 306), är därför överraskande. Variationerna bland långhusets

bladmaskaroner visar att skulptörerna varit väl förtrogna med motivet. I det senmedeltida koret används som nämnts motivet endast en gång i sin traditionella utformning (fig 310).

I koret förekommer sju sköldar och slutstenar, som kunnat anknytas till den dåtida biskopen Henrik Tideansson och hans domkapitel.⁴⁸ De förnämsta sköldarna återfinns i valv 27 i södra delen av koromgången. Här ses i mitten biskopens egen sköld, buren av en ängel (fig 313). Sköldens emblem består av hans biskopsinsignier och motsvarande emblem förekommer även på den nämnda minnestavlan i korets exteriör (fig 119) och tycks även ha förekommit som glasmålning (fig 348). Sköldarna mot norr och söder tillhör biskopens båda närmaste medhjälpare, ärkedjäknen Hans (Johannes) Ganzow (not 42) och kantorn Peder Gotskalksson (not 41), som dessutom var biskopens brorson. Man kan notera att domprosten Hemming Gad ej är representerad, vilket beror på att han vid denna tid vistades i Rom. Som män av ofrälse börd upptar vapnen deras bomärken. Peder Gotskalksson har dessutom låtit avbilda ett kvinnligt helgon utan attribut, troligen jungfru Maria (fig 315), medan ärkedjäknen kombinerat sitt bomärke med en bild av Jakob då med

Fig 330. Mittskölden (nr 16) i valv 35.
Jfr fig 323. Foto E Niklasson 1962.
ÖLM.

*The central shield (no. 16) of vault 35.
Cf Fig 323.*

pilgrimsmussla och stav (fig 317), vilket kan tyda på att han företagit en vallfärd till San Iago di Compostella. I koromgångens norra del pryds det motsvarande valvet, valv 25, även av en sköld med ärkedjåkns bomärke och en pilgrimsmussla (fig 312). Valvets andra sköld pryds här med det svenska vapnets tre kronor. I det följande tredelade valvet, valv 28, utgörs slutstenen av en motsvarande sköld med dåvarande kaniken Hans Brasks bomärke (not 43) och året 1498. På den södra sidan återfinns i valv 31 en motsvarande sköld (fig 321) tillhörande kaniken Herman Magnusson Grotta (not 45). I valv 34, inledningsvalvet i det östra kapellet, har slutligen kaniken Henrik Nilsson (not 46) en enkel slutsten med bomärke och initialer (fig 322).

Sköldarna och slutstenen bör vara bekräftelser på donationer till korbygget i samband med den avslutande välvningen, då det ekonomiska läget var mycket ansträngt.

I konsthistoriskt sammanhang är framför allt de eleganta och detaljrika sköldarna i valv 25 och 27 intressanta. Samtliga saknar synliga stenhuggarmärken och de kan inte heller på stilistisk grund tillskrivas någon av de kända stenhuggarna. Figurstilen och modelleringen är mjukare än på de konsolfigurer och sakramentshusskulpturer, som utförts av stenhuggaren C2, och det karakteristiska vecket över näsroten saknas. Utmärkande för dessa sköldar är också den fina bakgrundsmönstringen, som påminner om metallkonstens

Fig 331. Slutstenen i »silverkammaren» i korets södra torn. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

The roof boss of "the silver chamber" in the south tower of the chancel.

ytorneringar. Tydligt har sköldarna utförts av en i välvningsskedet omkring 1495 nyinkallad mästare.

Till välvningsskedet omkring 1498 hör de beskrivna valvsköldarna med Arma Christi, som däremot av stilistiska skäl kan knytas till den då i domkyrkan verkssamma stenhuggaren Adam van Düren,⁴⁹ som märkt bla slutstenen med lejonmaskaron och ett kapital med sitt märke C 1.

Kapellstiftelsen Capella Corporis Christi (Helga lekamen) hade instiftats i samband med korbyggets påbörjande och det är troligt att dennas altare var förlagt just till det södra kapellet, vilket i så fall varit avgörande för motivvalet. Enligt en gammal uppteckning var ärkedjåknen Hans Ganzow knuten till altaret i det södra kapellet, där hans vapen fanns såväl på altaret som i de målade fönstren.⁵⁰ För valvprydnadens ikonografiska innehåll har därför sannolikt ärkedjåknen varit ansvarig.

Serier med Arma Christi förekommer i svenska kyrkomålningar vid denna tid och inlevelsen i Kristi passion har också tagit sig uttryck i många fromma böneriktade till Jesu sår och pinoredskap. Skulpterade motsvarigheter till domkyrkans sköldar finns dock inte inom landet. Däremot är sådana vanliga i Tyskland, inte minst i Rhenlandets kyrkor. Adam van Düren bör därför ha varit förtrogen med motivet och han har senare upprepat det i två andra valvutsmäckningar, nämligen i Helsingörs karmeliterkloster och i Lunds domkyrka.⁵¹

Övrig stensulptur

Till korets rika utsmyckning med stensulptur hör även de båda sakramentshus, som är sammanbyggda med de båda högkorpelarna B 10 och C 10. Det norra påminner till sin uppbyggnad om en gotisk fial (fig 17) medan det södra utformats som ett krenelerat borgtorn försvarat av bågskyttar (fig 16). Den ledande skulptören när det gäller de båda sakramentshusen, som kommer att behandlas närmare i samband med beskrivningen av kyrkans inredning och inventarier, är stenhuggaren C 2, dvs samme stenhuggare som svarat för koromgångens figurkonsoler.⁵²

Även högkorets altare gavs en rik utformning genom profiler och kolonetter. Förvaringsnischerna i det östra kapellets altare och i den södra väggen accentuerades likaså genom profilerat ramverk och den här bevarade piscinan (fig 223) har en detaljutformning som ansluter till bågställningarna och deras bladkapital.

Målningar

av MARIAN ULLÉN

Vägg- och valvmålningar

Kyrkans innerväggar har ej varit putsade. Tidvis har dock en tunn kalkning förekommit. C G Brunius påtalade 1849 (a a s 226 f), att då man »åren 1812 och 1813 hvitmenade takhvalfven, har man jemväl öfverkalkat en betydlig del af vestra gafvelmuren och öfra delarna af långhusets sidomurar nära kantbågarna. Enär en dylik hvitlimning å väggarna gör ett stötande afbrott mot den finhuggna kalkstenens behagliga yta; så synes den böra med noggrannhet afskrapas.» Vitkalkningen avlägsnades också vid den följande restaureringen.

I samband med rengöringen av väggar och valv 1961–62 konstaterades rester av kalkning samt enstaka färgspår, framför allt på den norra långhusmuren.¹ Undersökningen visade även att kalkning och dekorationer förekommit i fönstersmygarna. Så fanns i smygen till N 1 spår av dekorationer i terra och engelskt rött medan i N 5 konstaterades en vit fogimitation.

Medeltida väggmålningar

I det södra sidoskeppet finns i blindarkaden väster om sydportalen rester av en medeltida utsmyckning med figurscener (pl 15, fig 332). Målningarna, som är ytterligt fragmentariska, har omfattat tre väggfält och avbildades av A Sohlman i början av 1860-talet, då de var något bättre bevarade (fig 333–335).

Målningen är utförd direkt på väggen med endast en tunn kalkning som grund. De färger, som nu kan urskiljas, är svart, ockra, rödbrunt och grönt. Centrum i scenerna upptas av ett stort kors. Vid sidan av korset ses en kvinna, som i en av scenerna har sällskap av en biskop. Korset är placerat i ett landskap med en stad i bakgrunden. Scenerna skildrar återfinnandet av Kristi kors och kvinnan är kejsarinnan Helena. Enligt legen-

den utpekade biskop Cyriacus av Jerusalem för kejsarinnan Helena var de tre Golgatakorsen var nedgrävda. Scenen med både biskopen och kejsarinnan (fig 333) bör visa dem med det sanna korset, dvs Kristi kors. Kejsarinnan bär en elegant, sengotisk modedräkt med åtsittande liv och långt släp samt en hög hennin med slöja, vilket tyder på att målningarna utförts först under 1400-talet.²

Målningarna har samband med Helgakorskulten. Under 1300-talet hade två stiftelser med prebendor inrättats för detta ändamål, nämligen Crucis minoris (Helga korset mindre) och Crucis majoris (Helga korset större). I anslutning till den senare omtalas 1378 ett kapell.³ Sannolikt utfördes målningarna i anslutning till Helgakorsaltaret och målningarna bör då utvisa platsen för detta. I Linköping omtalas även 1456 Helga korsets gille.⁴

De vapensköldar, som målats direkt på stenen på pelare C 6 (fig 336, 337), har sannolikt likaså samband med de altarstiftelser, som tillkom på 1300-talet och bör avse donatorer. Även på den motstående pelaren B 6 tycks vapenbilder ha förekommit. Vapnen har ej kunnat identifieras med säkerhet.⁵

Valvmålningar

I valven, som är putsade och kalkade, förekommer i långhuset rester av en sparsam ornering i valvhjässorna samt på valvribborna. Dessa dekorationer framtogs 1961–62.⁶ Även sköldbågarna tycks ha varit bemålade. Som framgått av beskrivningen ovan förstärktes de dekorativa inslagen i valven genom att även slutstenarna var rikt bemålade. Detsamma gäller korvalvens sköldar och övriga valvprydnader. Valvkapporna utnyttjades även för inskriptioner och årtal.

Fig 332. Detalj av södra blindarkaden med rester av senmedeltida väggmålningar. Målningarna har omfattat tre scener ur Heliga korsets legend. Jfr fig 333–335. Foto ATA.

Detail of the south blind arcade with fragments of late medieval wall paintings. The paintings comprised three scenes from the legend of The Holy Cross. Cf Figs 333–335.

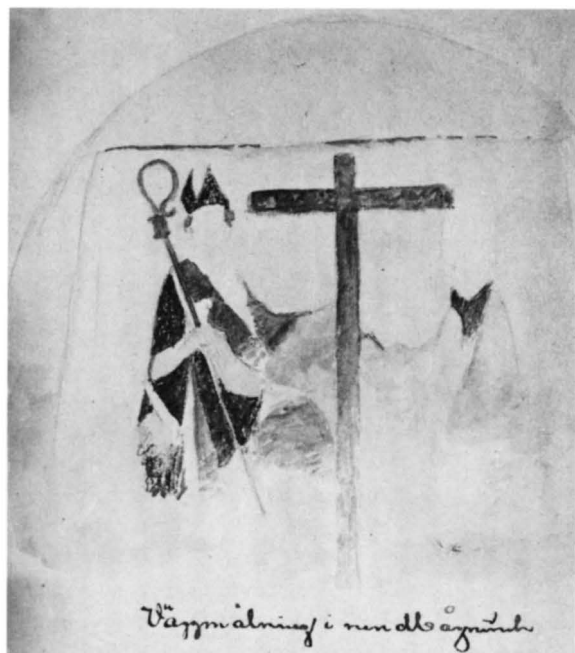

Fig 333 (t v) – 334.

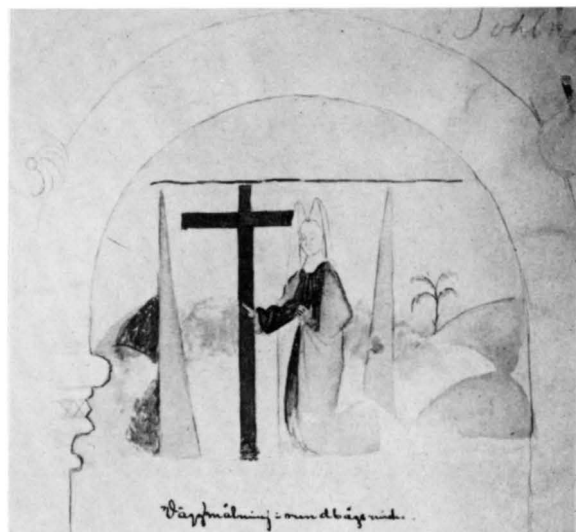

Fig 333–335. Scener ur Heliga korsets legend, avbildade av A Sohlman i början av 1860-talet. Jfr fig 332. ATA. Foto ATA.

Scenes from the legend of The Holy Cross. Copied by A Sohlman, early 1860's.

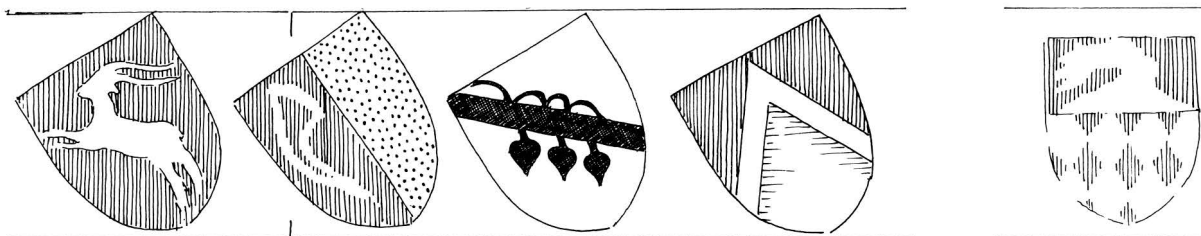

Fig 336. Vapensköldar, sannolikt avseende donatorer. Målade på pelare C6. 1300-talet. Jfr fig 337. Tecknade av S Ljungstedt 1979.

Coats-of-arms, probably referring to donors. Painted on pillar C6. 14th century. Cf Fig 337.

Fig 337. Vapensköldarna på pelare C6. Jfr fig 336. Foto SvK 1977.

The coats-of-arms on pillar C6. Cf Fig 336.

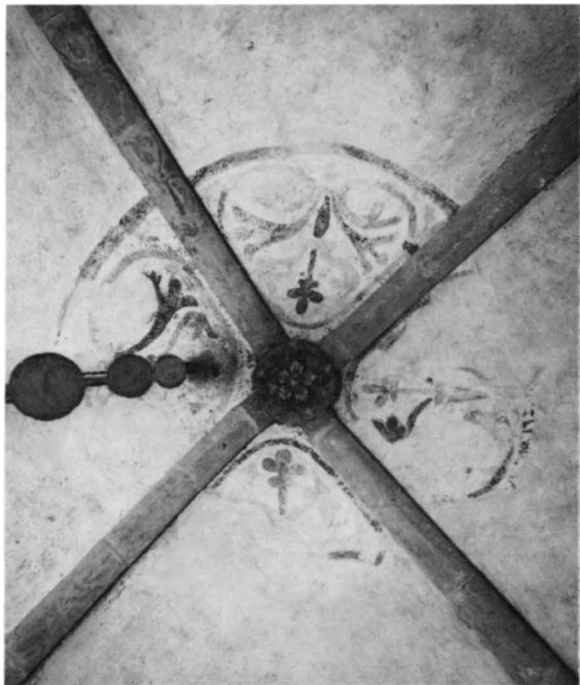

Fig 338. Medeltida valvmålningsdekor, valv 5. Omkring 1350.
Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Medieval vault paintings, vault 5. C 1350.

Valv 1. Röda valvribbor. I västra valvkappan årtalet 1774 i svart. Syftar på valvets renovering detta år. – *Valv 3.* Valvribborna har rester av palmetter i rött med vita konturer mot gul botten. I västra valvkappan årtalet 1774 (jfr valv 1). – *Valv 4.* Valvribborna har spår av marmorering i rött mot gulröd botten. Rött även på sköldbågen. – *Valv 5.* På ribborna inskrivna palmetter i omväxlande rött och gult mot gul botten. Hjässdekoration i form av en rund medaljong med en hjärtpalmett i varje valvkappa. (fig 338). Målade i gult och rött. – *Valv 6.* Valvribborna har svaga spår av dekoration med palmetter i rött mot gul botten. – *Valv 7.* Valvribbornas dekor är växlande och består av: 1. Heltäckande grönt. – 2. Röda ränder mot vit botten. – 3. Heltäckande rött. – 4. Gul dekor mot vit botten. Även sköldbågens rundstav röd. – *Valv 8.* Valvribborna är målade i sektioner i omväxlande gulrött, rött och grönt. – *Valv 9.* Valvribborna bär spår av sektionsmålning i rött och grönt. – *Valv 11.* Fragment av målningar i rödbrunt och grönt påträffades i valvkapporna. Överkalkades åter. – *Valv 12.* Hjässornament i form av fyra stiliserade blommor i rött och svart (fig 339). Renässanskaraktär. Slutet av 1500-talet eller början av 1600-talet. I västra valvkappan monogram av bokstäverna HS. – *Valv 13.* Valvribborna dekorerade med veckband i rödbrunt på gul botten. – *Valv 14.* Hjässornament i rött, svart och

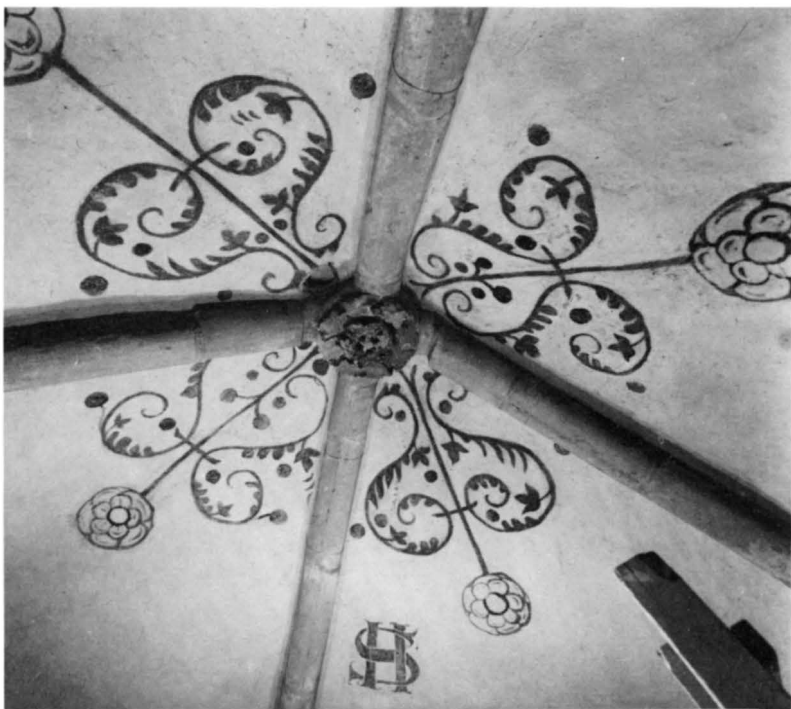
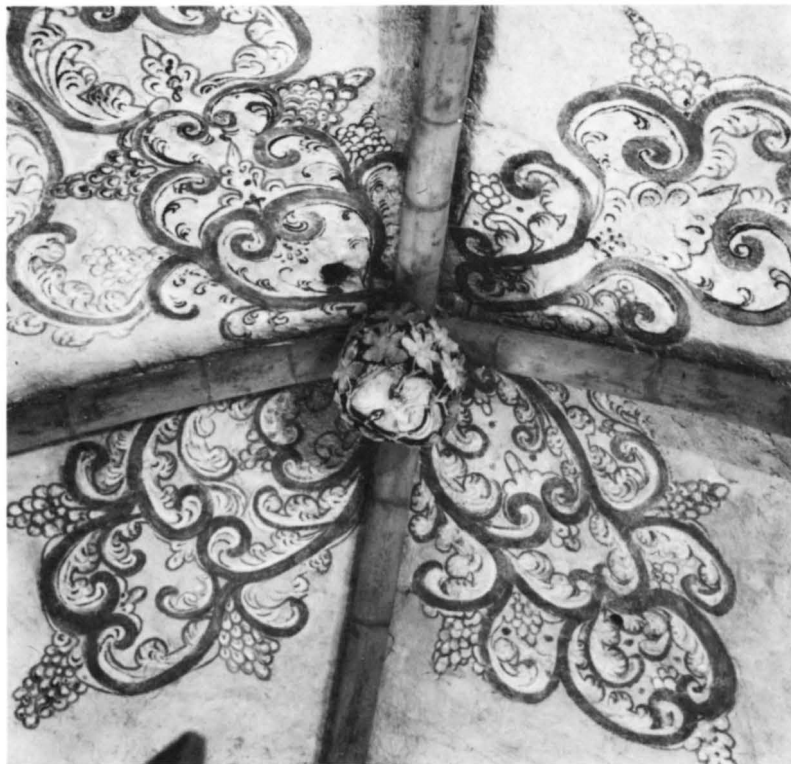

Fig 339. Valvmålningar av renässanskaraktär, valv 12. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Vault paintings, vault 12. Renaissance style.

Fig 340. Valvmålningar av barockkaraktär, valv 14. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault paintings, vault 14. Baroque style.

vitt (fig 340). Yvig akantus, palmetter och druvklasliknande frukter. Barockkaraktär. 1600-talets senare del eller början av 1700-talet. På valvribsorna spår av en medeltida dekor liknande den i valv 5. Under hjässdekorationen finns en äldre dekor i rödbrunt. Denna framtog i ett litet parti men överkalkades åter. – *Valv 15*. Hjässdekor i form av fyra stycken femdelade, blomliknande ornament i rött (fig 341). Valvribsorna bär spår av dekor i röd färg. – *Valv 16*. Av valvribsornas dekoration återstår ett fragment i nordöst i form av »kvaderimitation» i rött mot gul botten. – *Valv 17*. På ribborna »kvadermålning» i gult och rött. Indelningen följer till största delen ribbstenarnas längd. Vid hjässan långa, gula sektioner. – *Valv 18*. Valvribsorna har spår efter målning i gulrött. – *Valv 19*. Valvkapporna har rester av medeltida, figural dekor (fig 343). I den södra valvkappan ses som mittornament ett stiliserat träd och i den vänstra delen en mycket fragmentarisk, sittande person med gloria (fig 342). Färgerna utgörs av rött, blått och gult mot vit bakgrund. Dekoren bör ha varit symmetriskt uppbyggd med en sittande helig person även på den högra sidan om trädet. Samma motiv bör ha upprepats i den motstående norra valvkappan, där nu endast själva toppen av trädet återstår. Det är

osäkert om det funnits figurer även i de båda andra valvkapporna. Dessa är kortare och ornamentrester återstår endast i anslutning till hjässpartiet. De fyra sittande personerna kan ha utgjorts av evangelisterna. Valvet bör ha slagits på 1280-talet och målningarna har av stilen att döma tillkommit strax efteråt. Valvribsornas dekor består av snedställda band i rött, grönt eller brunt samt gula band med marmorering i rött. – *Valv 20*. Valvets ribbor har marmorering i rött mot ursprungligen vit botten. – *Valv 21*. Valvribsorna har rester av band i viggmönster. Vartannat band har marmorering i rött. I valvhjässan ses en senare dekor av rokokokaraktär från senare delen av 1700-talet med stiliserade blad och blommor i rött, grönt, vitt och svart. – *Valv 22*. Valvribsorna har färgfragment. Diamantsnitten har varit röda och även rundstavarna visar röda färgspår. – *Valv 23*. Valvribsorna har obetydliga spår av rött och grönt. – *Valv 24*. Röda färgspår på gördelbågen åt öster. – *Valv 25*. Valvribsorna och deras ornament har spår av rött och grönt. – *Valv 27*. Som valv 25. – *Valv 29*. I nordvästra valvkappan är målat årtalet 1499, i den motstående valvkappan ses initialerna IAL med gotiska majuskler och ett emblem bestående av murslev och hammare (fig 344, jfr fig 17,

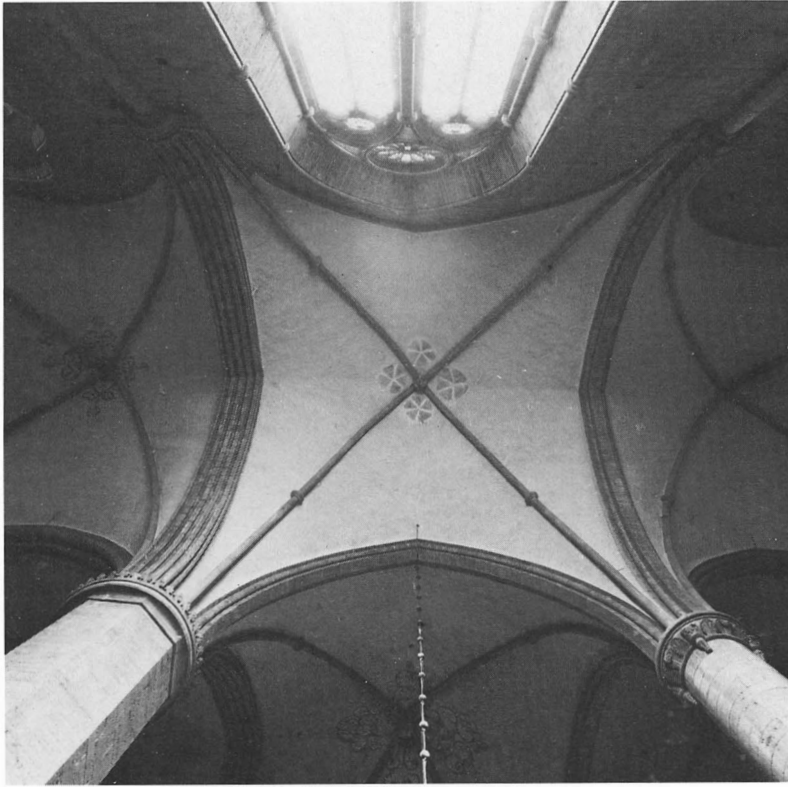

Fig 341. Valv 15 med omgivande valv. Tv valv 12, nedtill valv 14. Foto E Niklasson 1961. ÖLM.

Vault 15 with surrounding vaults. Left vault 12, bottom vault 14.

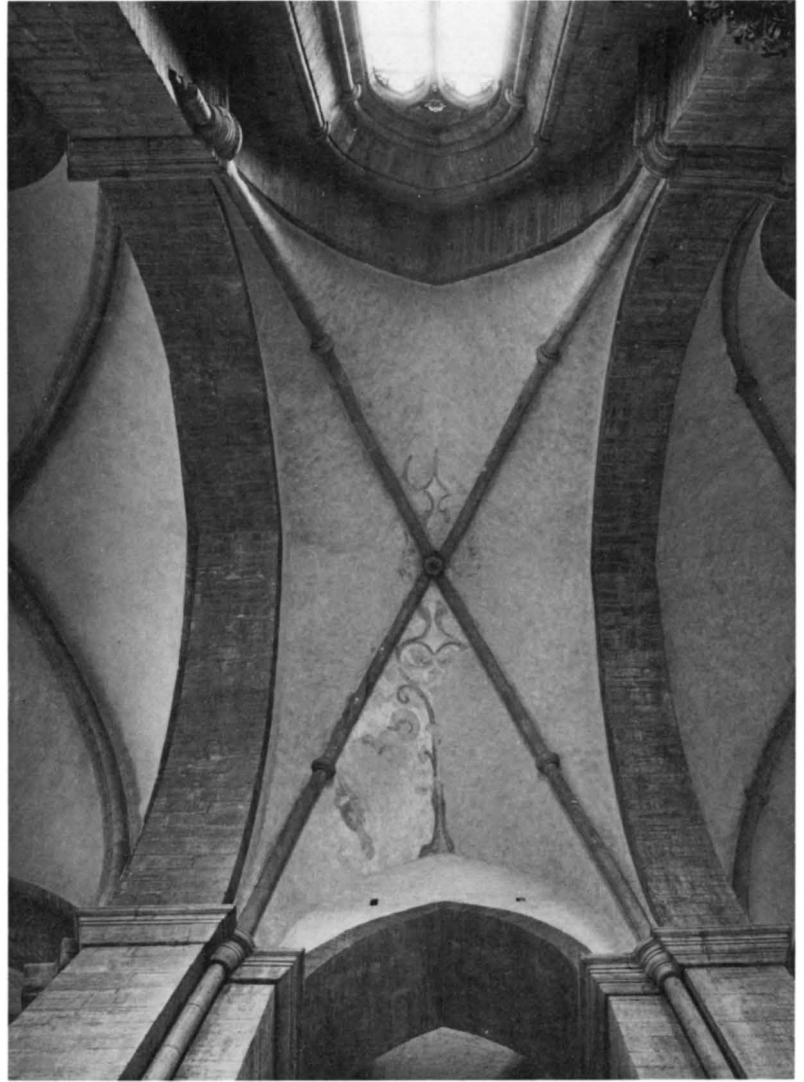

Fig 342. Detalj av de medeltida målningarna i valv 19. Slutet av 1200-talet. Jfr fig 343.

Detail of the medieval paintings of vault 19. End of 13th century. Cf Fig 343.

Fig 343. Valv 19 med omgivande valv.
Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Vault 19 with surrounding vaults.

18). Målat i svart. Originalmålningen ligger under den nuvarande. Årtalet syftar på slagningen av valvet. Emblemet bör vara yrkesattribut till initialernas ägare. Eftersom initialerna och emblemet fått denna framträdande placering avser det sannolikt korets byggmästare under slutskedet. – *Valv 30*. I valvets östra kappan är en målad inskrift i svart (fig 80). Inskriften, som utförts 1581 till minne av Johan III:s renovering av domkyrkan, är överförd på senare puts och en del felaktigheter och inkonsekvenser utmärker bokstäverna. Texten återges på s 25. – *Valv 32*. På valvribborna och deras ornament spår av rött och grönt. – *Valv 33*. På valvribborna enstaka röda färgspår. I den sydvästra valvkappan ses året 1777 målat med svart (fig 18). Årtalet syftar på en renovering av valvet. – *Valv 34*. I

östra valvkappan ses initialerna H T med gotiska majuskler samt en inskrift i svart, överförd på senare puts. Inskriften är gjord till minne av biskopen Henrik Tidemansson, som slutförde korbygget. Texten återges på s 28. – *Valv 36*. I de båda östra valvkapporna ses två årtal, 1400 respektive 1581. Det sistnämnda står ovanför en målad sköld med initialerna AAI (fig 17, 19). Årtalet 1400 kopierat på senare puts. Vad året syftar på är osäkert (jfr Byggnadshistoria). Årtalet 1581 avser däremot renoveringen av domkyrkan vid denna tid. Initialerna kan inte förknippas med dåtidens biskop eller domprost och kan vara en motsvarighet till emblemet och initialerna i valv 29 och avse byggmästaren.

Frånsett de figurmålningar som finns i valv 19 tycks

Fig 344. Målade initialer samt emblem i valv 29. Kombinerade med årtalet 1499. Kan avse byggmästaren.

Painted initials and emblem, vault 29. Combined with the year 1499. May refer to the master-builder.

endast ett arkitektoniskt-ornamentalt måleri med dekorerade ribbor samt hjässornament ha förekommit som utsmyckning av valven i långhuset under medeltiden. Denna tradition fortsatte, som framgår av valven 12 och 14, även under nyare tid. Valven 13–19 slogs under slutet av 1200-talet. Målningarna i valv 19 har ungotisk karaktär och bör ha tillkommit vid samma tid. Valven 1–12 tillhör den byggnadsperiod, som infaller ca 1310–1350. De östliga valven, dvs valven i travéerna 3 och 4, slogs i början av denna period. De målningsrester som återstår tyder dock på att dekorationen av valven utförts samtidigt, vilket innebär att den tillkommit omkring mitten av 1300-talet. I det sengotiska koret nöjde man sig med färgläggning av ribbor och övrig valvdekor.

Moderna målningar

I samband med den senaste renoveringen och ombyggnaden av tornpartiet har en väggdekoration utförts i det sk biktrummet i våningen ovanför sakristian i den norra sidobyggnaden. Målningen (fig 345) är utförd av Pär Andersson 1986 i olja på tunn pannå, som limmats på väggen. I den rundade nischen ses vinträd med druvklasar och fåglar mot blå botten. Det högra väggpartiet har rosor mot mörkröd botten samt den latinska

Fig 345. Interiör av det sk biktrummet, utsmyckat av Pär Andersson 1986. Foto SvK 1986.

Interior of the so-called confession room, decorated by Pär Andersson 1986.

Fig 346–347. Fragmentariska glasmålningar, troligen från östra kapellet. Ca 1500. Nu i SHM. Foto ATA.

Fragments of stained-glass, probably from the east chapel. C 1500. Now in the Museum of National Antiquities, Stockholm.

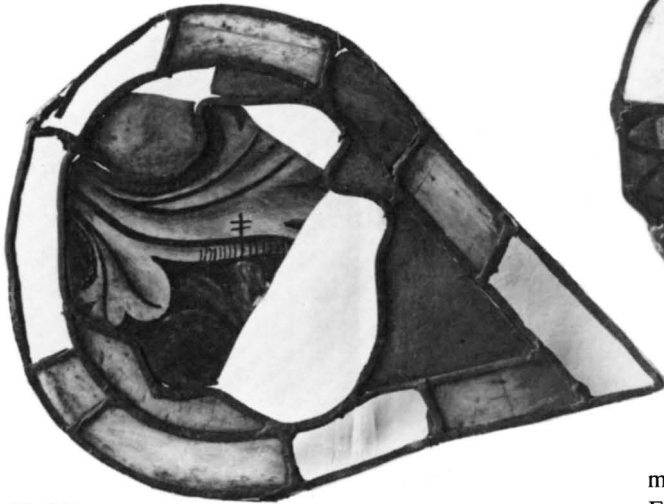

Fig 346.

texten SUB ROSA (=under rosorna). Även altarets framsida är målad. Här ses Kristi monogram omgivet av duvor och olivkvistar. Gula toner mot mörkröd botten.

Glasmålningar

Kyrkan fick under medeltiden en rik utsmyckning i form av glasmålningar. Av denna återstår endast lösa fragment, främst tillvaratagna i samband med grävningundersökningarna. Vid inventeringen 1830 antecknades: »Fönstren hafva fordom haft målade rutor af rhomboidisk figur. Den sednare är ännu i flera fönster bibehållen, men efter det målade glaset återstå endast spridda lemningar i fönstrens öfversta afsatser. Dessa fragmenter, som visa sköna teckningar af löfverk, vapen och andra sinnebilder, äro likväl nog märkvärdiga att förtjena särskild uppteckning. De förnämsta äro följande: I Sankt Thomae eller Bjelkiska grafchore löfverk, samt en teckning liknande en Vase. – I Sankt Andreas choret: En Biskopsmössa, tvänne ansigten, det ena med röd och stor utsträckt tunga. – I Sankt Nilses chor: några fragmenter. I Norra gången. Första fönstret ifrån (choren)dörren: Trenne hufvuden, det medlersta af en man, samt några andra fragmenter. Andra fönstret: Två väl bibehållna och sym-

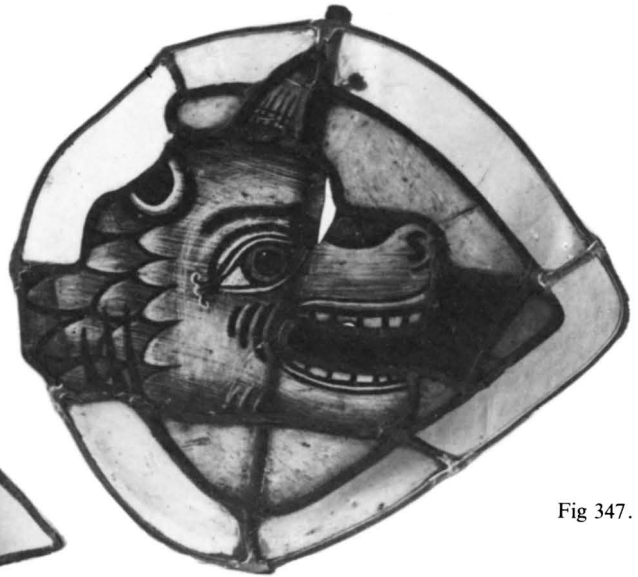

Fig 347.

metriskva quadrater af blommor. Tredje Fjerde och Femte fönstren: fragmenter af löfverk. Sista fönstret: flera väl bibehållna teckningar af blommor och löfverk. På södra sidan: ett enda fönster med målade blommor och löfverk.» Vid denna tid hade de flesta fönstren på den södra sidan försetts med nya poster och bågar av gjutjärn (se pl 2), vilket förklarar att målningsrester endast fanns i ett av fönstren, sannolikt S3 (jfr ovan Murverksbeskrivning). Brunius nämner 1849 (aa s 180) endast att: »De fönsteröppningar, hvilka behålla sin ursprungliga anordning, ha mycket små glasskifvor ställda öfver hörn och i båglagen och i kronorna lemningar efter målade djur, fåglar, rosor och löfverk.» Även några få helgon återstod (aa s 173).

Dessa målningsrester togs bort vid den följande restaureringen, då de nuvarande fönsterbågarna och de nuvarande glasmålningarna tillkom. I samband med den just avslutade renoveringen och ombyggnaden av tornpartiet har nya glasmålningar tillkommit i några av tornutrymmena. Samtidigt har en tävling ägt rum om utsmyckning av det östra kapellet med glasmålningar.

Medeltida målningar

I samband med renoveringen av fönstren på 1850- och 1860-talen togs några av de medeltida glasmålningfragmenten tillvara och hamnade hos intresserade privatpersoner. Nordiska Museet inköpte 1881 från adjunkten K A Hagson i Linköping den i fig 346 avbildade sektionen och 1886 kunde man inköpa den motsvarande sektion, som ses i fig 347, av artisten O Sörling.⁷

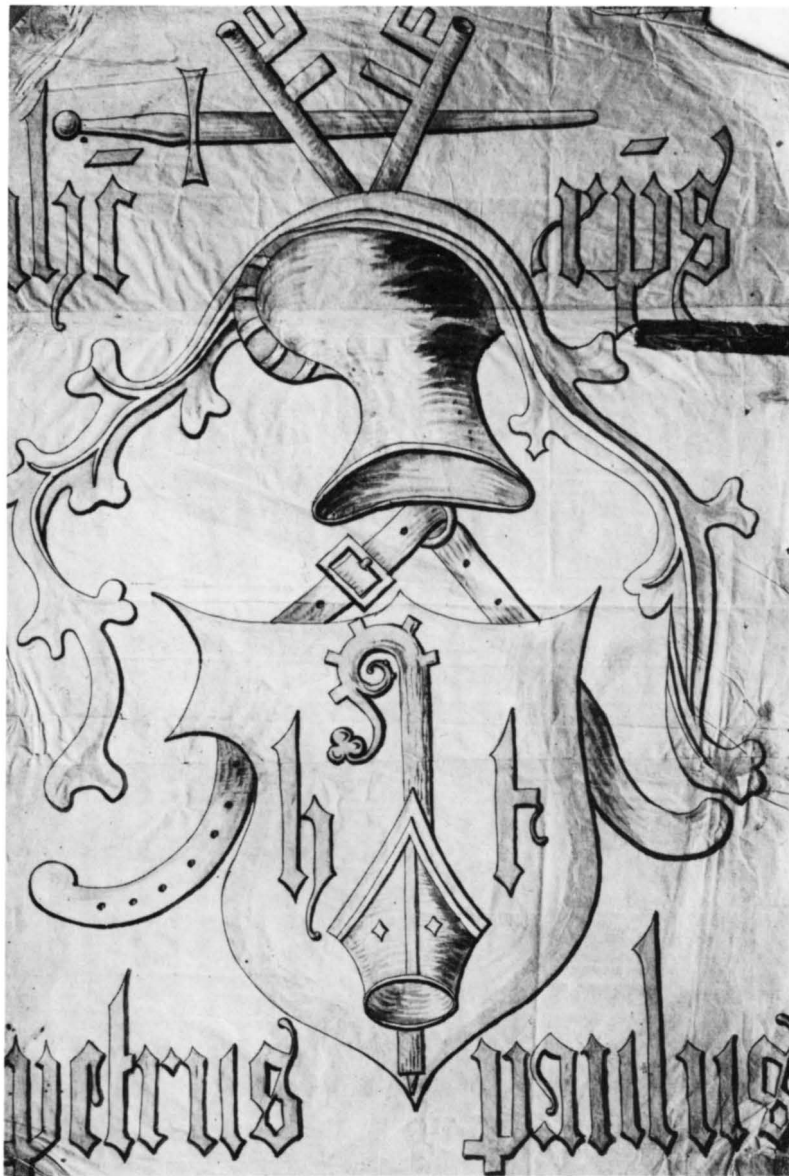

Fig 348. Biskop Henrik Tidemanssons vapen. Teckning, troligen visande den glasmålning som ursprungligen fanns i östra kapellet. ATA. Foto ATA.

The coat-of-arms of Bishop Henrik Tidemansson. Drawing, probably showing the stained-glass, which originally was to be found in the east chapel.

Sektionen med drakhuvudet, som mäter 28,5×31 cm, är defekt i övre vänstra delen, där drakens öra saknas men är i övrigt välbevarad. Färgerna utgörs av vitt och gult, tungan röd, bakgrunden ljusblå. Ramens glas är färglösa och genomskinliga. Alla glasen har rikligt med blåsor. På framsidan ses rödbrunt svartlodsmalet med kraftiga konturer, på baksidan rika schatteringar. I den andra sektionen återstår endast en del av ramverkets glas. Det bladornament, som ses i ramen, hör ej samman med den ursprungliga glasmålningen och är nu borttaget.

De båda sektionerna, som utgjort masverksfyllning-

ar, bör vara identiska med de två huvuden, det ena med utsträckt röd tunga, som fanns i Andreaskoret, dvs det östra kapellet, enligt den ovan citerade beskrivningen från 1830. Vålvningen av kapellet skedde 1499 och glasmålningarna bör ha tillkommit i samband med kapellets färdigställande.

I den citerade beskrivningen 1830 nämns även en glasmålning i form av en biskopsmössa i samma kapell. Om denna tillkommit samtidigt har den syftat på biskopen Henrik Tidemansson, som lät slutföra korbygget, och över vilken en minnestavla med ett vapen finns på utsidan av kapellet (fig 119). Henrik Tidemanssons

Fig 349–350. Glasmålningsfragment, sannolikt från fönster i långhusets östra del. Slutet av 1200-talet. Nu i ÖLM. Efter A Andersson.

Fragments of stained-glass, probably from windows in the east part of the nave. End of 13th century. Now in ÖLM.

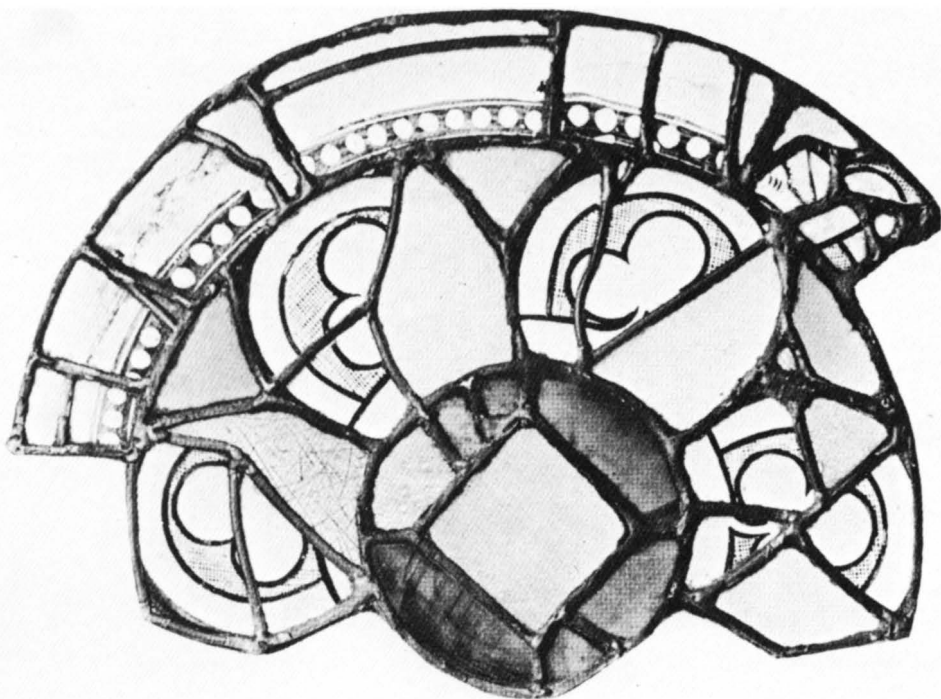

Fig 351.

Fig 352.

vapen återfinns även som mittsköld i valv 27 (fig 313). På den teckning, som återges i fig 348, framställs även biskopens vapen och det förefaller sannolikt att denna teckning från okänd tidpunkt återger den glasmålning, som 1830 endast omtalas som en biskopsmössa. Vapenskölden pryds av mitra och kräkla samt biskopens initialer, h t. Ovanför hjälmtecknet ses domkyrkans emblem, de korsade nycklarna och svärdet, som syftar på kyrkans båda skyddspatroner Petrus och Paulus, vilkas namn även återfinns nedanför skölden. Ovanför skölden står ihc, dvs Jesu monogram, samt eps, förkortning för episcopus (=biskop). Enligt en gammal uppteckning skulle biskopens närmaste man, ärkedjåknen Hans Ganzow, ha sitt vapen i ett av de målade fönstren i det södra kapellet (se ovan s 222).

Sju stycken fragment skänktes till läns museet i Linköping av friherrinnan A von Rosen.⁸ Dessa finns liksom de ovan beskrivna publicerade av Aron Andersson i *Die Glasmalereien des Mittelalters in Skandinavien*. Fyra av dessa fragment från Linköping avbildas här på nytt med beskrivning enligt Andersson.

Fig 351–354. Några exempel på de talrika medeltida glasmålningensfragment som påträffades i samband med grävningsundersökningen 1915–16. Nu i ÖLM. Foto ÖLM.

Some specimens of the numerous fragments of medieval stained-glass, which were found during the excavation in 1915–16. Now in ÖLM.

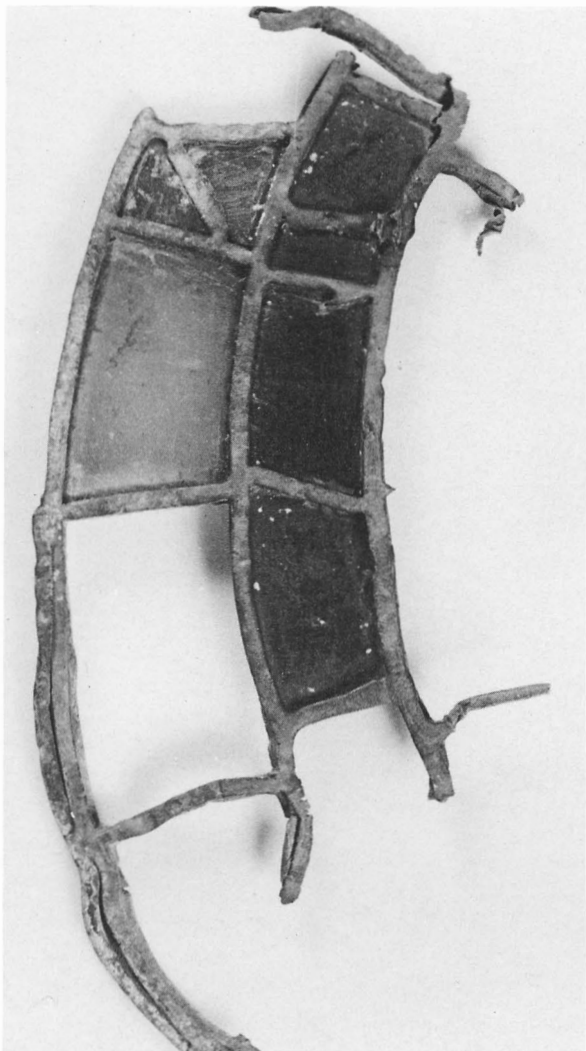

Fig 353.

Kristshuvudet i fig 349 är 13,8 cm högt. Färgen är blekbrun med svart svartlodsmåleri. Stilen är senromansk-unggotisk övergångsstil, vilket även gäller för de i samma fig återgivna bladornamenten. Dessa utgörs av akantusblad på vitt glas med svartlodsöverdragen grund, i vilken nätmönstret med streck och punkter skrapats fram. Runt två av fälten ses vita pärlstavar.

Kristshuvudet kan härröra från de målningar, som 1830 omtalas på norra sidan i det fönster som bör vara N7, och där det bla ingick tre huvuden. Den äldre delen av långhuset fullbordades på 1280-talet, vilket också stämmer väl med glasmålningsfragmentens stilistiska datering till slutet av 1200-talet.

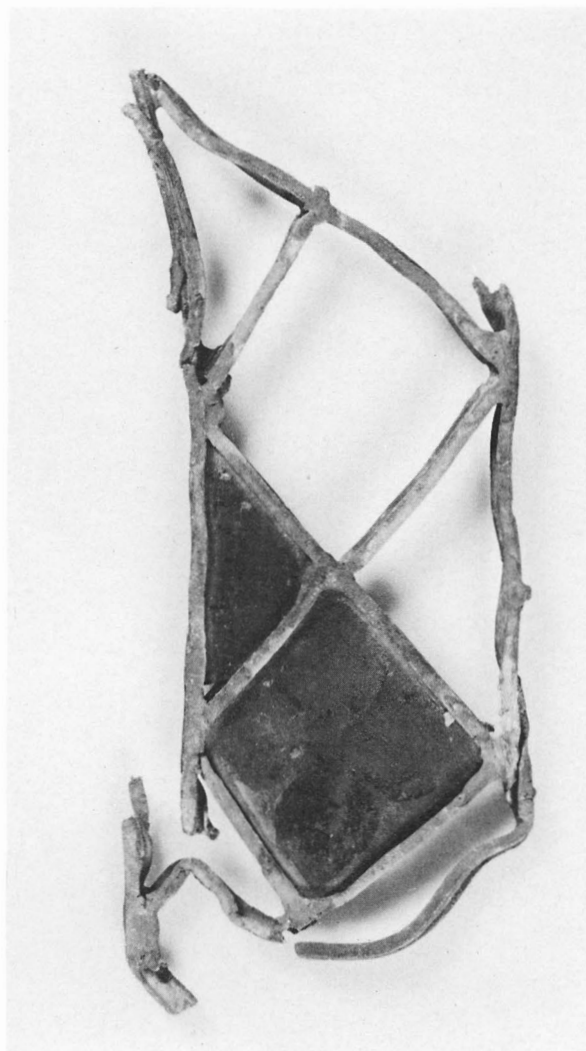

Fig 354.

Till samma period hör också den masverksfyllning som ses i fig 350 och som eventuellt skänktes samtidigt till museet.⁹ Den utgörs av en något defekt halv cirkel med en ursprunglig diameter på ca 37,5 cm. I mitten en grön rundel med en kantställd fyrhörning, därutänför ett sexpass i grisaille med treklöverblad på vitt glas. Svicklarna mellan sexpassen omväxlande blå och gula. Som kantornament en pärlstav.¹⁰

I samband med undersökningen 1915–16, då man också gjorde vissa undersökningar utanför kyrkan, påträffades i en grop strax under markytan söder om koret en mycket stor mängd glasfragment från kyrkans fönster.¹¹ Detta stora material, som sannolikt grävts ner i samband med reoveringen av sydsidans fönster

Fig 355–356. Några exempel på de talrika medeltida glasmålningensfragment som påträffades i långhuset i samband med grävningundersökningen 1960–61. Foto SHM.

Some specimens of the numerous fragments of medieval stained-glass, which were found in the nave during the excavation in 1960–61. Now in ÖLM.

Fig 356.

1812–13, är endast delvis undersökt.¹² Av figurmålningar ingår endast ett par mindre fragment av ansikten samt en detalj av en hand. Kantbitar med pärlstavar av olika utformning är talrika liksom kantbårder i form av tunna, eleganta akantusrankor av unggotisk typ. Bland fragmenten ingår också glas med gotisk vinlövsdekor av de typer som ses i fig 351 och 352. Vidare ingår en mängd blyspröjsningar med delvis kvarsittande glas (fig 353, 354). Det nedersta glaset i fig 354 pryds av en fyrbladig blomma. Sådana blommor förekommer också som lösa fragment.

Även vid utgrävningen 1960–61 påträffades en stor mängd glasmålningsfragment. Inte heller dessa, som främst härrör från långhuset, är undersökta och beskrivna.¹³ Några av dessa fragment återges i fig 355–356. Stilmässigt varierar de mellan unggotiskt och höggotiskt. Även ett antal yngre glasmålningsfragment, bla av renässanskaraktär påträffades.

1800-talets glasmålningar

I samband med den omfattande restaureringen 1849–70 utbyttes alla fönsterbågar och allt fönsterglas. Modellerna till bågarna och »rosetterna», dvs masverkens ornamentala spröjsverk för glasmålningarna, skars i trä och göts sedan i järn på Finspongs bruk. För vissa

arbeten anlätades även Motala Mekaniska Verkstad. Trämodellerna tillverkades direkt i anslutning till arbetena på domkyrkan. 1855 omtalas modellsnickarna Carl Pettersson och Kahmus Hansson. Pettersson ingår därefter i arbetsstyrkan ända fram till restaureringens slut. Samtliga modeller sparades och några av dem är nu utställda i den sk Rhyzeliusgården (fig 360).

Glaset, även det färgade glaset, levererades från Bromö glasbruk utanför Mariestad. Från 1854 och tio år framåt är målaren och glasmästaren C Isaksson verksam vid restaureringen av domkyrkan. 1864 ersätts han av A O Löfgren, som också betecknas målare och glasmästare. Denne är sedan verksam fram till restaureringens slut.

De första gjutna »rosettbågarna med sina couleurduror» insattes 1854 i det västligaste av den norra sidans fönster (N1). Från 1854–55 härrör också de bevarade fönsterskisser, som återges i fig 357–358. Dessa, som är osignerade, visar de norra långhusfönstren och skissernas idéer följdes delvis i masverksornamenten (jfr fig 65–70). Av domkyrkans 30 fönster renoverades sedan ett eller två varje år tills man gått varvet runt och modellerna i trä, gjutningen och glasningen utfördes undan för undan (se Bilaga 2). Carl Pettersson, som också fungerade som ritare (se nedan Bygg-

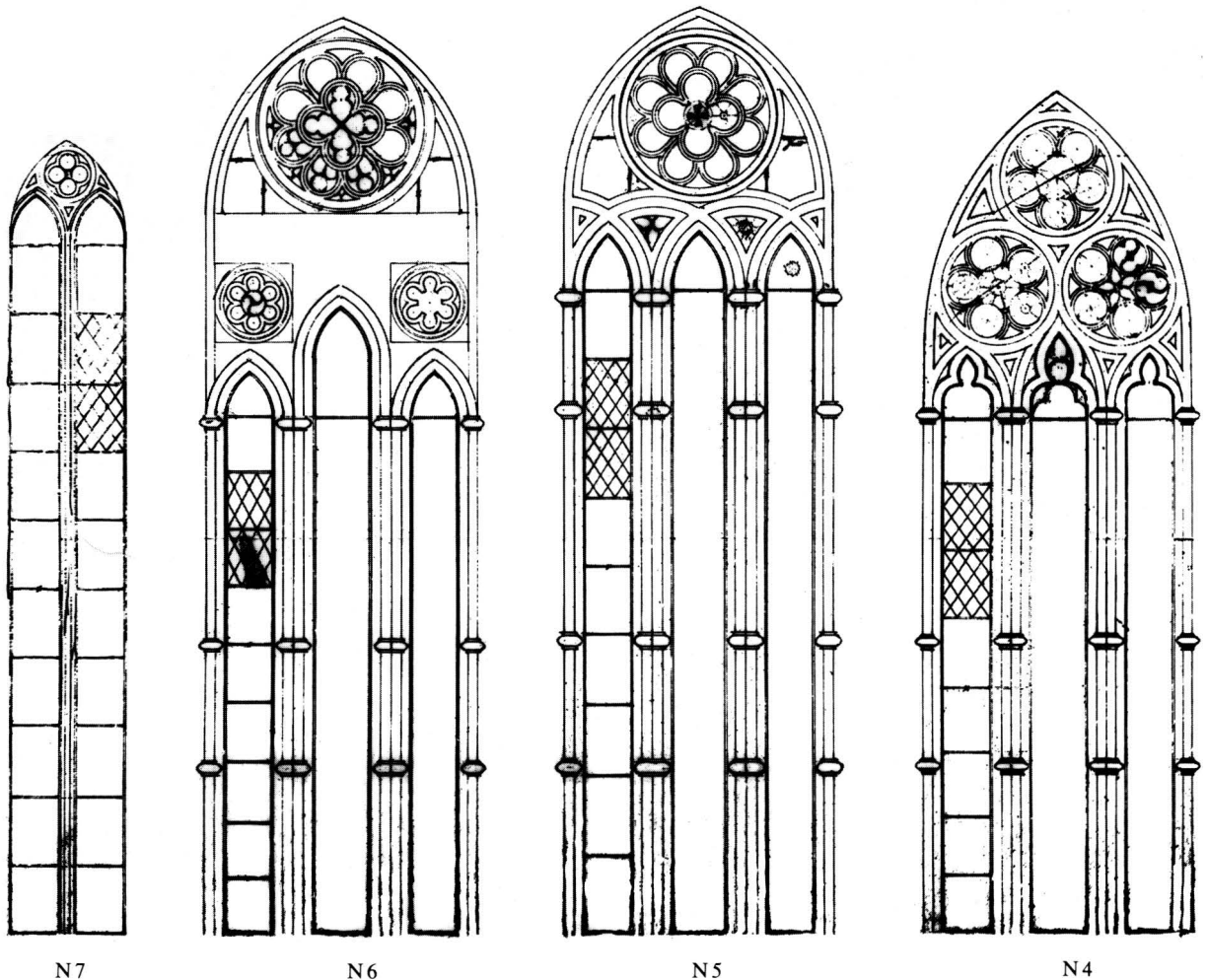

Fig 357–358. Skisser till glasning samt glasmålningar i fönstren N7–N1, utförda 1854–55 inför restaureringen. I ÖLM. Jfr fig 65–70. Foto ÖLM.

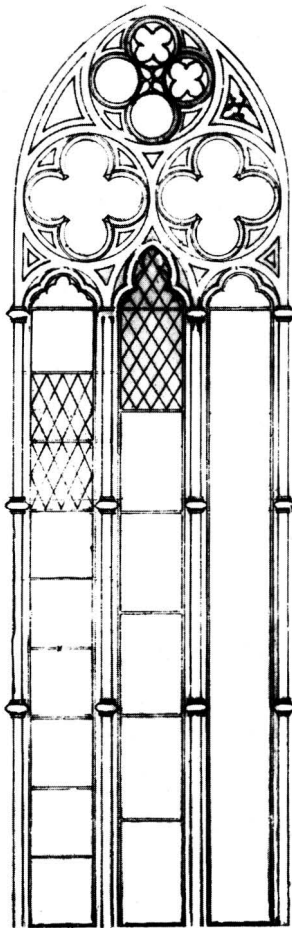
Outlines of panes and stained-glass of windows N7–N1, made 1854–55 for the restoration. Cf Figs 65–70.

nadshistoria), var sannolikt den som med hjälp av olika tidstypiska förlagor komponerade de nya fönsterutsmäckningarna i form av stiliserade blommor och de gängse kristna symbolerna. De enda figurala motiven utgörs av fåglar och drakar (fig 359). Drakarna hade sannolikt inspirerats av det medeltida fragment som återstod i östra kapellet (fig 347).

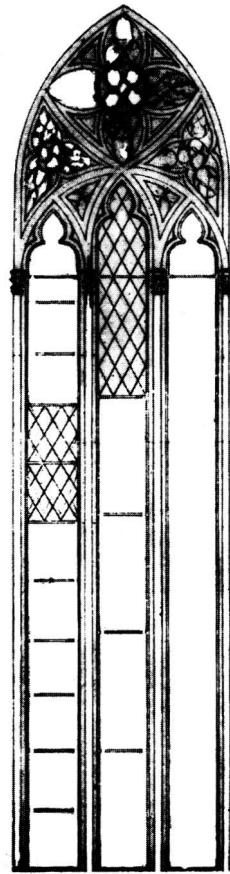
Ornamenten i färgat glas inskränker sig till masverken. Färgerna utgörs av rött, blått, grönt, gult och violett. De rikaste utsmyckningarna förekommer i korpartiets flamboyanta masverk.

Fönster N1. Blommor. – *N2.* Blommor och blad. Rött kors i mitten. – *N3.* I stora rundlarna inskrivna

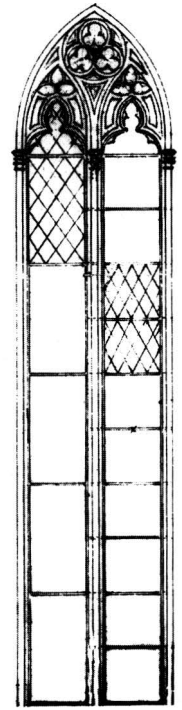
kors med fem röda rundlar. – *N4.* Fembladiga blommor. – *N5.* Blommor. – *N6.* Blommor. – *N7.* Blomma. – *N8.* Rött kors i mittfältet, i övrigt ornament. – *N9.* Blommor. – *N10.* Blommor. – *N11.* Blomrankor och bladornament. I mitten kalk. – *N12.* Druvklasar. – *N13.* Ankare, blommor, kronor. – *N14.* Blommor, korsade nycklar. – *N15.* Blommor, sexuddiga stjärnor, klot med kors, fåglar. – *Östra fönstret.* Fåglar. – *S15.* Urnor med blommor, drakar, franska liljor. – *S14.* Liljor, blommor, i mitten kors. – *S13.* Blommor, drakar (fig 359, 360). – *S12.* Drakar, duva. – *S11.* Duva, blommor. – *S10.* Kors med rundlar och blad, blomornament (fig 361). – *S8.* Inskrivna blommor, i

N3

N2

N1

mitten röd triangel. – S7. Blommor och blad. – S6. Blommor. – S5. Blommor. – S4. Sexuddig stjärna i mitten, blomornament. – S3. Blommor och trianglar. – S2. Blomornament. – S1. Blomornament och blad.

Moderna glasmålningar

I sakristian har under 1986 tillkommit glasmålningar i de båda västra fönstren, båda tillägnade aposteln Petrus. Det vänstra (fig 362) har som motiv Petri fiskafänge. Under båten avbildas ett fiskstim, överst en kalk och två nycklar. Färgerna domineras av rött och blått. Nedtill texten: »Härefter skall du fånga människor.» – Det högra fönstret (fig 363) har överst en kräkla med korsade nycklar, därunder återges Petri förnekelse av Kristus samt Kristus med en kräkla, som han lämnar över till Petrus. Nederst ses en fårhjord samt texten: »Var en herde för mina får.» Färgerna övervägande rött och grönt.

I början av 1940-talet fonderade professorn och förutvarande lektorn vid Linköpings högre allmänna läroverk Bernhard Risberg medel till utsmyckning av domkyrkan med glasmålningar, främst avsedda för korfönstren. 1984 utlystes en tävling om utsmyckning av det östra kapellets tre fönster. Motiven skulle, enligt det bildprogram som författades av biskop Martin Lönnebo, ägnas Mariagestalten. De nuvarande utsmyckningarna i masverken skulle lämnas orörda. Åtta av de tio inbjudna konstnärerna accepterade att utarbeta förslag, vilka ställdes ut i domkyrkan våren och sommaren 1985. Juryn gav sitt förord åt det förslag som utförts av Åke Pallarp. Övriga deltagande konstnärer var Leif Borgström (Fränsta), Arne Charlez (Sthlm), Lena Cronqvist (Sthlm), Britta Reich Eriksson (Sthlm), Bengt Olov Kälde (Uppsala), Lars Olof Loeld (Strängnäs) och Kajsa Melanton (Sthlm).

Eftersom önskad omarbetning av förslaget ej skett

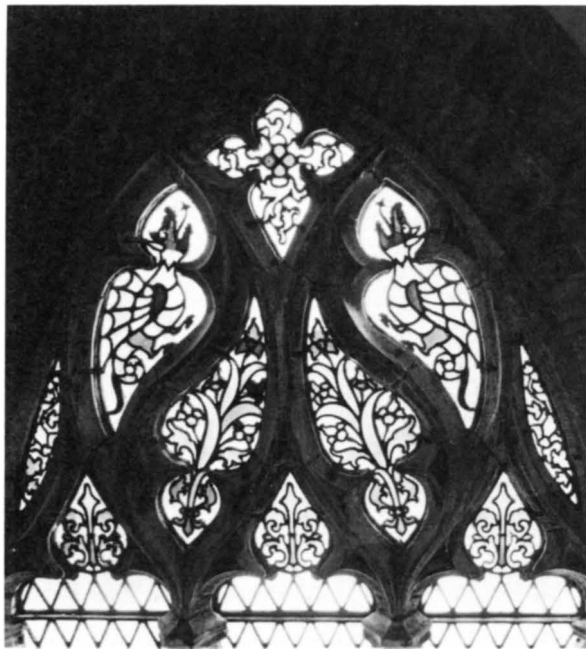

Fig 359. Masverk med glasmålningar i fönster S 13, 1859. Jfr fig 360. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Tracery with stained-glass, window S 13, 1859. Cf Fig 360.

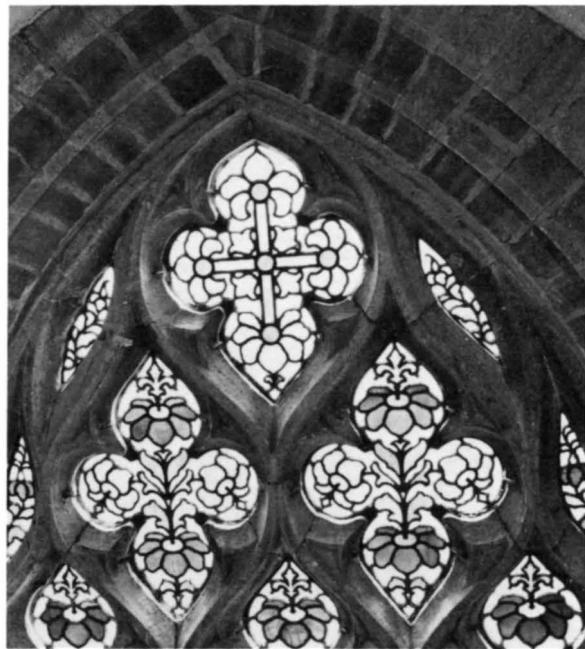
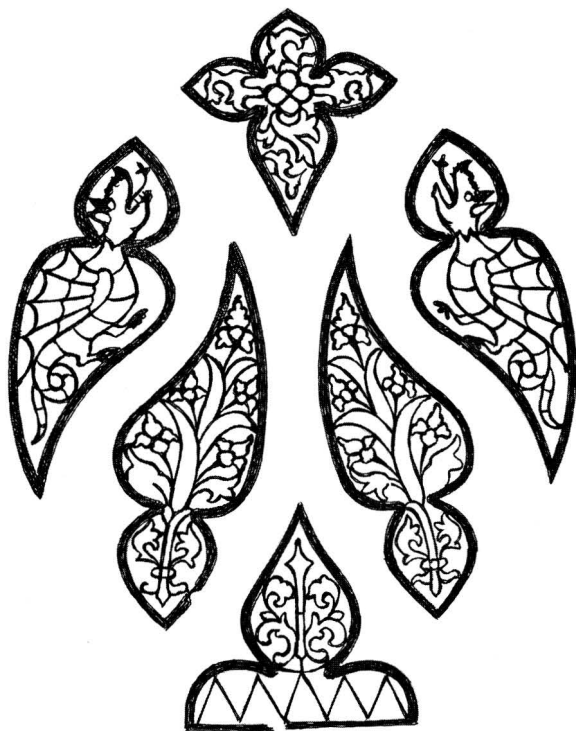

Fig 361. Masverk med glasmålningar i fönster S 10, 1863. Foto E Niklasson 1962. ÖLM.

Tracery with stained-glass, window S 10, 1863.

beslöts i mars 1987 att olika konstnärer skulle kontaktas för förslag utan bindande motivtema.

Under 1987 utförs glasmålningar av Lena Cronqvist för norra tvärhusfönstret. Motivet utgörs av scener ur Jesu liv. Även ytterligare två glasmålningar av Pär Andersson är under utförande 1987. Den ena skall placeras i Magister Mattias sal och har som motiv magister Mattias och den heliga Birgitta. Den andra är avsedd för S:a Cecilias sal med temat Lovsången inför tronen. Dessa båda rum är inrymda i tornsidobyggnadernas andra våning i norr respektive söder (jfr s 47).

Fig 360. Trämodeller till de gjutna infattningarna för masverkets glasmålningar i fönster S 13. Jfr fig 359. ÖLM. Teckning av S Ljungstedt efter foto.

Wooden models for the cast frames of the stained-glass of the tracery of window S 13. Cf Fig 359.

Fig 362–363. Glasmålningar i sakristian av Pär Andersson 1986. Foto S Persson 1987.

Stained-glass windows in the vestry, by Pär Andersson 1986.

Byggnadshistoria

Medeltiden

av MARIAN ULLÉN

Den nuvarande byggnadens medeltida byggnadshistoria omfattar närmare 300 år. Under denna tidsrymd har domkyrkan vuxit fram i etapper. Byggnaden har fascinerat många forskare och de första beskrivningarna tillkom redan på 1600-talet. De olika forskarna och deras teorier behandlas nedan av Bengt Cnattingius i kapitlet »Tidigare forskning». Cnattingius, som under lång tid själv forskat kring domkyrkans historia (se a a 1970, 1977), ägnar dessutom ett omfattande avsnitt nedan åt domkyrkan, där han sammanfattar sin forskning under rubriken »Den medeltida domkyrkan i historisk och arkitekturhistorisk belysning». I detta avsnitt ingår också ett kapitel om den äldre domkyrkan, till vilken grundmurarna påträffades under den nuvarande kyrkans golv vid de grävningsundersökningar som företogs 1915–16 och 1960.

De tidiga forskarna saknade de avgörande belägg som kom fram vid grävningsundersökningarna och genom den registrering av stenhuggarmärken som skedde 1962 och 1966 i anslutning till kyrkans restaurering. Den följande översikten av byggnadsperioderna under medeltiden bygger på arkeologiska belägg och den ovan gjorda beskrivningen av murverket, där också en utförlig analys av stenhuggarmärkena ingår. För att förstå byggnadsbeskrivningen och resonemangen kring de olika byggnadsskedena är det också nödvändigt att hänvisa till de fasta årtal, som kan sammankopplas med byggnadsförloppet. Dessa kommer därför inledningsvis att redovisas här. De historiska beläggen behandlas senare utförligare nedan av såväl Herman Schück som Bengt Cnattingius.

De fasta årtalen är:

1232 – Bulla från påven Gregorius IX till prästerskapet i Linköpings stift med vädjan om frikostigt och kraftigt bistånd till det storartade domkyrkobygge som biskopen (Bengt) påbörjat men som han ej med egna medel kan fullborda (DS I 272).

1245 – Bulla från påven Innocentius IV. Manar till fortsatt stöd till det stora domkyrkobygget. Prästerna skall varje år ge domkyrkan en del av sina kyrkortionde (DS I 327).¹

1245 (ca) – Stiftelsebrev av biskop Lars rörande ett kanonikat. Biskopen redogör här även för vad han utträttat för kyrkan under sin tid som biskop, däribland att han lagt sig vinn om domkyrkan, vilken han bla smyckat med kyrkliga prydnader (DS I 282).²

1248 – Brev utställt av den påvlige legaten Vilhelm av Sabina. Alla socknar i stiftet befalls under bannhot att avstå 1/10 av sin kyrkas andel av tionden till domkyrkan eftersom stiftets övriga kyrkor nu är fullbordade (DS I 354).³

1249 – Brev från biskop Lars till prästerskapet med vädjan om byggnadshjälp (DS I 366).⁴

1251 – Kung Valdemar kröns i domkyrkan i slutet av januari månad (DS I 388). – Kröningen omnämns även på en i kyrkan bevarad minnestavla. Texten återges av E Dahlberg i *Suecia antiqua* (fig 394).

1260 – Enligt den bevarade minnestavlan utökades domkyrkan detta år 40 alnar mot väster.

1261 – Brev från påven Urban IV med tillstånd att under de korta vinterdagarna hålla mässa i domkyrkan »innan det blivit full dager» (DS I 475).

1280 – Rätt för domkyrkan att få halva kyrkortionden till kyrkobygget under 8 år. Enligt DS II 957.

1288 – Kung Magnus förlänger rätten till halva kyrkortionden till kyrkobygget under ytterligare 8 år (DS II 957).

1292 – Biskop och domkapitel tvingas svara för återbetalningen av en stor del av de omfattande skulder som den avlidne biskopen Bengt lämnat efter sig (DS II 1074).

1296 – Rätten till halva kyrkortionden upphör sannolikt.⁵

1301 – I biskop Lars testamente uppräknas det stora

antal skuldsedlar som biskop och kapitel inlöst efter biskop Bengt. Bland fordringsägarna nämns också magister Johannes lapicida, alltså mästare Johannes stenhuggaren, i Linköping (DS II 1352).

1306 – Tillstånd för domkyrkan att bryta sten i Vreta klostrets stenbrott (DS II 1513).

1308 – Hertigarnas skyddsbrev för Linköpingskyrkan. Kyrkan skall åtnjuta alla rättigheter den hade på biskoparna Bengts och Henriks tid (DS II 1597).⁶

1321 – Stadfästelse med 6 års giltighet av legaten Vilhelms brev om rätt till 1/10 av kyrkotioden. Kyrkan tros vara färdig inom denna tidsrymd (DS III 2282).

1328 – Fortsatt del i kyrkotioden. En nämnd tillsätts som skall avgöra när kyrkan kan anses fullbordad och avgiften ej behöver utgå (DS IV 2655).

1337 – Ny stadfästelse om rätt till samma kyrkotioden utan tidsbegränsning (DS IV 3282).

1349 – Två bullor om avlat, dels för dem som besöker kyrkan vid dess stora högtider och dels för dem som verksamt understöder kyrkobyggnaden (DS VI 4431, 4432).

1400 – Bulla om förmånlig avlat för dem som besöker domkyrkan på dess patroners Petrus och Paulus festdagar och understöder den med gåvor.⁷ – Enligt minnestavlan utökades kyrkan detta år med tre kor i öster. Samma årtal finns målat i det östra kapellets valv.⁸

1403 – Ny avlatsbulla. I domkapitlets supplik klagas över att dess privilegier kränkts i mer än fyrtio års tid och att domkyrkans inkomster inte räcker till kyrkans underhåll (SD I 291, IV 2970).

1408 – Omtalas Capella visitacionis Marie. Detta kapell, helgat åt Marias besök hos Elisabet, hade kaniiken Jöns Svartepräst »nu av nyo byggt och funderat». Till denna kapellstiftelse ges talrika gåvor från det östgötska frälset och från biskopen och hans krets.⁹

1410 – Omtalas Capella omnium fidelium animarum, som »nu nyliga börjat och stöttat är». Denna kapellstiftelse till alla kristna själar gavs hög dignitet genom att biskopen själv anslog den sista innestående tredjedelen av stiftets fattigtionde. Ytterligare en kapellstiftelse inrättas vid samma tid åt Petrus och Paulus. Denna övergår sedan till att kallas Helga lekamen.¹⁰

1411 – Påvens stadfästelse av själotionden.¹¹

1412 – Tre indulgensbrev. Det första med löfte om avlat åt dem som utför vissa fromhetsövningar i domkyrkan eller bidrager till dess underhåll och till korbygget. Det andra gäller enbart till Själaapellets förmån, det tredje åter hela domkyrkan men betonar särskilt Själaapellet och Helgalekamenskapellet.¹²

1416 – Blixten slår ner och skadar domkyrkans tak (SRS I; I s 137). – Branden omnämns även på minnestavlan.

1423 – Domkapitlet ger fullmakt för två präster att i stiftet samla medel till domkyrkans utbyggnad (RA perg 14/3 1423).

1487 – Den 1 december uppger domkapitlet att det beslutats inrätta ett anniversarium 27/6 som tack för biskopens (Henriks) frikostiga understöd. Biskopen har bla skänkt 100 rhenska floriner för att lösa de kontrakt som ingåtts i Köln med de tyska hantverkarna.¹³

1489 – Brand i domkyrkan, då bla arkivet i sakristian delvis skadas.¹⁴ – Minnestavlan uppger år 1490.

1498 – Slutstenar med detta årtal i två av koromgångens valv (28, 31).

1499 – Målat årtal i ett av koromgångens valv (29). – Minnestavlan uppger detta år som slutår för korbygget.

1500 – I Registrum Ecclesia Lincopensi (RA) uppges, att: »År 1500 var Linköpings domkyrkas kassa så länsad, att skattmästarna avlade ed inför kapitlet att de icke hade en rhensk florin kvar och likväl voro kontraktsenligt skyldiga att utbetala pengar till stenhuggare och murare, vilka de mot dryga kostnader införskrivit från Köln samt att den påbörjade byggnaden alltjämt vore ofullbordad. För den skull lämnade dem biskop Henrik i kapitlets närvaro 100 rhenska floriner.»¹⁵

Biskopen Henrik Tidemanssons (1467–1500) insatser för kyrkobygget betonas också i den rimmade biskopskrönikan: »Ephter mestermen han til Kolne sende / Ath koma the nye kora til ende / Som langliga hafde olycktade stondit / Ok inga goda framfert fongit, / Med finster Walbogar och storankost / Hugas the stena i sni och frosth / I monga aar för kirken blef licktadh / Ther så ärliga war bedictadh.»¹⁶

Period 1. Ca 1230–1250

Det första belägget för att ett kyrkobygge pågår i Linköping är det citerade påvebrevet från 1232. Här påpekas, att biskopen har påbörjat kyrkobygget. Hur länge det pågått vet vi inte, men man kan antaga att det gått minst ett par år innan biskopen sökte påvens stöd. Den aktuella biskopen, Bengt, avled redan 1236 och efterträddes av Lars, som verkade fram till 1258 (se bil 3).

Katedralbygget kom under den första byggnadsperioden att omfatta ett nytt kor och tvärhus, som anslöts till den äldre kyrkans tvärskepp och långhus (fig 367). Att en kungakröning ägde rum i kyrkan i januari 1251 tyder på att denna etapp då var slutförd. De omfattande ceremonier, som hörde samman med en kröning,

Fig 364. Sydöstra delen av det äldre korets grundmur, frilagd vid utgrävningen 1960. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

South-east part of the foundation wall of the earlier chancel, exposed during the excavation in 1960–61.

Fig 365. Norra delen av grundmurarna till det äldre korets omgång. Foto E Niklasson 1960. ÖLM.

North part of the foundation walls of the ambulatory of the earlier chancel.

bör ha förutsatt att det nya koret och tvärhuset var i funktion. Byggnadstidens längd på ca 20 år motsäger inte heller ett sådant etappmål. I det ovan nämnda stiftelsebrevet från tiden strax efter 1245 framhåller biskop Lars, att han dessutom »efter bästa förmåga smyckat domkyrkan med kyrkliga prydnader och, som ögonskenligt är, högeligen främjat dess byggande genom ospard möda och omsorg». Att biskopen talar om kyrkans prydnade vid denna tid måste innebära att korpartiet då var färdigt.

Genom utgrävningarna 1915–16 och 1960 har korets plan kunnat fastställas. De påträffade murarna redovisas på pl 77 och i fig 364–365. Koret hade halvrund avslutning och var försett med en omgång av motsvarande planform. Till omgången anslöt i öster ett kapell samt på vardera sidan i väster ett litet rum med en smal öppning mot väster (jfr fig 367). Också dessa rum bör ha varit avsedda som kapell.

Enligt redogörelsen för undersökningen 1960 (se Cnattingius a a 1970) utgjordes koromgångens mur av en skalmur med tuktad kalksten i tämligen stort format, ca 0,4–1,2×0,2–0,22 m. Ett hårt bruk täckte delvis stenarnas ojämnheter. Den bevarade murens höjd

var invändigt 5–6 skift. De två översta skiften täcktes av ett tunt, nästan vitt putslager. Den nedre gränsen för putslagret visade golvnivån, som låg 0,5 m under det nuvarande korgolvet. Grunden utgjordes av mellanstore markstenar till ett djup av 0,4–0,5 m. Murens utsida uppvisade 4 skift av kalksten, täckta av ett tjockt, gulaktigt murbrukslager samt vilande på en grund av marksten, lagd på sand och stenflis. Ovanför de bevarade skiften av kalksten bör yttermurens sockelparti ha följt. Murens bredd mätte ca 1,6–2,0 m, vilket alltså avser grundmurens bredd. Dagermuren ovanför sockeln bör ha hållit samma bredd som de i tvärhuset ingående murarna från samma period, vilka mäter 1,5 m.

Det östra kapellets murar var svårt skadade genom gravläggningar från 1600- och 1700-talen. De kvarstående delarna utvisade dock tydligt kapellets storlek och man kunde också konstatera att kapellets murar låg i förband med koromgången. Kapellet mätte invändigt ca 3 m×4 m. De båda sidokapellen var något mindre. Det norra kapellet, där murarna var helt bevarade, hade en rumsyta på knappt 3×3 m medan öppningen mot tvärskeppet mätte ca 1,5 m. Planritningen (pl 77) visar att den södra muren var påfallande kraftig och att den ej låg i förband med koromgångens mur. Tydligt har intentionerna rörande kapellets utformning förändrats under arbetets gång. På den södra sidan var de motsvarande kapellmurarna endast fragmentariskt bevarade på grund av gravläggningar.

Muren mot högkoret följde delvis den nuvarande muren men sträckte sig genom sin rundning något längre mot öster (pl 77). Avståndet till omgångens mur anges till ca 2,8 m. Vid den norra murens insida påträffades mitt för pelaren B 10 fragment av en pelarbas i förband med muren. Basen var mot väster indelad i tre språng, mot öster var dessa reducerade till två för att pelaren skulle kunna följa murens rundning. På den motsvarande södra sidan av koret återstod endast delar av pelarens grund. I högkoret påträffades även som lösfynd en fragmentarisk kolonnbas, vars ena sida ingått i en mur (fig 366). Basen har fyrsidig bottenplatta samt vulst med hörnblad. Måtten är för basen 61×45×13 cm. Basen har skjutit ut 34 cm utanför murlivet. Kolonnen har utgjorts av en trekvartskolonn och det är troligt att den ingått i den ursprungliga arkaden runt högkoret.

I högkoret frilades även fyra olika skikt av trappor. Den äldsta trappan, av vilken endast ett steg återstod, låg 1,8 m öster om den nuvarande korttrappan. Nivån överensstämde med underkanten på pelarbasernas huggna kalkstensskift. Vidare kunde man konstatera

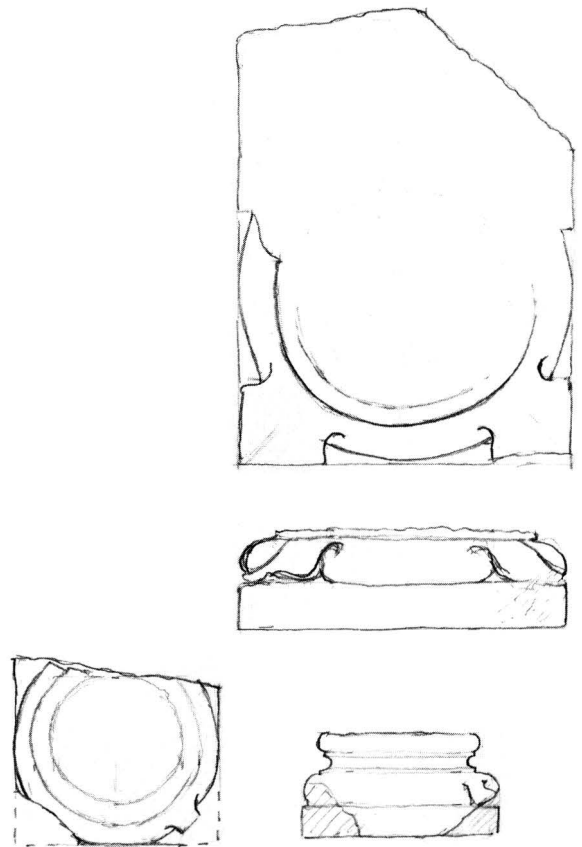

Fig 366. Fragmentarisk bas till trekvartskolonn, som troligen ingått i arkaden runt högkoret, samt kolonnettbas, troligen från altaret. Lösfynd i högkoret i samband med utgrävningen 1960–61. Uppmätning av S Ljungstedt 1987, 1:10.

Fragmentary base of a three quarter column, probably from the arcade around the sanctuary, and a colonnette base, probably from the altar. Found during the excavation of the sanctuary in 1960–61.

att altaret av allt att döma är placerat på ursprunglig plats.

Korets ovanliga planlösning med ett östkapell i anslutning till koromgången har av Cnatingius påpekats vara en ombildning av en sk omgångskrypta (se nedan Cnatingius). Även korets och tvärhusets plan i övrigt företer flera anmärkningsvärda drag.

Sidokapellets norra respektive södra murar ingår i de nuvarande murarna i travé 9. I den södra innerväggen ses här ett ursprungligt, lågt placerat fönster och ovanför detta märken efter ett valv (fig 44, 45, pl 23). Muren visar inga spår efter någon förhöjning vilket innebär att kapellpartiet varit tvåvånigt. Detta tyder i

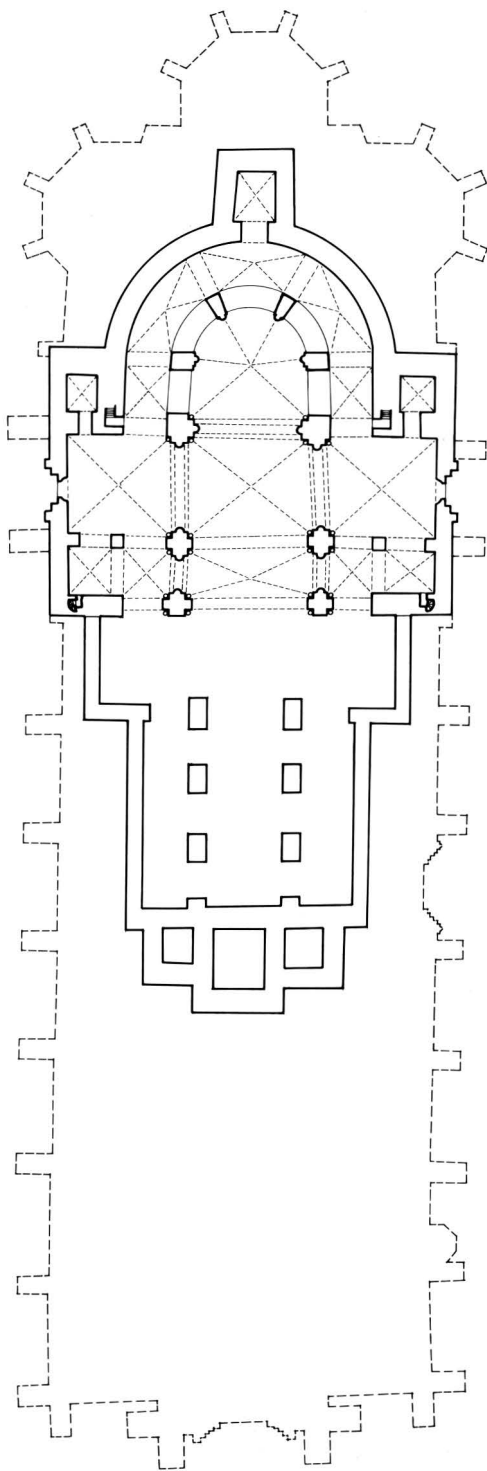

Fig 367. Byggnadsperiod 1. Nytt kor och tvärhus fogat till den äldre kyrkans tvärskepp. 1:600. M Ullén 1986, ritat av G Wirén.

The first building period. A new chancel and transept added to the transept of the earlier church.

sin tur på att det funnits en överbyggnad i form av ett hörntorn. På den motsvarande norra sidan är muren genombruten av ett stort, sekundärt fönster, men inte heller här finns några spår efter en förhöjning av muren.

Även de båda rikt artikulerade korpelarna B9 och C9 (pl 41, 42) är ursprungliga men något förändrade i samband med det nuvarande korets tillkomst. Mot öster har pelarna ingått i arkaden och högmuren runt högkoret, mot norr respektive söder i tvärmurarna mot tvärskeppet.

Också tvärskeppets nord- och sydmurar är ursprungliga liksom den norra portalen, de båda trefönstergrupperna och det norra och det mellersta valvet (22, 23). Golvet var ursprungligen något lägre och pelarnas plintar var synliga (fig 41).

Den breda tvärskeppstravén, nuvarande travé 8, flankeras mot öster av den smala högkörtrevén (9) och mot väster av en motsvarande smal travé (7). Dessa tre travéer bildar på planen (pl 71) ett enhetligt och sammanhållet parti och detta avspeglas också i exteriören, där de framträder som ett klart markerat tvärhus. Analysen av murverk och pelare visar tillsammans med arkeologiska belägg att den symmetriska uppbyggnaden ursprungligen grundat sig på en femskeppig plan i travé 7 med mittskepp, smala sidoskepp och ytterst kapellliknande sidoutrymmen (pl 77, fig 367). Bredden och indelningen av travé 7 återspeglade därmed travé 9:s ursprungliga bredd och indelning (fig 367).

Murarna i travé 7, som nu är genombrutna av stora sekundära fönster, visar liksom de motsvarande murarna i travé 9 inga tecken på någon förhöjning. På den södra sidan ses i murens innerliv en rest av en fönstersmyg (fig 46, 47). Placeringen överensstämmer med den östra travéns kapellfönster (fig 44). Fönstret är synligt utvändigt på Dahlbergs exteriörbild (fig 394). På den norra sidan är det stora fönstret placerat så pass långt ner att ett eventuellt ursprungligt fönster spolierts. Likaså har de nya fönstren spoliert eventuella valvmärkningar. Att dessa sidoutrymmen varit tvåvåniga och dessutom burit eller planerats för att bära hörntorn framgår dock tydligt av det murhorn, som bevarats ovanför travéns norra valv (fig 54). Murhornet återstår i det sydöstra hörnet ovanför valvet (19),

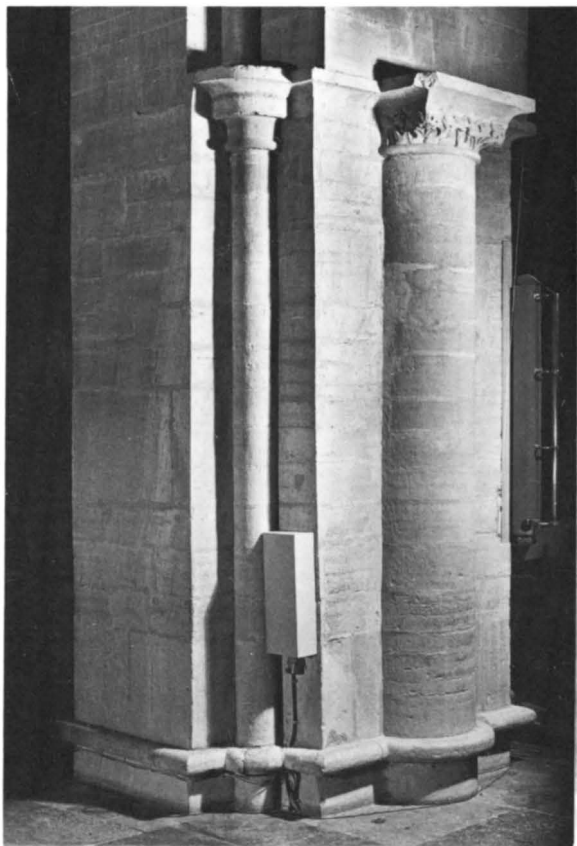
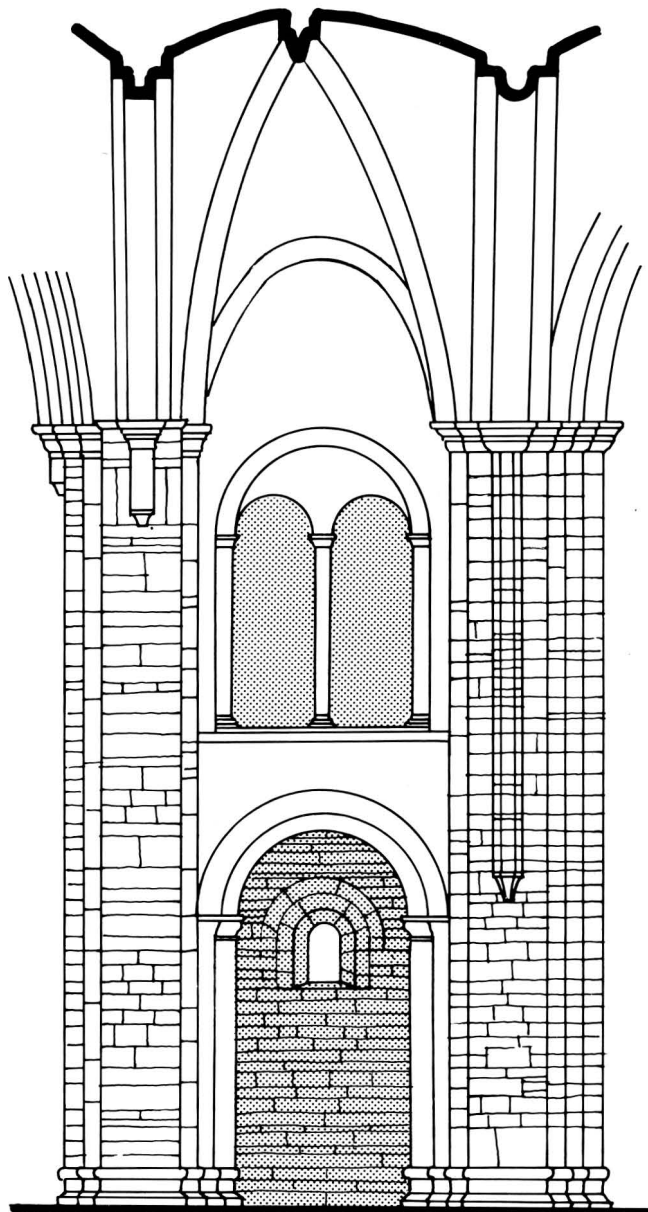

Fig 368. Detalj av pelare B8. Foto SvK 1986.

Detail of pillar B8.

Fig 369. Rekonstruktion visande den ursprungliga arkadöppningen mellan pelarna B7 och B8 samt öppningen till en övre gallerivåning. Jfr fig 368. M Ullén 1986, ritat av G Wirén. 1:100.

Reconstruction showing the original arcade opening between pillar B7 and pillar B8 and the opening to the loft. Cf Fig 368.

vilket innebär att överbyggnaden inklusive den övre våningen sträckt sig över hela valvkvadraten. De bevarade pelarna B8–C8 och B7–C7 (pl 37–40) visar också tydligt att de ingått i ett äldre valvsystem. Mellan A8–B8 och C8–D8 har också två mellanstöd påträffats i form av pelargrunder (fig 49, pl 77). Vid A7 och D7 ses vertikala murskarvar, som markerar gränsen för tvärhusets västmur mitt för pelarna B7 och C7 (pl 15–16, fig 57). Den norra sidans murskarv korresponderar med den hörnlisen, som återstår i fasaden (fig 39). På grund av gravgrävningar återstod ingenting av västmurarna (se pl 77). På den norra sidan påträffades dock en murklack som förlängning av den äldre kyrkans norra tvärskeppsmur (fig 42). Denna bör ha ingått i grunden till den korta förbindelsemuren mellan det nya tvärhusets västmur och den gamla kyrkans tvärskepp (fig 367). På den norra sidan var skarven även tydlig i själva sockelpartiet, där också några utskjutande stenar återstod (fig 48). Dagerytorna i det aktuella murpartiet är ommurade i samband med förändringen under period 2, vilket bekräftas av stenhuggarmärken.

Stenbehandlingen i det återstående murverket från

Fig 370. Försök till rekonstruktion av det ursprungliga tvärhuset. Jfr fig 367. M Ullén 1986, ritat av G. Wirén.

Attempted reconstruction of the original transept. Cf. Fig 367.

period 1 uppvisar olika tekniker. Dels förekommer mejselhuggning med vertikal eller diagonal riktning, dels mejselhuggning med mittparti och kant i olika huggriktning. På pelarparet B8–C8 uppträder också en ny teknik, där man använt en tandad mejsel, som gett stenen en matt, närmast sgrafferad yta (fig 411). Denna nya huggteknik uppträder alltså först under senare delen av tvärhusbygget på 1240-talet (se vidare nedan Cnatingius). Det bör också påpekas att under period 1 används inga stenhuggarmärken (se ovan).

Pelaren B8 har i sin övre del mot norr ingått i en tvärmur till A8, vilken varit försedd med två öppningar mot tvärskeppet, åtskilda av den nämnda mittpelaren, till vilken grunden påträffats. Det kapital, som ses i fig 241, har tillhört en fristående rundpelare, vilket tyder på att mittstödet utgjorts av en sådan. Bågöpp-

ningarna har motsvarat den arkadöppning, som fanns mellan B8 och B7, där pelarnas övre del ingick i mitskeppsmuren. En kvarstående halvkolonn visar arkadbågens höjd mellan mitskeppet och sidoskeppet och en inre kolonnett anger att sidoskeppet haft ett lågt kryssvalv (fig 368). En öppning bör också ha funnits mot den övre våningen (fig 369). B7 har mot väster varit avsedd att fortsätta arkaden i ett basilikalt långhus. Den södra sidans pelare uppvisar motsvarande förändringar (pl 38, 40). Beträffande planen lägger man märke till att sidoskeppens bredd motsvarat koromgångens bredd (fig 367).

I kor- och tvärhusanläggningen tycks alltså fyra hörntorn ha ingått – eller åtminstone varit planerade. Kombinationen av kor med omgång och hörntorn är mycket speciell. En motsvarande planform utmärker

dock katedralen i Limburg an der Lahn och Linköpings domkyrka tycks i sitt första skede både i fråga om planform och vissa andra detaljer ha varit avsedd att efterlikna denna magnifika katedral, som uppfördes 1215–35 (se fig 415–417).

I fig 370 ses ett försök till rekonstruktion av tvärhusets uppbyggnad och dess fasad mot söder. För nästan samtliga detaljer finns klara belägg. Fasaddekoren i form av smala lisener bygger på den norra sidans fragmentariska lisener (fig 39, 40). Lisenerna bör ha ingått i den bevarade bågrisen, som dock är ommurat och delvis förnyad (pl 14). Bågarnas ursprungliga antal mellan lisenerna tycks i sidopartierna ha varit tre medan mellanpartiet, alltså väggfältet N 8, omfattat 12–13 bågar. Sockelns profil beskrivs 1849 av Brunius som attisk med skråkant. Portalen har på rekonstruktionen fått samma utformning som den bevarade norra portalen. Murverket visar tydligt att även sydportalens hade samma placering och bredd (pl 15–16). Det tredelade fönstret återstår i sin ursprungliga utformning medan de båda nedre fönstren som nämnts är belagda i murens innerliv. Den övre våningens båda motsvarande fönster är däremot en fri rekonstruktion. Detaljuppmätning av innerväggen ovanför det östra fönstret saknas och man kan nedifrån golvet nu inte se några spår av ett ytterligare fönster. Man kan dock konstatera att murverket delvis är ommurat och att bla en mycket stor och uppenbarligen sekundär kvader ingår i det parti, där ett fönster kan ha varit placerat (se pl 23). Övriga aktuella murpartier är nu genombrutna av de stora, sekundära fönstren. Hypotetiska till sin utformning är också hörntornen. Det är dock sannolikt att de upprepat samma fasaddekor som tvärhuset i övrigt, alltså smala lisener kombinerade med rundbågsfriser. Också själva koret med koromgång bör ha varit rikt artikulerat på liknande sätt. Kanske ingick här också blindarkader eller ett galleri.

Beträffande den ursprungliga interiören kan följande noteras:

Högekoret bör ha öppnat sig mot omgången genom en arkad. Pelarnas antal i denna arkad har liksom i det nuvarande koret utgjorts av fyra pelare samt pelarna B9 och C9 (pl 77, fig 367) medan valvet burits av knektar i anslutning till dessa pelare. Ljusinsläppet bör ha skett genom tre högt placerade fönster. Även koromgången bör ha varit försedd med ett fönster i vardera murpartiet mellan hörntornen och kapellet i öster. Hörntornens kryssvälvda kapell i bottenvåningen var som nämnts tillgängliga från tvärskeppet. Den övre våningen, som troligen sträckte sig över hela den nuvarande valvkvadraten (25, 27) liksom i de motsvarande

tornen i travé 7, bör ha öppnat sig mot tvärskeppet genom ett galleri eller en bågöppning. De kraftiga murarna mot koromgången visar att övervåningarna sannolikt var tillgängliga via murtrappor med ingång från koromgången (fig 367).

I nuvarande travé 7 visar pelarnas bevarade hörnkonlonetter (fig 368), att de låga sidoskeppen varit kryssvälvda – detsamma bör också ha varit fallet med sidorummen – och att de förbundits med mittskeppet genom en arkadbåge buren av halvkolonner (pl 37–40). I fig 369 har mittskeppets mur mellan pelarna B7 och B8 rekonstruerats med arkadöppningen mot sidoskeppet och det bakomliggande utrymmet samt den förmodade öppningen till våningen ovanför dessa. En motsvarande öppning i den övre våningen bör också ha funnits mot tvärskeppet.

I den södra muren vid D7 är en spiraltrappa inrymd (fig 46, 50, 51). Såväl ingången som övre delen av trapploppet är sekundära. Ingången har ursprungligen varit belägen i det inre murhörnet och det är troligt att man redan från början haft förbindelse med den övre våningen genom denna trappa. En motsvarande trappa bör då också ursprungligen ha funnits i den norra muren (fig 367).

Korets och tvärhusets planlösning och de fyra hörntornen tyder som nämnts på ett tyskt inflytande. Även när det gäller kapitälskulpturen och nordportalens utformning gör sig ett inflytande från Rhenlandet och Westfalen gällande, delvis troligen förmedlat via kyrkobygget i Visby (se s 116, 176f). Under tvärhusbyggets slutskede blir dock i stället ett engelskt inflytande tydligt. De båda trefönstergrupperna i tvärhuset är i fråga om sin utformning typiska exponenter för »Early English» och otänkbara utan en direkt engelsk påverkan. Sådana karaktärsdrag är fönstrens lansettform, de kraftiga diamantsnitten, följelisterna och rosetterna (se fig 412, 413). Detsamma gäller de kraftiga valvribborna med dubbla rundstavar och diamantsnitt. Att dessa stildrag fått en sådan genomslagskraft kan inte vara beroende av enstaka stenhuggare utan tyder på att en ny byggnadsledning tar vid under 1240-talet, då tvärhuset fullbordas. Även nya, stiliserade ornamentformer uppträder med kapitälerna på pelarna B8–C8, vilka helt bryter med den tyskinfluerade och gotlandsanknutna bladstängel- och rankornamentiken på de båda korpelarna B9–C9 (jfr fig 232–243). Det är troligt att en del av den äldre arbetsstyrkan kommit från Gotland och att dessa stenhuggare vid denna tid valde att återvända till Visby, där ombyggnaden av Mariakyrkan påbörjats. Det engelska inflytandet blev ingen enstaka företeelse, begränsad till tvärhuset.

Även under långhusbyggets båda perioder gör ett engelskt inflytande sig gällande (se s 252, 254f).

Till koret och tvärhuset skulle på sedvanligt sätt ha fogats ett basilikalt långhus med mittskepp och lägre och smalare sidoskepp motsvarande mittskeppet och sidoskeppen i tvärhusets västra travé (7). Långhuset bör ha varit tänkt att omfatta fyra travéer och i de ursprungliga planerna för katedralbygget ingick sannolikt också västtorn.

Period 2. Ca 1250–1296

Enligt den bevarade minnestavlan utökades kyrkan 40 alnar mot väster år 1260. Eftersom övriga uppgifter, fränsett den fantasifulla inledningen, har täckning, bör det ha funnits arkivaliska uppgifter om detta. Att man 1261 erhöi påvligt tillstånd att hålla morgonmässan tidigare än normalt bekräftar att byggnadsarbeten pågick vid denna tid och att det därför var angeläget att få så lång arbetsdag som möjligt (jfr nedan Cnatingius). 40 alnar motsvarar avståndet mellan den påträffade västmuren vid A3–D3 (pl 76–77) och till travé 6 (jfr nedan). Detta innebär dock inte att nuvarande travé 6 då var uppförd. Tydligt utgick man från den gamla kyrkans kvarstående tvärskepp, vilket var beläget på samma plats och förbundet med det nya tvärhuset (fig 367). Den gamla kyrkans tvärskepp och långhus fungerade så länge som möjligt under byggnadsarbetena som provisoriskt långhus.

Man får förmoda att så snart tvärhuset fullbordats och anslutits till den gamla kyrkan påbörjade man planeringen av det nya långhuset genom att förbereda för grundläggningen. Som ovan nämnts bör man tänkt sig ett basilikalt långhus med sidoskepp av samma bredd som i travé 7. Istället valde man emellertid att sträcka långhusmurarna direkt intill den gamla kyrkans tvärskepp, vilket gav betydligt bredare sidoskepp (fig 371). I förhållande till tvärhuset är det dock en skillnad på ca 1 m och genom denna markering i planen förblev tvärhuset en separat byggnadsdel.

Det tycks som om de ekonomiska möjligheterna vid denna tid varit ringa och bygget har av allt att döma framskridit mycket långsamt. Man kan diskutera vad uppgiften om förlängningen 1260 innebär. Sannolikt hade man då hunnit så långt att man kunde riva den gamla kyrkans långhus men lät tvärskeppet stå kvar,

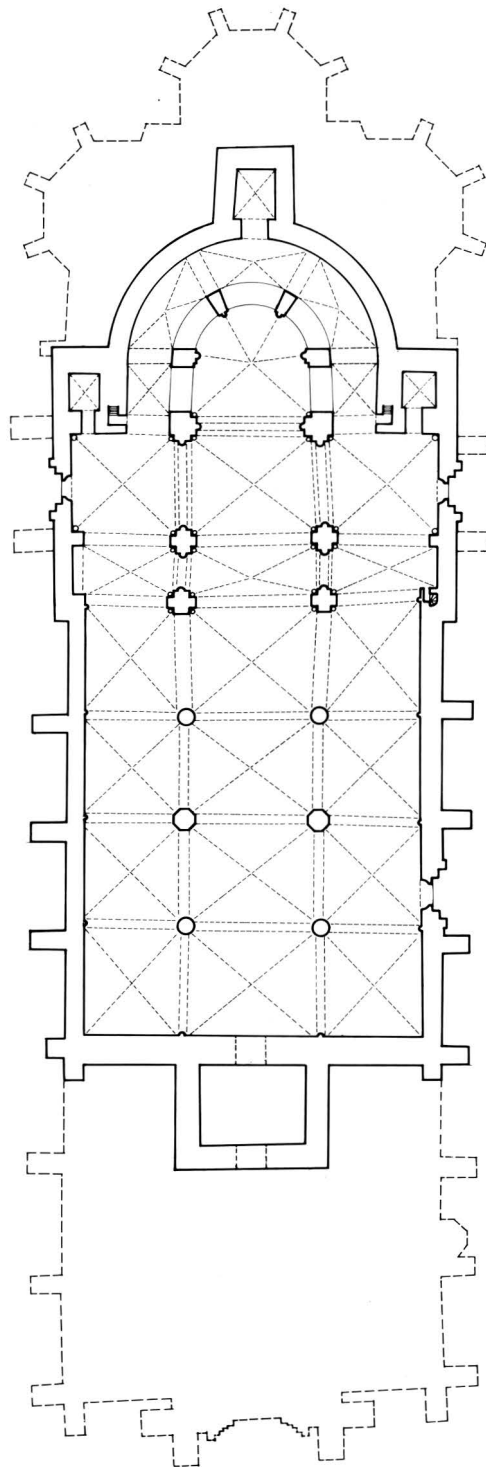

Fig 371. Byggnadsperiod 2. Långhus fogat till tvärhus och kor, ändring av tvärhusets plan. 1:600. Jfr fig 367. M Ullén 1986, ritat av G Wirén.

The second building period. Nave added to transept and chancel, altered transept plan. Cf Fig 367.

för att inte helt spoliera kyrkans församlingsdel, och försåg det med en provisorisk avslutning mot väster. Själva långhusbygget bör vid denna tid ha hunnit så långt att alla murarna var uppförda ett stycke ovan mark. Av murverket att döma hade man hunnit längst på den norra sidan, där muren inklusive blindarkaden kan ha varit uppförd upp till fönstersmygarna. Den norra sidans blindarkad (se s 138f) är infälld till ett djup av 0,4 m i murytan och har trekopplade kolonnetter (fig 161). Oregelbundenheter i bägställningarna mellan travé 3 och 4 tyder på att här funnits en öppning för in- och utförsel av byggnads- och rivningsmaterial (se pl 16). Djupet innebär en försvagning av muren, vilket tyder på att man ursprungligen tänkt sig en låg sidoskeppsvägg i ett basilikalt långhus. När man påbörjade den södra sidans blindarkad valde man däremot att göra den grundare och med enkla kolonnetter samtidigt som sockelpartiet gjordes högre (fig 162, pl 15). Denna förändring tyder på att man då beslutat sig för en högre mur, dvs att överge basilikaplanen med lägre sidoskepp till förmån för en hallkyrkoplan, något som var aktuellt vid denna tid under inflytande från Westfalen och Rhenlandet. Sådana moderniseringsarbeten pågick också i ytterligare en stor kyrka i stiftet, nämligen i Mariakyrkan i Visby (se nedan). Arbetena tycks även under 1260- och 1270-talen ha framskridit mycket långsamt. Arkivaliska uppgifter saknas och det är möjligt att arbetena periodvis låg nere. När det gäller blindarkadernas utformning kan man konstatera att det engelska inflytande, som var mycket påtagligt i tvärhusbyggets slutskede, även präglat dessas utformning. Ett sådant rent engelskt drag är följelisten med knoppar eller virvelrosetter.

Tillgången till kyrkotionden visar att ett intensivt skede i kyrkobygget inträffar mellan 1280 och 1296, då domkyrkan hade rätt till halva kyrkotionden. De första stenhuggarmärkenas uppträdande har också ovan satts i samband med detta intensivskede (s 93 ff). Efter sistnämnda år tycks dessa tiondemedel upphöra och därmed även förutsättningarna för ett kontinuerligt byggande. Redan efter 1291 avmattades dock sannolikt byggnadsarbetena i samband med de ovan nämnda ekonomiska besvärligheterna efter den avlidne biskopen Bengt.

Stenhuggarmärkena visar att man, då denna nya grupp av stenhuggare tillkallades, hade uppfört den södra muren samt den norra murens nedre del. Sannolikt var också större delen av den västra muren fullbordad och tornet påbörjat. I de färdiga murpartierna ingick de tidskrävande blindarkaderna. Däremot återstod arbetet med fönstersmygnas profilerade omfatt-

ningar och själva fönstren även på den södra sidan. Det runda pelarparet B6–C6 tycks däremot ha varit uppfört liksom större delen av pelaren C5 och nedre delen av B5 (se s 92).

Av praktiska skäl var man angelägen om att snabbt få det nya långhusets östra travé färdig och ansluten till tvärhuset. Kyrkan saknade nämligen församlingsdel under den tid arbeten pågick i travé 6 och 7. Stenhuggarmärkena visar att tempot var högt. Totalt finns inte mindre än 16 olika stenhuggare registrerade i dessa båda travéer. Vid anslutningen förändrades även den femskeppiga tvärhustravén (7) och integrerades med långhushallen, varvid den fick sitt nuvarande utseende.

Murverket visar att slutfasen inleddes i norra delen av travé 6 (fig 91, pl 24). Här finns en valvmarkering ca 0,6 m nedanför den nuvarande sköldbågens spets och fönstret har också en motsvarande förhöjning (pl 24). Den ursprungliga valvhöjden och fönsterhöjden är densamma som i travé 8 och det är tydligt att man tänkt sig att hålla samma murhöjd i långhuset som i det äldre tvärhuset och behålla detta intakt. Beslutet att inlemma travé 7 i långhushallen medförde en rad genomgripande förändringar. Tvärmurarna måste rivs och därmed även hörntornen, pelarna och fönstren förändras och en ny valvslagning genomförs i sidoskeppen. Att få ett gemensamt takfall innebar ytterligare ett problem eftersom tvärhuset ej låg i liv med långhuset. På den södra sidan finns inga spår av förändringar i murverket i travé 6, varför man tydligen inte hunnit fullborda fönstret här och förbereda välvningen innan förändringen av planen skedde.

Problemet med gemensamt takfall löste man genom att höja långhusmurarna, göra en påbyggnad i liv med långhusmurarna över travéerna 7 och 8 samt göra ett eget takfall över de utskjutande partierna (se pl 6 och fig 37–38). Samtidigt förde man över tvärmurarnas rundbågsfris till travé 6 (pl 6).

I samband med ombyggnaden av travé 7:s södra del bör också den här befintliga spiraltrappans lopp ha ändrats och den förmodade, motsvarande trappan i den norra muren igenmurats.

Genom de nya, stora fönstren S7 och N7 och de senare utförda försträvningarna av de utvändiga murhörnerna A7 och D7 spolierades den ursprungliga fasadindelningen med lisener. Sannolikt av estetiska skäl förstörades det redan utförda fönstret N6. Stenhuggarmärkena visar att förändringen skedde ganska omgående. De stenhuggare, som fullbordade den norra långhusmuren, svarade också för fullbordandet av travé 6, ombyggnaden av travé 7 och höjningen av fönstret N6

(pl 50, 53). Som nämnts ovan (s 94) har det tidigare framförts olika teorier om arbetsgången i långhuset. Det har också föreslagits att murarna ursprungligen varit lägre med tanke på ett basilikalt långhus, och att man sedan, i och med att man beslutat sig för en hallkyrkoplan, höjt murar och fönster (jfr nedan Cnatingius). Några tecken till en sådan förändring förekommer dock ej i murverket i travéerna 3–6 och även stenhuggarmärkena motsäger en sådan teori.

En speciellt intressant iakttagelse har kunnat göras beträffande stenhuggarna under denna byggnadsperiod. Av de 20 olika stenhuggarna använde sig sex stycken av runor som stenhuggarmärken och vi vet därför med säkerhet att de var nordbor. Två av dem teknade sig med namnet Jon medan två tycks ha använt förkortningar för namnen Inge och Paeter. Att samtliga var erfarna stenhuggare framgår av att de anlätades för kvalificerade arbeten som huggning av profilerade stenar och det är mycket troligt att de hämtats från Gotland.

Bland de många fordringsägarna efter biskop Bengts död 1291 nämns »magister Johannes lapicida» i Linköping. Skulden uppgick endast till 10 mark silver och man vet i övrigt inget om denne mästare Johannes stenhuggaren. Det är dock troligt att mästare Johannes hade anknytning till domkyrkobygget. Att han titulerades magister tyder dessutom på att han innehade en ledande ställning.¹⁷ Bland stenhuggarna fanns förutom de båda nämnda, som teknade sig med namnet Jon, även stenhuggaren A 15, vilkens märke utgjordes av bokstäverna IW och som alltså kan ha haft förnamnet Johannes. Denne stenhuggare, som var verksam med pelarna B 5 och C 5, återkom även då arbetena upptogs på nytt i följande period, vilket tyder på att han stannat kvar i trakten.

Beträffande det engelska inflytande som var tydligt i blindarkadernas utformning under periodens tidigare del, finns inte samma säkra spår under intensivskedet, då hallkyrkan fullbordades. Inget av stenhuggarmärkena har någon direkt motsvarighet bland de kända engelska stenhuggarmärkena, vilka dock är fåtaliga under 1200-talet (se ovan) och flera av stenhuggarna är bevisligen nordbor. När det gäller pelarnas kapitalornamentik, som är mycket speciell, tycks det dock finnas en fortsatt anknytning till »Early English» (se s 178 ff).

De nuvarande pelarna B 4–C 4 tillhör enligt stenhuggarmärkena först nästa byggnadsperiod. Sannolikt har de ursprungliga pelarna här upprepat det östra pelarparets runda form medan den västra murens valvstöd bör ha utgjorts av konsolknektar av samma utformning som på långhusets norra och södra väggar.

Långhusets sydportal var belägen på samma plats som den nuvarande men sträckte sig, som den avbrutna rundbågsarkaden visar (pl 15), inte så långt mot öster. Man måste också räkna med att det funnits en västingång genom tornet. Eftersom man ganska snart gick in för en förlängning av långhuset hade man troligen aldrig hunnit fullborda tornet. Att långhuset i övrigt var fullbordat och välvt då byggnadsarbetena avstannade 1296 är däremot sannolikt.

Period 3. Ca 1308–1360

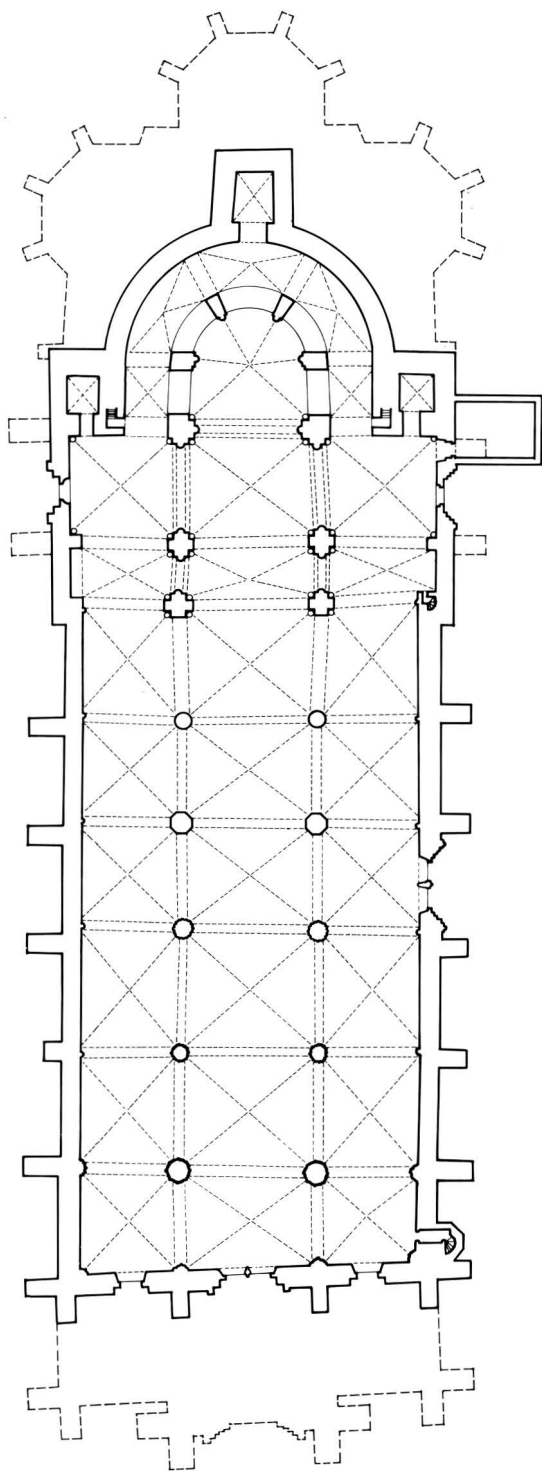
Under den tredje, mycket utdragna byggnadsperioden fick långhuset sin nuvarande utsträckning och utformning av interiören (fig 372). Exteriörens utseende framgår av de teckningar som Brenner (fig 373) och Dahlberg (fig 394) utförde under slutet av 1600-talet. På Dahlbergs avbildning har dock långhusets sydvästra del försetts med ett fönster för mycket.

Genom den påträffade äldre västmuren vid A 3–D 3 (pl 77) och förändringar i murverket framgår att långhuset under denna period förlängdes med två travéer. Denna förlängning bekräftas också av stenhuggarmärkena. Inom perioden utfördes även en sakristia på tvärhusets södra sida, vilket även tvingade fram en flyttning och förnyelse av tvärhusportalen. Sakristians utseende framgår av de nämnda teckningarna. Gavelpartiets utformning härrör dock från en renovering i slutet av 1500-talet. Även långhusets sydportal förnyades och fick en mycket rik utsmyckning. Den nya västfasaden blev likaså rikt artikulerad. Av teckningen i fig 147 framgår att fasaden var försedd med tre portaler, rundfönster och blindgalleri. Till de tidskrävande insatserna hörde inte minst de med figurskulpturer utsmyckade blindarkader, som anslöts till den äldre långhusdelens blindarkader (fig 163–221).

Genom en jämförelse med domkyrkans tillgång till kyrkotioden kan tidpunkten för de nya och omfattande byggnadsarbetena fixeras närmare. Vi vet, att man 1306 erhöll tillstånd att bryta sten i Vreta klostrets stenbrott, vilket tyder på att man planerade en ny byggnadsomgång eller redan påbörjat vissa arbeten. 1308 återfick man genom hertigarnas skydds brev samma ekonomiska rättigheter som man haft under perioden 1280–96 och därmed fanns en fast ekonomisk grund för fortsatt byggande. De politiska förhållandena förändrades dock redan 1310 och biskopen tycks fram till 1318 ej ha vistats i Linköping (se s 285). 1321 fastställdes tilldelningen återigen till den mindre andelen av kyrkotioden, dvs 1/10, och denna rätt permanentades 1337. De politiskt och ekonomiskt besvärliga tiderna gjorde det svårt att fullborda byggnadsarbete-

Fig 372. Byggnadsperiod 3. Förlängning av långhuset, nya portaler i söder samt sakristia. 1:600. Jfr fig 371. M Ullén 1986, ritat av G Wirén.

The third building period. Enlargement of the nave, new south portals and vestry. Cf Fig 371.

na. Till avbräcket bidrog också digerdödens härjningar. Omkring 1360 tycks dock arbetena ha varit avslutade. År 1403 klagas nämligen över att kyrkans privilegier kränkts i mer än fyrtio års tid och inte räckt till kyrkans underhåll. Följaktligen kan knappast några byggnadsarbeten ha skett under denna tid (jfr s 336).

Av stenhuggarmärkena kan man avläsa den varierande intensiteten i de långvariga byggnadsarbetena (se s 96 ff). Som stenhuggarmärkena visar tillhör även pelarna B4 och C4 förlängningsperioden trots att de ingår i den gamla långhusdelen. Detta måste betyda, att man antingen aldrig hann välva travéerna 3 och 4 under period 2 eller att man, vilket förefaller troligare, var tvungen att uppföra nya pelare på grund av att de ursprungliga var för klena eller hade skadats vid rivningen av västväggen och valven i travé 3. Under tillkomsttiden för pelarparet B4–C4 var inte mindre än 21 stenhuggare verksamma och när pelarparet B3–C3 uppfördes något senare var 13 stenhuggare i verksamhet, vilket visar att man dels hade god ekonomi och dels var mycket angelägen om att snabbt återställa travéerna 3 och 4 för gudstjänstbruk. Färdigställandet av travéerna 1 och 2 kom däremot att dröja och domkyrkan måste ha varit försedd med olika provisoriska avskärmningar under lång tid.

Det är tydligt, att den nye biskopen Karl Båt, som tillträdde 1307, var angelägen om en utbyggnad och modernisering av domkyrkan för att bekräfta sin och linköpingskyrkans ställning. Att man redan tidigare planerat arbeten visar den nämnda uppgiften om stembrytning 1306. Sannolikt gällde dessa planer dock framför allt uppförandet av en sakristia och fullbordandet av det troligen oavslutade tornbygget. I och med den nya tilldelningen av medel från kyrkotiondena bör man redan 1308 ha kunnat börja de nya byggnadsarbetena. Trots riksdelningen 1310, vilken innebar ändrade förhållanden för såväl biskopen som för kyrkans ekonomi, bör byggnadsarbetena ha kunnat fortsätta ännu någon tid under domprostens och kapitlets ledning. Arbetena återupptogs förmodligen sedan snarast möjligt efter biskopens återkomst 1318 trots att man först 1321 återfick rätten till del i kyrkotiondena.

Med utgångspunkt från dessa förhållanden, stenhuggarmärkenas och murverkets vittnesbörd samt stilkri-

tisk analys av framför allt ornamentiken kan följande arbetsgång skisseras under period 3:

Till de första åtgärderna bör uppförandet av sakristian ha hört. Genom inlemmandet av travé 7 i långhuset hade man gått miste om de extra utrymmen som ursprungligen fanns här och behovet av en rymlig sakristia måste ha varit stort. Sannolikt började man direkt efter denna förändring att planera för en separat sakristiebyggnad. Den nya tvärhusportal, som blev följden av detta bygge, visar genom sin tydliga anknytning till »Early English» (se s 116 ff) att den måste ha fullbordats i direkt anslutning till sakristiebygget, dvs omkring 1310. Förlängningsarbetena har sannolikt också påbörjats ganska omgående. I samband med dessa fick man dock som nämnts prioritera återställandet av travéerna 3 och 4. Kapitälskulpturen (s 179 ff) är på pelarna B4–C4 samt konsolknekten D4 influerad av tvärhusportalens ornamentik och bör ha tillkommit vid samma tid. Detsamma tycks ha varit fallet med nedre delen av den stora sydportalen, där också ett engelskt inflytande är tydligt (se s 130).

När arbetena återupptogs omkring 1320 började man sannolikt med pelarparet B3–C3 för att åter kunna få tillgång till travé 3 för kyrkligt bruk. Sju stycken av de stenhuggare, som varit verksamma tidigare, återvände för detta arbete. Kapitälornamentiken är dock här av ett helt nytt slag och anknyter till kapitälerna i blindarkaderna, vilka bör ha varit under utförande vid samma tid, i början av 1320-talet. Det engelska inflytandet är mycket tydligt när det gäller blindarkadernas utformning men även fransk-tyska stildrag gör sig gällande när det gäller kapitälens ornamentik (s 161 ff). Kring mitten av 1320-talet fullbordades sannolikt den stora sydportalens övre del med dess rikt utsmyckade tympanon, där tyska influenser är dominerande (s 128 ff). Detsamma gäller pelarna och pelarkapitälerna i travé 1 (s 188). Dessa pelare liksom västfasaden fullbordades dock först senare och byggnadsarbeten tycks pågå i västpartiet ända fram mot århundradets mitt. Avlatsbrevet 1349 tyder på fortsatt behov av byggnadshjälp. Under det sista decenniet bör det dock ha varit fråga om sådana avslutande arbeten som taktäckning, troligen med dyrbar koppar, vissa inredningsarbeten och tex önskvärd utsmyckning.

Som framgår av stadfästelsen 1321 ansågs det möjligt att kyrkan skulle kunna fullbordas inom en sexårsperiod. Att så inte hade skett 1328 och att en nämnd tillsattes för att hålla uppsikt och avgöra när bygget var slutfört tyder på att förutsättningarna förändrats. Man hade vid denna tid byggt intensivt i två omgångar och att man så helt felbedömde slutfasens längd tyder när-

mast på att någon katastrof drabbat västpartiet. Den första travéns kraftiga avsmalnande mot söder antyder att man kan ha haft besvär med grundförhållandena i det sydvästra hörnet. Här finns en källåder och det är möjligt att ett ras inträffat eller att marken visat sig vara för vattensjuk så att man blivit tvungen att ändra sina planer beträffande västpartiets utformning. Att planerna för travé 1 förändrats under byggnadstiden framgår tydligt av såväl murverket som stenhuggarmärkena.

Flera olika detaljer i travé 1 tyder på att man ursprungligen tänkt sig en västfasad med flankerande hörntorn med kapell i bottenvåningen och eventuellt läktare i den ovanförliggande våningen. Så har det äldre systemet med konsolknektar övergivits vid A2–D2 till förmån för kraftiga väggpelare och även pelarna B2–C2 har gjorts påfallande kraftiga. Den norra sidans djupa blindarkad har i travé 1 minskats till halva djupet för att inte försvaga muren alltför mycket (pl 76) och fönstren i travén har gjorts mycket mindre än övriga långhusfönster av samma skäl. Pelaren B2 har mot norr och väster övergivna anfangar till gördelbågar och däremellan ett anfang till en valvribba på en höjd av ca 3 m över golvet (fig 62). Vid utgrävningen 1960 påträffades också en kraftig, tvärgående grundmur mellan A2 och B2, vilken kan ha varit tänkt som stöd för en mittpelare i tornbågen (fig 60, pl 77). De bevarade bomhålens placering i väggpartiet N1 visar att muren ovanför fönsterbänken ej är samtidig med muren i N2, dvs i travé 2. Analysen ovan av stenhuggarmärkena bekräftar en tidsskillnad. Likaså bekräftar stenhuggarmärkena en förändring av sydväggens västra del samt en tidsskillnad mellan den nedre och den övre delen av pelarna A2, B2 och D2. Hela pelaren C2, som saknar stenhuggarmärken, tycks tillhöra det senare skedet. På denna pelare finns inte heller några tecken på förändringar. Inga stenhuggarmärken finns heller på B2:s övre del och inte heller på hörnpelarna A1 och D1.

Som framhållits ovan (s 97 f) tyder stenhuggarmärkena på en uppdelning i tre etapper av travé 1. Efter ett första, mycket intensivt skede tycks man ha tvingats till förändringar av den ursprungliga planen. Mycket tyder på att bakom denna förändring inte bara låg ekonomiska besvärligheter utan även praktiska skäl. Byggnadsarbetena sker efter en tid i allt långsammare takt och med få stenhuggare, som ej behöver använda stenhuggarmärken. Även i slutetappen, etapp 3, då västväggen fullbordades, är stenhuggarna mycket få och endast sex märken har registrerats i större antal, alla dessutom av mycket enkel karaktär. Att västfasaden

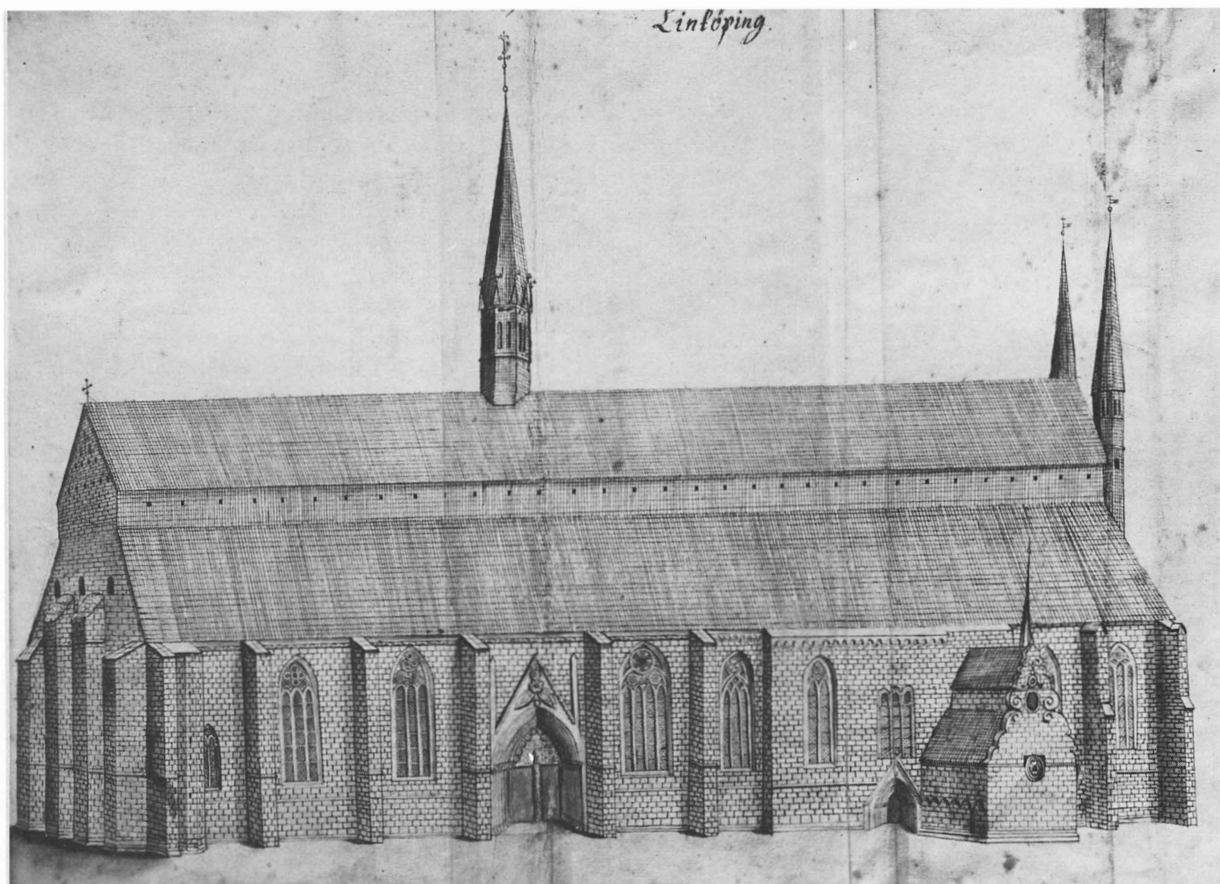

Fig 373. Domkyrkans exteriör i slutet av 1600-talet. Teckning av E Brenner i Nescher, Ritade kyrkor i Wadstena län. KB. Foto KB.

The exterior of the cathedral, late 17th century. Drawing by E Brenner.

reducerades och gjordes tornlös innebar visserligen ett avsteg från de ursprungliga, ståtliga planerna men under den utdragna byggnadsperioden hade också smaken förändrats och tornlösa fasader blivit moderna (se nedan Cnatingius). Västfasaden fick trots allt en rik artikulering genom portalerna, strävpelare med fialer och ett blindgalleri (fig 147).

Som beskrivningen visat förekommer det alltifrån tvärhusbyggets slutskede på 1240-talet och fram till fullbordandet av de gotiska blindarkaderna i början av 1320-talet ett tydligt engelskt inflytande, som knappast har förmedlats via olika mellanhänder. De engelska stildragen är dock aldrig allena rådande utan kombinerade med tyska och inhemska inslag.

En bekräftelse på direkta engelska förbindelser är de myntfynd som gjordes i samband med utgrävningen 1960.¹⁸ De äldsta påträffade utländska mynten utgjordes av fem engelska mynt från Edward I–III

1272–1377. Fyra av dem påträffades i travé 2 i norra sidoskeppet, alltså i anslutning till den gotiska blindarkaden. Tre av dem är myntade i London, ett i Lincoln. Det femte myntet med okänd myntort påträffades i ett gravvalv i sydöstra delen av koromgången. Av intresse för dateringen av långhusbygget är också de äldsta svenska myntfynden. Dessa utgörs av en brakteat från Valdemar 1250–1275, påträffad i södra sidoskeppet i travé 6 och en brakteat från Magnus Ladulås 1275–1290, påträffad i norra sidoskeppets 8:e travé. Mynt från Birger Magnussons regering 1290–1318 påträffades i södra sidoskeppets 8:e travé och i norra sidoskeppets 2:a travé, där också de engelska mynten påträffades.

En ytterligare bekräftelse på speciella engelska förbindelser är att Linköpingskalendariet upptar två helgondagar, som inte förekommer i något annat känt svenskt kalendarium, nämligen för Medardus och Gil-

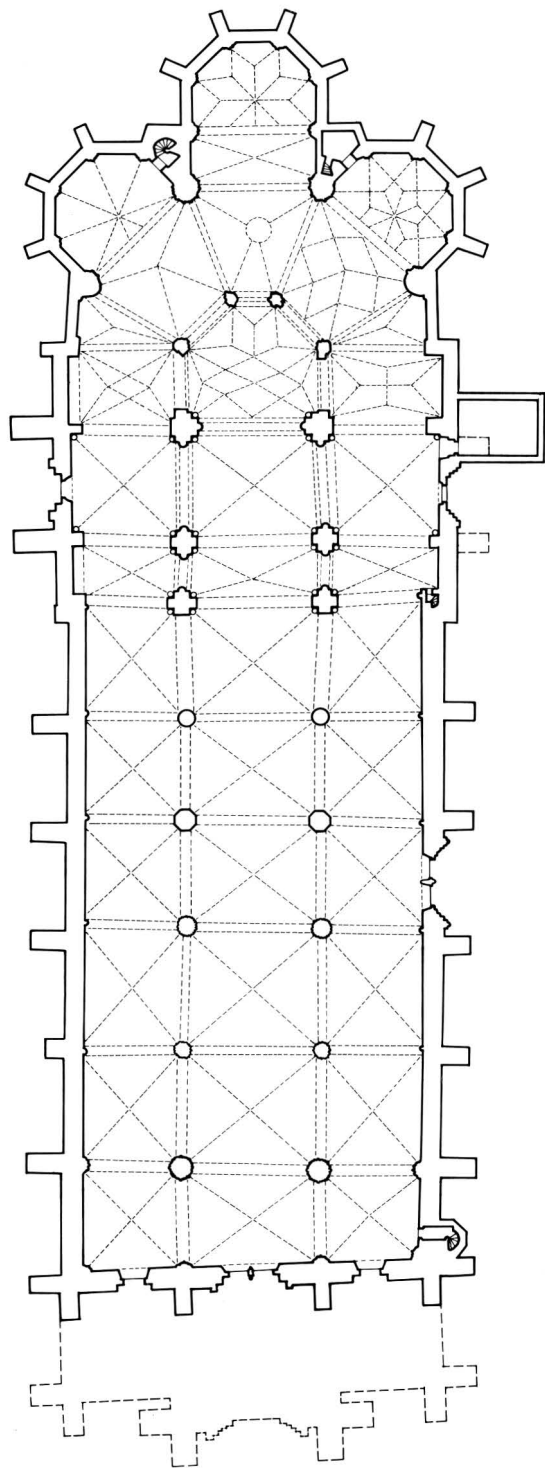

Fig 374. Byggnadsperiod 4–5. Nytt kor. 1:600. Jfr fig 372. M Ullén 1986, ritat av G Wirén.

The fourth and the fifth building period. New chancel. Cf. Fig. 372.

dardus, vilka bör ha kommit in i kulten via engelskt inflytande.¹⁹

Intresset för England och kontakterna med den engelska kyrkan bör ha förmedlats genom de präster, som studerat i Paris. Omkring 1240 drog de första svenska sekulära klerkerna till Paris. Bland dessa var Henrik, som då han 1247 blir kanik i Linköping har magistertitel liksom ytterligare en kanik, Mattias. 1258 blir Henrik biskop och med honom inleds linköpingskyrkans blomstringstid. I Paris kom de svenska klerkerna i kontakt med engelska studenter och svenskarna kom så småningom att tillhöra den engelska nationen.²⁰ Ombygget i byggnadsledningen under tvärhusbygget äger rum just på 1240-talet och det är möjligt att Henrik varit en förmedlande länk.

Period 4. Ca 1408–1420

Intensiva byggnadsarbeten återkommer i två perioder under 1400-talet, då det nuvarande koret ersätter det ursprungliga koret och den då återstående östra kapell- och torntravén (9). Genom stenhuggarmärken och den olika huggtekniken kan de två perioderna tydligt skiljas från varandra i murverket (fig 106, 107, se s 98 ff). Genom arkivaliska uppgifter kan också perioderna fixeras i tiden.

Nya avlatsbullor ger under 1400-talets första år ökade inkomster och tre nya kapell instiftas, ett 1408 och två 1410. År 1412 omtalas korbbygget för första gången men sannolikt hade byggnadsarbetena igångsatts redan vid den första kapellstiftelsens grundande 1408. Planerna på ett nytt korbbygge tycks dock ha tagit form redan vid sekelskiftet. Minnestavlan upptar år 1400 för koret, dvs året för den första nya bullan om rätt till avlat, och samma årtal finns också målat i det östra kapellets valv. Ett blixtnedslag 1416 kräver reparation av kyrkans tak och byggnadsarbetena börjar sannolikt att avmattas för att avstanna på grund av ekonomisk osäkerhet och politisk oro omkring 1420.

Genom en minnestavla i östra kapellet vet vi att byggmästaren hette Gierlach och kom från Köln (s 170). Sannolikt kom också en stor del av arbetsstyrkan från kölnområdet. Korets arkitektur kom därför naturligt att anknyta till den rhenländska (se nedan Cnatingius).

För det nya koret, som började uppföras utanför det gamla koret, gällde förutsättningarna att högkoret skulle förbli på ursprunglig plats och att tre kapell skulle fogas till en omgång av samma bredd som sideskeppen (fig 374). Korets bredd i travé 10 gjordes också lika med långhusets bredd, varigenom tvärhuset behöll sin markering såväl i planen som i fasaden. De tre sexsidi-

ga kapellen fick öppna sig med full bredd mot omgången och i hörnen mellan kapellen inrymdes torn. De tre kapellen bör ha varit avsedda för de 1408 och 1410 nämnda kapellstiftelserna.

Murverket visar, att då arbetena avbröts, hade det östra kapellets murar uppförts. Väggnektarna och hörnpelarna hade dock inte fått kapital och rummet var följaktligen ej välv. Fönstren hade inte heller erhållit sitt nuvarande masverk. I de båda sidokapellen var murarna mot hörntornen uppförda till samma höjd som i det östra kapellet. I övrigt hade man uppfört väggpartierna nedanför fönstren medan sidoväggarna mot hörnpelarna A 11 och D 11 däremot avtrappats från fönsterhöjd och ner till pelarnas baser (fig 78). Av förbindelsemurarna i travé 10 hade ingenting uppförts, vilket berodde på att man behövde öppningar här för transport av såväl byggnadsmaterial som rivningsmassor från det gamla koret. Däremot uppfördes de båda stråpelarna vid tvärhusets nordportal.

Grundläggningen av koret och även uppförandet av kapellens murar kunde ske utan att man inkräktade på det gamla koret (se fig 372). För att kunna uppföra hörnpelarna A 16 och D 16 samt tornen var man dock tvungen att riva det gamla korets östkapell. Inför det framtvingade uppehållet i byggnadsarbetena bör man ha gjort en provisorisk anslutning mellan det nya östkapellet och den gamla kapellingången i koromgången samt täckt kapellet med ett provisoriskt tak. På så sätt kunde detta huvudkapell trots allt fungera under de 80 år som följde innan korbbygget var fullbordat. Redan 1412 hade man överfört dyrbara Mariareliker till det nya kapellet och låtit inmura dem (se s 347). Kapellet hade också i sin nedre del utsmyckats med tunna, eleganta bågställningar, där små bladdekorerade kapital av olika slag ingår. Dessa kapital är de enda ornamentala detaljerna från denna period (s 166 ff).

Korets första byggnadsperiod kan alltså ha omfattat ca 12 år. Under denna tid är totalt 54 olika stenhuggare verksamma, vilket är ett mycket stort antal med tanke på att inte mera av anläggningen slutfördes. Några av stenhuggarna har genom sina märken även kunnat förbindas med byggandet av S Karin i Visby och Vadstena klosterkyrka (se s 98 ff).

Period 5. 1487–1500

Under år 1487 engagerades stenmästare, skulptörer och murare från Köln och övre Tyskland för att fullborda korbbygget. Årtalet 1498 på två slutstenar i valv 28 respektive 31 och det målade årtalet 1499 i valv 29 anger att välvningen då var slutförd. Året därpå uppges att man inte längre disponerade några medel men

att arbetena ännu ej var avslutade. Detta gällde bla takarbetena.

Under denna byggnadsperiod, som till sin längd ungefär motsvarade den första, skedde alla återstående arbeten på kapellen, rivningen av det gamla koret, uppförandet av förbindelsestravén (10), förändringen av travé 9 med borttagande av kapell och hörntorn, uppförandet av högkorets nya pelare och bröstningsmuren mellan dem samt all välvning och alla fönster. Därtill kom altaren och de båda rikt utsmyckade sakramentshusen. Även valven fick rik utsmyckning i form av ribbdekorationer, slutstenar och sköldar och figurskulpturer utgör ett markant inslag i kapitalskulpturen (se ovan s 191 ff o s 206 ff).

För att kunna åstadkomma allt detta krävdes ett stort antal stenhuggare, en fast organisation och högt tempo. Inte mindre än 64 olika stenhuggarmärken har registrerats i periodens murverk (s 102 ff). Flera förenklingar och ofullbordade detaljer visar också att man haft mycket bråttom i slutskedet, då pengarna började tryta. Detta drabbade inte minst det östra kapellet, där kapitalskulpturen är av en senare och enklare typ, några av kapitälerna är även ofullbordade, och valvet fick en enklare utformning utan prydnader (s 199 ff).

En av stenhuggarna kan identifieras med namn. Det gäller C 1, som är identisk med Adam van Düren. Hans märke, som är av mycket varierande storlek, har återfunnits på ett kapital (fig 292), en slutsten (fig 320) samt sju valvribbstenar och två masverksstenar. Alla dessa arbeten tillhör periodens slutskede (se s 102 ff). van Düren har också tillskrivits valvsköldarna i det södra kapellet (fig 323–330). Adam van Düren har i olika sammanhang betraktats som byggmästare och ledare för korbbygget under denna period, vilket inte är sannolikt med tanke på att hans märke uppträder först i slutskedet (jfr nedan Cnattingius). Det är däremot möjligt att det yrkesemblem, som ses målat i valv 29 tillsammans med initialerna IAL och årtalet 1499, avser byggmästaren (fig 344).

Mäster Gierlachs ritningar från århundradets början bör ha legat till grund även för den slutliga utformningen av koret och det är endast i de ornamentala detaljerna och i vissa masverksformer som ett senare inflytande från samma tyska konstområde gör sig gällande (jfr nedan Cnattingius).

År 1489(90) omtalas en brand i domkyrkan. Vid detta tillfälle blev bla kyrkans arkiv, som förvarades i sakristian, skadat. Även själva sakristian måste i detta sammanhang ha skadats. Då man 1747 rev sakristian använde man byggnadssten från denna för att mura igen sakristieportalen i tvärhuset. I denna igenmurning

har återfunnits stenar med stenhuggarmärken från såväl 1300-talet som från korets andra byggnadsperiod (pl 54), vilket visar att sakristian blev delvis ombyggd efter branden.

Under de följande 27 åren utgjorde taktäckningen med koppar ett konstant bekymmer. Biskopen Hans Brask bistod ur egen kassa med stora belopp och det är också betecknande att Vadstena borgerskap för sin andel i resningen 1520 ålades att böta 15 skeppund koppar till domkyrkotaket.²¹

Nyare tiden

av RALPH EDENHEIM och MARIAN ULLÉN

Renoveringar under 1500- och 1600-talen

Den 5 april 1546 ödelades nästan hälften av stadens hus genom en stor eldsvåda. Den 18 maj brann staden på nytt och även domkyrkan drabbades. Taket brann och östtornens spiror och takryttaren skadades. Staden beviljades skattefrihet tills vidare på grund av branden och genom kungen gavs också extra tilldelning av kronotionden till domkyrkan.²²

Arbetena kan följas genom de kungliga breven.²³ I januari 1551 planerades för taktäckningen och Gustav Vasa uppmanade i ett brev den 19 januari alla församlingar i Linköpings stift att ge de lager av koppar som fanns i kyrkorna till domkyrkan. Samtidigt utgick ett brev till »menige man i Linköpings sticht» med vädjan om bistånd. Av byggnadsräkenskaperna i Landskapshandlingar för Östergötland (KA) framgår att sockenkyrkorna hade relativt ansenliga förråd av fliskoppar, råkoppar, kittelkoppar och malkoppar, som skickades till Linköping för nedsmältning och omvandling till takplåt. Även klockmalm och ljusstakar ingick i det insamlade materialet.

En invändig reparation av kyrkan var också nödvändig och i samband med denna godkände kungen att man inkallade en konstsnickare från Tyskland för att tillverka »en sköntt ornamenth vedh höge alteredt».

Redan 1567 drabbades domkyrkan av en ny eldsvåda, denna gång genom att borgarna själva brände staden inför den danske fältherren Daniel Rantzau framträngande trupper under det nordiska sjuårskriget. Taket brann återigen och valven fick på nytt täckas provisoriskt med halm.

Genom de kungliga breven och räkenskaperna kan även dessa nya reparationsarbeten, i vilka Johan III ivrigt engagerade sig, följas. Stora insatser avkrävdes även allmogem inom stiftet och kungen framhöll också att adeln och prästerskapet inom stiftet efter råd och

lägenhet borde bidra med pengar och spannmål.²⁴

I ett av korvalven (30) omtalar en inskrift att kungaparet »Thetta hederliga Tempel förnya låthid» anno 1581 (se s 25). Även i det östra kapellets valv finns årtalet 1581 samt en målad sköld med initialerna AAI, som möjligen avser byggmästaren (se s 229). Reparationsarbetena var dock långt ifrån avslutade 1581. Både beträffande exteriören och interiören återstod långvariga arbeten. En ny eldsvåda orsakade även skador.

År 1582 uppges att man påbörjat uppbyggandet av de båda östtornen och samma år inmurades även »Rosenn på westre gafflenn», dvs det stora rundfönstret (fig 147). 1583 arbetades fortfarande på tornen och 1584 på sakristians gavlar. 1588 och 1589 omtalas bli reparationer av fönstren med många nya glas. Nya arbeten pågår då också på tornen. Under hela perioden pågår också arbeten med kyrkans inredning, som helt förnyades. I samband med detta skänkte kungen år 1582 det stora målade altarskåpet av Marten van Heemskerck som prydnad till högaltaret. Ännu vid Johan III:s död 1592 återstod arbeten och först 1596 tycks de i stort sett vara avslutade. Byggmästarna varierade under den långa byggnadstiden. 1572 nämns en Verner Svensson, 1581 Pehr stenhuggare och en italiensk murmästare.

År 1612 belades taket på nytt med spån och stadens kopparslagare skänkte då väderflöjlar till östtornens spiror. I övrigt tycks inga renoveringar ha skett under 1600-talet. 1693 anslog dock Carl XI en större summa till kyrkans upphjälpande och i synnerhet till högkorets zirat och prydnad.²⁵ Kyrkans exteriör hade efter dessa reparationer det utseende, som framgår av Brenners och Dahlbergs avbildningar från slutet av 1600-talet (fig 373, 394).

1700-talets tornbygge och reparationer

När tanken på ett torn vid domkyrkan tidigast väckts är svårt att utröna av det knapphändiga källmaterialet. I september 1746 omtalas »then länge tilärnade tornbyggnadens företagande» i samband med att biskopen A O Rhyzelius ingivit ett memorial till konsistoriet med påminnelser rörande tornbyggnaden.²⁶ Året före hade K Majts tillstånd inhämtats att använda material från de förfallna klostermurarna vid Vreta kloster och året därpå i maj månad presenterades i konsistorium den av »Hr Öfver Hof Intendenten Horleman gifna och undkomna ritningen till Domkyrckiotornbyggnaden härstädes».²⁷ Samma år lämnade K Majt tillstånd till ett lotteri till förmån för tornbyggnaden.²⁸

Vilken av Carl Hårlemans²⁹ ritningar, som presente-

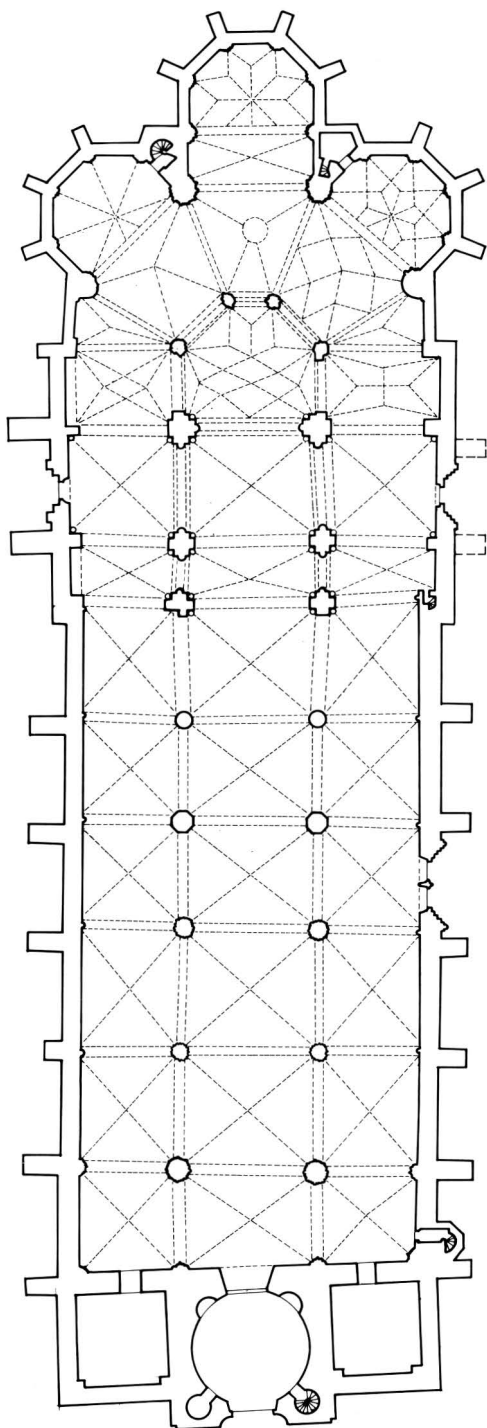

Fig 375. Byggnadsperiod 6. Tillbyggnad av västtorn. 1:600.
Jfr fig 377. M Ullén 1986, ritat av G Wirén.

The sixth building period. Addition of west tower. Cf. Fig. 377.

rades för konsistoriet 1745, är svårt att avgöra. Hårleman upprättade tre kända förslag, vilka främst skiljer sig i fråga om tornhuvens och sidopartiernas utformning. I fig 378 återges ett förslag, där tornet kröns av en hög lanternin. I det andra förslaget i fig 376 har tornet istället en låg huv. Detta förslag valdes av konsistoriet, vilket är märkligt med tanke på att domkyrkan vid detta tillfälle ännu hade sitt höga, branta säteritak. Den låga huven innebar dock en mindre kostnad. Enligt förslaget skulle sidobyggnaderna i bottenvåningen inrymma konsistorierum och sakristia (fig 376), i den övre våningen bibliotek (fig 377). Dessa utrymmen i sidobyggnaderna ersatte den medeltida, tvåvånga sakristian vid korets södra sida, vilken var avsedd att rivas.

Tornbygget påbörjades 1747 och avslutades först 1758, då under arkitekten Carl Cronstedts³⁰ ledning. Grundläggningen skedde med väldiga granitblock, staplade som dubbla terrassmurar kring en spard kärna av sand. Kalkstenen från Vreta, som man fått tillstånd att hämta, kom alltså inte till användning här. Tornet murades i övrigt av tegel i skalmursteknik. I murarna skall även rivningsstenen från den gamla sakristian ha använts. Tornet avslutades med en kraftig taklist och täcktes av en låg, kopparklädd huv, krönt av en gyllene korsglob, allt i enlighet med Hårlemans förslag (jfr fig 376, 381 samt pl 2–3). Tornets murar var lika höga som de nuvarande. Av fig 387 framgår förhållandet mellan den medeltida gaveln, 1700-talstornet och det nuvarande tornet.

Tornets flankerande sidobyggnader murades av tegel och försågs med träbjälklag.

Hela det nya västpartiet putsades, utom sockeln som bekläddes med grön kalksten, och fick nedtill en enhetlig fasadgestaltning med en rusticerad sockelvåning, hörnkedjor och i huvudvåningen rakavslutade fönster, samt en krönande, bruten gavel. Tornets övre parti livades av lisener och i klockvåningen fanns rundbågiga ljudgluggar och över dessa urtavlor. I tornet skulle också kyrkklockorna placeras och därmed kunde den 1623 uppförda klockstapeln söder om kyrkan rivas (fig 394).

Västportalen utfördes med omfattning av brun och grön kalksten i »förderfvad Fransysk smak» (Brunius). Över portalen fanns de två inskriftstavlor, som nu är uppsatta på vapenhusets södra vägg och som redovisar tornets tillkomst (se s 44 f).

Det ursprungliga vapenhuset i tornets bottenvåning var runt med nischer i »hörnena» (pl 1, 4) och täcktes av ett platt trätak.

Hela det nya västpartiet hade fogats relativt skon-

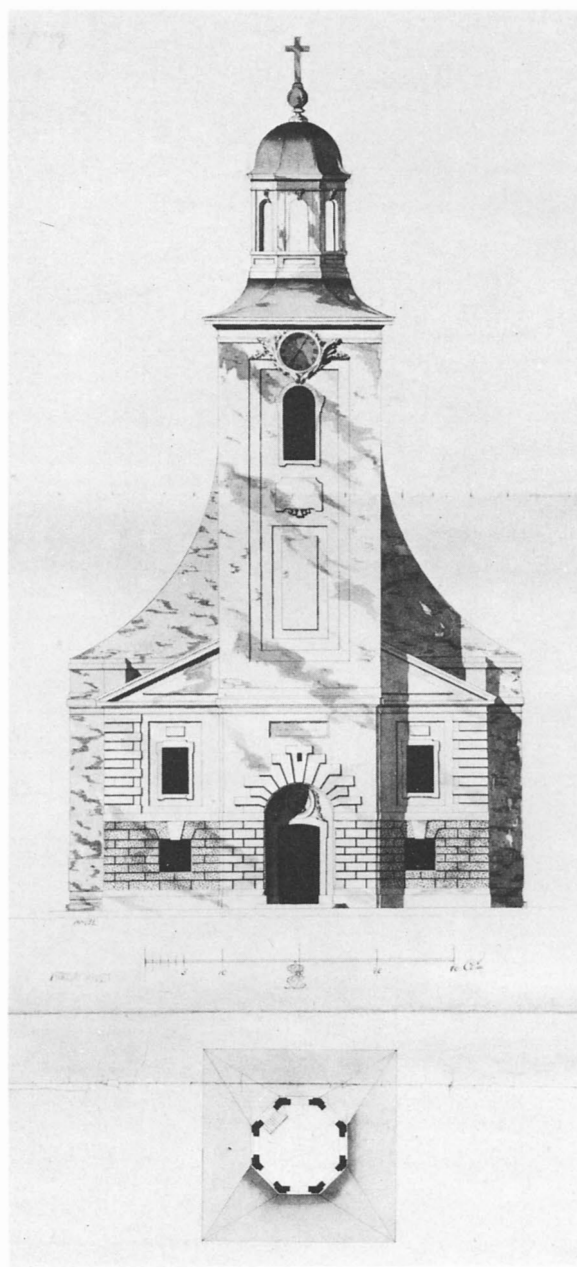
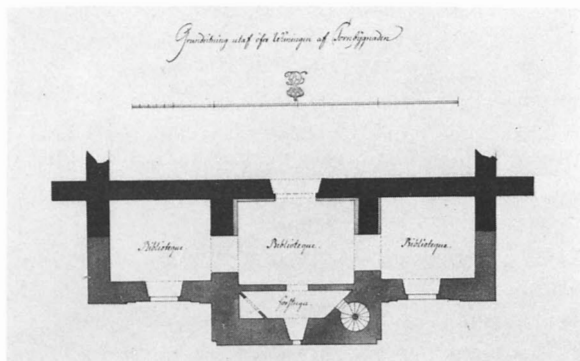
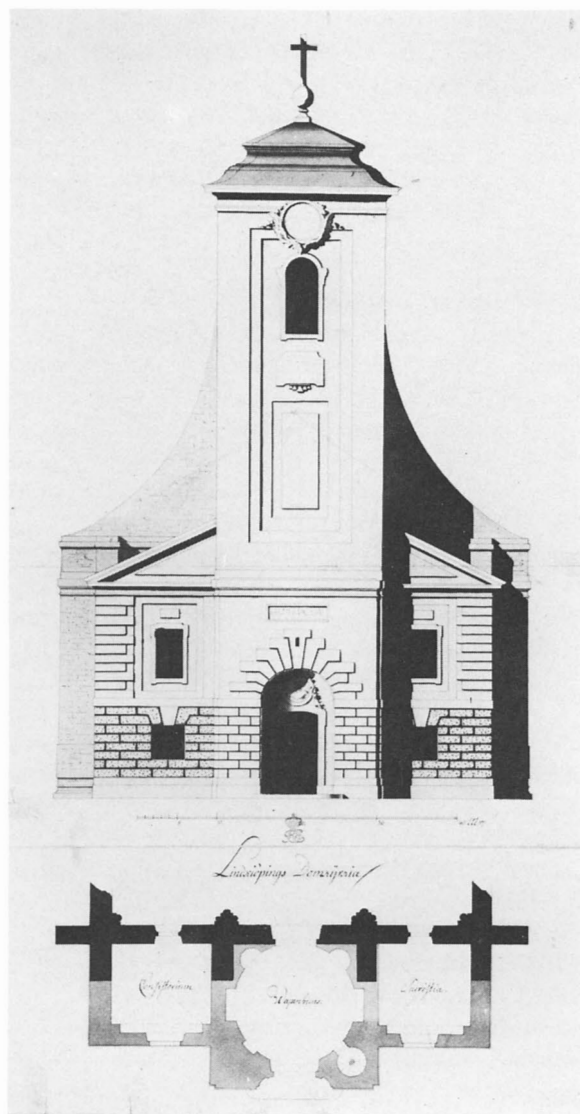

Fig 378. Förslag till tornbyggnad av C Hårleman 1745. RA. Foto RA.

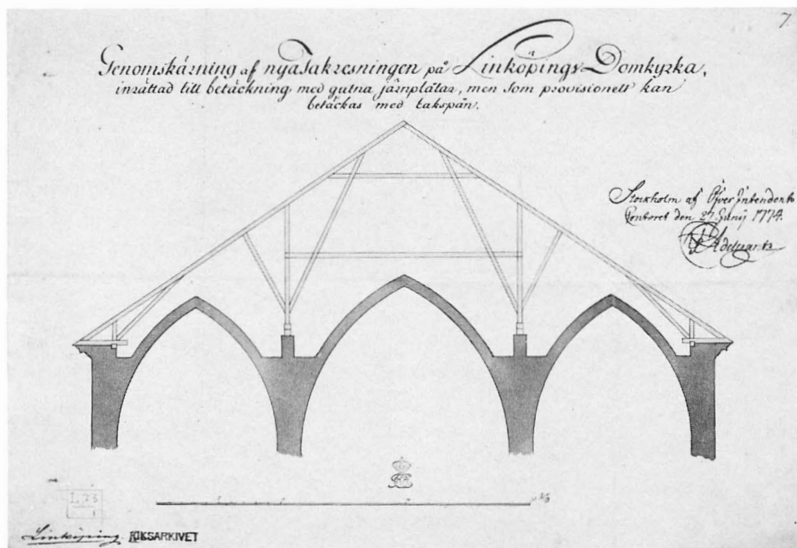
Proposal for tower building by C Hårleman 1745.

Fig 376–377. Förslag till tornbyggnad av C Hårleman 1745. Jfr fig 381. RA. Foto RA.

Proposal for tower building by C Hårleman 1745. Cf Fig 381.

Fig 379. Ritning till ny takstolskonstruktion 1774. RA. Foto RA.

Drawing for new construction of the roof trusses 1774.

samt vid den medeltida praktgaveln. Blindgalleri, rosettfönster och portaler bevarades intakta och strävpelarna inleddes i torn- och sidomurar (pl 4). Västgaveln påbyggdes något och fick en svängd kontur för att bilda en harmonisk övergång mellan västpartiet och kyrkans höga tak med dubbla takfall. Genom det nya, låga tak med enkelt takfall, som tillkom 1774, blev västgaveln däremot oproportionerlig, vilket verksamt bidrog till kritiken mot tornet under 1800-talet.

Inte minst Brunius ger i sin beskrivning 1849 (a a s 188 ff) en mycket nedgörande kritik av tornbyggnaden: »Denna moderna tillsats jemte den vördnadsbjudande katedralen ökar åskådarens obehag genom en hög påbyggnad å gavelmurens norra och södra strävpelare, hvarifrån ofantliga snerklar sträcka sig emot hörnen af tornets östra sidomur. Dessa snerklar, som äro alldeles onyttiga murmassor, likna ett par utspända läsegel . . . Man kan svårligen tänka sig en kostsamare oskicklighet än detta torn ådagalägger. Att man genom en sådan tillbyggnad förstört katedralens herrliga hufvudfasad, och att man i sjelfva kyrkan anlagt vanprydliga trätrappor till öfra rummen, och att man för den vådliga uppgången till klockorna ej lemnat behöfliga ljusöppningar, röjer de gröfsta misstag.»

År 1770 konstaterades vid en besiktning av byggnaden genom överintendentsämbetet att omfattande reparationer krävdes.³¹ Spåntaket var gammalt, förfallet och otätt och hade förorsakat skador på valv och murar. Taket borde därför göras nytt med enkelt fall och med tillräckligt språng över murarna, så att dessa ej skadades av vatten, samt täckas med koppar eller gjutna järnplåtar. Södra långhusmuren lutade utåt och

sprickor hade uppstått i valven. Även den norra muren behövde repareras.

Eftersom kyrkan hade små ekonomiska resurser efter det kostsamma tornbygget kom reparationerna att ske efterhand och oftast enligt det billigaste alternativet. För reparationen av murar och strävpelare hade man att välja mellan tegel och kalksten. Här valde man dock kalksten under påverkan av Gustav III, som under sin eriksgata 1773 hade besökt Linköping och då påpekat, att man »för värdighetens skull af dess antiqua utseende» skulle använda kalksten vid reparationen av domkyrkan.³²

I början av maj 1774 nedsände överintendentsämbetet byggmästaren Robsahm och murmästaren Friese med gesällar för att påbörja arbetena. Vid besiktningen den 6 maj var även hovintendenten Cronstedt närvarande. Enligt beslut nedtogs det höga taket med »Italiänen» samt tornen. Ritning till nytt tak med enkelt takfall utfördes av byggmästaren Robsahm och behörig ritning författades därefter av överintendentsämbetet (fig 379). Bräddtäckning och spåning av det nya taket utfördes på hösten 1774. Samma år ersattes även en rämnad strävpelare på den södra sidan med en ny, en del av sockeln och taklisten på denna sida ommurades och de västra långhusvalven reparerades. 1777 var man även tvungen att reparera det norra kappellets valv (33).

Vid besiktningar 1787 och 1789 konstaterades fortfarande stora brister i fråga om murar och valv.³³ Byggmästaren Caspar Seurling meddelade 1789 att rappingen i mellersta valvet nära orgelläktaren nedfallit och att sprickor dagligen yppade sig. Nya reparationer

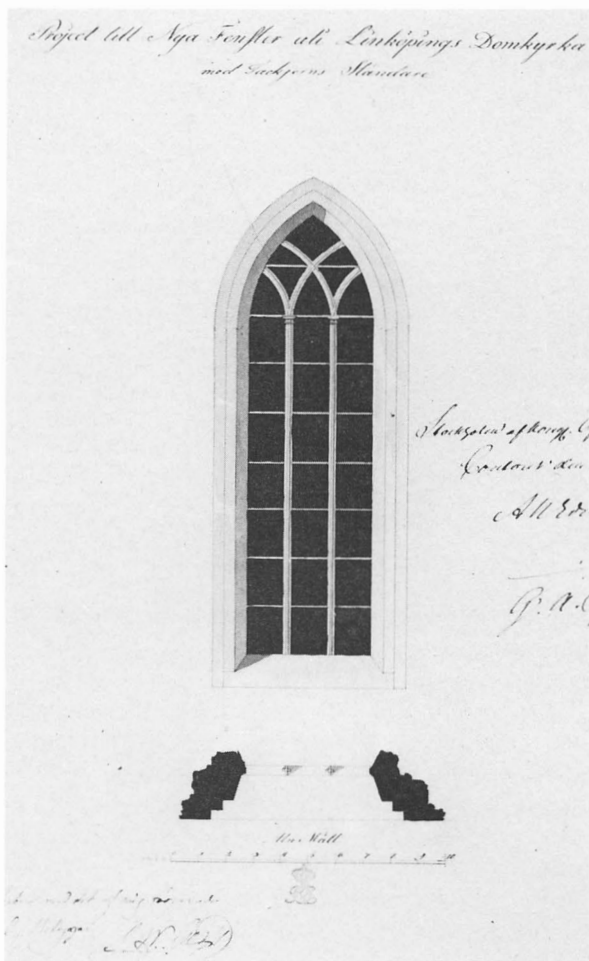

Fig 380. Ritning till nya fönster av J W Gerss 1811. RA. Foto RA.

Design for new windows by J W Gerss 1811.

under Seurlings ledning påbörjades dock först 1792 och gällde framför allt sydmuren och kormurarna med strävpelare. 1797 uppgjorde Seurling även förslag och ritningar till reparation av fönstren. Dessa reparationer uppskötts dock.

1800-talets stora restaureringar

Vid sekelskiftet 1800 ansågs domkyrkan fortfarande vara i mycket dåligt skick. För att få förslag på lämpliga renoveringsåtgärder, framför allt gällde det fönstren och interiören, vände sig domkapitlet år 1811 till överintendentensämbetet. I mars samma år besiktigades kyrkan av konduktören vid ämbetet Jacob Wilhelm Gerss.³⁴ Han gjorde då den skiss av några av domkyrkans fönster, som återges i fig 76 (se s 74 f och 83). Åtta

av fönstren på den södra sidan fick vid den följande renoveringen sina poster, bågar och masverk utbytta mot gjutjärnskonstruktioner enligt Gerss ritning i fig 380. Som förebild använde sig Gerss av fönstret S 14 med dess korsande bågformer (fig 76, 86).

Vid restaureringen av interiören 1812–13 borttogs till största delen all äldre inredning och alla prydnader och kyrkorummet omgestaltades enligt nyklassicismens ideal. Denna omvandling av kyrkorummet kommer att behandlas utförligt i samband med beskrivningen av inredning och inventarier.

De förstärkningar, som gjordes på strävpelarna 1794–1804, hade inte fått avsedd effekt, snarare motsatsen eftersom grunden var så dålig att strävpelarna släppt från muren, vilken utan stöd pressades utåt. 1844 fick byggmästaren Abraham Nyström³⁵ i uppdrag att utarbeta kostnadsförslag till kyrkans iståndsättande. Detta upptar reparationer av murverk, fönster och portaler till en kostnad av 29000 rdr. 1848, då riksdagen beviljat 20000 rdr av statsmedel som bidrag till den omfattande restaureringen, tillskrev domkapitlet den 6 september professorn C G Brunius³⁶ i Lund eftersom man funnit att huvudledningen vid arbetets utförande borde överlämnas åt »en arkitekt, insigtsfull och erfaren icke blott i byggnadskonsten i allmänhet utan särskilt i den fornåldrige stilen». Brunius bekräftar i brev den 12 september att han är villig att uppgöra plan och förslag »till iståndsättning och återställande». ³⁷ Brunius kostnadsförslag är undertecknat den 14 december. Han har i detta utgått »från den oeftergifliga grundsatsen att alla skadade partier bära i möjligaste mån återställas i sitt ursprungliga skick». Summan slutar på 29635 rdr och skiljer sig från Nyströms blä genom att någon reparation eller nyhuggning av portalerna ej nämns. Följande arbeten upptas: »Insättande av 10 ankarstänger. – Uppförande af två nya strävpelare mot tvärbyggnadens Södra gafvelmur i likhet med de motsvarande på Norra sidan. – God kalksten med forsling, behuggning, murbruk och insättning i skadade murar, strävpelare och gesimser samt gråsten till sockelstycken och vattenlister. – 20 oförändrade fönsteröppningar mer eller mindre skadade omfattningar samt staf och rosverk med yttre plattor med huggen gråsten. – Återställande af 9 förändrade fönsteröppningar å Södra långsidan i noggrann likhet med de motsvarande å den norra. – Förbättring av korens inre listverk med vattenbruk och hvitmenade ytors rengöring. – Orgelläktarens inskränkning och hithörande bodars bortbrytning, en skadad pilasters återställande och nya uppgångens inrättande till orgelverk och bibliotek».

Fig 381. »Parti af Linköping». Litografi av N Andersson omkr 1860. ATA.
 "Part of Linköping". Lithography by N Andersson c. 1860.

Som byggmästare rekommenderade Brunius Abraham Nyström och skriver till domkapitlet: »... Då Directören A B Nyström, som bor nära Linköping, har under många år gjort sig vida känd för sin utmärkta redlighet och skicklighet som byggmästare, får jag vördsammast förklara, att det enligt mitt förmenande vore ganska fördelaktigt för kyrkan, om verkställandet af ifrågavarande arbeten blef honom anförtrödd. Jag är lifligt derom öfvertygad och Direktör Nyström som med synnerlig omtanke utfört stora och prydliga byggnadsarbeten skulle med största omsorg verkställa dessa, som äro bland de mest grannliga och maktpåliggande man kan få sig uppdragna; enär det gäller en genomgripande förbättring af Nordens konstrikaste katedral ...»

Abraham Nyström avled emellertid efter en kort tids sjukdom i april 1849. Som ledare för arbetena ville Brunius då se bröderna August och Johan Robert Nyström, vilka båda var utbildade i yrket och under många år hjälpt fadern.³⁸ Han skriver i brev den 8 maj, att om August Nyström blir verkställare av förslaget »så skall jag med all beredvillighet tillhandagå med

nödiga upplysningar. Skulle det åter mot all förmodan bli någon af Stockholms såkallade arkitekter, så må han gerna för mig hjälpa sig sjelf.» Vid ett förnyat besök i Linköping utarbetade Brunius en noggrann beskrivning och analys av byggnaden med förslag till åtgärder (ATA). Denna beskrivning publicerades senare i »Konstanteckningar under en resa år 1849».

Den 16 januari 1850 företeddes ett kontrakt med konduktörerna A och J R Nyström inför domkapitlet av följande lydelse: »Undertecknade förbinda sig härmedelst, att enligt den af Professorn m. m. Herr Mag^r C. G. Brunius gifne Anordning restaurera Linköpings Domkyrka, så länge medel dertill finnas att tillgå, emot följande vilkor: DomkyrkoStyrelsen 1° anskaffar. a) alla erforderliga Materialier, med undantag af Gråsten till Sockeln och Kalksten, hvilka vi mot möjligaste bästa pris betinga och låta transportera till Nyquarns hamn. b) all handtlangning och redskap. c) husrum med Sängkläder, städning och eldning för oss och våra handverkare. – 2° bestrider resekostnad för oss och våra handverkare samt, i mohn af arbetets fortgång, lemnar oss emot vårt quitto medel för dessas aflöning

och för af oss för kyrkans räkning betingade Materialier och redskap. – 3° erligger till oss vid hvarje års slut, då räkning och redovisning afgives för det arbete, som under året blifvit utfördt, ett efter detta arbete lämpadt skäligt ByggmästareArfvode.»

Arbetssäsongen omfattade årligen april till och med oktober. Genom de årliga redogörelser som lämnades kan arbetena följas i detalj (se Bilaga 2). Brunius tog ingen del i de ordinarie arbetena utan kontaktades endast vid behov per brev av August Nyström. Såväl i breven som i »Förslag till iståndsättning af Linköpings domkyrka» ger Brunius detaljerade anvisningar och manar till försiktighet. Forcering av arbetet skulle undvikas. Det var viktigt att socklar, murytor och gesimser i en sektion restaurerades successivt och att utbyggna delar noggrant återställdes innan arbetet fortsatte till nästa sektion. Högg man ut stora partier samtidigt i en mur kunde man riskera sättningar och sprickor. Fördelen med att restaurera ett stycke i taget var också att man då kunde nöja sig med två bekväma flyttbara ställningar, vilket var betydligt billigare än fasta sådana. Det framgår också av årsredogörelserna (Bilaga 2) att denna princip följdes mycket noggrant av byggmästarna.

Med tanke på fönsterreparationerna skrev Brunius: »Gamla former som blifvit i sen tid förfuskade, måste med noggrannhet återställas men ursprungliga egenheter böra däremot samvetsgrant bibehållas. Det är af största vikt, att den konstnärliga byggnaden får behålla sitt egendomliga skaplynne. Det gläder mig att de förstörda fönsteröppningarnas poster och rosverk återställas i full harmoni med deras primitiva förebilder.» Däremot såg Brunius inte symmetri och felfrihet som något angeläget och när Nyström föreslog att nordportalen skulle flyttas och placeras mitt under fönstret avvisades detta mycket bestämt.

Den omfattande restaureringen var avslutad först 1870 och Brunius, som avled 1869, orkade under senare delen inte följa arbetena. Från och med 1861 fungerade arkitekten Fredrik Wilhelm Scholander³⁹ vid överintendentsämbetet som kontrollant. Scholander hade i slutet av år 1860 utfört en besiktning av kyrkan för att uppgöra förslag till den fortsatta restaureringen. Hans memorial rörande restaureringen inlämnades den 5 mars 1861 till ämbetet.⁴⁰ Han är i detta mycket positiv till de gjorda insatserna under ledning av konduktörerna Nyström och sammanfattar vad som dittills skett. Brunius nämns dock inte i samband med restaureringsarbetena. Han skriver: »Det är därför lyckligt att det utan all fråga vackraste monument vi i fäderneslandet ega från medeltiden, råkat i händerna på män,

hvilka kunna och vilja uppoffra tid och möda för det värf de åtagit sig och önskligt vore att de, genom det allmännas frikostighet, finge fullborda verket.» Om arbetets närmaste fortsättning skriver han: »Vid nu anställd besiktning å hvad, till reparationsarbetenas fortsättande med senast anslagne medel, 30000 Rdl Rmt, bör såsom angelägnast föreslås, befanns att: Det gamla spåntaket, ehuru bristfälligt och svårt att underhålla, dock icke är i så dåligt skick att det ej kan kvarligga ännu några år. Detta omdöme är grundadt på andras utsago, enär årstiden icke medgav närmare undersökning, som bäst sker då man strax efter regn är i tillfälle att gifva akt på täckningens brister. I ett af Herrarne Nyström uppgjordt kostnadsförslag är ytoras beläggning med svensk skiffer beräknad till 18500 Rdl Rmt, men, då detta täckningsämne är af så betydlig tyngd att den möjligen kunde medföra skada för murarne, och koppar för dyrhets skull, lika litet som jernplåt för det kostsamma underhållets skull, bör ifrågakomma, så är att emotse användandet af den lätta, vackra och täta engelska skiffern, hvars lämplighet i vårt klimat och i förevarande fall, å ytor af sammanräknadt ett tunnlands vidd, dock icke ännu med vissnet kan förutsägas. Men dess användande blir för hvarje dag mera allmänt och innan omtäckningsarbetet behöfver vidtaga, lärer tviflen i denna punkt vara häfda.» De arbeten som sedan uppräknas är: åskledare, fortsatt utbytande av kalkstenssockeln mot granitsockel på södra sidan och koret, reparation av fem strävpelare och murverket däromkring, fem stycken nya fönster, reparation av södra sidans taklist, invändig reparation i koret av lister, valv, murar och socklar. Vidare bör »den sydöstra portalen som hotar att störta in, göres ny i samma form som den förut haft». Samma rekommendation görs också beträffande den stora sydportalen: »Utom murytoras lagning, strävpelarnes ommurning och fönstrens kompletterande återstår ett stort och värderikt utvärdigt arbete å södra långsidan, nemligen hufvudportalen, till hvars restaurering erfordras icke blott öfvade arbetarehänder utan ock mera utbildad konstfärdighet, enär den stora basreliefen i fältet under de rika spetsbågarnes sammanhvälfning, utgöres af en mängd figurer, hvilka icke kunna lagas, utan måste, troget i stycken, huggas nya.» Beträffande portalerna hade Brunius rekommenderat, att de tillsvi-dare skulle lämnas orörda med tanke på deras konstnärliga värde (se ovan Portaler s 114 ff). För Scholander tycks det däremot ha varit angeläget att byggnaden och inte minst portalerna skulle präglas av precision och felfrihet.

Scholander påpekade i sitt memorial också att en

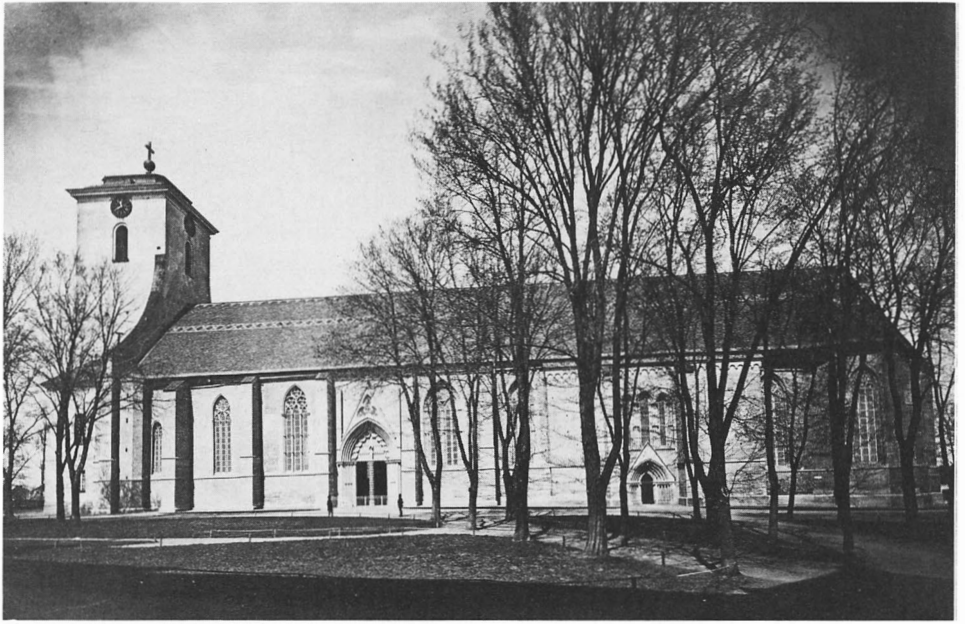
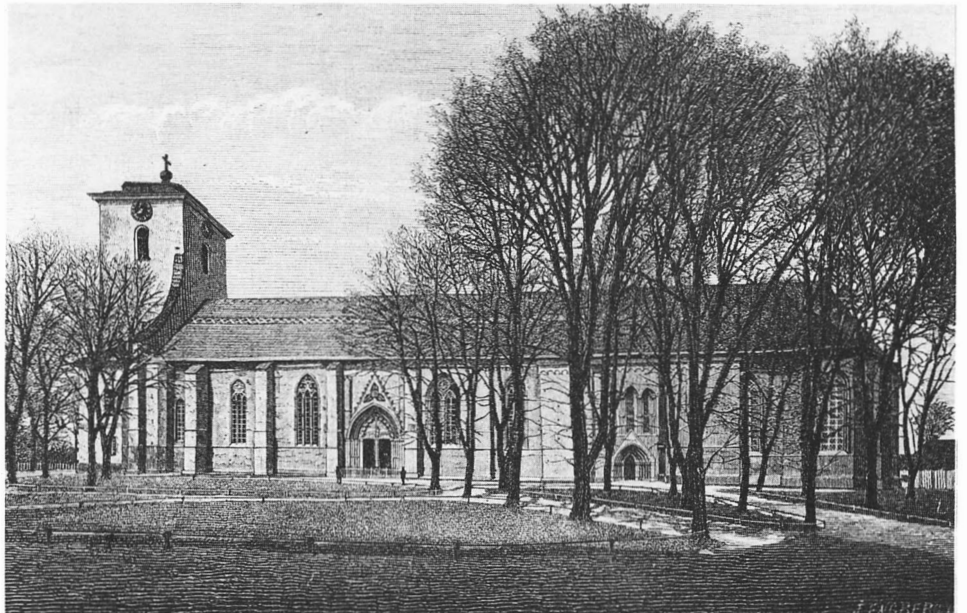

Fig 382. Kyrkan från söder. Foto omkr 1875. ÖLM.

The church from the south, c. 1875.

Fig 383. Xylografi av J Engberg efter fotot i fig 382. Publicerad i Ny Illustrerad Tidning 1876.

Wood-cut from the photograph of Fig. 382 by J Engberg. Published in Ny Illustrerad Tidning 1876.

förändring av tornpartiet var önskvärd (se nedan) liksom av interiören och dess inredning, ehuru »det blir svårt att rensa det från de fremmande tillsatser af hvilka det nu vanställes». I samband med renoveringen borde dock följande arbeten ske beträffande interiören: »Hvalfvens hvitmening måste utbytas mot en ljus färgton som mera öfverensstämmer med väggar och pelare. Stärkningar och nervurer frigöras från den grå färgen så att den finhuggna kalkstenen åter blir synlig. Väggar och pelare lagas och fogstrykas med stenen liknande cement, som äfven torde få användas till lagning af åtskilliga finare listverk. De gamla, af grofva plattjärnsstänger sammannitade kyrkdörrarne omgöras af ek och orneras på forna sättet med prydliga gångjärn och höga nithufvuden.»

De långvariga renoveringsarbetena, vilka kan följas genom de i Bilaga 2 återgivna årsredogörelserna, innebar alltså att långhusets och tvärhusets sydfasader till stor del ommurades och berörda strävpelare ombyggdes. Här tillkom också på Brunius inrådan som en första nödvändig åtgärd två nya strävpelare i anslutning till tvärhuset. Kyrkans övriga strävpelare och murytor reparerades mer eller mindre omfattande och byggnaden fick genomgående ny sockel av granit och en vulst av samma material i höjd med fönstrens underkant. Sydsidans taklist och fris nyhögs i sin helhet medan nordsidans renoverades och kompletterades. Långhus- och tvärhusportalerna nyhögs i sin helhet som kopior av originalen. Norra tvärhusportalens dörromfattning bevarades dock (se ovan Portaler). I fönstren ersattes skadade poster och masverk liksom 1812 års gjutjärnsfönster och större delen av kyrkans fönster blev härigenom nyhuggna (se ovan Fönster). Samtidigt försågs fönstren med sina nuvarande bågar av gjutjärn med likaså gjutjärnsinfattade rutor och masverksdekor i färgat glas (se Glasmålningar). Yttertakets spån ersattes med skiffer.

I det inre sammanbands yttermurarna med ankarstänger. 1812 års kalkstrykning nedanför valven avlägsnades. Pelare och bågar omfogades och skadad sten ersattes med ny. Skadade ornamentdelar modellerades i cement. Sakramentshusen i koret renoverades och det norra kompletterades med de båda apostlafigu-rerna. Gravhällen över biskop Nikolaus Hermanni togs upp ur golvet och murades in i kapellets vägg. I det östra kapellet renoverades väggarnas bågställningar och kapital samt mästare Gierlachs minnestavla. Högaltarets kolonnetter nyhögs och Heemskercks altarskåp flyttades från östra kapellet (Andreaskoret) till sin nuvarande plats.

Av kyrkans räkenskaper framgår även antalet hant-

verkare och deras namn, deras fördelning på olika specialiteter samt varifrån olika material hämtades och var olika detaljer beställdes.

Som verkmästare under alla åren omtalas A Malmsten. Antalet stenhuggare och murare varierar. Vissa år uppgår de till ett trettiotal, andra år är det endast halva denna arbetsstyrka beroende på vilka arbeten som står i tur under säsongen. Genom att stenhuggarna ålagts att använda stenhuggarmärken kan man konstatera att 27 olika stenhuggare var verksamma under årens lopp (fig 111). Bland hantverkarna ingick även ritare, modellsnickare, modellör, stensnidare, glasmästare och målare. 1850 omtalas P U Stenhammar som ritare och han har 1851 signerat ritningarna till nordportalens kapitalband.⁴¹ 1852 ingår glasmästaren J Andersson och en snickare. 1854 ersätts han av målaren och glasmästaren C Isaksson, som i sin tur tio år senare ersätts av målaren och glasmästaren A O Löfgren. Glasningen av de många fönstren och inte minst inpassningen av masverkens dekorationer tog lång tid och pågick ända fram till restaureringens slut. 1855 ingår modellsnickarna Carl Pettersson och Kahmus Hansson i arbetsstyrkan. Pettersson, som även tycks ha fungerat som ritare, är därefter ständig medarbetare fram till restaureringens slut.⁴² En viktig uppgift måste ha varit arbetet med fönstermodellerna. Även modeller till olika portaldetaljer gjordes i trä. 1856 kommer den förste stensnidaren, L Engelin (kallas även Egelin och Engulin), som 1862 får sällskap av G Höglund och A Haglund. Dessa tre stensnidare bör ha haft ansvaret för portalernas dekorationer. 1868, under arbetet med sydportalen, omtalas även C G Westell (Wistell) som modellör. Denne var egentligen tecknare och var som sådan knuten till byggmästarna Nyström.⁴³ 1856 hade han ingått i arbetsstyrkan som målare. I räkenskaperna omtalas byggmästarens resor till och från Stockholm 1866 för överläggning med arkitekten Scholander om stora sydportalens restaurering och Kristusbildens beställning av en skulptör. Skulptören och hans namn redovisas dock inte senare.

Kalkstenen till renoveringsarbetena bröts i Borghamn och fraktades sedan med båt till hamnen i Nykvarn, varifrån den sedan forslades till domkyrkans arbetsgård, där huggningen utfördes. Fönstrens järnbågar och spröjsverk, som göts av järn, tillverkades efter trämodeller (fig 360) av Finspångs styckebruk och Motala Mekaniska Verkstad. Glaset, även det färgade, levererades från Bromö glasbruk utanför Mariestad.

Restaureringen av Linköpings domkyrka blev mycket uppmärksam och bröderna Nyström tilldela-

des 1870 Vasaorden. August Nyström belönades dessutom med Litteris et Artibus.

I Ny Illustrerad Tidning presenterades samma år »Linköpings domkyrka och hennes senaste restaurering» utförligt av signaturen -rn, dvs av kulturhistorikern och tjänstemannen vid Kungliga Biblioteket Christoffer Eichhorn. Artikeln ger en god bild av dåtidens syn på restaureringar och av hur man uppfattade Brunius och Scholanders insatser. Artikelförfattaren inleder med en allmän beskrivning av den förändrade inställningen till de gamla monumenten:

Det har ända till en ej aflägsen tid varit en allmän mening i Sverige, att vårt land ej egde några konstminnesmärken af den betydelse, att de förtjente omtalas vid sidan af utlandets. Denna åsigt, nära sammanhängande med vårt djupt rotade folkfel att upphöja allt utländskt och förakta allt inhemskt, har också haft den följd, att man låtit och dagligen låter en mängd af de vackraste och dyrbaraste fornminnen af detta slag förfaras af ålderdomssvagheter eller förderfvos och förintas. Den i sanning oerhörda vandalism, som under århundraden sålunda fått ostördt husera, har dock icke lyckats fullkomligt utplåna alla lemningar af gångna tiders konst och odling; mången gång har ett annat folkligt fel, trögheten och det sega fasthängandet vid det gamla, härvidlag uppträdt som skyddsängel. Lyckligtvis har den gröfre vandalismen på senare tider allt mer fått maka åt sig, särskildt hvad våra gamla kyrkbyggnader beträffar, och den tidpunkt torde ej vara långt aflägsen, då fall af en dylik skola tillhöra sällsyntheternas antal. En stigande allmän odling och ett mer utbildadt medvetande hos de styrande i hvarje ort om de gamla minnenas vigth och värde torde böra anses som de förnämsta verkande orsakerna härtill. Det är under sådana förhållanden af vigth, att hvarje efterdömligt förfarande med framstående konstverk blir påpekadt och allmänt bekantgjordt; och vi anse det således både som en pligt och ett stort nöje att i dag närmare omtala ett af de vackraste och mödosammaste företag i förbättringsväg, som blifvit i vårt land utförda, nämligen Linköpings domkyrkas nyligen afslutade yttre restaurering.

Linköpings domkyrka tillhör antalet af Sveriges märkligaste katedraler, icke blott genom sin storlek och ålder, utan framför allt genom de skatter af åldrig konst, hon företer i sina olika byggnadsdelar. Som helgjutet mästerverk kan hon ej betraktas, då hon stått under byggnad och utvidgats i sekler och dessutom i förra århundradet varit utsatt för flere vanställande tilltag; men hon företer en så stor rikedom af sköna enskildheter, att ingen bland nordens katedraler, med undantag af Trondhjems för öfrigt helt olikartade domkyrka, häri kan täfla med henne.

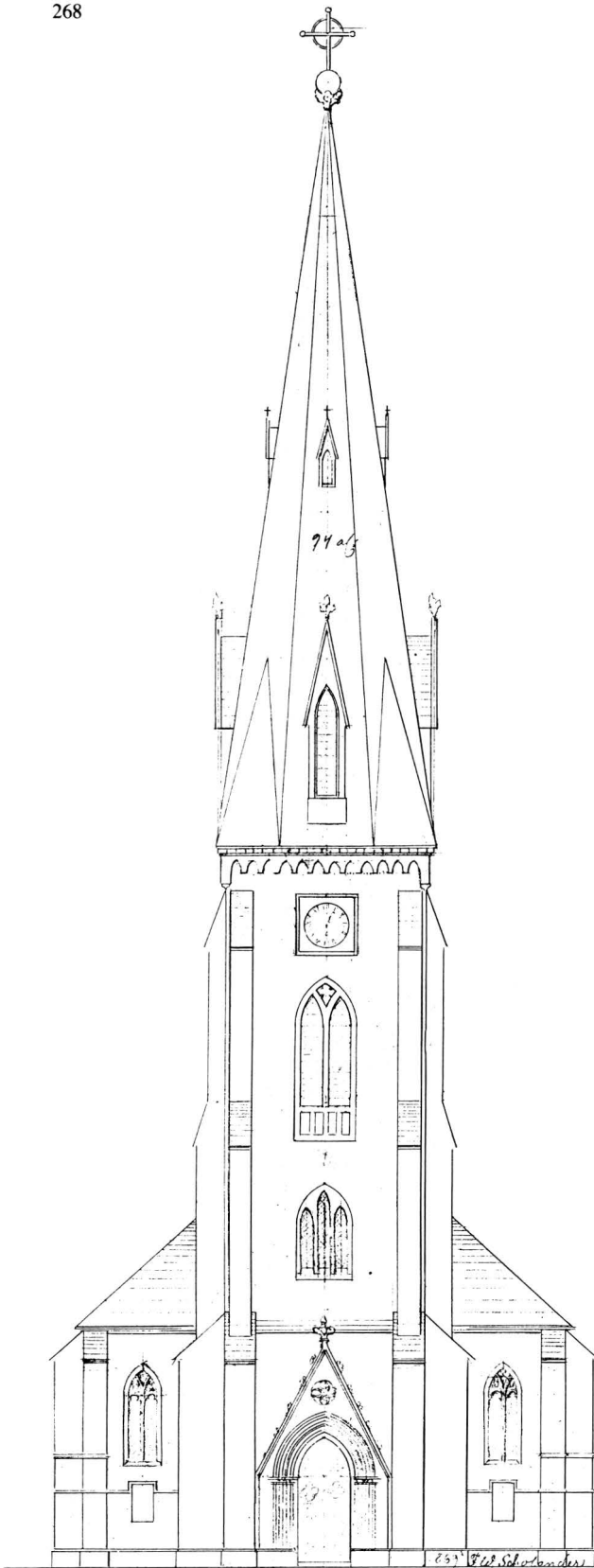
Efter en redogörelse för domkyrkans tidigare öden öfvergår författaren till själva restaureringen av domkyrkan:

Tanken att värdigt och i öfverensstämmelse med den ursprungliga stilen återställa Sveriges åldriga och märkliga byggnadsverk är ej särdeles gammal. Den kan sägas ha uppstått

här som annorstädes först med det kärleksfulla och noggranna studiet af dessa verk, och dess apostel är också gamle Brunius. I sin egenskap af grundlig konstforskare måste denne förgrymmas öfver det stilvidriga sätt, på hvilket man i synnerhet under det förflutna århundradet förfor med våra gamla kyrkor; och han lyckades småningom vinna terräng för sin uppfattning af den restaurerande byggmästarens pligter. I Lunds åldriga katedral blef han snart enväldig, om till kyrkans fromma, lemna vi osagdt; och hans obestridliga forskningsnit, hans skarpa hufvud och hvassa penna gjorde honom slutligen till landets förnämsta, snart sagdt enda, auktoritet i alla hithörande frågor. Tankarne kunna vara delade om det sätt, hvarpå han löste sin uppgift som förnyare af kyrkliga ålderdomslemningar; vi minnas särskildt det obehagliga intryck hans ombyggnad af Vexjö domkyrka gjorde på oss, trots den onekliga lärdom, som var nedlagd på arbetet. Men säkert är, att Brunius tillkommer hedern af att ha riktat uppmärksamheten åt detta håll, och att han i flere enskilda fall gifvit uppslaget till ganska omfattande företag, bland hvilka det nu ifrågavarande utgör det kanske förnämsta.

Riksdagen 1847, 48 beviljade 20,000 rdr af statsmedel som bidrag till den omfattande restauration, som beslutits, och hvartill Brunius uppgjort planen; denna gillades och följdes sedan med några förändringar under åtskilliga år. Dessa lånebidrag och understöd förnyades under flere derpå följande riksdagar, så att de 1859 uppgingo till sammanlagdt 67,500 rdr, och samtidigt hade kyrkan af egna medel använt 90,630 rdr. Imellertid behöfdes ytterligare, enligt uppgjort kostnadsförslag, 100,586 rdr, hvilken summa också af ständerna 1859–66 till fullo beviljades i olika poster; och med 1869 års slut uppbars den sista af dessa med 13,500 rdr. Med dessa visserligen ansenliga summor har domkyrkans yttre bragts i ett skick, som är värdigt och öfverensstämmer med hennes åldriga karakter; och tillika har ett exempel gifvits som manar till efterföljd på andra orter. Arbetet, som hela tiden utförts under närmaste ledning af de förtjente konduktörerna August och Johan Robert Nyström samt på sistone öfvervakats af intendenten Scholander, hedrar i allo den svenska smaken och konstskickligheten. Såsom prof å det vackra resultat, som åstadkommits, meddela vi idag afbildning af den sydvestra portalen med dess båda närmaste fönster, der *allt* stenhuggeriarbete är nytt, men likväl på det trognaste slutit sig till gifna förebilder. Särskildt är detta i beundransvärd grad fallet med den sköna portalen, hvilken vi haft tillfälle att jemföra med en fotografi af dess genom vittring och åverkan förderfvade föregångare, som Brunius i sitt förslag ansåg bäst att lemna ovidrörd. Det har lyckats den snillrike arkitekten och de utmärkte konduktörerna att med den fullkomligaste och kärleksfullaste pietet återställa detta verk i hela dess herrliga friskhet och lätthet. Utan tvifvel är denna på en gång enkla och prydliga portal genom hela sin smakfulla värdighet, sina oändligt fint beräknade mått och särskildt genom den originalitet i motiv, om hvilken den vittnar, ett af den senare gotikens allra förnämsta verk i Norden.

I afseende på kyrkans yttre återstår nu blott en önskan, den att det vanprydande tornet – som väl ej kan rifvas – må

försättas i ett skick, som något så när stämmer öfverens med den öfriga bygnadens. Vi veta att ritning härtill är uppgjord af samme man, som ledt de nyaste restorationerna; och vi kunna ej annat än uttala den önskan, att en ej alltför aflägsen framtid må se äfven detta viktiga arbete satt i verket. Först då skall Linköpings domkyrka till sitt yttre visa hvad hon verkli- gen är, Sveriges i konstnärligt hänseende mest innehållsrika och intresseväckande medeltidsbygnad.

Omdaningen av västpartiet 1877–86

Redan Scholander tog i sitt ovan citerade memorial till överintendentensämbetet 1861 tillfället i akt att förbereda för en omgestaltning av det kritiserade västpartiet. Han skriver här: »Sedan de östra, södra och norra sidorna sålunda blifvit i ordning och erbjuda den behagliga anblicken af planmässigt och väl utfört arbete, förblifver dock byggnaden ofullständig genom det efter Hårlemans ritning, år 1758 färdiggjorda vanprydande tornet, hvilket, i sig sjelf oformligt, döljer den af huggen sten utförda, fordom rikt dekorerade vestra fasaden. Denna otillbörliga utväxt borde alltså antingen borttagas och ett annat fristående klocktorn i kyrkans närhet uppbyggas, så att fasaden kunde återställas i sitt ursprungliga skick eller ock borde tornet, der det nu är, reveteras med huggen sten, till formen ändras så att det blefve öfverensstämmande med kyrkans arkitektur, samt förses med spira. Murarna bära icke mera såsom fordom tyngden af ett klocktorn skjutande upp ur taket, men vid dettas östra ända stod äfven en fin, hög spira och denna bör återupprepas. Om derjemte taket kan beläggas med den skimrande engelska skiffern så visar sig monumentet ännu en gång i sin fulla prakt, hvad det yttre beträffar.»

Som framgår av avslutningen av den ovan citerade artikeln i Ny Illustrerad Tidning 1870 så uppgjorde Scholander även ett förslag till förändring av västpartiet genom en ombyggnad av tornet. Detta hade uppgjorts 1869 efter det att domkapitlet hade vänt sig till överintendentensämbetet med anhållan om ritning och förslag till ombyggnad av tornpartiet. I ett Embets Memorial till ämbetet den 13 september 1870 presenterade Scholander ett kostnadsförslag till den medföljande ritningen.⁴⁴ Scholander hade samarbetat med August Nyström, som utförde en modell och ett preliminärt kostnadsförslag. Nyström gjorde också en undersökning av grunden. Eftersom församlingen var fattig och grunden dålig valde Scholander en ombyggnad i tegel och putsade fasader (fig 384).⁴⁵

Fig 384. Förslag till ombyggnad av tornet av F W Scholander 1869. ÖLM.

Proposal for rebuilding of the tower by F W Scholander 1869.

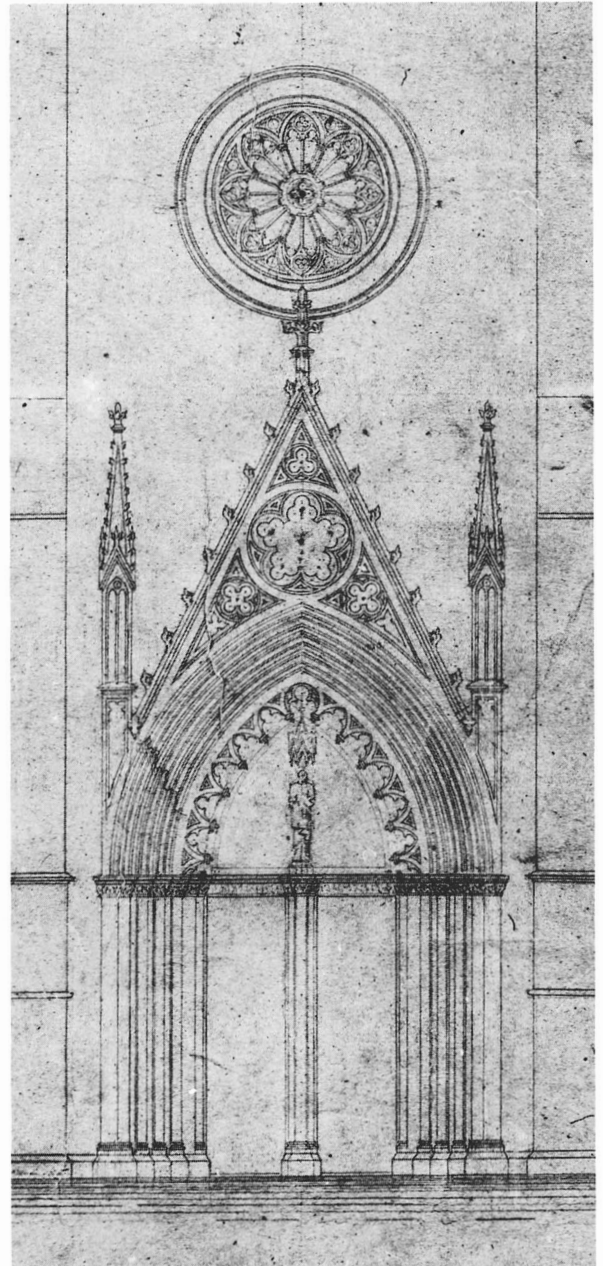
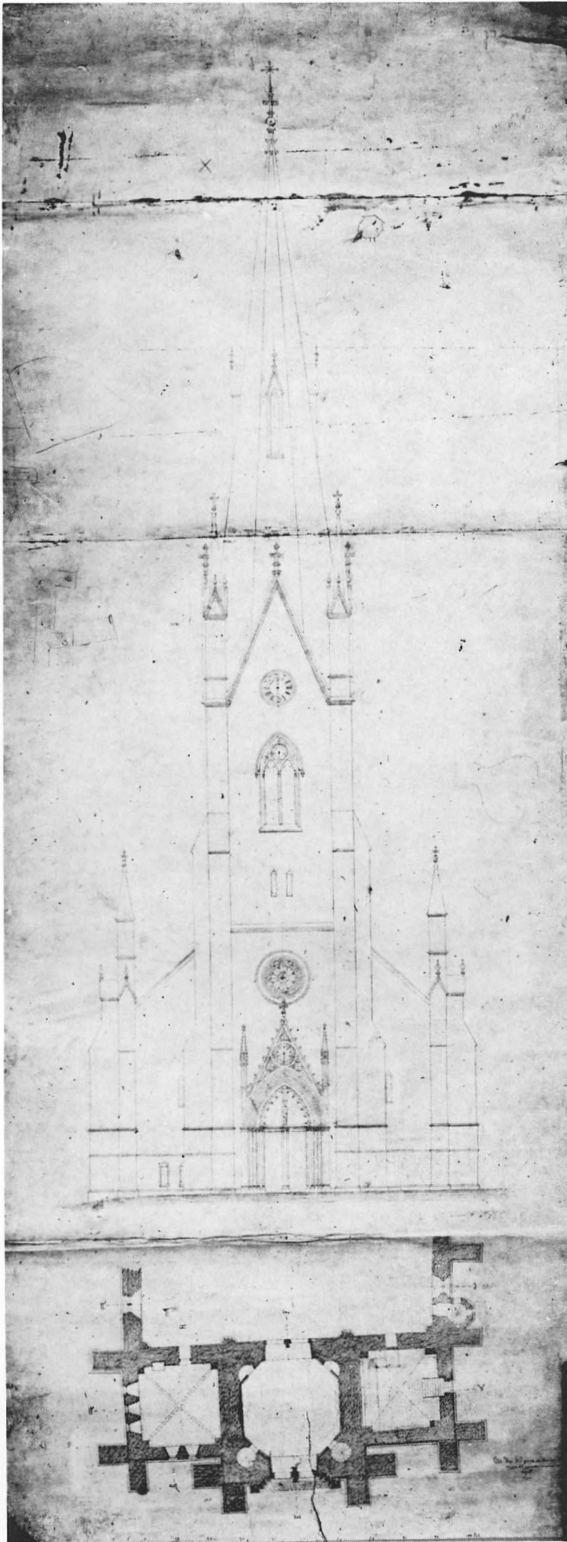
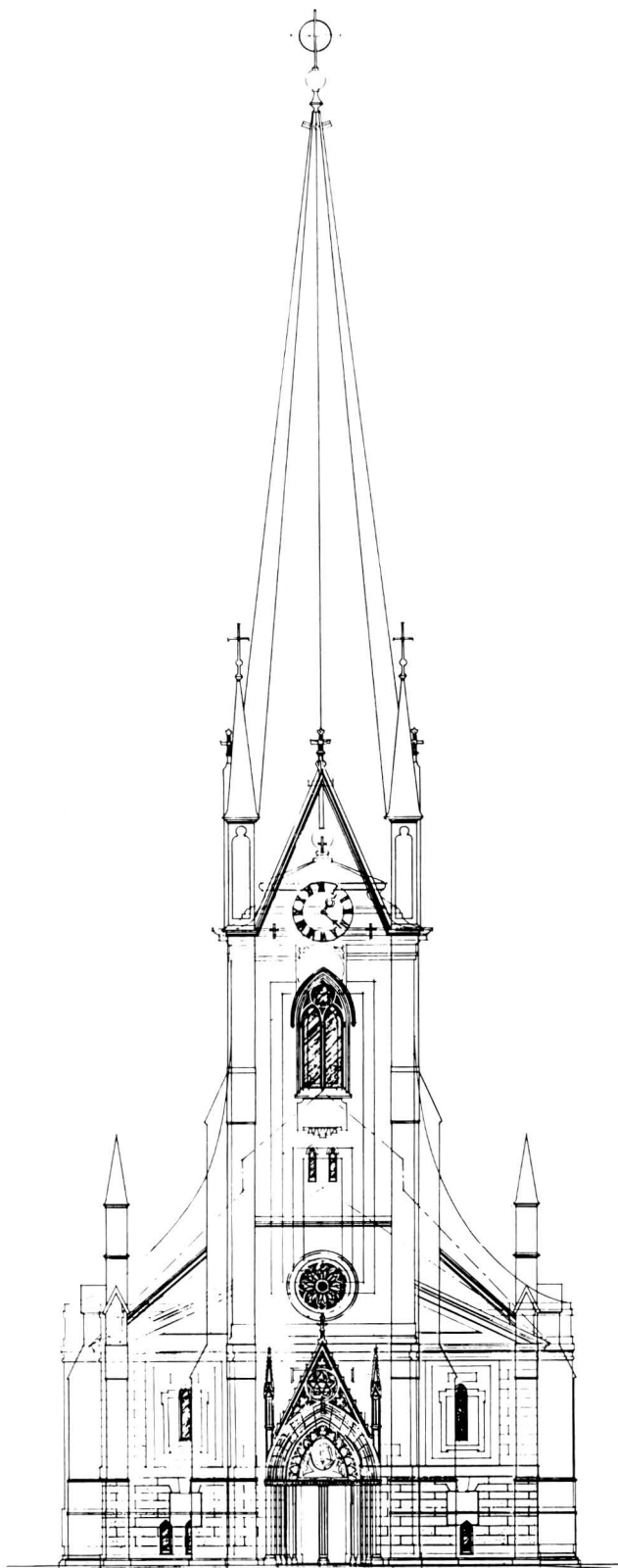

Fig 386. Detalj av fig 385.

Detail of Fig. 385.

Fig 385. Förslag till ombyggnad av tornet av H Zettervall 1875. VLA.

Proposal for rebuilding of the tower by H Zettervall 1875.

Under åren 1874 till och med 1876 pågick en insamling till tornbygget, till vilken kungen, Oscar II, bidrog med 10000 kr. Tack vare bidrag också från domkyrkoförsamlingen och riksdagen kunde arbetet påbörjas 1877 under ledning av byggmästaren C J Nylander.⁴⁶ Ombyggnaden kom dock inte att ske enligt Scholanders förslag. Den 29 november 1875 inkom till överintendentensämbetet ett »skissprojekt till Linköpings domkyrkas fortsatta restaurering medelst ändring och påbyggnad af tornet med flera utvändiga arbeten» av arkitekten Helgo Zettervall.⁴⁷ Ärendet handlades av Scholander, som i ämbetsmemorial den 5 december förklarade sig inte ha något att anmärka »utan är det i hög grad önskvärdt att samma projekt må bringas till utförande». Zettervall utgick i sitt förslag från Scholanders (fig 384) men klädde det i en rikare nygotisk dräkt av dyrbarare material (fig 385–386). Zettervall presenterade senare ett ombyggnadsförslag, som omfattade hela kyrkans yttre (fig 388–390). Så avsåg Zettervall att återigen förse långhus, tvärhus och kor med ett högt tak med dubbla takfall, korsmitten skulle förseas med ett torn och de båda östtornen skulle återuppbyggas. Tvärhuset skulle även förhöjas och på så sätt ytterligare framhävas som självständig byggnadsdel. Samtliga stråvpelare skulle också gotiseras genom fialer. K Majt fastställde emellertid endast ritningen till tornet och västpartiet.

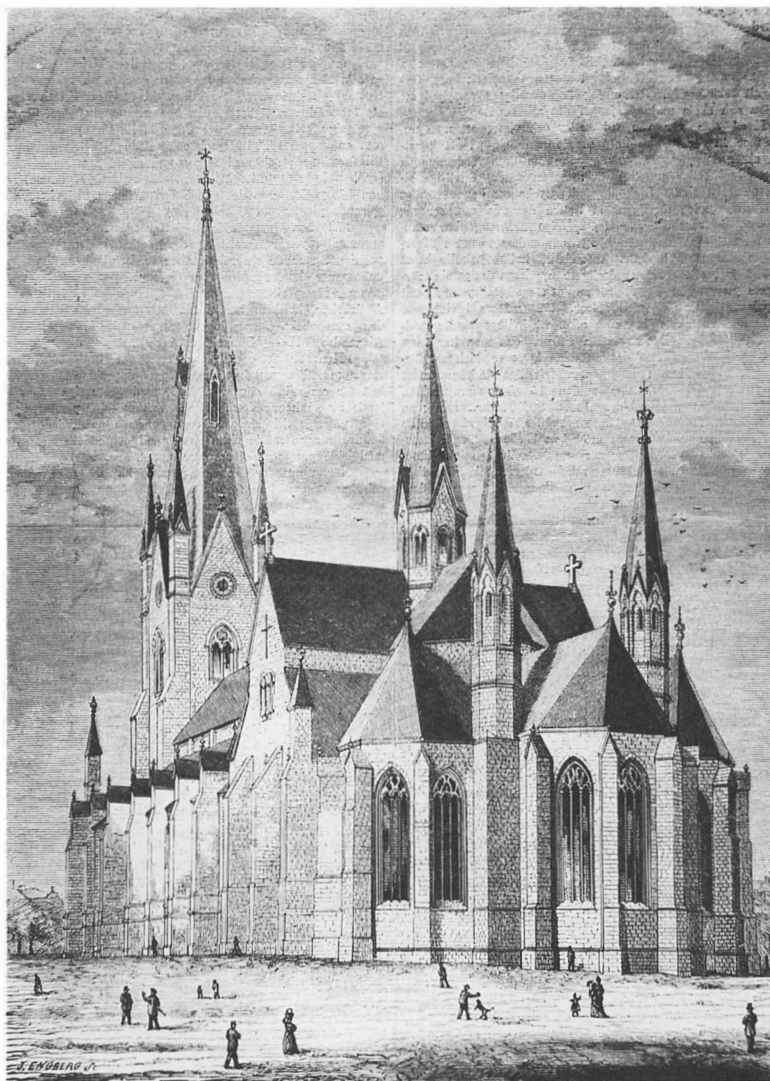
Omdaningsarbetet av västpartiet, som var avslutat 1886, innebar att Hårlemans putsade tegeltorn (fig 381–382) kläddes i kalkstensdräkt, fick nya muröppningar och kröntes med en åttasidig, himlasträvande spira, vid foten omgiven av toureller och vimperger. Av fig 387 framgår förhållandet mellan det äldre och det nya tornet. Även sidopartierna fick kalkstensdräkt och nya muröppningar. Den huggna västportalen tillkom och vapenhuset därinnanför nygestaltades helt. Sakristia och dopkapell nyinreddes i sidopartierna och dessas övervåningar kryssvälvdes och ställdes i förbindelse med långhuset genom spetsiga bågöppningar. Orgelläktaren revs och orgeln nybyggdes i tornets andra våning, vilken också ställdes i förbindelse med långhuset genom en spetsig bågöppning. De tre bågöppningarna avgränsades nedtill genom konsolburna, genombrutna barriärer av trä (fig 25).

Fig 387. Förhållandet mellan det medeltida västpartiet, 1700-talstornet och 1800-talstornet. Rekonstruktion av R Bergh 1984.

The proportions between the medieval west front, the 18th century tower and the 19th century tower. Reconstruction by R Bergh.

Fig 388. Förslag till restaurering av Linköpings domkyrka av H Zettervall. Publicerat i *Allehanda för folket* 1883.

Proposal for rebuilding of Linköping cathedral by H Zettervall. Published in Allehanda för folket 1883.

När det gäller den medeltida västfasaden var denna ombyggnad förödande och samtliga tre portaler förstördes och fick sin nuvarande utformning.

Senare renoveringar och förändringar

Under slutet av 1880-talet skedde även vissa förändringar i kyrkorummet. Den slutna bänkinredningen från 1812 ersattes av de nuvarande öppna bänkarna (fig 391). 1888 kom även gas till användning för belysningen i kyrkan och 1894 insattes en ny värmeledning för lågtrycksånga.

Under åren 1911–16 genomfördes under Sigurd Curmans och Axel L Romdahls ledning en mycket noggrann uppmätning av domkyrkan (se del II, Planscher)

och 1915–16 skedde också en arkeologisk undersökning under kyrkans golv. Denna ledde till att delar av den äldsta domkyrkan påträffades och kunde rekonstrueras i plan. Likaså kunde planen till den nuvarande kyrkans 1200-talskor hjälpligt fastställas.

1931–33 genomfördes en inre renovering som omfattade omläggning av golv och uppsättande av ny altartavla. J N Byströms gipsskulpturer, som 1831 uppsatts som utsmyckning i högkoret (fig 391), var redan vid 1800-talets mitt föremål för kritik, men det kom att dröja ända till 1933 innan de ställdes undan och ersattes av den nuvarande, målade triptyken av Henrik Sörensen (fig 13). I samband med diskussionerna kring en ny altartavla gjordes bla en provuppställning med Heemskercks altarskåp på sin ursprungliga plats. För-

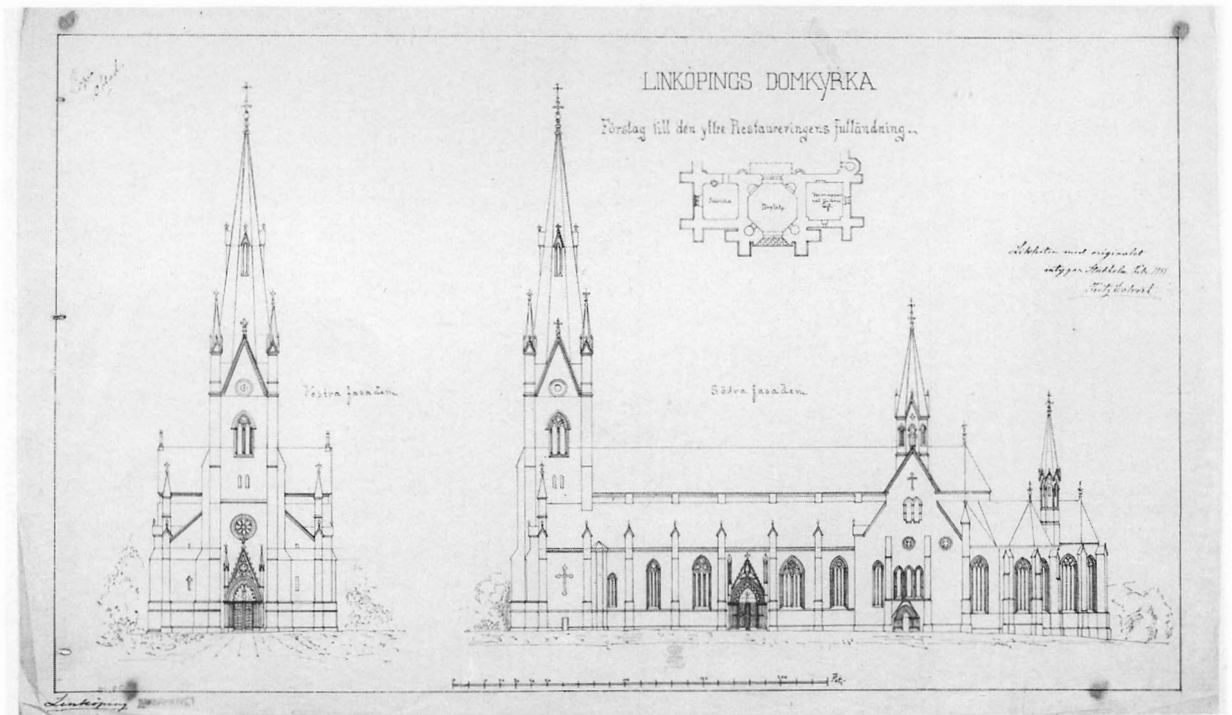
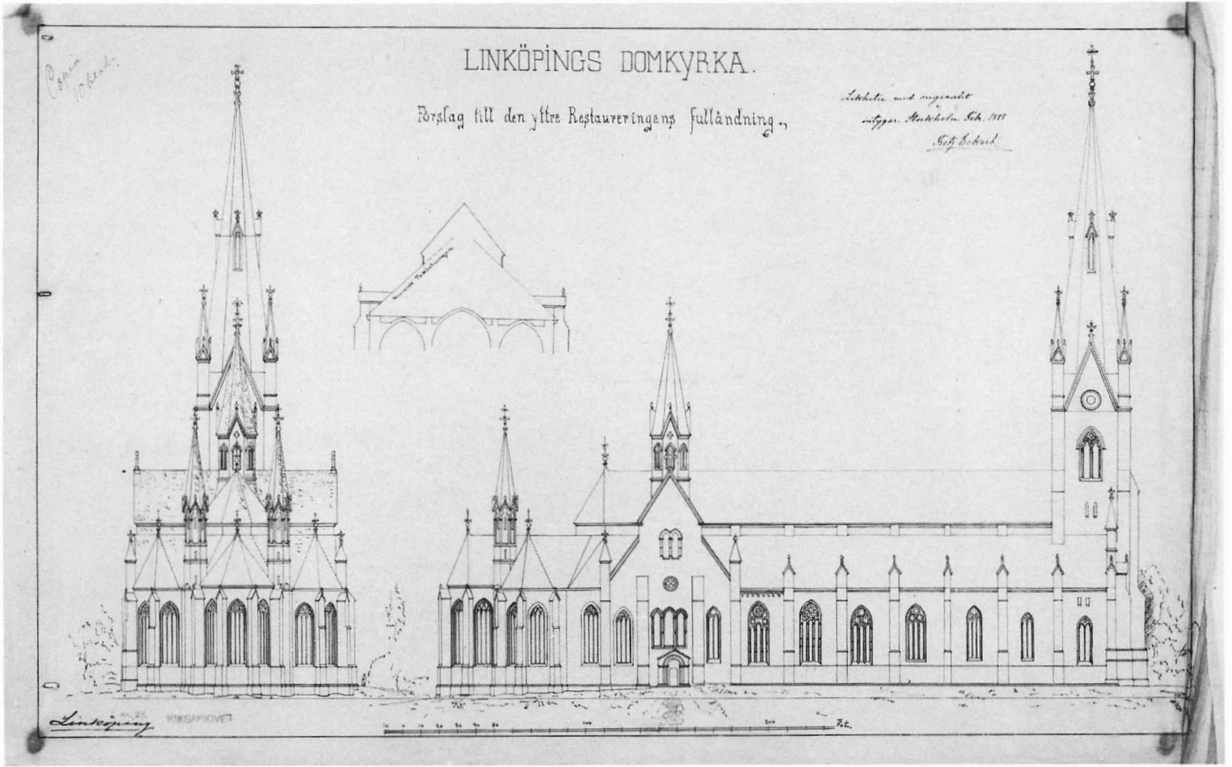

Fig. 391. Interiör mot öster omkr år 1890. Foto P J Berg. ÖLM.

Interior looking east, c. 1890.

Fig 389–390. »Förslag till den yttre Restaureringens fulländning» av H Zettervall 1875. Kopior från 1888 i RA. Foto RA.

''Proposal for perfection of the exterior restoration'' by H Zettervall 1875.

Fig 392. Kyrkan från öster före restaureringen 1968–69. Foto E Niklasson. ÖLM.

The church from the east before the restoration in 1968–69.

slag till ett skrank runt högkoret utarbetades likaså. Dessa förslag och förändringar rörande interiör och inredning kommer att behandlas i samband med beskrivningen av inredning och inventarier.

1959–61 utfördes en ny inre renovering efter förslag av arkitekten Kurt von Schmalensee. Denna omfattade huvudsakligen rengöring av väggar, pelare och valv samt omläggning av värmesystemet. I samband med dessa arbeten skedde den omfattande dokumentationen av stenhuggarmärkena (se s 84) liksom den kompletterande arkeologiska undersökningen (pl 77) genom Bengt Cnattingius och Sune Ljungstedt. Vid utgrävningen kunde den äldsta kyrkans och 1200-talskorets planer ytterligare befästas. Vidare påträffades rester av det ungotiska långhusets västmur i linje med andra pelarparet från väster (B3–C3) och väster här om rester av ett påbörjat tornparti (pl 77).

Åren 1965–67 skedde en utvändig restaurering under von Schmalensees ledning. Kyrkan återfick då, med 1600-talsavbildningarna som förlagor (fig 373, 394), sitt höga säteritak och östornsspiror. Samme arkitekt svarade åren 1968–69 för västornets ombyggnad. Den innebar att spiran vreds så att dess hörn kom att svara mot tornkroppens hörn eller vimpergens spetsar. Tidigare hade en spetsig enhet på tornet svarat mot en slät sida på spiran (fig 33, 392). Förändringen skedde genom att ett nytt kopparklätt skal lades utanpå den gamla spiran. Resultatet blev en tjockare och högre spira utan originalets dynamik. Den berövades dessutom sina aedikulaomgivna fönster (fig 10). Slutligen utbyttes Zettervalls urtavlor mot de nuvarande.

Kyrkans senaste renovering eller ombyggnad ägde rum åren 1984–86 efter förslag och under ledning av arkitekten Rolf Bergh. Denna gällde västpartiet och

Fig 393. Interiör av södra sidoskeppet mot väster efter förändringen av västpartiet 1984–86. Jfr fig 24. Foto SvK 1986.

Interior of the south aisle, looking west, after the rebuilding of the west part in 1984–86. Cf Fig 24.

ombyggnaden innebar att sakristian i nordvästra sidobyggnaden nyinreddes och att dopkapellet i sydvästra sidobyggnaden omändrades till förberedelserum. Utrymmena därovan avskildes från kyrkorummet genom dubbla glasväggar och mellan dessa utrymmen och bottenvåningen insköts en mezzanin med rum för olika funktioner såsom samtalsrum, skrudkammare och personalutrymmen. De båda övre rummen, som genom glasväggarna står i visuell kontakt med kyrkorummet (fig 393, pl 73), är avsedda för körrepetitioner respektive sammanträden och utställningar. Dessa rum benämns S:a Cecilias sal respektive Magister Mattias sal.

Ombyggnaden omfattade slutligen installation av hiss i sydvästra hörnet.

1984–86 har även en utvändig reparation skett av långhusets fönster, då vittrad kalksten bytts ut (se ovan samt fig 55). En motsvarande renovering av korets fönster påbörjas 1987.

Under de senaste åren har domkyrkan även utsmyckats med en mosaik i västportalens tympanon (fig 152, 153) samt med målningar och glasmålningar i västpartiet (fig 345, 362–363). Glasmålningar planeras också i det norra tvärhusfönstret och i det östra kapellets fönster (se ovan Glasmålningar).

